

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 1 (95) / 2026



**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор media R30-03664

№ 1 (95)

Київ 2026

ББК 67
УДК 34
М-43



Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2026

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridentiēskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridentiēskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Вибодовський Андрій Іванович ПРОТИДІЯ ВІЙСЬКОВИМ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУБ'ЄКТИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	13
Киценко Олександр Петрович РЕГУЛЯТОРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СИСТЕМІ ВІДНОСИН МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ	24
Ковальова Олена Володимирівна ДЕТЕРМІНАНТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	31
Рябченко Василь Вікторович КАСАЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ЗАКОННОСТІ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО	41
Федоренко Євген Олександрович ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ.....	48
Федуняк Ігор Осипович, Кушлик Віталій Богданович НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ДЕРЖАВІ ЯК ОКРЕМИХ СКЛАДОВИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	55
Холод Олег Володимирович, Хуторний Віктор Іванович ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ	61
Шишлюк Вікторія Русланівна, Гаврік Роман Олександрович, Літошенко Олена Святославівна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	68

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Дутов Михайло Михайлович ПРО РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ІННОВАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ	75
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Єрмоленко Володимир Михайлович АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬ	85
--	----

Єрмоленко Володимир Михайлович, Міхневич Людмила Володимирівна, Новак Тамара Сергіївна ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ.....	91
--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Волощук Оксана Троянівна НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ	99
---	----

Щебетун Ірина Степанівна РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.....	105
---	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кривокурс Олександр Григорович, Миргородська Каріна Миколаївна ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	112
--	-----

Оболенцев Валерій Федорович СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ	120
--	-----

Шуляка Анастасія Володимирівна ВІДМИВАННЯ КОШТІВ ЧЕРЕЗ КРИПТОВАЛЮТУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	126
--	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Рябих Наталія Володимирівна, Вісин Валентин Васильович КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	135
--	-----

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ.....	142
--	-----

Лисий Григорій Володимирович ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НСРД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	153
--	-----

Петрик Віталій Віталійович, Ментинська Ірина Богданівна ВІДТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ НАЗВ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ УНІФІКУВАННЯ	161
---	-----

Тітова Наталія Віталіївна СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	169
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Сокиринська Оксана Анатоліївна, Малишко Інна Володимирівна ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	175
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Демків Роман Ярославович, Тополевський Руслан Богданович
ПОЗБАВЛЕННЯ МАЙНА ЯК ФОРМА РЕПРЕСІЇ КОМУНІСТИЧНОГО
ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ 183

Плахотнік Олег Віталійович, Осипчук Антоніна Віталіївна,
Новицький Ярослав Олександрович
ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ 190

Фастовець Наталія Валеріївна, Горлач Андрій Володимирович
ДОКТРИНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ 200

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Кальковець Валентин Леонідович
ПРОБЛЕМАТИКА УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПОСТАВКИ У СПРОЩЕНІЙ ФОРМІ 210

Савченко Павло Дмитрович
ВЕБСАЙТ ЯК СКЛАДНИЙ ОБ'ЄКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ 217

Ткачук Анжеліка Олегівна
ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ 224

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Vybodovskyi Andrii

COUNTERING MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE STATE BORDER GUARD
SERVICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: SUBJECTS AND LAW ENFORCEMENT
CHALLENGES 13

Kytsenko Olexandr

REGULATORY ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM
OF LOCAL TAXATION RELATIONS 24

Kovalova Olena

DETERMINANTS OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW 31

Ryabchenko Vasyl

CASSATIONAL REVIEW AS A MEANS OF CONTROLLING THE LEGALITY OF DECISIONS
OF ADMINISTRATIVE COURTS CONCERNING THE PROTECTION OF THE RIGHT
TO ENTREPRENEURSHIP 41

Fedorenko Yevhen

LEGAL MEASURES TO ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE
OF TRANSPARENCY IN THE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE COURTS 48

Fedunyak Ihor, Kushlyk Vitaliy

LEGAL REGULATION OF SOCIO-DEMOGRAPHIC AND POLITICAL PROCESSES IN
THE STATE AS SEPARATE COMPONENTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY 55

Kholod Oleh, Khutornyi Viktor

FIRE TRAINING AS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF POLICE OFFICERS:
THE EXPERIENCE OF FRANCE AND GERMANY 61

Shyshliuk Viktoriia, Havrik Roman, Litoshenko Olena

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY 68

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Dutov Mykhaylo

ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ON INNOVATIONS
IN WARTIME CONDITIONS 75

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Yermolenko Volodymyr

CURRENT ISSUES OF DELIMITATION OF PROTECTION AND LAND PROTECTION 85

Yermolenko Volodymyr, Mikhnevych Liudmyla, Novak Tamara

ECOLOGIZATION OF AGRICULTURE IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND STRATEGIC GUIDELINES 91

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Voloshchuk Oksana

NATIONAL AND REGIONAL SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION: PROBLEMS AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ANTHROPOCENTRISM 99

Shchebetun Iryna

DEVELOPMENT OF PARLIAMENTARY CONTROL AS ONE OF THE FORMS OF ACTIVITY OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE 105

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Kryvopusk Oleksandr, Myrhorodska Karina

TACTICS OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS WITH DUE REGARD TO THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS 112

Obolentsev Valeriy

PENAL ENFORCEMENT SYSTEM IN UKRAINE 120

Shulyaka Anastasia

MONEY LAUNDERING THROUGH CRYPTOCURRENCY: LEGAL ASPECT 126

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Riabykh Nataliia, Visyn Valentyn

CRIMINAL PROCEDURAL MECHANISMS FOR INVESTIGATING CRIMES IN THE CONSTRUCTION SECTOR: CURRENT ISSUES OF PROOF AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THEIR RESOLUTION 135

Verhoglyad-Gerasymenko Olena

LIFTING OF PROPERTY ARREST: PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE LAW ENFORCEMENT 142

Lysyi Hryhorii

CONDUCTING CERTAIN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER, PROMISE, OR RECEIVING AN UNDUE BENEFIT BY OFFICIALS OF THE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE 153

Petryk Vitalii, Mentynska Iryna

REPRODUCTION OF ENGLISH-LANGUAGE NAMES OF SOFTWARE PRODUCTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF UNIFICATION 161

Titova Nataliya

INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AS MEANS OF ESTABLISHING THE EVENT OF A CRIMINAL OFFENSE 169

INTERNATIONAL LAW

Sokyrynska Oksana, Malyshko Inna

PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION IN ARMED CONFLICTS THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL LAW 175

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL
AND LEGAL DOCTRINES**

Demkiv Roman, Topolevskyi Ruslan

PROPERTY DEPRIVATION AS A FORM OF REPRESSION BY THE COMMUNIST

TOTALITARIAN REGIME 183

Plakhotnik Oleh, Osypchuk Antonina, Novytskyi Yaroslav

INFLUENCE OF INTERNATIONAL JUSTICE ON THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE..... 190

Fastovets Nataliia, Horlach Andrii

DOCTRINAL ORIGINS OF HUMAN RIGHTS IN THE FOREIGN POLICY ACTIVITIES OF

THE STATE: HISTORICAL–LEGAL AND IDEOLOGICAL DIMENSIONS 200

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kalkovets Valentyn

ISSUES RELATED TO THE CONCLUSION OF SUPPLY CONTRACTS IN A SIMPLIFIED

FORM 210

Savchenko Pavlo

WEBSITE AS A COMPLEX OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY: PROBLEMS OF

LEGAL REGULATION AND PROTECTION OF RIGHTS 217

Tkachuk Anzhelika

GROUND FOR REVIEWING OF COURT DECISIONS ON EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES 224

УДК 342.9:355.58(477)

Вибодовський Андрій Іванович

ад'юнкт відділу ад'юнктури та докторантури

*Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)*

Vybodovskyi Andrii

Adjunct of the Adjuncture and Doctoral Studies Unit

*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytskyi (military unit 9960)*

ORCID: 0009-0008-2764-5737

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11847

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ПРОТИДІЯ ВІЙСЬКОВИМ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУБ'ЄКТИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

COUNTERING MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: SUBJECTS AND LAW ENFORCEMENT CHALLENGES

Анотація. У статті досліджено проблеми протидії військовим адміністративним правопорушенням у діяльності Державної прикордонної служби України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано, що зростання ролі ДПСУ у системі забезпечення оборони держави та безпосередня участь прикордонників у бойових (воєнних) діях об'єктивно підвищують ризики вчинення військових адміністративних правопорушень, що потребує удосконалення механізмів їх запобігання та припинення.

Проаналізовано основні доктринальні підходи до розуміння протидії адміністративним правопорушенням, а також співвідношення понять «протидія», «запобігання», «попередження» та «профілактика». Запропоновано авторське визначення військового адміністративного правопорушення як окремого об'єкта протидії правопорушенням.

Особливу увагу приділено аналізу правового статусу посадових осіб Державної прикордонної служби України як спеціальних суб'єктів протидії військовим адміністративним правопорушенням, зокрема їхніх повноважень щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення. На основі узагальнення судової практики у справах про військові адміністративні правопорушення виявлено типові процесуальні помилки, що допускаються під час оформлення адміністративних матеріалів, які призводять до закриття проваджень судами або повернення справ на доопрацювання.

Обґрунтовано доцільність удосконалення підготовки посадових осіб ДПСУ, уповноважених на реалізацію адміністративно-юрисдикційних повноважень, зокрема шляхом впровадження спеціалізованих освітніх програм і поглиблених курсів навчання. Зроблено висновок, що ефективна система протидії військовим адміністративним правопорушенням має ґрунтуватися на комплексному поєднанні адміністративно-профілактичних заходів, заходів адміністративного припинення та адміністративної відповідальності.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила докорінну трансформацію безпекового середовища держави та суттєво посилила роль сил безпеки і оборони у забезпеченні національної безпеки. У цих умовах особливого значення набуває не лише ефективність виконання бойових і службово-бойових завдань, а й дотримання військової дисципліни, підтримання внутрішнього правопорядку та належне функціонування механізмів юридичної відповідальності серед особового складу військових формувань.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Державна прикордонна служба України в умовах дії правового режиму воєнного стану фактично трансформувалася з класичного правоохоронного органу спеціального призначення у повноцінний суб'єкт сектору безпеки і оборони, військовослужбовці якого беруть безпосередню участь у виконанні бойових (воєнних) завдань, у тому числі в районах ведення бойових дій. Така специфіка діяльності об'єктивно підвищує рівень психологічного та фізичного навантаження на особовий склад, що, своєю чергою, створює додаткові передумови для вчинення військових адміністративних правопорушень.

Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази у сфері адміністративної відповідальності військовослужбовців, практика правозастосування свідчить про наявність суттєвих проблем у реалізації механізмів протидії військовим адміністративним правопорушенням у діяльності Державної прикордонної служби України. Зокрема, аналіз судової практики у справах цієї категорії виявляє численні випадки закриття проваджень або повернення матеріалів справ на доопрацювання у зв'язку з процесуальними порушеннями.

Таким чином, постає комплексна науково-практична проблема, яка полягає у недостатній ефективності чинної системи протидії військовим адміністративним правопорушенням у Державній прикордонній службі України в умовах воєнного стану, що зумовлено як доктринальними дискусіями щодо змісту та обсягу відповідних правових категорій, так і практичними прорахунками у діяльності посадових осіб, уповноважених на реалізацію адміністративно-юрисдикційних повноважень.

Мета статті полягає у комплексному аналізі механізму протидії військовим адміністративним правопорушенням у діяльності Державної прикордонної служби України в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявлення основних проблем правозастосовної практики та обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правових і організаційних заходів їх запобігання, припинення та процесуального забезпечення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: норми чинного адміністративного законодавства України, що регулюють питання адміністративної відповідальності військовослужбовців; наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам адміністративної відповідальності військовослужбовців, механізмам протидії адміністративним правопорушенням; матеріали судової практики у справах про військові адміністративні правопорушення, зокрема рішення судів щодо притягнення військовослужбовців Державної прикордонної служби України до адміністративної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У процесі здійснення дослідження використано такі наукові методи:

А) загальнонаукові методи:

метод аналізу застосовувався для дослідження нормативно-правового регулювання протидії військовим адміністративним правопорушенням, визначення повноважень посадових осіб Державної прикордонної служби України у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності, а також для виявлення типових процесуальних помилок у судовій практиці;

метод синтезу забезпечив узагальнення отриманих результатів та формування цілісних висновків і пропозицій щодо вдосконалення механізму протидії військовим адміністративним правопорушенням;

системний підхід дав змогу розглядати протидію військовим адміністративним правопорушенням як складову загального механізму забезпечення військової дисципліни та правопорядку у діяльності Державної прикордонної служби України;

Б) спеціально-юридичні методи:

формально-юридичний метод застосовувався під час аналізу структури та змісту складів військових адміністративних правопорушень, а також при дослідженні адміністративно-процесуальних повноважень посадових осіб ДПСУ;

метод правового моделювання використано для обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення підготовки посадових осіб Державної прикордонної служби України, уповноважених на складання протоколів про військові адміністративні правопорушення.

Результати: уточнено доктринальне розуміння військового адміністративного правопорушення з урахуванням положень глави 13-Б КУпАП як конкретного об'єкта протидії правопорушенням;

визначено адміністративно-правовий статус посадових осіб Державної прикордонної служби України як спеціальних суб'єктів протидії військовим адміністративним правопорушенням;

на основі аналізу судової практики виявлено типові процесуальні помилки, що допускаються посадовими особами прикордонного відомства під час оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення.

Перспективи. Перспективним напрямом є дослідження адміністративно-процесуального статусу посадових осіб Державної прикордонної служби України, уповноважених на складання протоколів про військові адміністративні правопорушення, у контексті вдосконалення порядку реалізації повноважень, передбачених ст. 255 КУпАП, а також розроблення єдиних методичних підходів до оформлення адміністративних матеріалів.

Подальші дослідження також можуть бути спрямовані на уточнення критеріїв відмежування військових адміністративних правопорушень від військових кримінальних правопорушень у прикордонній сфері з метою забезпечення єдності правозастосування та підвищення ефективності протидії порушенням військової дисципліни в діяльності Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: військові адміністративні правопорушення, Державна прикордонна служба України, воєнний стан, протидія правопорушенням, запобігання правопорушенням, адміністративна відповідальність.

Summary. The article examines the problems of counteracting military administrative offences in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law. It is substantiated that the growing role of the State Border Guard Service of Ukraine in the national defence system and the direct participation of border guards in combat (military) operations objectively increase the risks of committing military administrative offences, which necessitates the improvement of mechanisms for their prevention and termination.

The main doctrinal approaches to understanding the countering of administrative offenses, as well as the correlation between the concepts of “countering”, “prevention”, “deterrence”, and “prophylaxis”, have been analyzed. An author’s definition of a military administrative offense as a distinct object of countering offenses has been proposed.

Particular attention is paid to the analysis of the legal status of officials of the State Border Guard Service of Ukraine as special subjects of counteraction to military administrative offences, in particular their powers to draw up protocols on administrative offences. Based on the generalisation of judicial practice in cases of military administrative offences, typical procedural errors committed in the preparation of administrative materials have been identified.

The expediency of improving the training of officials of the State Border Guard Service of Ukraine authorised to exercise administrative and jurisdictional powers is substantiated, in particular through the introduction of specialised educational programmes and advanced training courses. It is concluded that an effective system of counteraction to military administrative offences should be based on a comprehensive combination of administrative preventive measures, administrative termination measures, and administrative liability.

Introduction. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to a fundamental transformation of the state’s security environment and has significantly strengthened the role of the security and defense forces in ensuring national security. Under these conditions, particular importance is attached not only to the effectiveness of performing combat and service-combat tasks, but also to the observance of military discipline, the maintenance of internal order, and the proper functioning of mechanisms of legal liability among the personnel of military formations.

Under the legal regime of martial law, the State Border Guard Service of Ukraine has effectively transformed from a classical special-purpose law enforcement body into a full-fledged actor within the security and defense sector, whose servicemen take direct part in the performance of combat (military) tasks, including in areas of active hostilities. This specificity of activity objectively increases the level of psychological and physical strain on personnel, which, in turn, creates additional preconditions for the commission of military administrative offenses.

Despite the existence of a developed regulatory framework in the field of administrative liability of servicemen, law enforcement practice indicates the presence of significant problems in the implementation of mechanisms for countering military administrative offenses in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine. In particular, an analysis of judicial practice in cases of this category reveals numerous instances of termination of proceedings or the return of case materials for further revision due to procedural violations.

Thus, a complex scientific and practical problem arises, consisting in the insufficient effectiveness of the current system for countering military administrative offenses within the State Border Guard Service of Ukraine under conditions of martial law. This is due to both doctrinal debates regarding the content and scope of the relevant legal categories and practical shortcomings in the activities of officials authorized to exercise administrative-jurisdictional powers.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the mechanism for countering military administrative offenses in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law, to identify the main problems of law enforcement practice, and to substantiate directions for improving administrative-legal and organizational measures aimed at their prevention, suppression, and procedural support.

Materials and methods. The research materials include the provisions of the current administrative legislation of Ukraine governing issues of administrative liability of servicemen; scholarly works by domestic and foreign researchers devoted to the problems of administrative liability of servicemen and the mechanisms for countering administrative offenses; as well as materials of judicial practice in cases of military administrative offenses, in particular court decisions concerning the imposition of administrative liability on servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law.

In the course of the study, the following scientific methods were employed:

general scientific methods:

the method of analysis was used to examine the regulatory framework governing the countering of military administrative offenses, to determine the powers of officials of the State Border Guard Service of Ukraine in the field of administrative-jurisdictional activity, and to identify typical procedural errors in judicial practice;

the method of synthesis ensured the generalization of the obtained results and the formulation of coherent conclusions and proposals aimed at improving the mechanism for countering military administrative offenses;

the systemic approach made it possible to consider the countering of military administrative offenses as a component of the overall mechanism for ensuring military discipline and law and order within the activities of the State Border Guard Service of Ukraine.

special legal methods:

the formal-legal method was applied in the analysis of the structure and content of the elements of military administrative offenses, as well as in the study of the administrative-procedural powers of officials of the State Border Guard Service of Ukraine;

the method of legal modeling was used to substantiate practical recommendations aimed at improving the training of officials of the State Border Guard Service of Ukraine authorized to draw up protocols on military administrative offenses.

Results: the doctrinal understanding of a military administrative offense has been refined, taking into account the provisions of Chapter 13-B of the Code of Ukraine on Administrative Offenses as a specific object of countering offenses;

the administrative and legal status of officials of the State Border Guard Service of Ukraine has been determined as that of special subjects of countering military administrative offenses;

based on the analysis of judicial practice, typical procedural errors committed by officials of the State Border Guard Service of Ukraine in the preparation of materials on military administrative offenses have been identified.

Discussion. Promising direction for further research is the study of the administrative-procedural status of officials of the State Border Guard Service of Ukraine authorized to draw up protocols on military administrative offenses, in the context of improving the procedure for exercising the powers provided for in Article 255 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, as well as the development of unified methodological approaches to the preparation of administrative materials.

Further research may also focus on clarifying the criteria for differentiating military administrative offenses from military criminal offenses in the border security domain, with a view to ensuring consistency in law enforcement practice and enhancing the effectiveness of countering violations of military discipline in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: military administrative offences, State Border Guard Service of Ukraine, martial law, counteraction to offences, prevention of offences, administrative liability.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану зумовили докорінну трансформацію функціональної ролі Державної прикордонної служби України (далі по тексту — ДПСУ) в системі забезпечення національної безпеки та оборони. Безпосередня участь військовослужбовців ДПСУ у виконанні бойових і службово-бойових завдань в умовах підвищених фізичних, психологічних і організаційних навантажень об'єктивно актуалізувала проблему дотримання військової дисципліни та внутрішнього правопорядку, зокрема у частині недопущення вчинення військових адміністративних правопорушень (далі по тексту — ВАП).

Водночас, незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, що регулює питання адміністративної відповідальності військовослужбовців, ефективність практичної реалізації механізмів протидії ВАП у діяльності уповноважених осіб ДПСУ залишається недостатньою. Аналіз судової практики свідчить про значну кількість випадків закриття проваджень або повернення матеріалів справ на доопрацювання у зв'язку з допущенням процесуальних порушень, неправильним визначенням підсудності, помилками у кваліфікації діянь та недотриманням вимог адміністративного процесуального законодавства, що істотно знижує превентивний потенціал адміністративної відповідальності.

Додаткову складність становлять доктринальні дискусії щодо змісту, обсягу та правової природи ВАП, а також відсутність єдиного підходу до визначення адміністративно-процесуального статусу посадових осіб ДПСУ, уповноважених на реалізацію адміністративно-юрисдикційних повноважень в умовах воєнного стану саме у досліджуваній сфері протидійної діяльності. За таких умов постає об'єктивна необхідність комплексного науково-практичного дослідження механізму протидії ВАП у діяльності

ДПСУ з метою виявлення системних недоліків правозастосовної практики та обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правових і організаційних заходів їх запобігання, припинення та належного процесуального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії правопорушенням є усталеною у вітчизняній доктрині. Базові підходи до розуміння системності протидії (як сукупності профілактичних і запобіжних заходів) сформульовано О. М. Бандуркою та О. М. Литвиновим [1]. У площині адміністративно-деліктної проблематики О. І. Остапенко звертає увагу на недоліки реалізації державної політики протидії адміністративним правопорушенням і пропонує широке та вузьке тлумачення відповідної категорії [2]. Термінологічні аспекти співвідношення понять «протидія», «запобігання», «попередження» і «профілактика» висвітлено у працях А. М. Корягіної, Н. В. Лесько та І. М. Даньшина, які демонструють наявність полеміки щодо їх розмежування або синонімічності [3–5]. Для прикордонної сфери методологічно важливим є акцент Я. О. Кушніра на необхідності фокусування протидійної діяльності на її об'єкті [6].

Питання військових адміністративних правопорушень розкриває О. В. Коба, пропонуючи підходи до їх визначення та запобігання. Суб'єктний склад протидії адміністративним правопорушенням, зокрема роль посадових осіб, уповноважених складати протоколи, акцентовано у дослідженні С. В. Міловодової [11]. Модель протидії ВАП у ДПСУ через поєднання профілактики, припинення та відповідальності запропоновано Я. Кушніром, А. Царуком і С. Адамчуком; окремі організаційно-процесуальні аспекти адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ висвітлює Т. А. Франчук [14; 16]. Додатково, у зарубіжних публікаціях, актуалізованих вже в період дії воєнного стану розкрито сучасний стан механізм протидії військовим адміністративним

правопорушенням, проте без прив'язки до конкретного суб'єкта вчинення таких діянь [20].

Отже, попри наявні доктринальні напрацювання, недостатньо опрацьованими залишаються питання належної реалізації адміністративно-процесуальних повноважень посадовими особами ДПСУ під час документування ВАП в умовах воєнного стану, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у комплексному аналізі механізму протидії ВАП у діяльності уповноважених посадових осіб ДПСУ в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявлення основних проблем правозастосовної практики та обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правових і організаційних заходів їх запобігання, припинення та процесуального забезпечення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: норми чинного адміністративного законодавства України, що регулюють питання адміністративної відповідальності військовослужбовців; наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам адміністративної відповідальності військовослужбовців, механізмам протидії адміністративним правопорушенням; матеріали судової практики у справах про військові адміністративні правопорушення, зокрема рішення судів щодо притягнення військовослужбовців ДПСУ до адміністративної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У процесі здійснення дослідження використано такі наукові методи:

А) загальнонаукові методи:

метод аналізу застосовувався для дослідження нормативно-правового регулювання протидії військовим адміністративним правопорушенням, визначення повноважень посадових осіб ДПСУ у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності, а також для виявлення типових процесуальних помилок у судовій практиці;

метод синтезу забезпечив узагальнення отриманих результатів та формування цілісних висновків і пропозицій щодо вдосконалення механізму протидії військовим адміністративним правопорушенням;

системний підхід дав змогу розглядати протидію військовим адміністративним правопорушенням як складову загального механізму забезпечення військової дисципліни та правопорядку у діяльності ДПСУ;

Б) спеціально-юридичні методи:

формально-юридичний метод застосовувався під час аналізу структури та змісту складів військових адміністративних правопорушень, а також при дослідженні адміністративно-процесуальних повноважень посадових осіб ДПСУ;

метод правового моделювання використано для обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення підготовки посадових осіб Державної прикордонної служби України, уповноважених

на складання протоколів про військові адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що тематика протидії деліктам не є новою у фаховій вітчизняній доктрині, оскільки науково обґрунтовані розвідки у цій площині формують особливий практичний інтерес правоохоронних органів та мають особливий інтерес для суспільства загалом. Як наслідок сформувалося типове уявлення про зміст запобіжної діяльності уповноважених суб'єктів. До прикладу, фундаментальні висновки дослідження академіка О. М. Бандурка дозволяють сформувати комплексне уявлення про систему протидії злочинності, яка визначається як сукупність заходів, спрямованих на зниження рівня протиправних діянь і підвищення рівня захищеності громадян, суспільства і держави в цілому. Таким чином, протидію злочинності можна представити у вигляді системи, що включає в себе заходи профілактики та заходи запобігання як окремим злочинам, так і злочинності в цілому [1, с. 173]. Учений звертає увагу на те, що «протидія злочинності» є тією системоутворюючою дефініцією, яка охоплює увесь комплекс здійснюваних запобіжних заходів.

У наукових працях О. Остапенка обґрунтовується теза про те, що ключові завдання у сфері протидії адміністративним правопорушенням досі не набули належної реалізації. Причини цього дослідник вбачає, по-перше, у недосконалості змін до законодавства, які не повною мірою враховують потреби правозастосовної практики, а по-друге — у відсутності на загальнодержавному рівні цілісної Концепції протидії злочинності та похідних від неї програм профілактики і запобігання правопорушенням, що істотно ускладнює ефективне використання вже наявних правових механізмів протидії [2, с. 183]. Досліджуючи сучасні правові засади протидії адміністративним правопорушенням, О. Остапенко сформулював широке й вузьке тлумачення цієї категорії в межах вітчизняної юридичної доктрини. У широкому розумінні протидія вчиненню адміністративних правопорушень охоплює сукупність соціальних умов і чинників, що існували як у минулі періоди, так і в сучасності та які, з одного боку, сприяють зниженню рівня адміністративної деліктності, а з іншого — можуть зумовлювати її зростання. Водночас вузьке розуміння протидії зосереджується переважно на застосуванні передбачених чинним законодавством запобіжних заходів, обмежень та адміністративних стягнень [2, с. 183].

У науковій доктрині триває термінологічна дискусія щодо співвідношення понять «протидія», «запобігання», «попередження» та «профілактика». Так, Корягіна А. М. наголошує, що велика кількість множинних термінів створює неточні, а часом і такі, що суперечать один одному уявлення щодо їх змісту, така тенденція на думку вченої, є результатом недостатньої розробки самої проблеми [3, с. 191].

Водночас у науковій літературі представлена й інша позиція. Так, Н. В. Лесько обґрунтовує позицію, відповідно до якої проблема розмежування понять «попередження», «профілактика» та «запобігання» має штучний характер. На думку дослідниці, зазначені терміни є синонімічними, оскільки відображають єдину за змістом ідею — недопущення, випередження або уникнення негативного явища [4, с. 232]. Аналогічного підходу дотримується й І. М. Даньшин, який зазначає, що у разі застосування широкого тлумачення зміст понять «протидія злочинності», «запобігання злочинам», «попередження злочинності» та «профілактика злочинності» фактично збігається [5, с. 167].

Наведений огляд наукових підходів свідчить про наявність усталеного, водночас полемічного дискурсу щодо змісту та співвідношення понять, пов'язаних із протидією правопорушенням. У межах цього дослідження не ставиться за мету формулювання нових доктринальних дефініцій або внесення принципово нового теоретичного підходу до зазначеної дискусії. Натомість, погоджувемось із висновками Я. О. Кушніра, котрий вказує, що акцент у діяльності спеціальних суб'єктів із протидії адміністративним деліктам, стосовно змісту такої діяльності, слід робити на об'єкті протидійної діяльності [6, с. 154]. Для потреб нашого дослідження — ВАП у специфічних умовах функціонування ДПСУ.

О. В. Коба під поняттям ВАП пропонує розуміти правопорушення, вчинене військовослужбовцем під час несення служби, яке тягне за собою адміністративну відповідальність, визначену главою 13-Б КУпАП. Обов'язковими елементами об'єктивної сторони складу ВАП є здійснення його у формі дії або бездіяльності та наявність суспільно небезпечних наслідків (передбачених адміністративно-деліктною нормою матеріальної чи нематеріальної шкоди) [7, с. 598]. Якщо прив'язка дослідником до положень статей глави 13-Б КУпАП не викликає жодних сумнівів, то викликає зауваження ствердження дослідника щодо включення до обов'язкових ознак юридичного складу ВАП матеріальної чи нематеріальної шкоди, відтак — конструювання матеріального складу правопорушення. В цілому, така позиція видається дискусійною адже саме настання матеріальної чи нематеріальної шкоди за фактом скоєння ВАП, в тому числі, лежить в основі розмежування між ВАП та військовими кримінальними правопорушеннями. До прикладу, характерне для такого спеціального суб'єкта вчинення адміністративного правопорушення як прикордонник — діяння передбачене статтею 172–18 КУпАП (Порушення правил несення прикордонної служби) відмежовується від кримінального правопорушення, передбаченого статтею 419 КК України (Порушення правил несення прикордонної служби) саме за ознакою настання тяжких наслідків [8, с. 126–135]. Та і загалом ВАП здебільшого сконструйовані законодавцем із фор-

мальним складом [9, с. 126], що вже вказує на відсутність будь-яких суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони.

Пропонуємо таке розуміння базової категорії військового адміністративного правопорушення: військовим адміністративним правопорушенням визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, учинена військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів, яка посягає на встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, військову дисципліну, внутрішній порядок у військових формуваннях, а також на пов'язані з ними суспільні відносини, і за яку передбачено адміністративну відповідальність.

Не зважаючи на певні розбіжності стосовно термінології об'єкта протидійної діяльності, цікаві умовиводи Коби О. В. щодо дефініції такої діяльності. Так, дослідник пропонує під запобіганням ВАП розуміти сукупність динамічних та статичних елементів, процес реалізації визначеними суб'єктами певних повноважень та операцій, спрямованих на вплив правових норм на волю, поведінку військовослужбовців, у результаті яких виникають відповідні правовідносини та забезпечується військова дисципліна та військовий правопорядок [10, с. 83]. Особливо імпонує системний підхід в контексті виділення динамічних та статичних елементів, а також акцент на реалізації профільними суб'єктами комплексу державно-владних повноважень, що має визначену мету. Така позиція цілком обґрунтована у вітчизняній правовій доктрині, до прикладу С. В. Міловідова при дослідженні механізму попередження та протидії правопорушенням із застосуванням структурно-функціонального підходу особливе місце відводить саме суб'єктам протидійної діяльності. Суб'єктами попередження та протидії правопорушенням дослідниця передусім визначає профільні спеціалізовані державні органи, для яких протидія вчиненню адміністративних правопорушень у відповідних сферах становить одну з основних функцій, а діяльність їхніх працівників у цьому напрямі здійснюється на професійній основі [11, с. 74–78]. Цілком виваженою є позиція, з якою важко не погодитися, що особливе місце серед суб'єктів попередження та протидії адміністративним правопорушенням, окрім осіб уповноважених розглядатися справи про адміністративні правопорушення, посідають посадові особи, наділені повноваженнями щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення. Це зумовлено тим, що оформлення відповідного протоколу не лише фіксує факт уже вчиненого адміністративного проступку (за умови його відображення як документа про реальну подію), а й здійснює опосередкований превентивний вплив на правосвідомість як самого правопорушника, так і інших осіб, обізнаних із фактом притягнення до адміністративної відповідальності [11, с. 85].

Положення статті 255 КУпАП свідчать що протоколи у справах про військові адміністративні правопорушення мають право складати: уповноважені особи органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України; командири (начальники) військових частин (установ), командири підрозділів; прокурор [12].

Відтак, начальники органів охорони державного кордону, котрі являються командами військової частини (абз. 2 п. 1 Розд. III) [13] наділені правомочністю самостійно або ж уповноважувати інших посадових осіб (зазвичай начальників структурних підрозділів) на складання відповідних процесуальних документів. Такі нормативно визначені профільним законодавством повноваження дозволяють віднести окремих посадових осіб ДПСУ до профільних суб'єктів протидії ВАП за сформованими доктринальними позиціями вітчизняних вчених, підкріплених відповідним нормативним базисом.

Протидія ВАП посадовими особами ДПСУ в умовах воєнного стану є важливим елементом забезпечення національної безпеки, правопорядку та дисципліни серед військовослужбовців адже прикордонне відомство станом на сьогодні виступає не лише як типовий орган охорони державного кордону, а й як активний суб'єкт у системі військового управління, оскільки прикордонники беруть безпосередню участь у здійсненні та/або забезпеченні здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку зі збройною агресією проти України.

Цілком погоджуємося із думкою науковців Я. Кушніра, А. Царука та С. Адамчука, які виокремлюють три складові елементи ефективної системи протидії ВАП серед особового складу ДПСУ: адміністративно-профілактичні заходи, заходи адміністративного припинення та заходи адміністративної відповідальності. Вони утворюють цілісну модель, яка дозволяє реагувати на правопорушення комплексно: запобігати їх виникненню, зупиняти в момент реалізації та забезпечувати належну відповідальність за скоєне [14, с. 145].

Адміністративно-профілактичні заходи є першою і найбільш ефективною лінією оборони проти ВАП. У системі ДПСУ такі заходи реалізуються шляхом організації регулярних інструктажів, проведення бесід з особовим складом, роз'яснення норм дисциплінарного статуту та положень КУпАП, а також через системну правову освіту військовослужбовців. Профілактичний вплив охоплює також інформаційно-просвітницькі кампанії, зокрема про шкоду вживання алкоголю чи наркотичних засобів, що є найбільш розповсюдженими порушеннями в період дії воєнного стану [15, с. 258].

Доцільно акцентувати увагу на інформаційній складовій профілактичної роботи, оскільки вона сприяє підвищенню правової обізнаності особового складу. Через внутрішні канали зв'язку, брошури, ві-

деоматеріали та внутрішні мережі до військовослужбовців доводяться матеріали з роз'ясненням норм чинного законодавства, прикладами адміністративних правопорушень та їх можливих наслідків.

Окрему роль у профілактиці відіграє психологічний супровід. Наявність бойового стресу, перевтоми, постійного ризику для життя створює додаткові передумови для деструктивної поведінки. Саме тому психологи мають бути постійно задіяні в процесі формування стійкості особового складу до негативних впливів, виявлення симптомів ризикової поведінки та проведення індивідуальної підтримки. Ефективна профілактика також включає в себе створення в підрозділах здорового морально-психологічного клімату, позитивного прикладу з боку командирів, формування корпоративної етики та взаємоповаги [16, с. 59]. Беззаперечно, психологічна стабільність є ключовим чинником у зниженні схильності до правопорушень. Своєчасне втручання психолога може запобігти розвитку небезпечної поведінки у стресових ситуаціях.

Особливої уваги вимагають новобранці, які ще не мають достатнього військового досвіду. У таких випадках необхідно передбачити систему наставництва, індивідуальні бесіди, роз'яснення щодо етичних і правових аспектів служби, що дозволить запобігти багатьом конфліктам і порушенням уже на ранніх етапах адаптації. Молоді військовослужбовці потребують постійного супроводу та прикладу від досвідчених колег. Залучення до командної роботи та поступове введення в службову діяльність сприяють успішній соціалізації новачків.

У ситуаціях, коли правопорушення вже почало реалізовуватися, але ще не призвело до серйозних наслідків, ключовим є оперативне та ефективне його припинення. Заходи адміністративного припинення спрямовані на негайне втручання з метою зупинення протиправних дій, збереження службового порядку та недопущення ескалації конфлікту. У межах Державної прикордонної служби України це може включати усне попередження, тимчасове відсторонення військовослужбовця від несення служби, проведення огляду на стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, а також вилучення заборонених речовин чи предметів [16, с. 145]. Важливо, щоб дії з припинення правопорушення були скоординованими та здійснювалися в максимально стислі терміни. Підрозділи повинні мати чітко розроблені інструкції щодо таких випадків, що знижує ймовірність правових помилок.

Завершальним етапом системної протидії є притягнення винних до адміністративної відповідальності, яка виконує не лише каральну, але й превентивну функцію. Для ефективної реалізації цього напряму надзвичайно важливою є кваліфікація осіб, які складають адміністративні матеріали, а також наявність достатньої доказової бази.

Зауважимо, що реалізація саме цієї компоненти системи протидії ВАП серед особового складу

ДПСУ викликає істотні труднощі в посадових осіб ДПСУ, уповноважених на складання відповідних протоколів. Так, практика розгляду судами справ про військові адміністративні правопорушення начисто підтверджує такий стан справ:

1) Рішення Недригайлівського районного суду Сумської області від 29.04.2024 року у справі № 582/547/24:

Обставини правопорушення, зафіксовані у протоколі: 22.04.2024 о 21.00 год під час проведення контрольного шиккування особового складу у місці тимчасової дислокації підрозділу у Сумському районі Сумської області було виявлено військовослужбовця ДПСУ сержанта ОСОБА_1 з явними ознаками алкогольного сп'яніння, а саме: запах алкоголю з порожнини рота, порушення координації рухів, нечітка мова, який відповідно до медичного висновку перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Позиція суду: суд встановив, що відповідно до ст. 276 КУпАП, справа про адміністративне правопорушення повинна розглядатися за місцем його вчинення. Оскільки адміністративне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 172-20 КУпАП, було вчинене у населеному пункті Сумського району Сумської області, а не в межах територіальної підсудності Недригайлівського районного суду Сумської області, цей суд не має компетенції для її розгляду [17].

2. Постанова Зарічного районного суду м. Суми від 21.10.2024 у справі № 591/10371/24:

Обставини правопорушення: молодший сержант ДПСУ ОСОБА_2 06.10.2024 о 12.39 год., виконуючи обов'язки військової служби, керував службовим автомобілем Мерседес 270, д.н.з. НОМЕР_2 у стані алкогольного сп'яніння, чим вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 172-20 КУпАП.

Позиція суду: ОСОБА_2 притягувався до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-20 КУпАП: за керування службовим автомобілем у стані алкогольного сп'яніння під час виконання обов'язків військової служби. Однак, оскільки в Україні запроваджено правовий режим воєнного стану, його дії можуть підпадати під виключно під ч. 3 ст. 172-20 КУпАП, а не ч. 1 цієї статті [18].

3. Рішення Чугуївського міського суду Харківської області від 03.06.2024 р. у справі № 636/3971/24:

Обставини правопорушення, зафіксовані у протоколі: з протоколу серія СхРУ № 120041 про військове адміністративне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 172-20 КУпАП від 30 травня 2024 вбачається, що 29 травня 2024 року ОСОБА_1 був на службі в стані алкогольного сп'яніння.

Позиція суду: Суд встановив, що відповідно до ст. 268 КУпАП справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до відповідальності, за винятком випадків її належного сповіщення та відсутності клопотання про відкладення розгляду. Оскільки ОСОБА_1 у судові засідання не був доставлений,

а розгляд справи за ч. 3 ст. 172-20 КУпАП повинен відбутися протягом доби згідно зі ст. 277 КУпАП, суд визнав необхідним повернути адміністративний матеріал начальнику відповідного прикордонного загону для належного оформлення [19].

Аналіз практики притягнення судами до адміністративної відповідальності військовослужбовців ДПСУ вказує на певні прорахунки, що допускаються прикордонниками під час оформлення матеріалів справ про адміністративні правопорушення, наслідком чого є винесення судом постанов про закриття справи на підставі ст. 247 КУпАП (відсутність складу і події адміністративного правопорушення — п. 1, закінчення строку накладення адміністративного стягнення — п. 7) [12], що не узгоджується із процесуальною роллю протоколів про адміністративні правопорушення, відпрацьованих та направлених на розгляд посадовими особами ДПСУ. Окрім цього у зазначеній категорії справ, типовими є рішення судів щодо повернення матеріалів справи командирів військової частини на доопрацювання або ж для направлення матеріалів справи до іншого органу, уповноваженого розглядати справу за територіальною підвідомчістю відповідно до вимог ст. 276 КУпАП [12]. Існуючі прорахунки мають істотний характер, оскільки вони вказують на низький рівень підготовки посадових осіб прикордонного відомства у сфері реалізації протидії адміністративних правопорушень в цілому адже стосуються положень Загальної частини КУпАП. Виявлений факт свідчить про те, що в посадових осіб, уповноважених на складання протоколу про ВАП відсутні фундаментальні, базисні знання про вихідні положення щодо реалізації адміністративно-процесуальних повноважень.

Позитивним вбачаємо той факт, що виявлена проблематика досить легко піддається корекції за рахунок апробованих на міжнародній арені підходів, котрі можуть бути пристосовані до національних реалій. Так, профільні дослідники підкреслюють важливу роль освіти та підготовки кадрів у запобіганні воєнним злочинам, що на нашу думку, цілком корелює із потребами протидії військовим адміністративним правопорушенням. Якісні освітні програми можуть сприяти запобіганню воєнним злочинам та військовим адміністративним правопорушенням, формуючи серед особового складу повагу до прав людини, верховенства права та норм міжнародного гуманітарного права [20, с. 251].

Так, військовослужбовці рядового складу, сержантського складу, офіцерського складу Держприкордонслужби України постійно підвищують кваліфікацію та проходять перепідготовку на відповідних курсах з метою підтримання належного професійного рівня, ділових і моральних якостей кожного військовослужбовця, їх відповідності займаній посаді, забезпечення перспективи подальшого проходження військової служби шляхом кар'єрного зростання.

Впровадження загальноєвропейського принципу «Освіта впродовж життя» без відриву від службової діяльності представників прикордонного відомства дозволяє запропонувати впровадження спеціального поглибленого курсу навчання для осіб, що проходять службу в органах охорони державного кордону, котрі здійснюють охорону ділянок відповідальності, включених до району ведення бойових (воєнних дій), який допоможе подолати визначені прогалини у теоретико-практичній підготовці особового складу ДПСУ. На такі курси доцільно відправляти осіб, уповноважених на складання протоколів про військові адміністративні правопорушення, під час перебування їхнього підрозділу на ротачії (поза межами районів ведення бойових (воєнних дій) / на відновленні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що протидія ВАП у діяльності ДПСУ в умовах дії правового режиму воєнного стану має комплексний характер і потребує поєднання адміністративно-правових, організаційних та освітніх заходів. Зростання ролі ДПСУ у системі оборони держави та безпосередня участь прикордонників у виконанні бойових (воєнних) завдань об'єктивно підвищують значення ефективного функціонування механізмів підтримання військової дисципліни та внутрішнього правопорядку.

Аналіз судової практики у справах про ВАП засвідчив наявність типових процесуальних помилок, що допускаються посадовими особами ДПСУ під час оформлення адміністративних матеріалів, зокрема неправильне визначення територіальної підсудності, помилки у кваліфікації складів правопорушень та недотримання процесуальних строків. Наслідком таких прорахунків є закриття проваджень судами або повернення матеріалів справ на доопрацювання, що негативно впливає на реалізацію превентивної функції адміністративної відповідальності.

Встановлено, що ефективна система протидії ВАП має ґрунтуватися на взаємопов'язаному застосуванні адміністративно-профілактичних заходів, заходів адміністративного припинення та адміністративної відповідальності. Водночас ключовим чинником підвищення ефективності такої системи є належний рівень підготовки посадових осіб ДПСУ, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення.

Перспективи подальших досліджень убачаються у розробленні та впровадженні спеціалізованих освітніх програм для посадових осіб ДПСУ, адаптованих до умов воєнного стану, а також у подальшому аналізі судової практики з метою вироблення єдиних підходів до кваліфікації ВАП і процесуального забезпечення адміністративної відповідальності військовослужбовців.

Література

1. Бандурко О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 168–177.
2. Остапенко О. Про сучасні правові засади протидії вчиненню адміністративних правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. Львів, 2017. № 876. С. 182–188.
3. Корягіна А. М. Запобігання злочинності як соціально-профілактична діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191–196.
4. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. № 807. 2014. С. 231–235.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : [Підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисоед; За ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 353 с.
6. Кушнір Я. О. Державна прикордонна служба України як суб'єкт протидії порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: дис... докт. філ. у гал. права. Хмельницький, 2021. 304 с.
7. Коба О. В. Військові правопорушення у контексті змісту загальної системи запобігання правопорушенням і злочинності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Вип. № 01. 2025. С. 595–602. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.99>
8. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 216 с.
9. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Нестеренко О. М., Спринцев П. С. Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар. Кривий Ріг, 2023. 164 с.
10. Коба О. В. Запобігання військовим правопорушенням як передумова військової дисципліни і правопорядку, забезпечення воєнної і державної безпеки. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 4. 2024. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2024.13>
11. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 228 с.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України, Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 20.01.2026).

13. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 30.11.2018 № 971. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text> (дата звернення 20.01.2026).
14. Кушнір Я., Царук А., Адамчук С. Протидія адміністративному правопорушенню, передбаченому статтею 172-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення серед особового складу Держприкордонслужби України. *Закон і кордон*. 2024. 1(3). С. 143–175.
15. Краснов О. В. Протидія організованих злочинності органами Державної прикордонної служби України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1. С. 258–266.
16. Франчук Т. А. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративне правопорушення Державною прикордонною службою України. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 59–65.
17. Постанова Недригайлівського районного суду Сумської області від 29.04.2024 року у справі № 582/547/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118682271> (дата звернення: 20.01.2026).
18. Постанова Зарічного районного суду м. Суми від 21.10.2024 року у справі № 591/10371/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122420214> (дата звернення: 20.01.2026).
19. Рішення Чугуївського міського суду Харківської області від 03.06.2024 р. у справі № 636/3971/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119517486> (дата звернення: 20.01.2026).
20. Petkov S., Barikova A., Kopotun I., Bulhakova O., Gubariev S. The mechanism for the prevention of military administrative offences under martial law. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, № 63. P. 243–253. DOI: 10.34069/AI/2023.63.03.23.

References

1. Bandurko O. M., & Lytvynov O. M. (2015). Systema protydyi zlochynnosti: poniattia ta sutnist [The system of countering crime: Concept and essence]. *Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy*, 2(10), 168–177 [in Ukrainian].
2. Ostapenko O. (2017). Pro suchasni pravovi zasady protydyi vchynenniu administratyvnykh pravoporushen [On modern legal foundations of countering administrative offenses]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*, 876, 182–188 [in Ukrainian].
3. Koryahina A. M. (2016). Zapobihannia zlochynnosti yak sotsialno-profilaktychna diialnist [Crime prevention as socio-preventive activity]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 191–196 [in Ukrainian].
4. Lesko N. V. (2014). Problemy pravovoho rehuliuвання profilaktyky pravoporushen v Ukraini [Problems of legal regulation of offense prevention in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*, 807, 231–235 [in Ukrainian].
5. Danshyn I. M. (Ed.). (2003). *Kryminolohiia: Zahalna ta osoblyva chastyny* [Criminology: General and Special Parts]. Pravo [in Ukrainian].
6. Kushnir Y. O. (2021). *Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy yak subiekt protydyi porushenniu poriadku vizdu na tymchasovo okupovanu terytoriiu Ukrainy ta vyizdu z nei* [The State Border Guard Service of Ukraine as a subject of countering violations of the procedure for entry to and exit from the temporarily occupied territory of Ukraine] (Doctoral dissertation). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
7. Koba O. V. (2025). Viiskovi pravoporushennia u konteksti zmistu zahalnoi systemy zapobihannia pravoporushenniam i zlochynnosti [Military offenses in the context of the general system of offense and crime prevention]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1, 595–602. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.99> [in Ukrainian].
8. Kuryliuk Yu. B. (2013). *Kryminalno-pravove zabezpechennia protydyi porushenniu pravyl nesennia prykordonnoi sluzhby* [Criminal law support for countering violations of border service regulations]. Dakor [in Ukrainian].
9. Vitvitskyi S. S., Veselov M. Yu., Nesterenko O. M., & Yepryntsev P. S. (2023). *Viiskovi administratyvni pravoporushennia: naukovo-praktychnyi komentar* [Military administrative offenses: Scientific and practical commentary]. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
10. Koba O. V. (2024). Zapobihannia viiskovym pravoporushenniam yak peredumova viiskovoi dystsypliny i pravoporiadku, zabezpechennia voiennoi i derzhavnoi bezpeky [Prevention of military offenses as a prerequisite for military discipline, law and order, and ensuring military and state security]. *Juris Europensis Scientia*, 4, 78–84. <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2024.13> [in Ukrainian].
11. Milovidova S. V. (2016). *Poperedzhennia ta protydiia administratyvnym pravoporushenniam v Ukraini* [Prevention and countering of administrative offenses in Ukraine] (PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984, December 7). *Code of Ukraine on Administrative Offenses* (No. 8073-X). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
13. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2018, November 30). *On approval of the Regulation on the state border protection body of the State Border Guard Service of Ukraine* (Order No. 971). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text> [in Ukrainian].
14. Kushnir Ya., Tsaruk A., & Adamchuk S. (2024). Protydiia administratyvnomu pravoporushenniu, peredbachenomiu statteiu 172-20 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia sered osobovoho skladu Derzhprykordonsluzhby Ukrainy [Countering the administrative offense under Article 172-20 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses among personnel of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Zakon i kordon*, 1(3), 143–175 [in Ukrainian].

15. Krasnov O. V. (2019). Protydiia orhanizovani zlochynnosti orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Countering organized crime by the State Border Guard Service of Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 1, 258–266 [in Ukrainian].

16. Franchuk T. A. (2021). Zakhody zabezpechennia provadzhennia u spravakh pro administratyvne pravoporushennia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhboi Ukrainy [Measures to ensure proceedings in administrative offense cases by the State Border Guard Service of Ukraine]. *Yevropeiski perspektyvy*, 3, 59–65 [in Ukrainian].

17. Nedryhailivskiy District Court of Sumy Region. (2024, April 29). *Decision in case No. 582/547/24*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118682271> [in Ukrainian].

18. Zarichnyi District Court of Sumy. (2024, October 21). *Decision in case No. 591/10371/24*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122420214> [in Ukrainian].

19. Chuhuiv City Court of Kharkiv Region. (2024, June 3). *Decision in case No. 636/3971/24*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119517486> [in Ukrainian].

20. Petkov S., Barikova A., Kopotun I., Bulhakova O., & Gubariev S. (2023). The mechanism for the prevention of military administrative offences under martial law. *Amazonia Investiga*, 12(63), 243–253. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.23>

Киценко Олександр Петрович

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Kytsenko Olexandr

Candidate of Legal Sciences,

Doctoral student of the Department of Administrative and Financial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0008-3503-2025

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11818

РЕГУЛЯТОРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СИСТЕМІ ВІДНОСИН МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

REGULATORY ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM OF LOCAL TAXATION RELATIONS

Анотація. Вступ. У статті висвітлено особливості регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування щодо мобілізації грошових ресурсів до місцевих бюджетів, а також розподілу й використання місцевих грошових фондів з метою реалізації та задоволення публічного інтересу територіальних громад. У результаті аналізу доктринальних правових досліджень та законодавства України, охарактеризовано обсяг владно-розпорядчих державних функцій органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері та обґрунтовано необхідність подальшого дослідження їх регуляторних повноважень та процедури прийняття регуляторних актів у сфері місцевого оподаткування.

Метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення регуляторних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері місцевого оподаткування та формування пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання процедури досліджуваних відносин в умовах глобальних викликів в Україні. Практичною значущістю дослідження є розширення повноважень щодо регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері місцевої фінансової діяльності територіальних громад.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступили нормативно-правові акти України: Конституція України, Податковий кодекс України, закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні».

Методологічну основу дослідження становлять: теоретичні методи: аналіз та синтез, порівняння та узагальнення підходів до регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування, абстрагування та специфікація структурних компонентів регуляторної процедури. Емпіричні методи: оцінка та узагальнення процедур підготовки, прийняття та відстеження результативності регуляторних актів щодо призначення місцевого початку чи збору, а також надання відповідних податкових пільг.

Результати. Невіг'ємним елементом децентралізації владно-управлінських повноважень стало визнання і гарантування за міжнародними стандартами місцевого самоврядування, яке сформувалося як правовий інститут із законодавчо закріпленим переліком прав, обов'язків, регуляторних повноважень. Регуляторна діяльність органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування визначається як прийняття ними нормативно-правових актів про встановлення місцевих податків та зборів, пільг з їх сплати, а також внесення змін до таких рішень. Регуляторні акти органів місцевого самоврядування повинні прийматися з дотримання регуляторних процедур, включаючи аналіз впливу, громадські кон-



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

сультації та відстеження результативності. Здійснення регуляторної процедури органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування пропонується включити до ПК України з урахуванням обмежень правового режиму воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні рівня доцільності призначення державною податковою службою ставок місцевих податків для всіх областей України, що є обмеженням права регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у частині прийняття рішень про зміну ставок чи пільг, а також дотримання строків і процедур такого призначення.

Ключові слова: місцева фінансова політика, місцеві податки і збори, нормативно-правове регулювання, органи місцевого самоврядування, оподаткування, публічне управління, регуляторна діяльність, регуляторний акт, територіальна громада.

Summary. Introduction. The article highlights the features of the regulatory activities of local governments in terms of mobilizing financial resources to local budgets, as well as the distribution and use of local funds in order to implement and satisfy the public interest of territorial communities. As a result of the analysis of doctrinal legal research and the legislation of Ukraine, the scope of the administrative state functions of local governments in the financial sphere is characterized and the need for further research into their regulatory powers and the procedure for adopting regulatory acts in the field of local taxation is substantiated.

The purpose of the article is to study the regulatory and legal support for the regulatory powers of local governments in the field of local taxation and to formulate proposals for improving the legislative regulation of the procedure for the studied relations in the context of global challenges in Ukraine. The practical significance of the study is the expansion of powers regarding the regulatory activities of local governments in the field of local financial activities of territorial communities.

Materials and methods. The materials of the study were the regulatory and legal acts of Ukraine: the Constitution of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, the laws of Ukraine "On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity", "On local self-government in Ukraine", "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms for the period of martial law", the Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine".

The methodological basis of the study is: theoretical methods: analysis and synthesis, comparison and generalization of approaches to the regulatory activities of local self-government bodies in the field of taxation, abstraction and specification of structural components of the regulatory procedure. Empirical methods: assessment and generalization of procedures for the preparation, adoption and monitoring of the effectiveness of regulatory acts regarding the appointment of a local tax or levy, as well as the provision of relevant tax benefits.

Results. An integral element of the decentralization of power and administrative powers has been the recognition and guarantee of local self-government according to international standards, which has been formed as a legal institution with a legally established list of rights, obligations and regulatory powers. Regulatory activities of local self-government bodies in the field of taxation are defined as their adoption of regulatory acts on the establishment of local taxes and fees, privileges for their payment, as well as amendments to such decisions. Regulatory acts of local self-government bodies must be adopted in compliance with regulatory procedures, including impact analysis, public consultations and monitoring of effectiveness. It is proposed to include the implementation of the regulatory procedure of local self-government bodies in the field of taxation in the PC of Ukraine, taking into account the restrictions of the legal regime of martial law.

Prospects for further research are to determine the level of expediency of the State Tax Service setting local tax rates for all regions of Ukraine, which is a limitation on the right of regulatory activity of local governments in terms of making decisions on changing rates or benefits, as well as compliance with the deadlines and procedures for such setting.

Key words: local financial policy, local taxes and fees, regulatory and legal regulation, local governments, taxation, public administration, regulatory activity, regulatory act, territorial community.

Актуальність теми дослідження. Важливим завданням діяльності держави є забезпечення дотримання прав і свобод людини (громадянина). Реалізація зазначених державних повноважень здійснюється через публічні представницькі органи. Поряд із органами державної виконавчої влади та іншими суб'єктами з власними та делегованими повноваженнями (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інший державні органи, центральні органи виконавчої влади державні спеціалізовані установи та організації, некомерційні самоврядні організації тощо), органи місцевого самоврядування є суб'єктами здійснення регуляторної діяльності у межах повноважень, наданих Конституцією та законами України у соціальній,

гуманітарній, бюджетній, податковій тощо сферах місцевих суспільних відносин.

Важливим елементом регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у нашій державі є публічні фінанси та відносини щодо мобілізації, розподілу й використання грошових фондів з метою реалізації та задоволення територіального (публічного) інтересу. Оскільки органи місцевого самоврядування за законодавством України наділені владно-розпорядчими державними функціями у фінансовій сфері, то нами визначається необхідність дослідження регуляторних повноважень цих органів у сфері місцевого оподаткування.

Метою статті є дослідження наявних механізмів національного нормативно-правового забезпечення

регуляторних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері місцевого оподаткування та формування пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання різних елементів процедури системи досліджуваних відносин в умовах глобальних викликів в Україні. Практичною значущістю дослідження є розширення меж трактування комплексу повноважень регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері місцевої фінансової діяльності територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наразі у правових, економічних та інших галузевих видах науки розвітках наявні дослідження щодо широкого кола повноважень органів місцевого самоврядування у сфері фінансової, особливо — бюджетно-податкової діяльності. Зокрема, слід зазначити, що актуальними у даній царині є праці таких вітчизняних науковців як Бісюк О.С., Бондарук Т.Г., Городецька І.А., Гутаріна С.О., Заверуха Т.Б., Зайчиков В.В., Кашубіна Ю.Б., Кравченко В.І., Курило В.І., Музика-Стефанчук О.А., Мушенюк В.В., Солдатенко О.В., Смоляр О.А., Царенко А.Я., Якимчук Н.Я. та інших.

В цілому дослідники широко характеризують обсяг повноважень органів місцевого самоврядування щодо здійснення управлінської діяльності, проте вбачають та обґрунтовують необхідність підвищення загальної ефективності функціонування органів муніципального управління в умовах подальшого удосконалення системи адміністративно-правового регулювання місцевих фінансових відносин.

Зокрема, Кашубіна Ю.Б. та Царенко А.Я., досліджуючи роль органів місцевого самоврядування у системі публічного регулювання бюджетно-податкової діяльності, обґрунтовують необхідність впровадження програмно-цільового методу планування доходів та видатків місцевих бюджетів [1]. Мушенюк В.В. та Бісюк О.С. визначають важливим елементом діяльності органів місцевого самоврядування у нашій державі відносини щодо мобілізації, розподілу й використання грошових фондів з метою реалізації та задоволення громадсько-територіального інтересу [2], проте також звертають увагу на необхідність підвищення ефективності політики витрачання бюджетних коштів на місцевому рівні [3]. Смоляр О.А., досліджуючи особливості здійснення державного контролю за регуляторною діяльністю у сфері місцевого самоврядування, пропонує напрямки удосконалення правового регулювання відносин у зазначеній сфері: захист законних прав та інтересів територіальних громад; стимулювання виконання органами та посадовими особами місцевого самоврядування прийнятих на себе майнових та інших зобов'язань тощо [4]. Курило В.І., Мушенюк В.В. та Курило І.В. визначають перспективи управлінсько-регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування щодо бюджетно-податкового забезпечення потреб повсякденного відновлення як інфраструктури територіальних громад [5], так і соціального

захисту українських військовослужбовців в контексті триваючої військової агресії та після її завершення шляхом вдосконалення фінансової основи системи загальнодержавного та місцевого соціального захисту, включаючи гармонізацію національних норм з міжнародними стандартами та впровадження механізмів виплат місцевої бюджетної допомоги [6].

Оскільки проаналізовані та інші наукові дослідження не містять комплексного аналізу основних засад нормативно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регуляторної діяльності, то нами визначено доцільним здійснити доповнення існуючого доктринального матеріалу за проблематикою дослідження та окреслити перспективи можливого нормативно-правового регулювання зазначеного виду місцевих фінансово-управлінських відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, в умовах децентралізації публічно-владних відносин, територіальна громада стала первинним суб'єктом місцевого самоврядування та визначається основним носієм функцій муніципального (соціально-територіального) управління у системі суб'єктів публічного адміністрування. Тобто, сільські, селищні, міські ради являють собою представницькі виборні органи відповідних територіальних громад та здійснюють від їх імені в їх інтересах функції та повноваження, визначені Конституцією України й законами України.

Регуляторна діяльність органів публічного управління у системі адміністративно-правового забезпечення суспільних відносин в Україні визначається Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV як діяльність, спрямована на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів, яка здійснюється регуляторними органами, у тому числі територіальними громадами в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією України, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами (стаття 1) [7].

Безпосередньо регуляторна діяльність органів місцевого самоврядування включає аналіз регуляторного впливу, планування, сприяння проектам актів та оцінку їх ефективності у сфері управління справами територіальних громад. Тобто, місцева регуляторна діяльність є частиною державної регуляторної політики, яка сприяє правовому регулюванню господарських та адміністративних відносин.

У широкому спектрі місцевої регуляторної політики України, органи місцевого самоврядування (сільські, селищні та міські ради) реалізують регуляторну діяльність щодо організації та здійснення місцевого оподаткування. Доцільно детально розглянути зазначену регуляторну процедуру адміністрування місцевих податків і зборів, яка визначена статтею 12 Податкового кодексу України (надалі —

ПК України) [8] та статтею 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9].

Отже, вважаючи найбільш складним завданням для органів місцевого самоврядування у сфері їх фінансової діяльності регулювання процедури формування місцевих доходів, звернемо увагу на приклад місцевої регуляторної діяльності щодо адміністрування місцевих податків та зборів як основного джерела наповнення місцевих бюджетів територіальних громад у період сучасних глобальних викликів.

У відповідності ПК України, податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку (стаття 6). До місцевих платежів належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПК України, рішеннями сільських, селищних, міських рад у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад (стаття 8). Сільські, селищні, міські ради та ради територіальної громади встановлюють місцеві податки (податок на майно та єдиний податок) та місцеві збори (збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір) (стаття 10) [8].

Серед основних завдань регуляторної діяльності сільських, селищних, міських рад, які ПК України відносить до їх повноважень, нами визначаються прийняття рішень про: 1) безпосереднє встановлення місцевих податків та зборів; 2) надання податкових пільг (звільнень, знижок) щодо їх сплати.

Крім того, при прийнятті регуляторного акта про встановлення місцевих податків та/або зборів, обов'язково визначаються: 1) об'єкт оподаткування; 2) платник податків і зборів; 3) розмір ставки; 4) податковий період, а також інші обов'язкові елементи, з дотриманням критеріїв, встановлених для відповідного місцевого податку чи збору ПК України [8].

У сучасних умовах глобальних викликів для вітчизняного публічного управління та економічної діяльності країни, слід звернути окрему увагу на особливості здійснення регуляторної діяльності органами місцевого самоврядування у сфері місцевого оподаткування на період дії правового режиму воєнного стану.

1. На територіях, де тимчасово не здійснюються свої повноваження відповідні сільські, селищні, міські ради, рішення про встановлення місцевих податків та/або зборів та/або надання податкових пільг із їх сплати мають право приймати відповідні військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації.

2. Сільські, селищні, міські ради мають право видавати регуляторні акти про встановлення місцевих податків та/або зборів та податкові пільги із їх сплати без застосування процедур, передбачених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [7].

3. В окремих місцевостях України зазначені вище повноваження поширюється виключно на представ-

ницькі органи територіальних громад відповідних адміністративно-територіальних одиниць (на території яких введено воєнний стан) (п. 12.3, стаття 12) [8].

Місцева регуляторна діяльність реалізується органами місцевого самоврядування в сфері місцевого оподаткування за допомогою прийняття регуляторних актів з подальшим розміщенням інформації на офіційному веб-сайті такого органу, а платники місцевих податків та зборів при визначенні своїх податкових зобов'язань можуть використовувати зазначену інформацію.

Проаналізуємо сутність регуляторного акта як важливого джерела здійснення місцевої розпорядчої діяльності у сфері оподаткування. Отже, регуляторний акт являє собою прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який повністю (чи його окремі положення) спрямований на правове регулювання адміністративних відносин між органами місцевого самоврядування (регуляторними органами) та платниками податків (суб'єктами господарювання) [7].

Офіційно оприлюднений регуляторний акт про встановлення місцевих податків та/або зборів, а також зміну розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку справляння чи надання податкових пільг, або про внесення змін до таких рішень, є нормативно-правовим актом з питань оподаткування місцевими податками та зборами.

Особливістю такого виду регуляторної діяльності є те, що платники звільняються від відповідальності у разі, якщо у зведеній інформації, розміщеній на офіційному веб-сайті органу місцевого самоврядування виявлено помилку, що містить розбіжності між даними контролюючих органів та даними офіційно оприлюдненого місцевого регуляторного акту про встановлення місцевих податків та/або зборів або про внесення змін до таких рішень.

Звернемо також увагу на інші процедурні моменти здійснення регуляторної діяльності у сфері місцевого оподаткування органами місцевого самоврядування. З огляду на ч. 2 ст. 19 Конституції України, в якій передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [10] та відповідно до статті 31 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [7], сільськими, селищними, міськими радами, з метою реалізації покладених на них повноважень у здійсненні державної регуляторної політики, має бути створено (у своєму складі) постійну комісію з питань реалізації такої політики, або покладено ці повноваження на одну з існуючих постійних комісій відповідної ради. Виконавчий орган ради створює у своєму складі відповідний структурний підрозділ, або покладає такі обов'язки на інший існуючий підрозділ чи окремих посадових осіб відповідного виконавчого органу ради.

У сфері реалізації відносин місцевого оподаткування, органи місцевого самоврядування, як регуляторні органи, зобов'язані дотримуватись процедури підготовки, прийняття та відстеження результативності регуляторних актів щодо призначення місцевого податку чи збору, а також надання відповідних податкових пільг.

Звернемо увагу на основні елементи зазначеної вище процедури: 1) розробка планів діяльності з підготовки та безпосереднє здійснення підготовки проєктів регуляторних актів; 2) підготовка аналізу регуляторного впливу; 3) опублікування повідомлення про оприлюднення та безпосереднє оприлюднення проєкту разом з аналізом регуляторного впливу; 4) робота із платниками податків усіх організаційно-правових форм та форм власності, а також іншими зацікавленими суб'єктами (громадські активісти, громадські об'єднання, союзи, спілки) з метою отримання зауважень і пропозицій, а також проведення проведення громадських слухань, круглих столів тощо); 5) прийняття офіційне оприлюднення регуляторного акта; 6) проведення відстеження результативності регуляторного акта в частині досягнення рівня забезпечення місцевого бюджету фінансовими ресурсами, а також щодо регулювання рівня податкового навантаження (тиску) на платників місцевих податків.

Здійснимо окремо характеристику такого елементу здійснення місцевої регуляторної політики як аналіз регуляторного впливу запровадження місцевих податків та зборів, а також пільг щодо їх сплати. Зазначена процедура, на нашу думку, повинна містити: 1) обґрунтування відповідності проєкту регуляторного акта про встановлення податку чи збору принципам державної регуляторної та податкової політики; 2) обґрунтування необхідності регулювання шляхом прийняття регуляторного акта; 3) аналіз впливу, який справлятиме регуляторний акт на ринкове середовище, а також економічний стан та ступінь забезпечення прав та інтересів платників податків (суб'єктів господарювання, громадян) та держави.

Наразі дослідження регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування, так як і дослідження будь-якого типу сучасних суспільно-управлінських відносин, неможливе без врахування воєнного стану в Україні, наслідком якого є встановлення особливого правового режиму на території держави та надання особливих повноважень органам державної влади та місцевого самоврядування [11].

Зазначений вище стан правового регулювання суспільних управлінсько-економічних відносин сприяв певній трансформації місцевих бюджетно-податкових відносин, що призвело до значного зниження надходжень до місцевих бюджетів, особливо на початковому етапі здійснення повномасштабної ворожої агресії. Прикладом лібералізації податкового законодавства, є норми Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії

воєнного стану» [12] у частині наявних нововведень пільгового оподаткування та їх впливу на повноту наповнення місцевих бюджетів територіальних громад.

По даному складному питанню, авторська позиція полягає у доцільності залишення за органом місцевого самоврядування права прийняття рішення, за результатами здійснення заходів регуляторної діяльності, про застосування чи незастосування окремих видів податкових преференцій по сплаті місцевих податків. Авторська позиція пояснюється тим, що бюджетно-податковий механізм забезпечення суспільно-економічних потреб територіальних громад повинен стабільно функціонувати, особливо в умовах воєнного стану. У іншому випадку, держава повинна пропонувати адекватний фінансовий механізм компенсації втрат місцевих бюджетів територіальних громад в результаті запровадження нею податкових преференцій.

Пропонується запровадження викладеного вище виду регуляторної процедури органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування шляхом внесення доповнення пунктом 12.6 до статті 12 ПК України з урахуванням обмежень правового режиму воєнного стану.

Висновки. Формування за європейськими традиціями системи нормативно-правового регулювання суспільних відносин в Україні стало передумовою для розвитку процесів демократизації державного управління в напрямку децентралізації владно-управлінських повноважень. Невід'ємним елементом таких перетворень у нашій державі стало визнання і гарантування за міжнародними стандартами місцевого самоврядування, яке сформувалося як правовий інститут із законодавчо закріпленим переліком прав та обов'язків, Фінансові повноваження органів місцевого самоврядування наразі характеризуються наявністю стабільної можливості забезпечення місцевих бюджетів. Регуляторна діяльність органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування визначається як прийняття ними нормативно-правових актів про встановлення місцевих податків та зборів, пільг з їх сплати, а також внесення змін до таких рішень відповідно до ПК України та Закону «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Регуляторні акти органів місцевого самоврядування повинні прийматися з дотримання регуляторних процедур, включаючи аналіз впливу, громадські консультації та відстеження їх результативності у формуванні суспільного благополуччя.

Перспективами подальших досліджень є визначення ступеня доцільності призначення центральним органом виконавчої влади у сфері оподаткування ставок місцевих податків для всіх областей України, що, на нашу думку, є обмеженням права регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування у частині прийняття рішень про зміну ставок чи пільг, а також дотримання строків і процедур такого призначення.

Література

1. Кашубіна Ю. Б., Царенко А. Я. Фінансові аспекти функціонування органів місцевого самоврядування. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. С. 23–32.
2. Мушенюк В. В., Бісюк О. С. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 373–379. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.52>.
3. Мушенюк В. В., Бісюк О. С. Порівняльно-правовий аналіз стратегій доходів в Україні та зарубіжних країнах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2024. Вип. 86: ч. 5. С. 306–312. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.44>
4. Смоляр О. А. Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання. Збірник наукових праць «Проблеми законності». 2014. С. 45–51.
5. Курило В. І., Мушенюк В. В. Адміністративно-правові засади реалізації проектів повоєнного відновлення України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 1. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-1-10638>.
6. Kurylo V., Kurylo I., Mushenok V. Legal aspects of social protection of military personnel in Ukraine in the context of modern challenges. *Law. Human. Environment*. 2025. Vol.16. № 2. P. 135–151. DOI: <https://doi.org/10.31548/law/2.2025.135>.
7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закону України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/ed20221120#Text> (дата звернення: 10.01.2026 р.).
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.01.2026).
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print> (дата звернення: 10.01.2026).
10. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2026).
11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2026).
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (дата звернення: 10.01.2026).

References

1. Kashubina, Yu.B., Tsarenko, A.Ya. (2015). Finansovi aspekty funktsionuvannya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [Financial aspects of the functioning of local self-government bodies]. *Efektivna ekonomika*. № 5. 23–32 [in Ukrainian].
2. Mushenok, V.V., Bisyuk, O.S. (2024). Povnovazhennya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya u sferi finansovoyi diyal'nosti [Powers of local self-government bodies in the sphere of financial activity]. *Yevropeys'ki perspektyvy*. № 4. 373–379. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.52> [in Ukrainian].
3. Mushenok, V.V., Bisyuk O.S. (2024). Porivnyal'no-pravovyy analiz stratehiy dokhodiv v Ukrayini ta zarubizhnykh krayinakh [Comparative legal analysis of revenue strategies in Ukraine and foreign countries]. *Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu. Seriya PRAVO*. Vyp. 86: ch.5. 306–312 DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.44> [in Ukrainian].
4. Smolyar, O.A. (2014). Derzhavnyy kontrol' u sferi mistsevoho samovryaduvannya: osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya [State control in the sphere of local self-government: features of legal regulation]. *Zbirnyk naukovykh prats' "Problemy zakonnosti"*. 45–51 [in Ukrainian].
5. Kurylo, V.I., Mushenok, V.V. (2025). Administratyvno-pravovi zasady realizatsiyi proektiv povoyennoho vidnovlennya Ukrayiny [Administrative and legal principles of implementing post-war reconstruction projects in Ukraine]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka"*. Seriya: "Yurydychni nauky". № 1. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-1-10638> [in Ukrainian].
6. Kurylo, V.I., Kurylo, I.V., Mushenok, V.V. (2025). Legal aspects of social protection of military personnel in Ukraine in the context of modern challenges. *Law. Human. Environment*. Vol. 16. № 2. 135–151. DOI: <https://doi.org/10.31548/law/2.2025.135>.
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Pro zasady derzhavnoyi rehulyatornoyi polityky u sferi hospodars'koyi diyal'nosti vid 11 September 2003 r. № 1160-IV [On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity of September 11, 2003 № 1160-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/ed20221120#Text> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02 Desember 2010. № 2755-VI [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated December 02, 2010 № . 2755-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 May 1997 № 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21, 1997 280/97-BP.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print> [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

11. Prezydent Ukrainy (2022) Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini: Ukaz vid 24 lyutoho 2022 r. № 64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 № 64/2022]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 № 2120-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms for the period of martial law: Law of Ukraine dated March 15, 2022 № 2120-IX.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.97

Ковальова Олена Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент, с.н.с.,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеський державний університет внутрішніх справ

Kovalova Olena

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow,
Professor of the Department of Police Administrative Activities
Odessa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6108-4581

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11800

ДЕТЕРМІНАНТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DETERMINANTS OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

Анотація. Вступ. В умовах воєнного стану з'явилися нові або загострилися наявні детермінанти домашнього насильства, сформувалися нові категорії вразливих (чутливих) категорій населення. З'ясування і дослідження специфічних, обумовлених воєнним станом, детермінант домашнього насильства може допомогти віднайти найбільш грієві механізми протидії цьому явищу та запобігти йому.

Метою статті є визначення специфічних детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) наукові праці; 2) судові рішення у справах щодо домашнього насильства; 3) положення міжнародних документів та норм національного законодавства; 4) результати досліджень. В процесі здійснення дослідження було використано наступні методи: статистичний, аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення, систематизації та групування.

Результати. Детермінанти домашнього насильства в умовах воєнного стану запропоновано розглядати шляхом їх поділу на: 1) такі, що обумовлені в цілому контекстом воєнного стану (погіршення соціальних та економічних умов життя населення; збільшення кількості неконтрольованої зброї, боєприпасів, вибухових речовин; дестабілізація системи запобігання та протидії домашньому насильству у громадах, наближених до бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях; вимушене переміщення населення; применшення (недооцінення) проблеми домашнього насильства на фоні безпекових викликів); 2) такі, що обумовлені військовою службою та (або) участю у бойових діях (можливі психологічні розлади і травми; наявний бойовий досвід та легкий доступ до зброї, боєприпасів та вибухових речовин; ефект «ореолу» щодо військовослужбовців та ветеранів; соціальна ізоляція; обмежена можливість застосування до військовослужбовців спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству). Визначено, що до вразливих (чутливих) категорій населення в контексті домашнього насильства в умовах воєнного стану можна віднести військовослужбовців і ветеранів та їх родини; внутрішньо і зовнішньо переміщених осіб; осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях або в громадах, наближених до бойових дій; родини, які втратили житло та/або роботу; родини, в яких один із членів постійно перебуває вдома через страх мобілізації.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на: шляхах усунення або мінімізації впливу наявних детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану, з фокусом уваги на вразливих (чутливих) групах населення; прогнозуванні детермінант домашнього насильства та вразливих (чутливих) щодо домашнього насильства груп населення у повоєнний період.

Ключові слова: детермінанти, домашнє насильство, воєнний стан, спеціальні заходи, вразливі (чутливі) групи населення.

Summary. Introduction. Under martial law, new determinants of domestic violence have emerged or existing ones have intensified, and new categories of vulnerable (sensitive) populations have formed. Identifying and studying specific determinants



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

of domestic violence caused by martial law can help find the most effective mechanisms to counteract and prevent this phenomenon.

Purpose. The purpose of this article is to identify specific determinants of domestic violence under martial law.

Materials and methods. The research materials are: 1) scientific works; 2) court decisions in cases of domestic violence; 3) provisions of international documents and national legislation; 4) results of research. The following methods were used in the research: statistical, analysis and synthesis, theoretical generalization, systematization, and grouping.

Results. The determinants of domestic violence in conditions of martial law are proposed to be considered by dividing them into: 1) those caused by the overall context of martial law (deterioration of social and economic conditions of life of the population; increase in the number of uncontrolled weapons, ammunition, explosives; destabilization of the system for preventing and combating domestic violence in communities close to combat operations, as well as in temporarily occupied territories; forced displacement of the population; downplaying (underestimating) the problem of domestic violence against the backdrop of security challenges); 2) those caused by military service and/or participation in combat operations (possible psychological disorders and trauma; combat experience and easy access to weapons, ammunition, and explosives; the "halo" effect on military personnel and veterans; social isolation; limited ability to apply special measures to military personnel to counter domestic violence). It has been determined that vulnerable (sensitive) categories of the population in the context of domestic violence under martial law include military personnel and veterans and their families; internally and externally displaced persons; persons living in temporarily occupied territories or in communities close to combat operations; families who have lost their homes and/or jobs; families in which one member stays at home permanently due to fear of mobilization.

Discussion. In further research it is proposed to focus on: ways to eliminate or minimize the impact of existing determinants of domestic violence in conditions of martial law, with a focus on vulnerable (sensitive) population groups; predicting the determinants of domestic violence and vulnerable (sensitive) groups in the post-war period.

Key words: determinants, domestic violence, martial law, special measures, vulnerable (sensitive) groups.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану проблема домашнього насильства набула додаткових характеристик та особливостей, в тому числі з'явилися нові або загострилися наявні її детермінанти. В цій статті під терміном «детермінанти домашнього насильства» будемо відштовхуватись від широкого підходу його розуміння, який охоплює причини, умови, фактори та чинники, що обумовлюють вчинення домашнього насильства.

В наукових працях зустрічаються різні класифікації детермінант домашнього насильства. В даній статті ми відштовхуємось від їх поділу на загальні — властиві проблемі домашнього насильства незалежно від певних обставин, та специфічні — обумовлені певними обставинами, наприклад надзвичайними ситуаціями, воєнним станом тощо. Загальні детермінанти домашнього насильства не є в фокусі нашої уваги в контексті даної статті, водночас зазначимо, що до них зазвичай відносять: гендерні стереотипи, недосконалість законодавства, безробіття, зловживання алкоголем, наркотичними та психотропними засобами, соціальну естафету, матеріальні проблеми, розлади психіки тощо. Їх дослідженню присвячені праці більшості науковців, які займаються дослідженням проблеми домашнього насильства. При цьому переважно лише вчені-кримінологи (Головкін Б., Блага А., Буряк К., Митник У., Тичина Д. та ін.) вдаються до вживання терміну «детермінанти», в той час як інші вчені-правники та науковці з інших галузей знань (Андрусак І., Журавель Т., Нерода С., Семікоп Н. та ін.) переважно оперують терміном «причини», однак термінологічний аналіз може стати предметом окремих наукових досліджень.

На важливості досліджень основних причин насильства наголошено в п. б ч. 1 ст. 11 Стамбульської конвенції [1], а також ч. 7 ст. 44 Директиви (ЄС) 2024/1385 [2]. Крім того, згідно ст. 282 КУпАП суди, встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню домашнього насильства, мають внести у відповідний уповноважений суб'єкт пропозиції про вжиття заходів щодо їх усунення [3]. Такі приклади в судовій практиці зустрічаються не часто, проте наявні, наприклад, у справах № 307/5566/24, № 522/21750/24, № 607/6495/25. Погоджуємось з твердженням Буряк К., що правильне визначення детермінант злочинності у сімейній сфері є вкрай необхідним для запобігання та протидії їй та мінімізації таких випадків [4, с. 189]. Водночас вбачається за доцільне вести в цілому про детермінанти домашнього насильства, яке не завжди має наслідком вчинення саме злочинів.

В даній статті зосередимо увагу на специфічних детермінантах домашнього насильства, які з'явилися або загострилися в умовах воєнного стану. Сучасні дослідження підтверджують, що насильство на макрорівні, таке як війна, також посилює насильницькі конфлікти на мікрорівні [5, с. 1924]. Опитування ОБСЄ продемонструвало, що жінки, чиї партнери брали участь у збройному конфлікті, частіше зазначали, що зазнали якоїсь форми насильства з його боку [6, с. 39]. Історичний досвід різних країн показує, що після завершення воєнних дій рівень насильства в сім'ях ветеранів може зростати, якщо суспільство та держава не забезпечують належної реінтеграції та підтримки ветеранів [7, с. 180]. Отже, в умовах воєнного стану загострюється проблема проявів насильства в родинях військо-

вослужбовців та ветеранів (в даній статті вживані нами терміни «військовослужбовці» та «ветерани» охоплюють як жінок, так і чоловіків, які належать до даних спільнот). Звісно, як зазначає Павленко Т., збройна агресія не може визнаватися єдиною причиною виникнення домашнього насильства під час війни чи збройного конфлікту, проте може стати тим каталізатором, який сприятиме збільшенню кількості та інтенсивності епізодів домашнього насильства [8, с. 489]. Водночас контекст воєнного стану має вплив і на загальне населення в цілому. З'ясування і дослідження детермінант домашнього насильства може допомогти віднайти найбільш дієві механізми протидії цьому явищу та запобігти йому. Тому вбачається за доцільне визначити специфічні детермінанти домашнього насильства, обумовлені воєнним станом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Звісно, проблема домашнього насильства є комплексною, багатовимірною і на її існування впливає цілий ряд детермінант. При цьому наявні публікації авторів мають різні підходи до їх висвітлення. Так, Тичина Д. розглядає детермінанти домашнього насильства через поділ їх на макрорівень, мікрорівень, особистісний рівень та виокремлює військово-політичні, соціально-економічні, організаційно-правові та морально-психологічні причини й умови вчинення домашнього насильства [9]. Руфанова В. згрупувала фактори, які вплинули на динаміку домашнього насильства в умовах збройного конфлікту, на такі: з боку постраждалих осіб; організаційного характеру, які пов'язані з вимушеним переселенням населення України; проблеми в діяльності правоохоронних органів [10]. Вбачається, що деякі зазначені Руфановою В. фактори (наприклад, відсутність свідків та не бажання ними давати свідчення, складнощі в доказуванні психологічного насильства тощо [10, с. 183]), не є прямо обумовленими збройним конфліктом та притаманні проблемі домашнього насильства в цілому. Авраменко С. та Мельник А. серед основних причин збільшення домашнього насильства в умовах воєнного стану виділяють посттравматичний стресовий розлад як учасників бойових дій, так і постраждалих від війни цивільних осіб, розповсюдження зброї та вибухових пристроїв, бідність, нереалізованість, безробіття, пропаганда насильства та жорстокості, зловживання алкоголем [11]. Блага А. та Адащик А. звернули увагу на зниження показників офіційної статистики щодо фактів домашнього насильства від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, особливо в зоні бойових дій, та згрупували фактори, які цьому сприяють на: соціально-демографічного характеру; соціально-психологічного характеру; правового та правозастосовного характеру [12, с.357]. Мілорадова Н. та Доценко В. визначили серед чинників, які підвищують ризик прояву домашнього насильства під час війни, такі як страх, соціально-економічну нестабільність, вимушене переселення,

втрату безпечного оточення, зловживання алкоголем, доступ до зброї тощо [13]. Літвінова І. та Кулакевич А. зазначають, що основними причинами домашнього насильства в сім'ях військовослужбовців є не тільки проблемні моменти в родині, а й бойовий стрес, особливо посттравматичний стресовий розлад, соціальна ізоляція, тривала розлука з родиною та економічні труднощі [14, с.226]. Чернета С. та Білоус О. виокремлюють такі чинники ризику домашнього насильства у сім'ях ветеранів: індивідуальні (психологічна травматизація, ПТСР, зловживання алкоголем); соціально-структурні (фінансові труднощі, зміна сімейних ролей, міжпоколінні конфлікти); вплив військового досвіду та доступу до зброї [7, с.182]. Толкач А. та Ромащенко К. розглядають детермінанти виникнення домашньої злочинності в умовах воєнного стану крізь призму основних груп детермінантів: соціально-економічних, нормативно-правових, організаційно-управлінських, психологічних, духовних, виховних, географічних та інших чинників [15]. Бондар В. до специфічних факторів прояву домашнього насильства в умовах воєнного стану відносить такі: постійна загроза життю та фізична небезпека; низький рівень роботи соціальних служб і представників правоохоронних органів; тривала вимушена ізоляція сімей під час перебування в укриттях чи будівлях; страждання від посттравматичних стресових розладів; відсутність базових умов для задоволення життєвих потреб; недостатній рівень правової та соціальної допомоги [16, с.399]. Митник У. розглядає детермінанти домашнього насильства в умовах воєнного стану шляхом їх поділу на детермінанти макрорівня (відсутність визнання важливості проблеми домашнього насильства, недосконалість законодавства, економічна криза, безробіття, пропаганда жорстокості, насильства, широкий доступ населення до зброї та боєприпасів) та мікрорівня (пережиття насильства у дитинстві, прихильність до гендерних стереотипів, авторитарність, конфліктність характеру, матеріальна скрута в сім'ї, розлади психіки тощо) [17, с.115–116]. Вбачається, що частина із зазначених авторкою детермінант (наприклад, досвід насильства в дитинстві, прихильність до гендерних стереотипів) не є такими, що обумовлені саме умовами воєнного стану. В колективній монографії, присвяченій питанням запобігання та протидії домашньому насильству, виокремлено такі особливості вчинення домашнього насильства під час дії правового режиму воєнного стану: кривдник може мати психологічні проблеми, пов'язані з війною; може супроводжуватися використанням зброї та боєприпасів; спостерігається пасивність жертв домашнього насильства; наявні випадки повторної віктимізації; часто виникає на фоні погіршення соціальних та економічних умов життя громадян; супроводжується дестабілізацією системи запобігання та протидії домашньому насильству, що особливо характерне для територій

де ведуться бойові дії, або територій, наближених до зони таких дій [18, с. 30]. Водночас вбачається, що пасивність постраждалих осіб та повторну віктимізацію доцільно відносити до загальних детермінант, а не специфічних, обумовлених безпосередньо воєнним станом.

Отже, у наявних наукових публікаціях наразі відсутні єдині підходи до висвітлення детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану, їх класифікації або групування, а запропоновані переліки зазвичай містять як такі, що обумовлені воєнним станом, так і звичайні для домашнього насильства детермінанти. Поряд з цим, через динамічність суспільних відносин, виникають нові детермінанти, які потребують дослідження з метою своєчасного впливу на них для пошуку актуальних та дієвих заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

Метою статті є визначення специфічних детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження у царині запобігання та протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану; 2) судові рішення у справах щодо домашнього насильства; 3) положення міжнародних документів та норм національного законодавства; 4) результати досліджень громадських та міжнародних організацій. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення, систематизації та групування.

Виклад основного матеріалу. З врахуванням попередніх напрацювань науковців, а також сучасного стану розвитку суспільних відносин у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, пропонуємо розглянути специфічні детермінанти домашнього насильства шляхом їх поділу на такі, що обумовлені в цілому контекстом воєнного стану, та такі, що обумовлені військовою службою та (або) участю у бойових діях.

Спочатку розглянемо *детермінанти, обумовлені в цілому контекстом воєнного стану*, тобто такі, які стосуються всього населення України під час дії правового режиму воєнного стану.

Погіршення соціальних та економічних умов життя населення. Під час воєнного стану значна кількість громадян втратила житло, майно, роботу. Також спостерігається відсутність базових умов для задоволення життєвих потреб, зокрема водопостачання та енергопостачання через обстріли протягом тривалого часу. За таких умов у сім'ях загострюються стосунки, з'являються конфлікти щодо розподілу та здійснення витрат, погіршується загальний психологічний стан, виникають депресивні настрої, зумовлені погіршенням умов життя порівняно з довоєнним періодом. Сукупність цих чинників обумовлює зростання кількості побутових конфліктів, які

часто призводять до домашнього насильства. До того ж, чоловіки, які через страх мобілізації не працюють, можуть примушувати до додаткової праці інших членів родини. В свою чергу у сім'ях, де чоловік є військовослужбовцем, збільшилось навантаження побутовими справами на жінок, що впливає на їх психологічний стан та може призводити до збільшення конфліктів з іншими членами родини, зокрема дітьми. Так, в дослідженні, проведеному ГО «Ла Страда-Україна», суддя під час інтерв'ю зазначила, що «стало більше звернень від дітей, що вони страждають від домашнього насильства зі сторони мами, оскільки батько мобілізований» [19, с. 5]. Фахівці також акцентують увагу, що негативні емоції в сім'ях, що втратили дохід, можуть бути направлені на похилих осіб та людей з інвалідністю, які стають для такої родини певним «тягарем» [18, с. 32].

Збільшення кількості неконтрольованої зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Під час воєнного стану збільшилась кількість зброї, боєприпасів та вибухових речовин в країні в цілому. Відповідно зростає їх кількість у незаконному обігу. Це можуть бути знайдені цивільним населенням екземпляри, зокрема на деокупованих територіях, привезені в якості «сувенірів» військовослужбовцями із зони бойових дій тощо. Зброя, боєприпаси та вибухові речовини є підвищеним фактором ризику у ситуаціях домашнього насильства. В ст. 46 Стамбульської конвенції наголошено, що вчинення насильства із застосуванням зброї або з погрозою застосування зброї має визнаватись обтяжуючою обставиною [1], а в пояснювальній доповіді пояснюється, що володіння правопорушниками вогнепальною зброєю не лише становить потужний засіб контролю над жертвами, але й збільшує ризик убивства, що особливо стосується постконфліктних ситуацій [20, с. 149]. В офіційному перекладі Стамбульської конвенції використовується термін «жертва», водночас погоджуємось з думкою, що більш коректно вживати терміни «постраждала чи постраждалий» або «потерпіла чи потерпілий» [21] задля зменшення стигматизації й віктимізації таких осіб.

Дестабілізація системи запобігання та протидії домашньому насильству у громадах, наближених до бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях. Бойові дії призвели до масштабних змін не лише у житті цивільного населення, а й у функціонуванні суб'єктів, що надають допомогу та підтримку постраждалим особам. Так, деякі з них взагалі припинили роботу у зв'язку із руйнуваннями, тимчасовою окупацією, відтоком кадрів тощо. Крім того, притулки та кризові кімнати зазвичай не облаштовані укриттями. Водночас у постраждалих не завжди є можливість безпечно дістатись до найближчої інституції для отримання соціальних послуг, психологічної, правничої допомоги тощо. Науковці також зазначають про фізичну неможливість звернутися до правоохоронних

органів; неналежне реагування на виклики щодо фактів домашнього насильства; нерестрацію заяв та повідомлень; збільшення обсягів домашнього насильства на окупованих територіях [12, с.357]. Дослідження ГО «Ла Страда — Україна» продемонструвало, що для 10,4% опитаних постраждалих недоступними через певні обставини під час воєнного стану були органи Національної поліції, 48,5% — медичні установи, 63,3% — центри соціальних служб, 64,3% — гарячі лінії / телефони довіри, 67,3% — центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, 67,3% — суди, 74,2% — прокуратура, 78,7% — центри соціально-психологічної допомоги, 79,2% — громадські організації, 82,2% — притулки для постраждалих осіб, 86,6% — мобільні бригади соціально-психологічної допомоги. Серед причин недоступності суб'єктів респонденти зазначали велику відстань до суб'єктів, відсутність коштів на оплату проїзду, наявність малолітніх дітей, відсутність налагодженого транспортного сполучення, неволодіння інформацією про діяльність або ж місцезнаходження суб'єктів [19, с. 7–8].

Вимушене переміщення населення. Під час воєнного стану значна кількість осіб була змушена залишити свої домівки. Зміна звичного ритму та умов життя може загострити відносини в родині та як наслідок ескалювати агресію та конфлікти. Мілорадова Н. та Доценко В. вірно підкреслили, що втрата звичного кола спілкування також підвищує рівень імовірності насильства в родині, оскільки відсутні поруч близькі особи, які можуть прихистити або надати допомогу [13, с.196]. Фахівці, які працюють з постраждалими від домашнього насильства особами також зазначають про збільшення домашнього насильства в сім'ях внутрішньо переміщених осіб [19, с. 5]. Також слід зазначити про вимушено розлучені у зв'язку із війною сім'ї. Тривале проживання жінок з дітьми в іншій країні змушує їх інтегруватись в суспільство, з'являється нове коло спілкування, руйнуються попередні соціальні зв'язки. Все це може ескалювати конфлікти в родині, які можуть призвести як до розпаду сім'ї, так і до домашнього насильства, зокрема кібернасильства. Також слід підкреслити, що особи, які перемістились, зазвичай є невідомими про наявні в громаді служби підтримки постраждалих осіб, їх контакти та місця розташування.

Зменшення (недооцінення) проблеми домашнього насильства на фоні безпекових викликів. Постраждалі можуть не звертатись за допомогою через хибне уявлення, що війна депріоритизує проблему домашнього насильства, що наразі є більш важливі проблеми, зокрема: протидія ворогу, пов'язана з обстрілами загроза життю та фізичній безпеці, відбудова пошкодженого житла тощо. Особливо поширеною така думка була на початку повномасштабного вторгнення. Фахівці, які працюють з постраждалими особами, в 2022 році зазначали також про тенденцію, що постраждалі жінки не звертаються

по допомогу тому, що вважають, нібито поліція зараз має займатись виключно війною [19, с. 5]. Органи Національної поліції та інші суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству наразі постійно проводять інформаційну та роз'яснювальну роботу серед населення щодо того, що війна не привід замовчувати домашнє насильство, а безпеки країни починається з безпеки в родині. Водночас складною залишається ситуація у громадах, наближених до бойових дій, а також тимчасово окупованих територіях. В той же час аналіз, проведений UNFPA [22, с.7], засвідчив, що в окремих окупованих громадах активізувалась робота з розбудови місцевої системи запобігання та протидії домашньому насильству. Наприклад, в тимчасово окупованому Северодонецьку для жителів організовано надання послуг в дистанційному форматі.

Наразі розглянемо *детермінанти, обумовлені військовою службою та (або) участю у бойових діях*, тобто такі, які стосуються переважно військовослужбовців, ветеранів, а також їх родин.

Можливі психологічні розлади і травми. Після повернення людей з зони бойових дій часто спостерігають складнощі адаптації, викликані різкою зміною і контрастом способів життя. Нервова система не одразу вивільняється від стресу, а ендокринна система ще якийсь час продовжує виробляти багато кортизолу та адреналіну (гормонів стресу). Психологічні та фізичні травми, отримані на війні, можуть викликати депресивні стани та призвести до зловживання алкоголем, наркотичними та психотропними речовинами [23]. Літвінова І. та Кулакевич А. зазначають, що військовослужбовці, які страждають на посттравматичний стресовий розлад, вдвічі частіше зловживають алкоголем, що підвищує ризик сімейних конфліктів [14, с.222]. До фізичних травм та психологічних розладів можуть додаватись «травми несправедливості» (наприклад, неповажне ставлення командування; загублені рапорти на відпустку; несвоєчасні виплати; образ життя цивільного населення тощо) [23]. Страждаючи посттравматичним стресовим розладом, військовослужбовці можуть знаходити повсякденні життєві ситуації загрозливими, що змушує їх реагувати агресивно навіть у родинному колі [14, с. 221]. Звертає увагу, що постраждалі в суді іноді намагаються виправдати дії кривдника, посиляючись на його досвід військової служби. Наприклад, в справі № 554/1870/25 постраждала зазначила, що «так як її чоловік є військовослужбовцем, перебував довгий час на службі та має контузії, тому він має певні проблеми із емоційним станом. ... просить не притягувати чоловіка до адміністративної відповідальності» [24]. Суди в своїх рішеннях також беруть до уваги статус військовослужбовця. Наприклад, у справі № 751/2855/25 суд зазначив, що «... враховує, що ОСОБА_1 є військовослужбовцем... З початку повномасштабного вторгнення став до лав

Збройних сил України. Приймав активну участь в бойових діях, має подяки, грамоти та бойові нагороди...» [25].

Наявний бойовий досвід та легкий доступ до зброї, боєприпасів та вибухових речовин. Як влучно підкреслюють науковці, саме це відрізняє ветеранські родини (*а також родини військовослужбовців — прим. авт.*) від інших, адже звичні форми конфлікту тут можуть мати значно небезпечніший характер [7, с. 182]. Під час реагування на випадки домашнього насильства в родинях військовослужбовців та ветеранів існує підвищений ризик наявності зброї, боєприпасів та вибухових речовин, які є факторами підвищеного ризику у ситуаціях домашнього насильства. Водночас наявна зброя може бути також використана постраждалими з метою самозахисту та призвести до вчинення ними правопорушень.

Ефект «ореолу» щодо військовослужбовців та ветеранів. Це когнітивне упередження, за якого сам факт військової служби та (або) участі у бойових діях автоматично впливає на оцінку всіх інших рис особи без об'єктивних підстав. Так, якщо людина належить до спільноти військовослужбовців або ветеранів, її можуть апріорі вважати морально бездоганною, чесною та справедливою, нездатною до насильства щодо близьких. Протиправні дії зі сторони такої людини можуть виправдовуватися або ігноруватися, на кшталт: «Він (вона) захищає країну — значить, не міг (могла) так вчинити». Варто пам'ятати, що статус військовослужбовця або ветерана не дорівнює автоматично бездоганності у приватному житті чи поза службою. Тим більше моніторинг ЄДРСР засвідчує наявність непоодиноких справ, в яких саме військовослужбовці притягаються до відповідальності за вчинення домашнього насильства. Так, за пошуковим словом «є військовослужбовцем» станом на 06.01.2026 року в реєстрі знайдено 2627 рішень за ст. 173–2 КУпАП за 2025 рік, в той час як за довоєнний 2021 рік — всього 164 рішення. В контексті ефекту «ореолу» слід також зазначити, що деякі судді беруть до уваги статус військовослужбовця як пом'якшуючу обставину. Наприклад, в справі № 466/5537/25 суд зазначив, що «...з врахуванням даних про особу правопорушника і пом'якшуючих відповідальність обставин, зокрема те, що він являється військовослужбовцем, приходжу до переконання, що до нього слід застосувати ст. 22 КпАП України та обмежитись усним зауваженням» [26]. Хоча вже набули чинності доповнення до ч. 2 ст. 22 КУпАП щодо неможливості звільнення від відповідальності за малозначністю у разі вчинення домашнього насильства.

Соціальна ізоляція. Коли військовослужбовці повертаються додому після тривалої відсутності, вони часто почуваються чужинцями у власній родині. У той же час їхні партнери можуть відчувати втому, тому що їм доводиться самотійно виконувати роботу по дому та виховання дітей [27, с. 27]. У багатьох

випадках військовослужбовцям, які повертаються додому, важко відновити емоційний зв'язок зі своїми сім'ями. Повсякденні конфлікти в сім'ї вони часто сприймають як загрозу і реагують на них непропорційно агресивно [14, с.223]. Ще одним критичним фактором є соціальна ізоляція ветеранів після закінчення служби. Військові після війни стикаються з труднощами адаптації до мирного життя та емоційним напруженням, що ускладнює їхню соціальну інтеграцію і погіршує якість життя. Багато з них переживають флешбеки, емоційне відчуження та почуття провини за виживання, що може призводити до соціальної ізоляції [28, с. 19]. Відсутність підтримки та неможливість поділитися своїми переживаннями створює вакуум, у якому накопичуються негативні емоції, які згодом виливаються у насильницькі дії щодо близьких [14, с.221].

Обмежена можливість застосування до військовослужбовців спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. КУпАП передбачає настання адміністративної відповідальності для військовослужбовців за вчинення домашнього насильства на загальних підставах. Водночас сучасне законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству передбачає не лише каральну функцію, а й застосування спеціальних заходів, спрямованих на запобігання, зокрема термінового заборонного та обмежувального приписів, постановки на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи, а також направлення на програми для кривдників, спрямовані на зміну насильницької моделі поведінки. До того ж світова практика демонструє ефективність стратегій, які поширюють інтервенції не лише на постраждалих, а й на кривдників серед ветеранів війни, враховуючи психологічний контекст їхньої поведінки [7, с.184]. Водночас наразі в Україні виникають складнощі під час направлення кривдників з категорії військовослужбовців на програми для кривдників відповідно до ст. 39-1 КУпАП. В судових рішеннях судді зазначають, що кривдник мобілізований до лав ЗСУ, що унеможливорює проходження програми для кривдників за місцем проживання в органах місцевого самоврядування, так як він є військовослужбовцем, й може постійно змінювати місце свого перебування (наприклад, справи № 504/190/25, № 730/326/25, № 610/1138/25, № 490/10810/24, № 444/538/25, № 754/2032/25, № 332/1588/25, № 159/319/25). Також актуальними є питання постановки кривдників з числа військовослужбовців на профілактичний облік та проведення з ними профілактичної роботи. Незастосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству безумовно знижує ефективність втручання та запобігання його повторним випадкам.

Звісно, наведений перелік детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану не є вичерпним. Водночас він дає можливість визначити актуальні напрями формування та реалізації державної

політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також подальших досліджень.

Дослідження детермінант домашнього насильства передбачає обов'язкове акцентування уваги на *вразливих (чутливих) щодо домашнього насильства групах населення*. В пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції наголошено, що до переліку таких осіб належать вагітні й жінки з малолітніми дітьми, особи з інвалідністю, мешканці сільських або віддалених районів, особи, які зловживають наркотиками й алкоголем, повії, представники національних чи етнічних меншин, мігранти (зокрема особи без документів і біженці), гомосексуали, лесбійки, бісексуальні й трансгендерні особи, а також ВІЛ-позитивні, безхатченки, діти й особи похилого віку [20, с. 95]. В Директиві (ЄС) 2024/1385 до груп підвищеного ризику віднесені діти, враховуючи їхній вік та зрілість, особи з інвалідністю, особи з розладами, пов'язаними зі вживанням алкоголю та наркотиків, а також лесбійки, геї, бісексуали, трансгендерні або інтерсексуальні особи [2]. Мальцева Т. та Швед О. вірно звертають увагу також на уразливість в контексті домашнього насильства ромської етнічної групи в Україні [29, с. 53]. Мосол Н. та Чернікова Л., які досліджували гендерно зумовлене насильство в умовах надзвичайних ситуацій, зазначають, що саме жінки, дівчата, внутрішньо або зовнішньо переміщені особи, представники релігійних або культурних меншин, зокрема ЛГБТК+, особи з інвалідністю чи ВІЛ-позитивним статусом стають основними цілями насильницьких практик [30, с.137].

З врахуванням досліджених нами детермінант домашнього насильства, слід доповнити зазначені групи населення такими, яких можна віднести до вразливих (чутливих) до домашнього насильства саме в контексті воєнного стану. Погоджуємось з науковцями, які зазначають, що однією з найбільш вразливих груп у цьому контексті є військовослужбовці та їхні родини [14, с.222]. Водночас доцільно доповнити цей перелік ветеранами війни та їх родинами; внутрішньо і зовнішньо переміщеними особами; особами, які проживають на тимчасово окупованих територіях або в громадах, наближених до бойових дій; родинами, які втратили житло та/або роботу, дохід; родинами, в яких один із членів постійно перебуває вдома через страх мобілізації тощо. Водночас слід усвідомлювати, що належність особи до певної вразливої (чутливої) категорії,

не свідчить автоматично про її досвід домашнього насильства. Ці категорії осіб потребують додаткової уваги, особливих підходів до комунікації, посиленого та доступного інформування про наявні служби підтримки та допомоги тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, детермінанти домашнього насильства в умовах воєнного стану можна умовно поділити на такі, що обумовлені в цілому контекстом воєнного стану (погіршення соціальних та економічних умов життя населення; збільшення кількості неконтрольованої зброї, боєприпасів, вибухових речовин; дестабілізація системи запобігання та протидії домашньому насильству у громадах, наближених до бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях; вимушене переміщення населення; применшення (недооцінення) проблеми домашнього насильства на фоні безпекових викликів), та такі, що обумовлені військовою службою та (або) участю у бойових діях (можливі психологічні розлади і травми; наявний бойовий досвід та легкий доступ до зброї, боєприпасів та вибухових речовин; ефект «ореолу» щодо військовослужбовців та ветеранів; соціальна ізоляція; обмежена можливість застосування до військовослужбовців спеціальних заходів).

До вразливих (чутливих) категорій населення в контексті домашнього насильства в умовах воєнного стану можна віднести військовослужбовців і ветеранів та їх родини; внутрішньо і зовнішньо переміщених осіб; осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях або в громадах, наближених до бойових дій; родини, які втратили житло та/або роботу, дохід; родини, в яких один із членів перебуває вдома через страх мобілізації.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на: шляхах усунення або мінімізації впливу наявних детермінант домашнього насильства в умовах воєнного стану, з фокусом уваги на вразливих (чутливих) групах населення, що сприятиме підвищенню ефективності запобігання домашнього насильства; прогнозуванні детермінант домашнього насильства у повоєнний період з метою своєчасного вжиття заходів для мінімізації їх впливу; прогнозуванні появи вразливих (чутливих) щодо домашнього насильства груп населення у повоєнний період, що дозволить своєчасно вжити спеціальних заходів, спрямованих на їх захист від домашнього насильства.

Література

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 05.01.2026).
2. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385&qid=1765887081160> (дата звернення: 05.01.2026).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 05.01.2026).
4. Бурак К. М. Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2025. 409 с.
5. Andrea Domokos. The impact of economic, social and health crises on victims of domestic violence *Belügyi Szemle*. 2024. № 72(10). P. 1917–1927. DOI: 10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i10.pp1915-1925
6. Добробут і безпека жінок. 2019. URL: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
7. Чернета С., Білоус О. Теоретичні засади дослідження домашнього насильства в сім'ях ветеранів війни. *Всичливість. Humanitas*. 2025. № 3. С. 179–186. DOI: 10.32782/humanitas/2025.3.23
8. Павленко Т. А. Основні чинники домашнього насильства в умовах війни. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 29 березня 2024 року). Харків, 2024. С. 488–490.
9. Тичина Д. М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 229–236. DOI: 10.32782/pdu.2023.2.33
10. Руфанова В. М. Детермінаційна архітектура домашнього насильства, зумовлена збройним конфліктом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2023. Вип. 77: ч. 2. С. 181–184. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.2.31
11. Авраменко С. М., Мельник А. Р. Боротьба з домашнім насильством в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 1. С. 180–186. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.1.1.27
12. Блага А. Б., Адащик А. С. Динаміка домашнього насильства в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 355–358. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/86
13. Мілорадова Н. С., Доценко В. В. Особливості прояву домашнього насильства під час війни. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 194–199. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.47.34
14. Літвінова І. Ф., Кулакевич А. А. Домашнє насильство в сім'ях військовослужбовців. *Юридичний вісник*. 2025. № 1 (74). С. 220–228. DOI: 10.18372/2307-9061.74.19908
15. Толкач А., Ромащенко К. Детермінанти виникнення домашньої злочинності в умовах воєнного стану та напрями її запобігання. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф.* (Переяслав, 28 листопада 2025 р.). Переяслав, 2025. Вип. 123. С. 93–98. URL: <https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/46f80f42-9a45-4c18-adec-aa5b571d6760/content> (дата звернення: 05.01.2026).
16. Бондар В. Адміністративно-правовий механізм протидії домашньому насильству на територіях, на яких ведуться бойові дії: проблеми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 86: частина 5. С. 397–402. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.58
17. Митник У. М. Детермінація домашнього насильства в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 113–116. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2023.23
18. Запобігання та протидія домашньому насильству : колективна монографія / В. Г. Дрозд, В. Б. Коба, К. Л. Бугайчук, В. В. Бурлака, О. В. Федосова, К. О. Чижко, Т. П. Матющкова [та ін.]; МВС України; ДЗДГ Нац. поліції України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 487 с.
19. Бороздіна К. А., Лєгенька М. М., Пильо Д. І., Дмитрук Ю. Р., Черпаха К. В. Результати дослідження якості реагування під час воєнного стану відповідних суб'єктів (поліція, суди, прокуратура, соціальні служби, тощо), які надають послуги постраждалим від гендерно зумовленого насильства, зокрема домашнього. Київ, 2022. 12 с. URL: <https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/la-strada-poll-2.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).
20. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та Пояснювальна доповідь. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 05.01.2026).
21. Постраждала / постраждалий від насильства. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/rizni-sotsialni-hrupy-2/postrazhdala-postrazhdalyj-vid-nasylstva/> (дата звернення: 05.01.2026).
22. Вплив війни в Україні на місцеві системи протидії та запобігання гендерно зумовленому насильству. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/03ed0aa0-2468-4596-9e7c-4219fa4f98fb.pdf> (дата звернення: 06.01.2026).
23. Особливості реагування поліцейських на випадки домашнього насильства в сім'ях учасників / учасниць бойових дій: методично-практичні рекомендації / О. О. Борисова, О. В. Ковальова, Л. В. Леонідова, Т. Є. Семікоп, В. Ю. Томина. Одеса: ОДУВС. 2024. 19 с.
24. Постанова Ожтєбрьського районного суду м. Полтави від 25 лютого 2025 року у справі № 554/1870/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125399409> (дата звернення: 06.01.2026).
25. Постанова Новозаводського районного суду м. Чернігова від 09 квітня 2025 року у справі № 751/2855/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126512796> (дата звернення: 06.01.2026).
26. Постанова Шевченківського районного суду м. Львова від 02 липня 2025 року у справі № 466/5537/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128659963> (дата звернення: 06.01.2026).

27. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.

28. Глушук А., Кандибал А., Оданельчук Н. Посттравматичний стресовий розлад, як наслідок війни у військовослужбовців та цивільних. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 82(6). С. 19–25. DOI: 10.33099/2617-6858-2024-82-6-19-25

29. Мальцева Т., Швед О. Сучасні моделі профілактики домашнього насильства у соціально вразливих сім'ях з дітьми. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (10 червня 2025 року, м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025. С. 52–54.

30. Мосол Н., Чернікова Л. Гендерно зумовлене насильство в умовах надзвичайних ситуацій: міждисциплінарний огляд форм, причин і контекстів прояву. *Ментальне здоров'я*. 2025. № 3. С. 133–139. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-3.23

References

1. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian].

2. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385>

3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offences]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].

4. Buriak, K.M. (2025). *Teoriia i praktyka zapobihannia zlochynnosti u simeinii sferi v Ukraini* [Theory and practice of crime prevention in the family sphere in Ukraine]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Odesa, 409 p. [in Ukrainian].

5. Domokos, A. (2024). The impact of economic, social and health crises on victims of domestic violence. *Belügyi Szemle*, № 72(10), pp. 1917–1927. DOI: 10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i10.pp1915-1925

6. Dobrobut i bezpeka zhinok (2019). [Women's well-being and safety]. URL: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf [in Ukrainian].

7. Cherneta, S., Bilous, O. (2025). *Teoretychni zasady doslidzhennia domashnoho nasyilstva v simiakh veteraniv viiny* [Theoretical foundations of research on domestic violence in families of war veterans]. *Humanitas*, № 3, pp. 179–186. DOI: 10.32782/humanitas/2025.3.23 [in Ukrainian].

8. Pavlenko, T.A. (2024). *Osnovni chynnyky domashnoho nasyilstva v umovakh viiny* [Main factors of domestic violence in wartime]. *Aktualni problemy pryvatnoho ta publichnoho prava: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kharkiv, pp. 488–490 [in Ukrainian].

9. Tychyna, D.M. (2023). *Determinanty, shcho vplyvaiut na vchynennia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z domashnim nasyilstvom* [Determinants influencing the commission of criminal offenses related to domestic violence]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, № 2, pp. 229–236. DOI: 10.32782/pdu.2023.2.33 [in Ukrainian].

10. Rufanova, V.M. (2023). *Determinatsiina arkhitektura domashnoho nasyilstva, zumovlena zbroynym konfliktom* [Determinant architecture of domestic violence caused by armed conflict]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo, Vyp. 77, ch. 2*, pp. 181–184. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.2.31 [in Ukrainian].

11. Avramenko, S.M., Melnyk, A.R. (2024). *Borotba z domashnim nasyilstvom v umovakh voiennoho stanu* [Combating domestic violence under martial law]. *Pravo i suspilstvo*, № 1, t. 1, pp. 180–186. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.1.1.27 [in Ukrainian].

12. Blaha, A.B., Adashchuk, A.S. (2023). *Dynamika domashnoho nasyilstva v umovakh viiny* [Dynamics of domestic violence in wartime]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 1, pp. 355–358. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/86 [in Ukrainian].

13. Miloradova, N.Ye., Dotsenko, V.V. (2023). *Osoblyvosti proiavu domashnoho nasyilstva pid chas viiny* [Features of domestic violence during the war]. *Habitus*, Vyp. 47, pp. 194–199. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.47.34 [in Ukrainian].

14. Litvinova, I.F., Kulakevych, A.A. (2025). *Domashnie nasyilstvo v simiakh viiskovosluzhbovtiv* [Domestic violence in families of military personnel]. *Yurydychni visnyk*, № 1 (74), pp. 220–228. DOI: 10.18372/2307-9061.74.19908 [in Ukrainian].

15. Tolkach, A., Romashchenko, K. (2025). *Determinanty vynyknennia domashnoi zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu ta napriamy yii zapobihannia* [Determinants of domestic crime during martial law and directions of its prevention]. *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii*, Vyp. 123, pp. 93–98. URL: <https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/46f80f42-9a45-4c18-adec-aa5b571d6760/content> [in Ukrainian].

16. Bondar, V. (2024). *Administrativno-pravovy mekhanizm protydyi domashnomu nasyilstvu na terytoriiakh, na yakykh vedutsia boiovi dii* [Administrative and legal mechanism for combating domestic violence in territories where hostilities are ongoing]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 86, ch. 5*, pp. 397–402. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.58 [in Ukrainian].

17. Mytnyk, U.M. (2023). Determinatsiia domashnoho nasylstva v umovakh voiennoho stanu [Determinants of domestic violence under martial law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 2, pp. 113–116. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2023.23 [in Ukrainian].
18. Drozd, V.H., Koba, V.B., Buhaichuk, K.L., Burlaka, V.V., Fedosova, O.V., Chyshko, K.O., Matiushkova, T.P. et al. (2025). Zapobihannia ta protydiia domashnomu nasylstvu [Prevention and counteraction to domestic violence]. *Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 487 p. [in Ukrainian].
19. Borozdina, K.A., Lehenka, M.M., Pylo, D.I., Dmytruk, Yu.R., Cherepakha, K.V. (2022). Rezultaty doslidzhennia yakosti reahuvannia vidpovidnykh subiektiv, yaki nadaiut posluhy postrazhdalym vid genderno zumovlenoho nasylstva [Results of the study on the quality of response of relevant entities providing services to victims of gender-based violence]. *Kyiv*, 12 p. URL: <https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/la-strada-poll-2.pdf> [in Ukrainian].
20. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy ta Poiasniuvalna dopovid [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence and Explanatory Report]. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> [in Ukrainian].
21. Postrazhdala / postrazhdalyi vid nasylstva. Dovidnyk bezbariarnosti [Victim of violence. Barrier-free guide]. URL: <https://bf.in.ua/rizni-sotsialni-hrupy-2/postrazhdala-postrazhdalyi-vid-nasylstva/> [in Ukrainian].
22. Vplyv viiny v Ukraini na mistsevi systemy protydii ta zapobihannia genderno zumovlenomu nasylstvu [Impact of the war in Ukraine on local systems for preventing and combating gender-based violence]. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/03ed0aa0-2468-4596-9e7c-4219fa4f98fb.pdf> [in Ukrainian].
23. Borysova, O.O., Kovalova, O.V., Leonidova, L.V., Semikop, T.Ye., Tomina, V.Yu. (2024). Osoblyvosti reahuvannia politseyskykh na wypadky domashnoho nasylstva v simiakh uchasnykiv / uchasnyts boiovykh dii [Features of police response to cases of domestic violence in families of combatants]. *Odesa: Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 19 p. [in Ukrainian].
24. Postanova Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 25 liutoho 2025 roku u spravi No. 554/1870/25 [Decision of the Oktyabrskyi District Court of Poltava of 25 February 2025 in case No. 554/1870/25]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125399409> [in Ukrainian].
25. Postanova Novozavodskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 09 kvitnia 2025 roku u spravi No. 751/2855/25 [Decision of the Novozavodskyi District Court of Chernihiv of 9 April 2025 in case No. 751/2855/25]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126512796> [in Ukrainian].
26. Postanova Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 02 lypnia 2025 roku u spravi No. 466/5537/25 [Decision of the Shevchenkivskyi District Court of Lviv of 2 July 2025 in case No. 466/5537/25]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128659963> [in Ukrainian].
27. Tychyna, D.M. (2023). Zapobihannia domashnomu nasylstvu v Ukraini [Prevention of domestic violence in Ukraine]. *Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla*, 612 p. [in Ukrainian].
28. Hlushchuk, A., Kandybal, A., Odanelchuk, N. (2024). Posttravmatychnyi stresovyi rozlad yak naslidok viiny u viiskovosluzhbovtziv ta tsyvilnykh [Post-traumatic stress disorder as a consequence of war in military personnel and civilians]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, № 82(6), pp. 19–25. DOI: 10.33099/2617-6858-2024-82-6-19-25 [in Ukrainian].
29. Maltseva, T., Shved, O. (2025). Suchasni modeli profilaktyky domashnoho nasylstva u sotsialno vrazlyvykh simiakh z ditmy [Modern models of prevention of domestic violence in socially vulnerable families with children]. *Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Sumy, pp. 52–54 [in Ukrainian].
30. Mosol, N., Chernikova, L. (2025). Henderno zumovlene nasylstvo v umovakh nadzvychainykh sytuatsii [Gender-based violence in emergency situations]. *Mentalne zdorovia*, № 3, pp. 133–139. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-3.23 [in Ukrainian].

УДК 347.73:347.76(477)

Рябченко Василь Вікторович

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

Ryabchenko Vasyl

*a Graduate of the third (educational and scientific) level
State University "Kyiv Aviation Institute"*

ORCID: 0000-0001-7723-3310

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11891

КАСАЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ЗАКОННОСТІ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО

CASSATIONAL REVIEW AS A MEANS OF CONTROLLING THE LEGALITY OF DECISIONS OF ADMINISTRATIVE COURTS CONCERNING THE PROTECTION OF THE RIGHT TO ENTREPRENEURSHIP

Анотація. Вступ. Ключовим засобом дотримання законності рішень адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво виступає саме касаційний перегляд рішень адміністративних судів, завдяки якому забезпечується контроль рішень першої та другої інстанцій, уніфікація судової практики, захист конституційного права на підприємництво та попередження правових помилок у майбутньому. Мета: дослідити механізми касаційного перегляду у контексті захисту права на підприємництво та визначити його практичне значення щодо ефективності адміністративної юстиції та забезпечення правової безпеки суб'єктів господарювання. Методи дослідження базуються на діалектичному підході і включають формально-юридичний та системно-структурний метод а також методи порівняльного аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації. Результати: досліджено касаційний перегляд судових рішень в адміністративному судочинстві як правовий засіб контролю законності та забезпечення єдності судової практики у справах щодо захисту права на підприємницьку діяльність. Проаналізовано нормативні засади касаційного провадження, правові позиції Верховного Суду, а також їх значення для формування стабільних стандартів судового захисту суб'єктів господарювання у публічно-правових спорах. Зроблено висновок, що касаційне провадження виконує не лише функцію виправлення судових помилок, а й системоутворюючу роль у забезпеченні принципів законності, правової визначеності та ефективного судового захисту права на підприємницьку діяльність. Обговорення: збереження законодавцем системи касаційних фільтрів, яка обмежує можливість перегляду рішень у справах незначної складності та окремих категоріях проваджень, підвищує відповідальність судів першої та апеляційної інстанцій за правильність застосування норм права, а також актуалізує питання удосконалення критеріїв віднесення справ до категорії незначної складності. Перспективним є подальше наукове осмислення можливості запровадження диференційованих касаційних фільтрів у справах зазначеної категорії. Варто зважити і на таку важливу функцію касаційного перегляду як забезпечення ефективного права на суд, що підтверджується підходами Європейського суду з прав людини та практикою Верховного Суду.

Ключові слова: адміністративне судочинство, касаційний перегляд, Верховний Суд, законність судових рішень, право на підприємницьку діяльність, судовий контроль, єдність судової практики, публічно-правові спори.

Summary. Introduction. The key means of maintaining the legality of decisions of administrative courts regarding the protection of the right to entrepreneurship is the cassation review of decisions of administrative courts, which ensures control of decisions of first and second instance, unification of judicial practice, protection of the constitutional right to entrepreneurship



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

and prevention of legal errors in the future. Purpose: to investigate the mechanisms of cassation review in the context of protecting the right to entrepreneurship and to determine its practical significance in terms of the effectiveness of administrative justice and ensuring legal security for business entities. The research methods are based on a dialectical approach and include the formal-legal and system-structural method, as well as methods of comparative analysis and synthesis, generalization and systematization. Results: the cassation review of court decisions in administrative proceedings was investigated as a legal means of controlling legality and ensuring the unity of judicial practice in cases concerning the protection of the right to entrepreneurship. The normative principles of cassation proceedings, the legal positions of the Supreme Court, as well as their significance for the formation of stable standards of judicial protection of business entities in public law disputes were analyzed. It was concluded that cassation proceedings perform not only the function of correcting judicial errors, but also a system-forming role in ensuring the principles of legality, legal certainty and effective judicial protection of the right to entrepreneurship. Discussion: the legislator's preservation of the system of cassation filters, which limits the possibility of reviewing decisions in cases of minor complexity and certain categories of proceedings, increases the responsibility of the courts of first and appellate instances for the correct application of the rules of law, and also raises the issue of improving the criteria for classifying cases as minor complexity. Further scientific understanding of the possibility of introducing differentiated cassation filters in cases of this category is promising. It is also worth considering such an important function of cassation review as ensuring a practical and effective right to a court, which is confirmed by the approaches of the European Court of Human Rights and the practice of the Supreme Court.

Key words: administrative proceedings, cassation review, Supreme Court, legality of court decisions, right to entrepreneurial activity, judicial control, unity of judicial practice, public law disputes.

Постановка проблеми та її актуальність.

Захист права на підприємництво, як один із ключових інструментів забезпечення економічних свобод та стабільності ринкових відносин у демократичній державі в умовах України набуває особливого значення, оскільки формування ефективної системи адміністративного судочинства має враховувати і питання законності рішень органів влади щодо підприємницької діяльності. При цьому ключовим засобом контролю за додержанням законності та правильністю застосування норм матеріального та процесуального права виступає саме касаційний перегляд рішень адміністративних судів. Завдяки такому перегляду забезпечується подвійний рівень контролю рішень першої та другої інстанцій як щодо фактів справи, так і щодо застосування права, уніфікація судової практики через формування стабільних підходів до тлумачення адміністративного законодавства у спорах про підприємницьку діяльність, захист конституційного права на підприємництво та попередження правових помилок у майбутньому шляхом формування прецедентів, які враховуються при ухваленні рішень у подальшому.

Особлива актуальність дослідження зазначеної тематики зумовлена також сучасними викликами: прискореним розвитком економіки, розширенням електронних форм державного адміністрування, зростанням кількості спірних ситуацій між підприємцями та контролюючими органами. При цьому законодавчі та процесуальні новели в адміністративному судочинстві потребують критичного аналізу щодо їх ефективності у реальному захисті прав підприємців, а також щодо того, чи забезпечує касаційний перегляд належний рівень правового контролю.

Касаційний перегляд у справах про захист права на підприємництво слід розглядати не лише як процесуальний механізм контролю законності судових рішень, а й як важливий інструмент забезпечення

правової визначеності, стабільності економічних відносин та довіри суб'єктів господарювання до адміністративної юстиції.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Різноманітні аспекти вказаної проблеми у різні часи досліджували В. М. Бевзенко, О. В. Гетманцев, Н. Є. Керноз, О. В. Константий, І. В. Назаров, А. О. Новомлинець, М. І. Сірий, М. І. Смокович, Н. Є. Хлібороб, Л. В. Шестак та інші. В той же час варто зазначити, що у юридичній літературі касаційний перегляд традиційно розглядається як неординарний спосіб перегляду судових рішень, що застосовується тільки у випадках, передбачених законом. Тобто, якщо право на апеляційне оскарження наявне, як правило, у всіх випадках, і лише в деяких воно обмежується на підставі спеціальних приписів закону, то право на касаційне оскарження, навпаки, виникає тільки у передбачених законом випадках. Вказане стосується історичного контексту касаційного оскарження. Щодо ж актуального його стану, то констатується його ординарний характер, подібно до апеляційного перегляду [1, с. 183–184, 2]. В той же час істотні зміни у соціальних відносинах у сфері підприємництва та оновлення законодавства про адміністративне судочинство потребують відповідного наукового аналізу сучасної правової ситуації, пов'язаної з осучасненням адміністративно правовим регулюванням порядку касаційного оскарження рішень адміністративних судів нижчої інстанції [3].

Мета. Дослідити механізми касаційного перегляду у контексті захисту права на підприємництво та визначити його практичне значення щодо ефективності адміністративної юстиції та забезпечення правової безпеки суб'єктів господарювання.

Методи дослідження базуються на діалектичному підході і включають формально-юридичний та системно-структурний метод а також методи по-

рівняльного аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації.

Основний матеріал. Передусім варто вказати на прагнення законодавця забезпечити максимальний рівень гарантій доступу до суду та разом із тим зберегти історичний екстраординарний характер касаційного оскарження. Такий напрям розвитку касаційного оскарження варто підтримати.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону «Про судоустрій і статус суддів», завданням Верховного Суду, до складу якого входить Касаційний адміністративний суд, визначено забезпечення сталості та єдності судової практики у порядку та способом, визначеним процесуальним законом [4]. Зазначене надало можливість окремим науковцям стверджувати, що завданнями касації є виключно забезпечення правильного застосування судами матеріального та процесуального права. При цьому вказується про реалізацію в Україні німецької моделі касації, за якої суд касаційної інстанції може прийняти власне рішення по суті справи, у разі правильного встановлення нижчестоящими судами фактичних обставин справи на відміну від французької моделі, за якої суд касаційної інстанції у будь-якому випадку може тільки направити справу на додатковий розгляд зі своїми рекомендаціями. Перевагою німецької моделі вважається більш оперативне вирішення справи, а також зменшення витрат сторін судового процесу у зв'язку із провадженням [1, с. 183–184, 2, 5].

У ст. 14 КАС України встановлено право на перегляд судового рішення зокрема, у касаційному порядку. Це означає, що касаційний перегляд є невід'ємною частиною адміністративного судочинства, а його здійснення має сприяти передусім, вирішення публічно-правового спору. Зазначені норми надають підстави погодитись із висловленою в юридичній літературі більш пізньою думкою про доцільність розгляду касації як додаткової гарантії захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [6, с. 1075]. Тобто вирішення публічно-правового спору у порядку, передбаченому процесуальним законом варто визначити засобом забезпечення Верховним Судом сталості та єдності судової практики. Водночас, вирішення публічно-правового спору становить і невід'ємний елемент завдання діяльності суду касаційної інстанції. Такий висновок підтверджується й положеннями щодо історичного розвитку касаційного перегляду у державах романо-германської правової системи.

Так, особливості побудови романо-германської правової системи, де провідним джерелом права виступають нормативно-правові акти, зумовлюють виникнення проблем тлумачення цих актів судами. Але проблеми пов'язані із недоліками змісту нормативно-правових актів, зумовлюють неоднаковість їх тлумачення та застосування у різних випадках. Усунення такої неоднаковості й складає завдання касаційної інстанції, що як правило, виступає

водночас останньою інстанцією судового розгляду справи. Для порівняння, англо-саксонській правовій системі не характерний касаційний перегляд, втім справа може двічі проходити апеляцію. При цьому апеляційний суд перевіряє, як правило, не правильність застосування нижчестоящим судом норм матеріального права, а дотримання процедури судового розгляду справи [7, с. 112–119; 1, с. 199; 8, с. 139].

Варто погодитись із виділенням у юридичній літературі таких специфічних властивостей касації як: право касаційного оскарження; передумови касаційного оскарження; подання касаційної скарги; стадії касаційного провадження; повноваження касаційного суду; постанови та ухвали касаційного суду. У межах вказаних особливостей увага наголошується на: межах перегляду судом касаційної інстанції (ст. 341 КАС України); об'єктах касаційного оскарження (ст.ст. 328, 330, 338 КАС України). Так, характеризуючи межі касаційного перегляду судових рішень, варто вказати на правову природу суду касаційної інстанції як суду права, а не суду факту, що означає передусім, неможливість встановлювати обставини справи, що не були встановлені судами попередніх інстанцій. Щодо об'єктів касаційного перегляду, то мова йде про: специфічні вимоги до змісту власне касаційної скарги (ст. 330 КАС України); специфічне коло рішень та ухвал, що можуть бути оскаржені у касаційному порядку (ст. ст. 328, 330 КАС України) [6, с. 1076–1077].

У справах про захист права на підприємництво право касаційного оскарження є обмеженим у значній кількості випадків. Так, відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, не підлягають касаційному оскарженню судові рішення, прийняті у справах незначної складності, а також справ, які фактично було розглянуто за правилами спрощеного позовного провадження. У зв'язку із захистом права на підприємництво можуть виникати такі справи незначної складності (ч. 6 ст. 12 КАС України), як: оскарження бездіяльності уповноваженого суб'єкта щодо розгляду запита на інформацію (п. 2); припинення підприємницької діяльності (за зверненнями владних суб'єктів) або відміни державної реєстрації припинення суб'єктів підприємництва (п. 4); оскарження рішення владного суб'єкта, за яким владним суб'єктом може бути заявлено вимогу про стягнення грошових сум (п. 6) та деякі інші.

Відповідно до ч. 2 ст. 257 КАС України, за правилами спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка адміністративна справа, за винятком справ, передбачених частиною 4 цієї статті. У ч. 4 ст. 257 КАС України передбачені конкретні категорії адміністративних справ, серед яких можна виділити наступні, які стосуються захисту права на підприємництво: щодо оскарження нормативно-правових актів (за деякими винятками, передбаченими законом) (п. 1); щодо оскарження актів владних суб'єктів у поєднанні із вимогою про відшкодування завданої шкоди (п. 2); щодо примусового

відчуження нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності (п. 3) та деякі інші. Таким чином, значне коло справ про захист права на підприємництво може розглядатись у порядку спрощеного позовного провадження, що виключає касаційне оскарження рішень адміністративного суду.

Крім того, варто вказати, що у справах про застосування санкцій касаційне оскарження неможливе, оскільки постанова Апеляційної палати ВАКС, що є апеляційною інстанцією у таких справах, не підлягає касаційному оскарженню (ч. 8 ст. 283–1 КАС України). У інших справах, передбачених § 2 глави 2 розділу 2 КАС України визначено окремі особливості касаційного оскарження, зокрема спеціальні строки подання касаційної скарги (ч. 5 ст. 289–4 КАС України).

Значною мірою обмеженим є також право касаційного оскарження ухвал. Зокрема, касаційному оскарженню підлягають виключно ухвали, передбачені у ч.ч. 2, 3 ст. 328 КАС України: про забезпечення позову, повернення позовної заяви позивачеві; відмови у відкритті провадження у справі та інші. Варто погодитись із висловленою у юридичній літературі позицією, що надання законодавцем права на оскарження ухвал окремо від рішення суду зумовлено винятковим значенням деяких з них для подальшого провадження у справі, неможливість їх оскарження здатне призвести до неможливості самого судового процесу. Надання ж можливості оскаржувати усі ухвали могло б приводити до значної кількості зловживань та затягування розгляду справи [1, с. 198].

Поряд із цим, варто вказати на затребуваність касаційного перегляду у досліджуваній категорії адміністративних справ. Так, у 2023 році на розгляді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду перебувало 58 справ про оскарження актів Верховної Ради України, 7 справ щодо праці та зайнятості населення, що становить більше 10% від усіх справ, що перебували на перегляді (610 справ) [9, с. 4].

В окремих адміністративних справах, що стосуються порушення права на підприємництво, можливе апеляційне оскарження прийнятого рішення, але неможливе касаційне. Так, наприклад, Вищий антикорупційний суд (далі — ВАКС) розглядає справи про застосування санкцій, визначених п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII (далі — Закон «Про санкції») [10] як суд першої інстанції. Апеляційною (і останньою) інстанцією у таких справах є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду (ч.ч. 4, 8 ст. 283-1 КАС України).

Щодо адміністративних справ про застосування санкцій (ст. 283–1 КАС України) визначено спеціальний суб'єкт розгляду — Вищий антикорупційний суд, тому у ч. 8 цієї статті визначено процесуальні особливості апеляційного розгляду цих справ. Значна кількість цих особливостей можуть бути оха-

рактеризовані як позитивні та корисні з точки зору забезпечення ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів: скорочений строк розгляду Апеляційною палатою ВАКС апеляційної скарги — 15 днів з дня надходження до суду апеляційної скарги; повноваження АП ВАКС щодо розгляду справи по суті попри неприбуття сторін, якщо вони належним чином повідомлені про час та місце розгляду справи (ч. 8 ст. 283–1 КАС України); встановлення меж розгляду справи АП ВАКС (абз. 8 ч. 8 ст. 283–1 КАС України).

Водночас, не можна не звернути увагу на окремі дискусійні положення щодо організації роботи ВАКС, що безпосередньо стосуються розгляду справи у АП ВАКС та стали предметом уваги науковців: встановлення законодавцем, фактично, стандарту доказування «перевага доказів», за яким оцінюється переконливість сукупності доказів, наданих однією та іншою стороною (ч. 6 ст. 283–1 КАС України); уточнення правової природи конфіскації, що застосовується ВАКС; уточнення законодавчого визначення терміну «активи»; неможливість касаційного оскарження постанови АП ВАКС та деякі інші. Зокрема, авторами звертається увага щодо недоцільності встановлення стандарту доказування «перевага доказів», оскільки це суперечить загальним положенням про доказування у адміністративному судочинстві. Крім того, авторами відстоюється теза щодо доцільності закріплення у законодавчому порядку можливості касаційного оскарження постанов АП ВАКС, оскільки в іншому випадку ВАКС потенційно перетворюється на «трибунал» або «особливий суд», що не відповідає Конституції України [11, с. 313].

Оцінюючи зазначені наукові висновки, варто вказати на їх дискусійність. Так, специфічні правила оцінки доказів, визначені у ч. 6 ст. 283–1 КАС України (так званий «стандарт доказування») варто розглядати як особливості провадження щодо розгляду таких справ, з огляду на формулювання назви статті 283–1 КАС України «Особливості провадження у справах про застосування санкцій». Такі особливості зумовлені специфікою зазначених справ, тому окреслена наукова позиція потребує додаткового обґрунтування.

При визначенні гарантій суб'єктивних прав, свобод, інтересів при розгляді справ про застосування санкцій варто зважати на достатньо високі законодавчі вимоги до суддів касаційного суду: наявність стажу роботи на посаді судді не менше десяти років, або наявність наукового ступеня та десятирічного стажу наукової роботи у сфері права, або наявність досвіду здійснення професійного представництва в суді (адвокатської діяльності) щонайменше десять років, або має сукупний стаж роботи за зазначеними положеннями не менше десяти років (ч. 1 ст. 38 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). З огляду на викладене, перспективним вбачається опрацювання проблематики касаційних фільтрів щодо

справ про застосування санкцій, оскільки високий фаховий рівень суддів Верховного Суду дозволяє розглядати касаційні скарги щодо таких справ як мінімум в деяких випадках.

Іншою категорією справ є справи у зв'язку із здійсненням державного контролю, нагляду, а також державного регулювання у сфері медіа. Відповідно до ч. 5 ст. 289-4 КАС України, визначено спеціальний строк подання апеляційної та касаційної скарги на рішення адміністративних судів у цих справах — 20 днів з дня проголошення відповідних рішень. Водночас, у відповідній нормі відсутня вказівка щодо моменту початку перебігу цього строку у разі, якщо в судовому засіданні проголошено лише вступну та резолютивну частину судового рішення, подібно до того, як це визначається у ч. 1 ст. 295 КАС України. Крім того, немає конкретизації щодо наслідків відсутності сторони у залі судового засідання при проголошенні судового рішення (ч. 5 ст. 251 КАС України).

Матеріали діяльності судів свідчать про наявність нестабільної судової практики у подібних випадках. Так, відсутність сторони у залі судового засідання під час проголошення судового рішення може бути визнано поважною причиною пропуску строку на апеляційне оскарження, якщо стороні не було вручене судові рішення відповідно до вимог ч. 5 ст. 251 КАС України (направлення до електронного кабінету або поштою рекомендованим листом). Водночас, нестабільність судової практики стосується саме визначення конкретних обставин справи як поважних чи неповажних причин пропуску строку на апеляційне оскарження. Зокрема, апеляційним судом відмовлено у відкритті апеляційного провадження з огляду на несвоєчасність усунення недоліків апеляційної скарги (несплата судового збору). Скасовуючи зазначену ухвалу, судом касаційної інстанції було вказано на відповідальне відношення скажника до усунення недоліків апеляційної скарги, максимальну оперативність сплати судового збору та на обов'язок суду апеляційної інстанції врахувати ці обставини при вирішенні питання щодо наявності поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження. Крім того, касаційним судом було констатовано обмеження, таким чином, права відповідача на апеляційне оскарження судового рішення, що передбачає зокрема, неприпустимість невинновданого формалізму з боку суду при застосуванні обмежень щодо доступу до суду [12].

Таке розуміння судом касаційної інстанції права на апеляційне оскарження судового рішення варто підтримати, оскільки воно збігається із загальним розумінням права на справедливий суд та його гарантій Європейським судом з прав людини як права, що є практичним та ефективним [13, § 76–79] та передбачає чітку та практично забезпечену можливість особи оскаржити акт, що зачіпає її права [14, § 38], що безпосередньо впливає на ефективність судового захисту права на підприємницьку діяльність.

Формулювання назви статті 289–4 КАС України «Особливості провадження у справах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа» свідчить про вузьке визначення предмету регулювання статті: такий предмет обмежується визначенням виключно вказаних особливостей. Тому, у випадку, коли сторона у такій справі не була присутня у судовому засіданні необхідно виходити з того, що предметом регулювання ч. 5 ст. 289–4 КАС України є передусім, встановлення спеціального строку апеляційного та касаційного оскарження судових рішень у таких справах. Неврегулювання цією частиною наслідків відсутності особи у залі судових засідань або проголошення лише вступної та резолютивної частин судового рішення не можна розглядати як заборону застосування спеціальних правил, передбачених ст.ст. 251, 295 КАС України відповідно.

Окреслені положення свідчать про доцільність подальшого розвитку процедури розгляду справ у адміністративних судах, хоча розвантаження адміністративних судів, досягнення оперативності та передбачуваності здійснення правосуддя у адміністративних справах, в тому числі й щодо захисту права на підприємництво можливе й завдяки певним факторам, що перебувають поза межами судової системи. У цьому контексті варто погодитись із О. В. Константим, який, опрацьовуючи проблематику касаційного перегляду в адміністративному судочинстві, вказує про такі фактори, як: вдосконалення та поліпшення діяльності органів публічної влади з виконання державних функцій; продовження процесів приведення законодавства у сфері діяльності зазначених суб'єктів до відповідності європейським стандартам. Вказані фактори він розглядає як протипагу розвитку проблематики процесуальних фільтрів касаційного оскарження [1, с. 213].

Відповідно до ст. 359 КАС України, постановою адміністративного суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, а ухвала — з моменту її проголошення. У постанові суд касаційної інстанції надає остаточну відповідь на касаційну скаргу чи відзив на касаційну скаргу [6, с. 1119].

Оскільки судові рішення суду касаційної інстанції не підлягають оскарженню, то адміністративне судочинство у конкретній адміністративній справі на цій стадії, як правило, завершується. Водночас, існують особливі обставини, існування яких свідчить про необхідність перегляду судових рішень навіть суду касаційної інстанції. Такими є: нововиявлені обставини (ч. 2 ст. 361 КАС України); виключні обставини (ч. 5 ст. 361 КАС України).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, касаційний перегляд у системі адміністративного судочинства відіграє ключову роль у забезпеченні законності та єдності судової практики у справах щодо захисту права на підприємництво. Його значення полягає не лише у виправленні помилок судів нижчих інстанцій, а й у формуванні

стабільних підходів до тлумачення норм адміністративного та публічного економічного права.

Сучасна модель касаційного провадження в адміністративному судочинстві України поєднує риси ординарного та екстраординарного перегляду. З одного боку, законодавець розширив доступ до касаційного оскарження, закріпивши загальне правило його допустимості після апеляційного перегляду. З іншого — збережено систему касаційних фільтрів, яка обмежує можливість перегляду рішень у справах незначної складності та окремих категоріях проваджень, що свідчить про прагнення забезпечити баланс між доступом до правосуддя та ефективністю судової системи.

У справах про захист права на підприємництво зазначені обмеження мають істотне значення, оскільки значна частина таких спорів розглядається у порядку спрощеного позовного провадження, що унеможливорює касаційний перегляд. Це зумовлює підвищену відповідальність судів першої та апеляційної інстанцій за правильність застосування норм

матеріального і процесуального права, а також актуалізує питання удосконалення критеріїв віднесення справ до категорії незначної складності.

Особливу проблематику становлять адміністративні справи про застосування санкцій, у яких касаційний перегляд законодавчо виключений. Поєднання в межах Вищого антикорупційного суду функцій суду першої та апеляційної інстанцій, разом із застосуванням спеціального стандарту доказування, створює потенційні ризики для повноти судового контролю та реалізації гарантій справедливого суду. У цьому контексті перспективним є подальше наукове осмислення можливості запровадження диференційованих касаційних фільтрів у справах зазначеної категорії.

Касаційний перегляд також виконує важливу гарантійну функцію у забезпеченні практичного й ефективного права на суд, що підтверджується підходами Європейського суду з прав людини та практикою Верховного Суду щодо недопущення надмірного формалізму при застосуванні процесуальних строків і обмежень доступу до правосуддя.

Література

1. Константи́й О.В. Захист прав фізичних та юридичних осіб в адміністративному судочинстві: проблеми теорії і практики: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х., 2015. 276 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000213/> (дата звернення: 09.10.2025).
2. Хлібороб Н.Є. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикційної діяльності адміністративного суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2012. 192 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 10.12.2025).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Редакція від 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.12.2025).
5. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина) : підруч. Ред. О.В. Гетманцев. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с.
6. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія, практика. Заг. ред. В.М. Бевзенка. Київ : ВД «Дакор», 2021. 1204 с.
7. Сірий М.І. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє. *Юридичний журнал*. 2003. № 3. С. 111–119.
8. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 430 с.
9. Звіт про здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду за 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/stat_zvit_2023_zag (дата звернення: 07.10.2024).
10. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 03.10.2014–2014 р., № 40, стор. 2838, стаття 2018.
11. Шестак Л.В., Керноз Н.Є., Новомлинець А.О. Окремі проблеми процесуального статусу Вищого антикорупційного суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 196–313. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/76.pdf (дата звернення: 26.09.2024).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.09.24 р. у справі № 160/31742/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121907796> (дата звернення: 23.01.2024).
13. Справа «Зубац проти Хорватії»: рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2018 р. за заявою № 40160/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184798> (дата звернення: 07.10.2024).
14. Case of Bellet v. France: рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.1995 р. за заявою № 23805/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952> (дата звернення: 07.10.2024).

References

1. Konstantyi O. V. Zakhyst prav fizychnykh ta yurydychnykh osib v administratyvnomu sudochynstvi: problemy teorii i praktyky: dys. ... d.yu.n.: 12.00.07. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kh., 2015. 276 s. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000213/>
2. Khliborob N. Ye. Publichno-pravovyi spir yak predmet yurysdyktsiinoi diyalnosti administratyvnoho sudu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 2012. 192 s.
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Redaktsiia vid 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Redaktsiia vid 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna): pidruch. Red. O. V. Hetmantsev. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2022. 240 s.
6. Smokovych M. I., Bevzenko V. M. Administratyvnyi protses Ukrainy: teoriia, praktyka. Zah. red. V. M. Bevzenka. Kyiv: VD "Dakor", 2021. 1204 s.
7. Siryi M. I. Systema perehliadu sudovykh rishen v Ukraini: pohliad u maibutnie. *Yurydychnyi zhurnal*. 2003. № 3. S. 111–119.
8. Nazarov I. V. Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia: monohrafiia. Kharkiv: FINN, 2011. 430 s.
9. Zvit pro zdiisnennia pravosuddia Kasatsiynym administratyvnym sudom u skladi Verkhovnoho Sudu za 2023 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/stat_zvit_2023_zag
10. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14.08.2014 r. № 1644-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy ofitsiine vydannia vid 03.10.2014–2014 r., № 40, stor. 2838, stattia 2018.
11. Shestak L. V., Kernoz N. Ye., Novomlynets A. O. Okremi problemy protsesualnoho statusu Vyschoho antykoruptsiinoho sudu Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 12. S. 196–313. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/76.pdf
12. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 24.09.2024 r. u spravi № 160/31742/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121907796>
13. Zubac v. Croatia: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 05.04.2018 r. za zaiavoiu № 40160/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184798>
14. Bellet v. France: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 04.12.1995 r. za zaiavoiu № 23805/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>

Федоренко Євген Олександрович*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Державного університету «Київський авіаційний інститут»***Fedorenko Yevhen***a Graduate of the third (educational and scientific) level**State University "Kyiv Aviation Institute"*

ORCID: 0000-0001-8150-9252

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11892

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

LEGAL MEASURES TO ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN THE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE COURTS

Анотація. Вступ. Принцип транспарентності безпосередньо пов'язаний із забезпеченням довіри суспільства до суду, легітимності судових рішень та ефективної реалізації права на справедливий суд і набуває значення практичного орієнтира для організації та здійснення правосуддя. Мета: визначити та систематизувати правові засоби забезпечення реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів, а також з'ясувати їх організаційні та функціональні форми з урахуванням чинного законодавства та практики його застосування. Методи дослідження: документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний та ін. Результати: визначено, що правові засоби забезпечення реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів становлять систему передбачених законом механізмів, за допомогою яких забезпечується відкритість, доступність та зрозумілість як організаційної, так і процесуальної діяльності адміністративних судів. Зазначені правові засоби мають видовий характер стосовно правових засобів реалізації транспарентності діяльності судової влади загалом і визначаються нормами законодавства у сфері адміністративного судочинства та судустрою. Обґрунтована доцільність диференціації правових засобів реалізації принципу транспарентності за критерієм сфери правовідносин на організаційні і функціональні (що реалізуються у процесуальних правовідносинах під час здійснення правосуддя). Додатково встановлено можливість їх систематизації за критерієм суб'єктної належності та характеру компетенції суб'єкта застосування. Обговорення: універсальним правовим засобом реалізації принципу транспарентності є Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, оскільки саме вона забезпечує здійснення як організаційних, так і функціональних форм його реалізації. Водночас виявлено низку проблем нормативного та практичного характеру, пов'язаних із функціонуванням окремих підсистем ЄСІТС, що потребує подальшого вдосконалення підзаконного регулювання. Ефективна реалізація принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів можлива лише за умови системного використання правових засобів, їх нормативної визначеності та узгодженості між органами судової влади й іншими суб'єктами забезпечення функціонування системи правосуддя.

Ключові слова: принцип транспарентності, адміністративні суди, правові засоби, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, форми реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів.

Summary. Introduction. The principle of transparency is directly related to ensuring public trust in the court, the legitimacy of judicial decisions, and the effective implementation of the right to a fair trial and is becoming a practical guideline for the organization and administration of justice. Purpose: to identify and systematize legal means of ensuring the implementation of the principle of transparency in the activities of administrative courts, as well as to clarify their organizational and functional forms, taking into account the current legislation and the practice of its application. Research methods: documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. Results: it was determined that the legal means



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

of ensuring the implementation of the principle of transparency in the activities of administrative courts constitute a system of mechanisms provided for by law, with the help of which the openness, accessibility and clarity of both the organizational and procedural activities of administrative courts are ensured. The indicated legal means are of a specific nature in relation to the legal means of implementing the transparency of the activities of the judiciary in general and are determined by the norms of legislation in the field of administrative justice and the judicial system. The expediency of differentiating the legal means of implementing the principle of transparency according to the criterion of the sphere of legal relations into organizational and functional (implemented in procedural legal relations during the administration of justice) is substantiated. Additionally, the possibility of their systematization according to the criterion of subject affiliation and the nature of the competence of the subject of application is established. Discussion: the Unified Judicial Information and Telecommunications System is a universal legal means of implementing the principle of transparency, since it is it that ensures the implementation of both organizational and functional forms of its implementation. At the same time, a number of problems of a normative and practical nature associated with the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunications System were identified, which requires further improvement of subordinate legislation. Effective implementation of the principle of transparency in the activities of administrative courts is possible only under the condition of the systematic use of legal means, their normative certainty and consistency between the judicial authorities and other entities ensuring the functioning of the justice system.

Key words: principle of transparency, administrative courts, legal means, Unified Judicial Information and Telecommunications System, forms of implementation of the principle of transparency in the activities of administrative courts.

Постановка проблеми та її актуальність. Принцип транспарентності посідає особливе місце в системі засад функціонування судової влади, оскільки безпосередньо пов'язаний із забезпеченням довіри суспільства до суду, легітимності судових рішень та ефективної реалізації права на справедливий суд. В умовах розвитку демократичної правової держави транспарентність судової діяльності набуває значення не лише декларативної цінності, а й практичного орієнтира для організації та здійснення правосуддя, реалізація якого є необхідною передумовою забезпечення балансу між ефективністю судового захисту та повагою до прав і свобод учасників публічно-правових відносин.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Виходячи з актуальності зазначеної проблематики різноманітні правові аспекти реалізації принципу транспарентності в адміністративному судочинстві досліджували такі вчені, як І.В. Андронов, М.М. Бліхар, О.О. Гаврилюк, Г.В. Гаврюшенко, О.І. Гоптарев, В.М. Кондратенко, Т.В. Новикова, О.О. Овсянникова, В.М. Пилаєва, І.В. Піляй, М.І. Смокович, Г.А. Терещук, О.З. Хотинська-Нор та інші. Водночас у науці адміністративного права недостатньо дослідженим залишається питання правових засобів забезпечення реалізації принципу транспарентності саме у діяльності адміністративних судів. Переважна більшість наукових праць зосереджується або на загальнотеоретичному розумінні транспарентності судової влади, або на аналізі окремих інструментів відкритості, не формуючи цілісного уявлення про систему правових засобів її реалізації з урахуванням специфіки адміністративного судочинства.

Мета. З огляду на викладене, метою статті є визначення та систематизація правових засобів забезпечення реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів, а також з'ясування їх організаційних і функціональних форм з урахуванням чинного законодавства та практики його застосування.

Матеріали і методи. Відповідно до поставленої мети у дослідженні використовувалися такі методи, як документальний аналіз і синтезу, порівняльний аналіз, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний та ін.

Основний матеріал. Правові засоби забезпечення реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів характеризуються специфічною правовою конструкцією, яка передбачає наявність наступних елементів: 1) межі залучення представників громадськості до прийняття рішень уповноваженими суб'єктами з питань організації діяльності системи адміністративних судів (інформування, консультування, публічний діалог, партнерство); 2) ознаки зазначених засобів (нормативна визначеність, системність, спрямованість на реалізацію соціальних цінностей, закладених у зміст принципу транспарентності); 3) є передбаченими законом механізмами, за допомогою яких принцип транспарентності у діяльності адміністративних судів реалізується. Зазначена конструкція стала основою розкриття організаційних та функціональних правових засобів реалізації вказаного принципу.

Вказані засоби урегульовані двома групами норм адміністративного законодавства щодо внутрішньо-організаційної діяльності системи адміністративних судів та їх процесуальної діяльності. З огляду на викладене, за критерієм сфери правовідносин, у межах яких правові засоби реалізуються, їх доцільно систематизувати на: ті, що реалізуються у правовідносинах організації діяльності адміністративних судів (сфера судоустрою) — організаційні засоби; засоби, які реалізуються у процесуальних правовідносинах (сфера виконання завдань адміністративного суду) — функціональні засоби.

Варто зауважити на особливостях правових засобів реалізації транспарентності у діяльності адміністративних судів. Так, вказані засоби варто розглядати як видові поняття стосовно правових

засобів реалізації транспарентності діяльності судової влади. Зазначені засоби визначені нормами як законодавства у сфері адміністративного судочинства, так і законодавства у сфері судоустрою. Правові засоби реалізації транспарентності у діяльності адміністративних судів можуть реалізовуватись суб'єктами, для яких це становить основний напрям їх діяльності (наприклад сектор зв'язків із громадськістю конкретного адміністративного суду), а також реалізовуватись у межах виконання інших завдань діяльності адміністративних судів (наприклад, при здійсненні правосуддя).

Транспарентність як принцип має значення при реалізації усіх положень законодавства про адміністративне судочинство — загальних та спеціальних. Так, виходячи з норм ч. 1 ст. 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів», у поєднанні із нормами ст. 2 вказаного Закону, що визначають завдання суду, можна зазначити, що умовою виконання завдань адміністративного суду є не тільки забезпечення кожному права на справедливий суд у публічно-правових спорах, але й повага до інших прав і свобод у публічно-правових відносинах [1].

Універсальний характер принципу транспарентності означає наявність достатньо широкого кола суб'єктів застосування правових засобів забезпечення реалізації цього принципу. Такими суб'єктами є не лише адміністративні суди, але й суб'єкти забезпечення функціонування системи адміністративних судів (ВРП, ДСА, РСУ тощо). Вказане зумовлює висновок, що правовим засобом реалізації транспарентності у діяльності адміністративних судів притаманна систематизація за критерієм суб'єктної належності, оскільки у значній кількості випадків застосування правових засобів забезпечення транспарентності здійснюється суб'єктом, для якого відповідна функція не є основною. Так, висвітлення інформації про свою діяльність на офіційній веб-сторінці порталу судової влади не належить до основних завдань адміністративного суду, оскільки його основна функція — правосуддя. У процесуальному контексті вирішення процесуальних питань (наприклад, надання дозволу щодо здійснення звукозапису або відеозапису судового засідання) може бути також охарактеризовано як супутня діяльність, оскільки основною є вирішення публічно-правового спору.

Заслугове на увагу науковий підхід В. М. Пилаєвої яка, характеризуючи адміністративно-правові засоби реалізації принципу транспарентності у діяльності органів виконавчої влади, систематизує вказані засоби на чотири блоки. Такими визначено: 1) інформування (механізми реалізації права на доступ до публічної інформації; механізми висвітлення діяльності вказаних органів у ЗМІ; реалізація електронного урядування); 2) залучення представників громадськості до процесів ухвалення політичних рішень (налагодження зворотного зв'язку органів влади із громадськістю; реалізація інструментів без-

посередньої демократії; розвиток консультацій між органами влади та громадськістю; упровадження засобів електронної демократії); 3) розвиток політичного діалогу суспільства із владою; 4) розвиток партнерських засад у відносинах влади та суспільства [2, с. 215]. Повністю підтримуючи зазначену наукову позицію, звертаємо увагу на необхідність врахування специфіки завдань та функціонування судової влади в цілому та системи адміністративних судів, зокрема.

Положення ч. 2 ст. 19 Конституції України про спеціально дозвільний правовий режим діяльності суб'єктів судової влади надає підстави для висновку, що відповідні засоби реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративного суду реалізуються виключно у межах передбачених законодавством форм їх реалізації [3]. Отже, систематизація правових засобів реалізації принципу транспарентності має відбуватись з урахуванням відповідних форм.

Здійснення усіх форм реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів (організаційних та функціональних) безпосередньо пов'язане із належним функціонуванням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі — ЄСІТС). Положенням про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС визначено порядок функціонування окремих модулів вказаної системи в органах системи правосуддя та судах, а також порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі із використанням підсистем (модулів) ЄСІТС. ЄСІТС забезпечує: ведення електронного діловодства, реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції, супроводження усіх етапів руху документів, не тільки у конкретному органі чи установі системи правосуддя, але й між ними, а також — учасниками судового процесу та іншими суб'єктами; централізоване та захищене зберігання документів та інформації, як щодо судових справ, так і інших документів, в тому числі збереження в електронному архіві; проведення відеоконференцій у режимі реального часу; автоматизацію аналітичної роботи органів та установ системи правосуддя, в тому числі аналітичної роботи щодо обліку та звітності, планування й виконання бюджету; віддалений доступ до інформації, що зберігається в ЄСІТС відповідно прав доступу; розподіл справ, як між суддями, так і у ВРП та ВККС України; запис та трансляцію судових засідань; ведення Єдиних державних реєстрів судових рішень та виконавчих документів; роботу веб-порталів органів та установ системи правосуддя; роботу єдиного контакт-центру судової влади тощо (п. п. 2, 6 зазначеного Положення) [4].

Оцінюючи стан впровадження у реальну роботу судів та ефективність ЄСІТС, дослідники зазначають про: 1) безумовну перспективність якомога ширшого здійснення судочинства в електронній формі, зокрема, за допомогою ЄСІТС; 2) здатність

системи перекривати переважну більшість потреб у спілкуванні суду з учасниками судового процесу, а також суб'єктами, які не беруть участь у справі, але звертаються з організаційних питань; 3) наразі реально працюють далеко не всі підсистеми (модулі) ЄСІТС, а фактично лише «Електронний суд», «Електронний кабінет» та модуль відеоконференцз'язку [5, с. 238–239]. Також варто вказати на істотні проблеми у роботі навіть цих модулів: від нестабільного зв'язку до перебоїв у роботі з технічних причин. Також далеко не усі представники зареєстровані у модулі «Електронний кабінет», що унеможливорює належне використання ними ЄСІТС.

Необхідно підтримати позицію Н. Ю. Голубевої, що наводиться С. В. Щербак та А. В. Кожевніковою, що інтеграцію електронних систем суду варто розглядати як один із завершальних етапів генези електронного судочинства. Після цього етапу відкриваються можливості для здійснення судочинства повністю у віддаленому форматі [6, с. 5–6; 5, с. 238–239]. З огляду на викладене, універсальним, тобто характерним і для правовідносин у сфері судоустрою, і для правовідносин у сфері судочинства, засобом реалізації принципу транспарентності в діяльності адміністративного суду є належне функціонування ЄСІТС.

Повноцінне використання ЄСІТС дозволить: оприлюднювати повну інформацію про діяльність суб'єктів системи правосуддя у адміністративних справах (як організаційну, так і щодо виконання завдань) та підтримувати її у актуальному стані; отримувати звернення заінтересованих осіб (з організаційних та процесуальних питань) та передавати їх до уповноважених посадових осіб негайно, без втрат документів та інформації. Крім того, повноцінне використання ЄСІТС сприятиме ефективному здійсненню такої форми реалізації принципу транспарентності, як взаємодія органів суддівського самоврядування та громадськості й інших заінтересованих суб'єктів: присутність зазначених осіб на зборах суддів (ч. 4 ст. 128 Закону «Про судоустрій і статус суддів»); взаємодія вказаних суб'єктів щодо забезпечення безпеки судді (ч. 11 ст. 133 вказаного Закону). Таким чином, забезпечення належного функціонування ЄСІТС можна визначити як універсальний засіб реалізації принципу транспарентності в адміністративному суді.

Першою серед організаційних форм реалізації цього принципу виділено інформування про організаційну роботу у системі адміністративних судів. Така робота ведеться на рівні як конкретного адміністративного суду, так і системи адміністративних судів у цілому. Правовими засобами, що реалізуються у межах цієї форми необхідно визначити: механізми забезпечення інформаційної наповненості веб-сторінок конкретних адміністративних судів на офіційному веб-порталі судової влади України); вдосконалення нормативного закріплення вимог

до обсягу інформації, яка має оприлюднюватись, порядку її оприлюднення; функціонування системи ЄСІТС. Таким чином, зазначена форма охоплює собою засоби як правозастосовного (оприлюднення інформації, процедури оприлюднення), так і нормотворчого характеру (розвиток нормативного врегулювання роботи системи ЄСІТС).

Другою організаційною формою реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративного суду визначено одержання та передання за належністю (голови адміністративного суду, керівнику апарату суду тощо) звернень представників громадськості, приватних осіб з питань організаційної діяльності. У межах цієї форми реалізуються такі правові засоби, як: процедури діяльності посадових осіб суб'єктів судової влади, уповноважених на одержання відповідних звернень та передання їх за належністю; процедури діяльності працівників суду чи іншого суб'єкта судової влади в межах системи адміністративних судів, які здійснюють технічну допомогу у роботі суб'єктів розгляду таких звернень (помічник чи секретар голови суду; секретар чи інша уповноважена особа Вищої ради правосуддя, органу суддівського самоврядування та іншого суб'єкта забезпечення діяльності адміністративних судів); забезпечення роботи «гарячих ліній», особистого прийому приватних осіб уповноваженими посадовими особами.

Третя організаційна форма реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів охоплює окремі форми взаємодії суб'єктів суддівського самоврядування із громадськістю, передбачені ч. 4 ст. 128 та ч. 11 ст. 133 Закону «Про судоустрій і статус суддів»: запрошення та присутність на зборах суддів працівників апарату суду, представників громадських об'єднань, журналістів та інших осіб; взаємодія судових органів та інших суб'єктів виконавчої влади, місцевого самоврядування, керівників підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян щодо забезпечення безпеки судді.

Іншим видом форм реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів є функціональні форми, першою з яких є оприлюднення інформації щодо процесуальної діяльності адміністративного суду та прийнятих ним рішень. Ця форма виявляється у: реалізації принципу гласності судового процесу (ст. 10 КАС України) [7]; оприлюдненні даних про винесені судові рішення у ЄДРСР; оприлюдненні відповідної інформації на офіційній веб-сторінці конкретного адміністративного суду на веб-порталі «Судова влада України». До цієї форми варто віднести також інформування учасників судового процесу про стан розгляду справи, якщо таке інформування здійснюється за ініціативою адміністративного суду, відповідно до закону [8].

Другою функціональною формою реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративного суду визначено забезпечення учасникам судового процесу можливостей знати про свої проце-

суальні права та обов'язки, а також бути обізнаними про стан та перспективи розгляду своєї справи. Така форма реалізується, переважно, за зверненнями учасників судового процесу і полягає у діяльності адміністративного суду щодо надання також інформації та власне у її наданні у передбачених законом порядку та формі.

Правовими засобами забезпечення транспарентності у діяльності адміністративних судів, що реалізуються у межах цієї форми, необхідно визначити передбачені КАС України процедури: звернення учасника справи щодо створення можливостей для обізнаності про свої процесуальні права та стан перебігу розгляду справи (надання матеріалів справи для ознайомлення, допуск конкретної особи до участі у справі як свого представника, залучення перекладача до участі у справі тощо); реагування адміністративного суду на такі звернення. Серед перших процедур варто вказати на звернення із заявами, клопотаннями, запереченнями (ст.ст. 166, 167 КАС України). Процедури реагування адміністративного суду на ці звернення визначені КАС України, а якщо не встановлені — визначаються адміністративним судом (ч. 3 ст. 166 КАС України). Зазначені звернення розглядаються із дотриманням загальних положень адміністративного судочинства, визначених у розділі 1 КАС України.

Г. П. Тимченко, за результатами дослідження принципів цивільного та адміністративного судочинства, виділяє принципи, що застосовуються при вирішенні судом питання про надання матеріалів справи на ознайомлення: безпосередності, усності. Принцип безпосередності означає особисте сприйняття судом матеріалів, на підставі яких вирішується те чи інше процесуальне питання або приймається рішення по суті справи. Принцип усності виходить із існування у судовому процесі потреби обмінюватись інформацією саме в усній формі, а тому має існувати усна форма обміну інформацією між судом та іншими учасниками судового процесу. При цьому вказано, що інші засоби обміну інформацією визначального значення не мають (письмові, речові, включаючи відеозапис та аудіо запис) [9, с. 22]. Остання теза не сприймається беззаперечно, оскільки адміністративний суд як орган влади діє виключно у спеціально дозвільному правовому режимі. Тому у разі встановлення законодавством про адміністративне судочинство певних форм інформаційної взаємодії між учасниками судового процесу та адміністративним судом тільки такі форми мають використовуватись. Отже, навряд чи можна ставити питання про визначальне значення тих чи інших форм обміну інформацією (інформаційної взаємодії) між адміністративним судом та сторонами.

Правові засоби у межах здійснення зазначеної форми теж, як і у попередній формі, встановлюються у вигляді процедур, обов'язків адміністративного суду та заборон. Так, якщо адміністративний суд

дійде висновку, що у судовому засіданні спір з певних причин не може бути вирішено по суті, то може бути оголошена перерва (ч. 2 ст. 223 КАС України). Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 236 КАС України, у випадку оприлюднення Верховним Судом повідомлення про відкриття провадження у зразковій справі, провадження у типовій справі зупиняється. Про це постановляється ухвала у письмовій формі (п. 14 ч. 5 ст. 243 КАС України).

Третьою функціональною формою реалізації принципу транспарентності визначено передання уповноваженим особам звернень заінтересованих осіб щодо процесуальної діяльності адміністративного суду.

Зверненню ВРП, Ради суддів України до уповноважених органів влади з приводу забезпечення безпеки суддів та у зв'язку із порушенням гарантій незалежності суду і суддів передують ретельне опрацювання відповідних матеріалів, що відбувається відповідно до положень нормативних актів, які регламентують діяльність зазначених суб'єктів. Так, щодо ВРП варто виділити положення п.п. 2, 6 ч. 1, ч.ч. 2, 3 ст. 73 Закону «Про Вищу раду правосуддя», де закріплено загальні засади розгляду відповідних процедур: заявний характер, особливості розгляду окремих категорій таких звернень [10]. Відповідно до ч. 11 ст. 133 Закону «Про судоустрій і статус суддів», звернення Ради суддів України з питань забезпечення безпеки суддів підлягає обов'язковому розгляду суб'єктом, якому воно направлене, та вжиттю таким суб'єктом заходів щодо усунення відповідних загроз безпеці суддів. Діяльність з підготовки відповідних звернень і являє собою відповідні правові засоби (процедури) реалізації принципу транспарентності. Зовнішнім проявом таких процедур постають окремі процедурні рішення, що приймаються у ході їх здійснення, а також безпосередньо кінцеве рішення про відповідне звернення або про відмову у застосуванні заходів реагування.

Іншими важливими правовими засобами представляється звернення самого судді до ВРП та Генерального прокурора із повідомленням про втручання у його діяльність як судді (п. 9 ч. 7 ст. 56 Закону «Про судоустрій і статус суддів»), а також звернення відповідного органу суддівського самоврядування (зборів відповідного суду) (п. 5 ч. 5 ст. 128 вказаного Закону). Процедури підготовки таких звернень (у разі, якщо заявником виступають збори суддів), або гарантована законом можливість підготовки (якщо заявником виступає суддя) необхідно визначити правовими засобами реалізації принципу транспарентності.

Звернення ВРП до уповноважених суб'єктів у зв'язку із порушенням гарантій незалежності суду та суддів є засобом не тільки поширення інформації у громадянському суспільстві про діяльність адміністративних судів, але й запобігання інформаційним атакам на судову владу, спробам дискредитувати

адміністративний суд загалом або окремих суддів, зокрема, шляхом розміщення у мережі інтернет недостовірних даних, що не відповідають дійсності. Так, 11.05.2021 р. ВРП звернулась до Офісу Генерального прокурора щодо надання інформації про розкриття та розслідування злочинів у кримінальних провадженнях за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 376, 377 КК України (втручання в діяльність судових органів та погроза або насильство щодо судді відповідно) [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином правові засоби забезпечення реалізації принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів становлять систему передбачених законом механізмів, за допомогою яких забезпечується відкритість, доступність та зрозумілість як організаційної, так і процесуальної діяльності адміністративних судів. Зазначені правові засоби мають видовий характер стосовно правових засобів реалізації транспарентності діяльності судової влади загалом і визначаються нормами законодавства у сфері адміністративного судочинства та судоустрою. Їх специфіка зумовлена особливостями завдань адміністративних судів та предметом судової адміністративної юрисдикції.

За критерієм сфери правовідносин правові засоби реалізації принципу транспарентності доцільно

поділяти на організаційні (що реалізуються у сфері судоустрою та внутрішньоорганізаційної діяльності системи адміністративних судів) і функціональні (що реалізуються у процесуальних правовідносинах під час здійснення правосуддя). Додатково встановлено можливість їх систематизації за критерієм суб'єктної належності та характеру компетенції суб'єкта застосування.

Універсальним правовим засобом реалізації принципу транспарентності є Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, оскільки саме вона забезпечує здійснення як організаційних, так і функціональних форм його реалізації. Водночас виявлено низку проблем нормативного та практичного характеру, пов'язаних із функціонуванням окремих підсистем ЄСІТС, що потребує подальшого вдосконалення підзаконного регулювання.

Ефективна реалізація принципу транспарентності у діяльності адміністративних судів можлива лише за умови системного використання правових засобів, їх нормативної визначеності та узгодженості між органами судової влади й іншими суб'єктами забезпечення функціонування системи правосуддя. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня довіри до адміністративного суду та забезпеченню реального змісту права на справедливий суд у публічно-правових спорах.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Редакція від 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
2. Пилаєва В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2017. 245 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
4. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 24.02.2024 р.).
5. Щербак С. В., Кожевнікова А. В. Електронізація судочинства: сучасний стан та орієнтири розвитку електронного суду в Україні, у світлі цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 238–242. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/57.pdf (дата звернення: 01.02.2024 р.).
6. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039> (дата звернення: 01.02.2025).
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Редакція від 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 25.07.2023 р. у справі № 460/30010/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112414561> (дата звернення: 03.03.2023).
9. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. Київ, 2012. 412 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000770/> (дата звернення: 22.02.2024 р.).
10. Про вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. Редакція від 15.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
11. Рішення Вищої ради правосуддя від 11.05.2021 р. № 992/0/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/680> (дата звернення: 22.02.2025).

References

1. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Redaktsiia vid 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
2. Pylaieva V.M. Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia transparentnosti v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv, 2017. 245 s.
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Redaktsiia vid 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
5. Shcherbak S.V., Kozhevnikova A.V. Elektronizatsiia sudochynstva: suchasnyi stan ta oriiientyry rozvytku elektronnoho sudu v Ukraini u svitli tsyvilnoho protsesu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 4. S. 238–242. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/57.pdf
6. Holubieva N.Yu. Elektronne sudochynstvo: mizhnarodnyi dosvid: monohrafiia. Odesa: Feniks, 2020. 204 s. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Redaktsiia vid 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 25.07.2023 u spravi № 460/30010/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112414561>
9. Tymchenko H.P. Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini: problemy teorii i praktyky: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2012. 412 s. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000770/>
10. Pro Vyshchu radu pravosuddia: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII. Redaktsiia vid 15.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
11. Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 11.05.2021 № 992/0/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/680>

УДК 351.746.1:342.7:314.1

Федуняк Ігор Осипович

кандидат економічних наук, доцент,

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України

«Бережанський агротехнічний інститут»

Fedunyak Ihor

PhD in Economics, Associate Professor

SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

ORCID: 0000-0002-8399-5167

Кушлик Віталій Богданович

асистент

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України

«Бережанський агротехнічний інститут»

Kushlyk Vitaliy

Assistant Lecturer

SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

ORCID: 0009-0001-0904-6473

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11841

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ДЕРЖАВІ ЯК ОКРЕМИХ СКЛАДОВИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

LEGAL REGULATION OF SOCIO-DEMOGRAPHIC AND POLITICAL PROCESSES IN THE STATE AS SEPARATE COMPONENTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

Анотація. Вступ. У сучасних умовах воєнних викликів і трансформацій державної політики України питання нормативно-правового регулювання соціально-демографічних і політичних чинників набуває особливої ваги. Правове забезпечення процесів у сферах демографічної, соціальної та політичної безпеки є визначальним чинником ефективного функціонування національної системи безпеки та запорукою збереження суверенітету й сталого розвитку держави.

Мета. Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні соціально-демографічних та політичних процесів в контексті правового поля, а також визначення механізмів їх удосконалення відповідно до сучасних викликів.

Матеріали і методи. У дослідженні використано системний, порівняльно-правовий, аналітичний та статистичний методи, що дозволили проаналізувати чинну нормативно-правову базу та оцінити їх ефективність у контексті регулювання соціально-демографічних процесів і політичної стабільності. Інформаційну основу дослідження становлять офіційні дані Державної служби статистики України, наукові праці дослідників, а також стратегічні документи Кабінету Міністрів України.

Результати. Встановлено, що сучасні соціально-демографічні процеси в Україні характеризуються кризовими тенденціями: скороченням населення, низькою народжуваністю, високими показниками смертності, демографічним старінням і масовою міграцією. Виявлено взаємозалежність між рівнем соціального захисту, ефективністю державної політики та показниками демографічної безпеки. Обґрунтовано необхідність модернізації механізмів державного регулювання демографічних процесів, розроблення цільових програм підтримки сім'ї, відновлення населення та впровадження соціального медичного страхування. У політичній сфері акцентовано увагу на важливості розбудови політичної безпеки як системи, що забезпечує стабільність державного управління, довіру громадян до влади та стійкість політичних інститутів.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення комплексної моделі нормативно-правового забезпечення державної безпеки, яка інтегруватиме соціальні, демографічні та політичні складові.

Ключові слова: національна безпека, нормативно-правове регулювання, політична безпека, державна політика, соціальний захист.

Summary. Introduction. In the current conditions of military challenges and transformations of the state policy of Ukraine, the issue of regulatory and legal regulation of socio-demographic and political factors is gaining particular importance. Legal support for processes in the areas of demographic, social and political security is a determining factor in the effective functioning of the national security system and a guarantee of preserving the sovereignty and sustainable development of the state.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive and complex study of socio-demographic and political processes in the context of the legal field, as well as determining the mechanisms for their improvement in accordance with modern challenges.

Materials and methods. The study used systemic, comparative legal, analytical and statistical methods, which allowed analyzing the current regulatory and legal framework and assessing their effectiveness in the context of regulating socio-demographic processes and political stability. The information basis of the study is official data of the State Statistics Service of Ukraine, scientific works of researchers, as well as strategic documents of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Results. It is established that modern socio-demographic processes in Ukraine are characterized by crisis trends: population decline, low birth rate, high mortality rates, demographic aging and mass migration. The interdependence between the level of social protection, the effectiveness of state policy and indicators of demographic security is revealed. The need to modernize the mechanisms of state regulation of demographic processes, develop targeted programs for family support, population recovery and the introduction of social health insurance is substantiated. In the political sphere, attention is focused on the importance of building political security as a system that ensures the stability of state administration, citizens' trust in government and the stability of political institutions.

Prospects. Further research should be directed towards the development of a comprehensive model of regulatory and legal support for state security, which will integrate social, demographic and political components.

Key words: national security, regulatory and legal regulation, political security, public policy, social protection.

Постановка проблеми. Повноцінний розвиток держави як цілісного соціально-політичного організму є неможливим без науково обґрунтованого та інституційно ефективного державно-правового забезпечення у сфері національної безпеки.

Формування ефективної сучасної системи забезпечення національної безпеки, зокрема розробка правових засад її функціонування, є одним з головних напрямків державної політики України на сучасному етапі. Перш за все цей процес потребує оновлення системи взаємовідносин між гілками влади, державними органами, органами місцевого самоврядування, господарчими суб'єктами, громадськими організаціями та особами з питань забезпечення національної безпеки [1, с. 88].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення національної безпеки сучасної держави та її нормативно-правове регулювання висвітлені в працях багатьох вчених, серед яких: Д. Лук'янов [1] акцентує увагу на інституційному оновленні системи забезпечення національної безпеки; Д. Напорчук [2] досліджує вплив соціально-демографічних чинників на внутрішню стабільність держави; О. Лісовська [4] висвітлює демографічні наслідки воєнної агресії та їх вплив на економічну й соціальну безпеку; О. Баженова, З. Варналій, О. Чеберяко [6] узагальнюють систему індикаторів соціальної безпеки; О. Антонова, Д. Пашко [7] досліджують правові аспекти вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту; Д. Васильківський, І. Лапшин [12] формують концепцію демографічного механізму, що включає правові, економічні, соціальні та організаційні інструменти; В. Воропаєв [13] аналізує вплив політичних рішень

на демографічну ситуацію, особливо в сільській місцевості; В. Антонов [17] визначає політичну безпеку як стабільність інститутів влади, їхню легітимність і здатність забезпечити суверенітет; А. Шемчук [18] пропонує практичні рекомендації щодо вдосконалення політичної безпеки в умовах зовнішніх загроз. Та враховуючи сучасні реалії сьогодення в умовах війни, окремі складові національної безпеки залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні соціально-демографічних та політичних процесів в контексті правового поля, а також визначення механізмів їх удосконалення відповідно до сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах державної політики нормативно-правове регулювання соціально-демографічних та політичних чинників набуває ключового значення як складових в забезпеченні державної безпеки, адже визначає механізми впливу держави на соціальні процеси, демографічні тенденції та політичні рушії, що формують внутрішню стабільність суспільства.

Соціально-політична стабільність, реалізована через правові механізми захисту громадянських прав, участі населення в управлінні та зміцнення довіри до інститутів влади, взаємодіє з демографічними параметрами — народжуваністю, смертністю, міграційними потоками та віковою структурою населення, що у сукупності формує потенційні загрози або ресурси національної безпеки [2].

У цьому контексті важливим є вдосконалення нормативно-правової бази у сферах демографічної

політики, охорони здоров'я, соціального захисту та сімейного права, що закріплено в положеннях «Стратегії демографічної безпеки України [3].

Як зазначає О. Лісовська, демографічні наслідки воєнної агресії мають безпосередній вплив на економічну та соціальну безпеку держави, що зумовлює необхідність правового реагування на демографічні ризики [4].

Ризики у сфері національної безпеки України, а також пріоритетні напрями державної політики щодо їх нейтралізації, нормативно визначаються у фундаментальних актах стратегічного та законодавчого характеру. До таких документів належать Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія національної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України та інші нормативно-правові акти, що формують концептуально-правові засади функціонування національної системи безпеки і оборони [5].

Правову базу національної безпеки України формують Конституція України, чинні закони, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, ухвалені на виконання законодавчих положень.

Сучасні загрози та ризики національній безпеці України детермінуються сукупністю соціально-демографічних, політичних та інших чинників, які мають комплексний та взаємопов'язаний характер.

Ефективність нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки безпосередньо впливає на рівень національної безпеки держави.

В пріоритеті держави залишаються актуальними індикатори соціальної безпеки (рис. 1), фінансовий механізм державного управління в соціальній сфері, соціальні стандарти, механізм соціального захисту вразливих верст населення тощо.

Соціальне забезпечення має бути зорієнтовано в першу чергу на постраждалих і травмованих громадян. Це дозволить створити значний інвестиційний ресурс, а також відчутно допоможе у медичному обслуговуванні населення. Звичайно, коло питань, пов'язаних з соціальною безпекою, є величезним. І тут має бути розуміння, що першочерговим завданням повинно стати орієнтація населення на потреби відновлення країни.

Правове регулювання демографічних процесів регулюється Конституцією України та значною кількістю інших нормативно-правових актів [7]. Серед основних нормативно-правових актів, що регулюють зазначену сферу, варто виокремити закони України, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [8], «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» [9], «Про прожитковий мінімум» [10], Кодекс законів про працю України [11] тощо.

Крім того, важливу роль у забезпеченні реалізації їхніх положень відіграють відповідні підзаконні нормативно-правові акти, прийняті Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади.

Механізм правового регулювання демографічних процесів необхідно розглядати з точки зору цілеспрямованості та законодавчого обґрунтування щодо врегульованості демографічних процесів відповідно до державної політики в демографічній сфері.

Структуру механізму регулювання державною демографічних процесів наведена на рис. 2.

Демографічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки України, що передбачає захищеність життя сталого відтворення народонаселення.

Визначальними чинниками, що обумовлюють і впливають на демографічну ситуацію в країні є [13]:

1. Чинник війни, один з основних причин неприродного зменшення кількості населення.

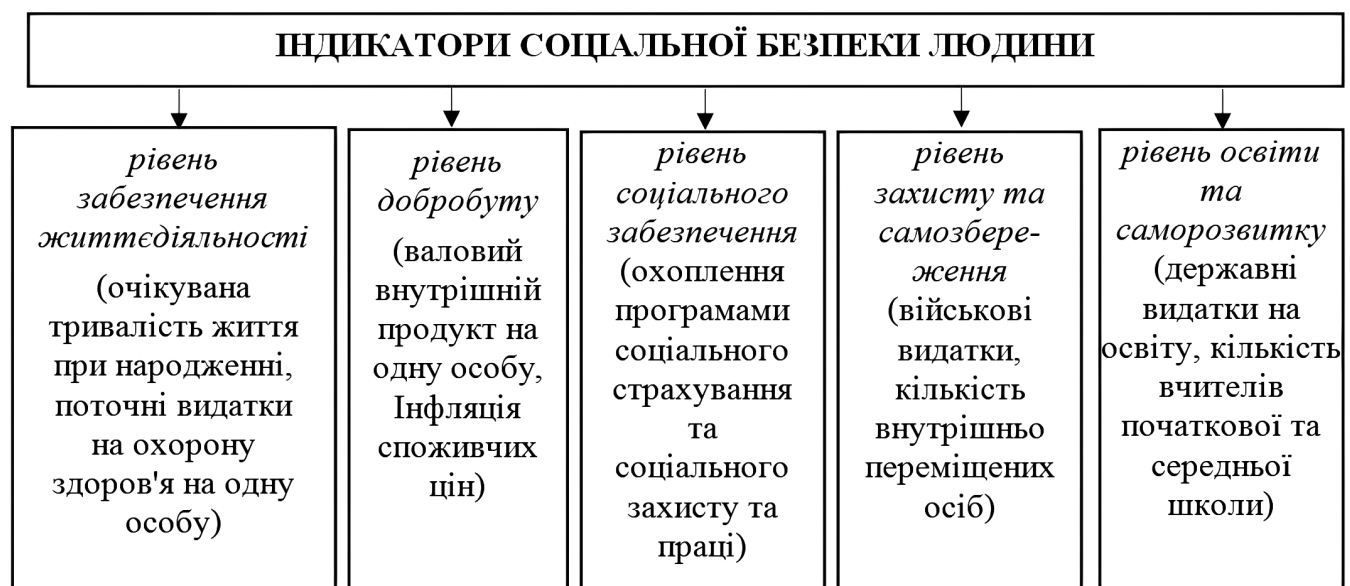


Рис. 1. Система індикаторів соціальної безпеки

Джерело: узагальнено авторами основі [6]



Рис. 2. Структура механізму державного регулювання демографічних процесів

Джерело: узагальнення автора на основі [12]

2. Політика держави.

3. Економічний чинник, що безпосередньо впливає на всі демографічні структури і процеси зовнішньої та внутрішньої міграції.

4. Чинник захищеності інституту шлюбу та сім'ї.

На момент здобуття Україною незалежності у 1991 році, чисельність населення складала 51,9 млн. осіб, тому за цим показником входила в шестірку найбільших країн Європи, а за 30-ти річну незалежність країни, населення скоротилося на 10 млн. осіб, тож сьогодні Україна належить до демографічно проблемних країн (табл. 1).

Кількість живонароджених за роки незалежності зазнала суттєвого зменшення. Якщо у 1991 р. така кількість становила 360,8 тис. осіб, то у 2021 р. знизилася до 272,0 тис. осіб. У 2022 р. народилося 206 тис. немовлят, а в 2023 р. даний показник знизився до 187,4 тис., саме на 9% менше порівняно з попереднім роком та на 32% менше порівняно з 2021 р. Кількість зареєстрованих шлюбів у 2023 р. знизилася до 186,1 тис. од., що на 16,5% менше порівняно з минулим роком.

На початок 2024 року населення України становило всього 35,8 млн. осіб. Враховуючи тимчасові втрати територій, загальна чисельність населення України оцінюється приблизно в 31 млн. на підконтрольній території та близько 5 млн. на тимчасово окупованих територіях [15].

Таким чином, розроблення механізму державно-правового регулювання демографічних процесів та розвитку є важливою складовою процесу відтворення населення для реалізації демографічної політики. Тому і постає необхідність застосування конкретних практичних інструментарію органами влади для більш ефективного впливу на демографічну ситуацію.

Як питання національної безпеки в цілому, так і питання її складових, зокрема політична безпека України, є пріоритетними та стратегічно значущими векторами державної політики як зовнішньої, так і внутрішньої. Про це свідчать положення ключових документів інституційного-правового забезпечення сучасно державно політики України, насамперед Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом [16].

Сутність політичної безпеки полягає у стабільному стані політичної системи суспільства та при ефективній взаємодії суб'єктів.

За В. Антоновим «політичній системі української держави притаманні певні особливості, зокрема: вона відображає найбільш суттєві аспекти економічного ладу української держави; визначає зміст та джерело утвердження державної влади; закріплює на законодавчому рівні принципи діяльності інститутів політичної влади та їх спрямованість; закладає конституційно-правове підґрунтя систе-

Таблиця 1

Динаміка демографічних показників

Рік	Кількість наявного населення (оцінка), осіб	Кількість зареєстрованих шлюбів, од.	Кількість розлучень, од.	Кількість живонароджених, осіб
1991	51 944 400	493 067	200 810	630 813
2001	48 923 200	309 602	181 334	376 478
2011	45 778 534	355 880	182 490	502 595
2021	41 588 354	214 013	121 381	271 983
2022	41 167 300	222 890	17 893	206 032
2023	36 700 000	186 051	24 108	187 387

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14]

Таблиця 2

Складові системи політичної безпеки

Система політичної безпеки	
Внутрішня складова	Зовнішня складова
– віддзеркалює стан політичної системи; – виражає інтереси всіх соціальних прошарків; – гарантує сталий розвиток соціуму; – допомагає об'єднати народ; – сприяє рішенням необхідних завдань для економічного, соціального і культурного розвитку	– сприяє захищеності територіальної цілісності й недоторканності власних кордонів; – сприяє захищеності державного суверенітету від зовнішньо-політичних диктатур; – забезпечує кількісне зростання країн-потенційних стратегічних партнерів та союзників; – забезпечує міжнародну співпрацю в правовій, політико-дипломатичній, інформаційній економічній та військово-політичній галузях

Джерело: проаналізовано на основі [18]

ми забезпечення національної безпеки та оборони України; визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики держави» [17, с. 75].

Продемонструвати складові систем політичної безпеки та їх основних складових можна за допомогою таблиці 2.

Як видно з таблиці, для забезпечення високого рівня політичної безпеки, в державі необхідно реалізовувати всі її складові та функції. Цьому має сприяти нормативно-правова база, яка визначає характер відносин суб'єктів політичної безпеки та першочергові вектори розвитку суспільства, які потребують політичного захисту.

Основою, що розглядає політичну безпеку як систему певних заходів, є зростаюча потреба в захищеності політичних інтересів країн, народу, громадян. Україні необхідно створити систему політичної безпеки, яка б відповідала високим стандартам демократичної правової держави. Для цього першочергового значення відіграє розвиток цивільного

суспільства, достатньо розвинена політична культура й активність народу та усвідомлення власних сил в допомозі створення сучасної влади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах війни, демографічної кризи та міграційних викликів держава має посилювати регуляторну функцію через: розбудову системи соціального захисту, зокрема підтримку сімей, охорону здоров'я та трудову реінтеграцію; запровадження обов'язкового соціального медичного страхування, як елемент гарантування базових прав громадян; удосконалення нормативно-правової бази політичної сфери, що включає прозорість виборчих процесів, регулювання діяльності партій та захист інформаційного простору.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розроблення комплексної моделі нормативно-правового забезпечення державної безпеки, яка інтегруватиме соціальні, демографічні та політичні складові.

Література

1. Лук'янов Д. Теорія держави і права. *Право*. Харків, 2012. 312 с.
2. Напорчук Д. Демографічна ситуація в Україні в умовах воєнного конфлікту. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2024. № 4. С. 54–61.
3. Про схвалення Стратегії демографічної безпеки України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-r> (дата звернення: 22.10.2025).
4. Лісовська О. Демографічні наслідки військової агресії росії як загроза економічній безпеці України. *Економіка та суспільство*. 2025. № 58.
5. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html> (дата звернення: 22.10.2025).
6. Баженова О., Варналій З., Чеберяко О. Соціальна безпека людини в умовах військової агресії: індикатори та оцінювання (на прикладі України). *Проблеми сучасних трансформацій*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-07-02/2023-8-07-02> (дата звернення: 22.10.2025).
7. Антонова О., Пашко Д. Конституційно-правові засади регулювання демографічних процесів в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103).
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
9. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.
10. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 лип. 1999 р. № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.

11. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. 3322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 22.10.2025).
12. Васильківський Д., Лапшин І. Механізм регулювання демографічних процесів в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 6, Том 2.
13. Воропаєв В. Демографічні процеси в Україні як предмет політичного менеджменту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557> (дата звернення: 23.10.2025).
14. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 23.10.2025).
15. Від 28 млн. до 34 млн. — Інститут демографії назвав чисельність населення в Україні. Чому така різниця. URL: <https://suspilne.media/437526-vid-28-mln-do-34-mln-institut-demografii-nazvav-ciselnist-naseleenna-v-ukraini-comu-taka-riznica>. (дата звернення: 23.10.2025).
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344 (дата звернення: 23.10.2025).
17. Антонов В. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 75–79.
18. Шемчук А. Теоретико-прикладні аспекти політичної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 44. С. 214–221.

References

1. Lukianov D. Teoriia derzhavy i prava. *Pravo*. Kharkiv, 2012. 312 s.
2. Naporchuk D. Demohrafichna sytuatsiia v Ukraini v umovakh voiennoho konfliktu. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2024. № 4. S. 54–61.
3. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoi bezpeky Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2024 r. № 922-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/922-2024-r>.
4. Lisovska O. Demohrafichni naslidky viiskovoi ahresii rosii yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2025. № 58.
5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/104.html>.
6. Bazhenova O., Varnalii Z., Cheberiako O. Sotsialna bezpeka liudyny v umovakh viiskovoi ahresii: indykatory ta otsiniuvannia (na prykladi Ukrainy). *Problemy suchasnykh transformatsii*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-8-07-02/2023-8-07-02>.
7. Antonova O., Pashko D. Konstytutsiino-pravovi zasady rehuliuvannia demohrafichnykh protsesiv v Ukraini. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2017. № 2 (103).
8. Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy: Zakon Ukrainy vid 21 lystop. 1992 r. № 2811-KhII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 5. St. 21.
9. Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukrainy vid 5 zhovt. 2000 r. № 2017-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 48. St. 409.
10. Pro prozhytkovyi minimum: Zakon Ukrainy vid 15 lyp. 1999 r. № 966-KhIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 38. St. 348.
11. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrud. 1971 r. 3322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
12. Vasylykivskiy D., Lapshyn I. Mekhanizm rehuliuvannia demohrafichnykh protsesiv v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2017. № 6, Том 2.
13. Voropaiev V. Demohrafichni protsesy v Ukraini yak predmet politychnoho menedzhmentu. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2013. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=557>
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
15. Vid 28 mln do 34 mln — Instytut demohrafii nazvav chyselnist naseleennia v Ukraini. Chomu taka riznytsia. URL: <https://suspilne.media/437526-vid-28-mln-do-34-mln-institut-demografii-nazvav-ciselnist-naseleenna-v-ukraini-comu-taka-riznica>
16. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnieiu storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. *Uriadovi portal*. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344
17. Antonov V. Natsionalna bezpeka yak konstytutsiino-pravova harantiia politychnoi systemy Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 4. S. 75–79.
18. Shemchuk A. Teoretyko-prykladni aspekty politychnoi bezpeky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosof.-politolog. studii*. 2022. Vyp. 44. S. 214–221.

УДК 351.541.1+351.74(44+430)

Холод Олег Володимирович

*в.о. кафедри військової та фізичної підготовки
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Kholod Oleh

*Head of the Department of Military and Physical Training
National University "Odesa Law Academy"*

ORCID: 0009-0000-1190-0387

Хуторний Віктор Іванович

*викладач кафедри військової та фізичної підготовки
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Khutoryni Viktor

*Teacher of the Department of Military and Physical Training
National University "Odesa Law Academy"*

ORCID: 0009-0004-4100-390X

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11893

ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

FIRE TRAINING AS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF POLICE OFFICERS: THE EXPERIENCE OF FRANCE AND GERMANY

Анотація. Вступ. Важливим елементом освіти майбутніх поліцейських та удосконалення професійних навичок поліцейських із досвідом роботи є навчання поводженню з вогнепальною зброєю. Вивчення досвіду Франції та Німеччини у цій сфері є актуальним для України, особливо в період реформування правоохоронної системи та її адаптації до стандартів ЄС.

Метою статті є розгляд особливостей вогневої підготовки як складової професійно-службових компетенцій поліцейських у Німеччині та Франції.

Матеріали і методи. Основою дослідження є компаративний метод, який надав можливість проаналізувати статистику застосування вогнепальної зброї поліцією та виявити закономірності, зумовлені національними освітніми традиціями підготовки поліцейських кадрів у Німеччині та Франції, законодавством цих країн тощо. Системний метод зумовив розгляд набуття поліцейськими професійних вогневих компетенцій як одну з найважливіших складових загальної системи підготовки поліцейських кадрів.

Результати. Наголошено, що вогнева підготовка є частиною базових професійних компетенцій поліцейських у Франції та Німеччині, що складається з теоретичної та практичної частин та спрямована на забезпечення захисту населення, безпеку самих поліцейських та підвищення ефективності поліцейських операцій. Здійснено кількісний аналіз поліцейських органів у Німеччині та Франції відповідно до чисельності населення цих країн у контексті показників застосування поліцейськими вогнепальної зброї. Досліджено базові елементи техніки стрільби поліцейських, поширені у цих країнах. Розглянуто функції державних інституцій у Франції та Німеччині, уповноважених здійснювати вогневу підготовку поліцейських. Наголошено на унікальному позитивному досвіді Німеччини зі складання офіційної статистики по застосуванню поліцією вогнепальної зброї та оприлюднення цієї інформації. Доведено, що основними принципами застосування поліцейськими вогнепальної зброї у цих країнах є обмеженість таких випадків, та пропорційність.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Перспективи. У перспективі доцільно дослідити: німецький підхід до визначення меж необхідної оборони поліцейського, що допомагає уникати помилок та неправомірності застосування вогнепальної зброї; французький досвід гетьального розбору кожного випадку застосування зброї для корекції подальшого навчання тощо.

Ключові слова: правоохоронні органи, поліцейський, вогнепальна зброя, вогнева підготовка, практичне навчання стрільби, стрілецькі тренування, методики навчання стрільби, формування навичок. поліцейський, практичні заняття, методи навчання, зарубіжний досвід,

Summary. Introduction. An important element of the education of future police officers and the improvement of the professional skills of police officers with work experience is training in the handling of firearms, and the study of the experience of France and Germany in this sphere is current for Ukraine, especially during the period of reforming the law enforcement system and its adaptation to EU standards.

Purpose. The purpose of the article is to consider the feature of fire training as a component of the professional and service activities of police officers in Germany and France.

Materials and methods. The basis of the study is the comparative method, which provided an opportunity to analyze the statistics of the use of firearms by the police and to identify patterns caused by the national educational traditions of training police personnel in Germany and France, the legislation of these countries, etc. The system method conditioned the consideration of the acquisition of professional fire competencies by police officers as one of the most important components of the general system of training police personnel.

Results. It is stressed that fire training, consisting of theoretical and practical parts, is part of the basic professional competencies of police officers in France and Germany and is aimed at ensuring the protection of the population, at the safety of the police officers themselves and at increasing the efficiency of police operations. It is carried out a quantitative analysis of police authorities in Germany and France in line with the population of these countries in the context of indicators of the use of firearms by police officers. The basic elements of policemen shooting techniques common in these countries have been studied.

The functions of state institutions in France and Germany, authorized to provide fire training of police officers, are considered. The unique experience of Germany in compiling official statistics on the application of firearms by the police and release this information is emphasized. It has been proven that the use of firearms by police officers in these countries is based on the principles of limitation of such cases and proportionality.

Discussion. In the future, it is advisable to explore: the German approach to determining the limits of a police officer's necessary defense, which helps to avoid mistakes and illegal use of firearms; the French experience of detailed analysis of each case of the use of weapons to correct further training.

Key words: law enforcement agencies, police integrated training, firearm, fire training, practical shooting training, shooting training, shooting training methods, formation of skills, foreign experience.

Постановка проблеми. Важливим елементом освіти майбутніх поліцейських та удосконалення професійних навичок поліцейських із досвідом роботи є навчання поводженню з вогнепальною зброєю. Зважаючи на специфіку цього крайнього засобу прямого примусу, питання вогневої підготовки співробітників поліції набуває виняткової важливості. Це забезпечує не лише їх особисту безпеку, але й значною мірою впливає на ефективність реалізації покладених на поліцію функцій. Вивчення досвіду Франції та Німеччини у сфері застосування поліцейськими вогнепальної зброї є актуальним для України, особливо в період реформування правоохоронної системи та її адаптації до стандартів ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених зарубіжному досвіду вогневої підготовки поліцейських, надав можливість виокремити основні їх напрями, зокрема, упровадження інноваційних освітніх методик, юридична відповідальність за її неправомірне застосування, гармонізація до міжнародних та європейських практик удосконалення професійних вогневих навичок, тактика застосування вогнепальної зброї працівниками поліції тощо. Так, Х. Деканоїдзе та М. Хелашвілі надали

розгорнутий аналіз системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ [1], О. Лопаєва та О. Бойко наголошують на можливості запозичення Україною позитивного досвіду Польщі щодо «чіткого законодавчого регулювання всіх сфер функціонування правоохоронних органів», у тому числі їх вогневої підготовки [2]. Д. Швець зосереджує увагу на аналізі систем підготовки поліцейських в США, Італії, Франції та ін., та пропонує запозичити деякі підходи, наприклад, психологічний антистресовий комунікативний тренінг, поширений у Німеччині [3]. С. Харченко та С. Іванченко наголошують на динамічності сфери правоохоронної діяльності, що значною мірою впливає на вогневу підготовку фахівців у цій галузі [4]. О. Моргунов та В. Васильєва розглядають принципи побудови системи підготовки кадрів для органів поліції у країнах Східної Європи та доводять, що вони у багатьох демократично розвинених країнах здебільшого збігаються [5].

Метою статті є розгляд особливостей вогневої підготовки як складової професійно-службових компетенцій поліцейських у Німеччині та Франції.

Матеріали і методи. Системний підхід зумовив розгляд набуття поліцейськими професійних вог-

невих компетенцій як одну з найважливіших складових загальної системи підготовки поліцейських кадрів. Компаративний метод надав можливість проаналізувати практику застосування вогнепальної зброї поліцією Німеччини та Франції та виявити закономірності, зумовлені національними освітніми традиціями підготовки поліцейських кадрів, законодавством цих країн тощо.

Виклад основного матеріалу. *Організаційна структура поліції у Франції та Німеччини* зумовлена формами державного устрою цих країн. У федеральній системі Німеччини, функціонують поліцейські структури на федеральному рівні — Федеральна поліція (до 2005 року Федеральна прикордонна служба) та Федеральне управління кримінальної поліції (ВКА), та на рівні земель — 16 поліцейських структур, які сукупно становлять основу німецької системи безпеки. Бундестаг має свою власну поліцію [6]. Кількість співробітників поліції усіх рівнів станом на початок 2025 року становить приблизно 280–300 тис. (в загальну кількість входять присяжні співробітники поліції, адміністративний персонал та стажери) [7]. Приймаючи до уваги загальну чисельність населення Німеччини [8], на 329 жителів припадає один поліцейський, що є середнім показником щільності поліції за міжнародними стандартами. Щільність поліції вища у таких країнах, як Італія, Іспанія, та нижча у Швейцарії, Норвегії та США.

На окрему увагу заслуговує позитивний досвід Німеччини зі складання офіційної статистики по застосуванню поліцією вогнепальної зброї та оприлюдненню цієї інформації. Складання щорічних звітів з цього питання було започатковано у 1974 році за ініціативою Постійної конференції міністрів внутрішніх справ та сенаторів земель, у 1984 році їх уперше опубліковано. Статистичні дані не персоніфіковані, тобто не стосуються окремих інцидентів і не містить інформації про жертви. Наразі інформацію у цих звітів представлено у шести категоріях: поранення: смертельні випадки; самогубства поліцейських; незаконне використання вогнепальної зброї; вбивство тварин. У 2024 році уперше опубліковано статистику застосування поліцейськими вогнепальної зброї у 1984–2024 роках. Якщо звернутися по показників застосування поліцейськими вогнепальної зброї, то з моменту возз'єднання Німеччини від куль німецької поліції загинуло щонайменше 377 людей, у період 1976–1990 років на території Західної Німеччини — 153 людини, у 2024 році — 22 людини, що є найвищим показником з 1977 року [9], основною причиною чого є загальне зростання у країні насильницької злочинності. Розлогу інформацію з 1976 року з цього питання надає база даних «Хроніки смертельних випадків застосування поліцейськими вогнепальної зброї», з можливістю пошуку та інтерактивною картою, що упорядковуються Інститутом цивільних прав та громадської безпеки, і містить персоніфіковані дані про смерті,

спричинені діями поліції, які не відображені в офіційній статистиці.

Франція є унітарною державою з високим рівнем децентралізації її адміністративних одиниць, на які поділена територія країни — регіони, департаменти та комуни, що зумовлює організаційну структуру органів поліції та її поділу на чотири рівні — національну поліцію, що працює у великих містах, Національну жандармерію, що забезпечує порядок у сільській місцевості та невеликих містах, та муніципальну поліцію. загальна Співвідношення кількості поліцейських (приблизно 280 тис. співробітників) [10] до кількості населення Франції [8] надає можливість вирахувати показник щільності поліції, який становить 359 співробітників поліції на 100 тис. населення. Слід зазначити, що на відміну від Німеччини Франція демонструє низьку прозорість доступу до систематизованої інформації щодо використання вогнепальної зброї правоохоронними органами та її наслідків. Зокрема, відповідно до звіту Генеральної інспекції національної поліції, у 2023 році у Франції намітилася тенденція зменшення показників застосування поліцейськими вогнепальної зброї (189 випадків у 2023 році порівняно з 285 випадками у 2022 році), але водночас зросли показники загиблих внаслідок застосування поліцією вогнепальної зброї (у 2021 та 2022 роках загинуло 18 та 26 осіб) [11].

Отже, можна констатувати, що Німеччина та Франція належать до європейських країн із високим показником кількості поліцейських на 100 тис. населення, який у більшості країн Європи коливається у діапазоні 217–386. Показники застосування поліцейськими вогнепальної зброї у цих країнах різняться, водночас спостерігається загальна тенденція збільшення смертельних випадків внаслідок застосування поліцією вогнепальної зброї.

Регламентация та обґрунтованість застосування поліцейськими вогнепальної зброї. У Німеччині право співробітників поліції на застосування вогнепальної зброї регулюється кількома законами на федеральному і земельному рівнях, основною умовою чого є захист від потенційно небезпечних життів нападів. Зокрема, згідно із Законом про використання прямої сили при здійсненні державних повноважень працівниками федеральних правоохоронних органів [12], вогнепальну зброю поліцейські можуть застосовувати тільки в випадку, якщо інші заходи прямого примусу були безуспішними або навряд чи будуть успішними. Метою застосування вогнепальної зброї може бути лише знерухомилення людини, що перешкоджає нападу або втечі. Забороняється стріляти, якщо застосування вогнепальної зброї може становити небезпеку для сторонніх осіб, за винятком випадків, коли це є неминучим щодо ситуацій з натовпом. Також вогнепальна зброя не повинна застосовуватись проти осіб, які мають вигляд дітей. Принцип пропорційності, закріплений у § 4

вищеназваного закону, передбачає, що при застосуванні прямої сили правоохоронці повинні з числа кількох можливих і відповідних заходів обирати ті, які найменшим чином становлять загрозу для окремих осіб і громадськості загалом.

У Франції існує загальне та спеціальне законодавство з врегулювання застосування поліцейськими вогнепальної зброї при виконання свої службових обов'язків. Загальні правила застосування співробітниками Національної поліції та Національної жандармерії вогнепальної зброї у Франції закріплені у Кодексі внутрішньої безпеки, у ст. 435–1 якого чітко визначені такі ситуації, за винятком випадків, спрямованих на розгін натовпу, а саме: 1) коли стосовно них чи інших осіб здійснюються напади на їхнє життя або фізичну недоторканність; 2) коли після двох гучних попереджень вони не можуть іншим чином захистити займані ними місця або довірених ним людей; 3) коли відразу після двох гучних попереджень вони не можуть змусити правопорушника зупинитися, який намагається втекти від їх затримання або розслідування та, ймовірно, вчинятиме під час втечі напади на їхнє життя, фізичну недоторканність або життя інших осіб; 4) коли неможливо знерухомити транспортні засоби іншим способом, окрім як за допомогою зброї, а люди, які перебувають у них, ймовірно, вчинять під час втечі замах на своє життя, фізичну недоторканність або життя інших осіб; 5) з метою запобігання повторенню в найближчому майбутньому одного або кількох вбивств або замахів на вбивство, які щойно були скоєні, якщо поліцейські мають реальні та об'єктивні підстави вважати, що таке повторення є ймовірним, враховуючи інформацію, якою воли володіють на момент застосування зброї [13]. Спеціальні правила містяться у Законі про громадську безпеку від 28 лютого 2017 року [14], який гармонізував приписи, що стосуються співробітників Національної поліції та Національної жандармерії, стосовно застосування ними вогнепальної зброї з метою законної самооборони, а також чітко визначив п'ять випадків її використання, які збігаються із тими, що закріплені в Кодексі внутрішньої безпеки. Аналіз правозастосовної та судової практики також свідчить про панування обмежувальної доктрини щодо застосування співробітниками поліції вогнепальної зброї [15].

Відтак, застосування поліцейськими вогнепальної зброї у Німеччині та Франції базується на принципах обмеженості таких випадків, та пропорційності, тобто лише у якості останнього аргументу задля запобігання або припинення злочину.

Формування та удосконалення професійних вогневих навичок. За справедливим твердженням науковців, практиків, що опікуються питаннями вогневої підготовки співробітників правоохоронних органів, рівень володіння нею безпосередньо впливає на законність її застосування, а «невпевненість або відсутність відповідних професійних

навичок можуть призвести до трагічних наслідків, включаючи помилкове використання зброї, що загрожує життю як самого фахівця, так і оточення, тому одним із ключових завдань є підготовка поліцейських до реалістичних сценаріїв застосування зброї, формування у них миттєвої та виваженої реакції на небезпечні ситуації» [16]. С. Харченко та С. Іванченко наголошують на важливості при удосконаленні поліцейськими професійних навичок застосування вогнепальної зброї адаптувати освітні методики до нових технологій та прилаштувати техніку стрільби до нових реалій [4, с. 593].

У Німеччині підготовка поліцейських здійснюється на федеральному рівні, зазвичай триває три роки і найчастіше проходить у рамках дуальної програми навчання (вища служба) або професійної підготовки (середня служба) у поліцейських училищах/університетах, розташованих в окремих землях. У Франції навчання здійснюється в поліцейських академіях і в залежності від обраної кар'єри, термін навчання може бути від 4 місяців (для допоміжного співробітника поліції) до 22 місяців (для комісарів).

На підставі аналізу та порівняння освітніх програм з підготовки поліцейських у Франції та Німеччині, можна констатувати, що перелік базових навчальних дисциплін майже тотожний і містить конституційне право, кримінальне право, кримінальне процесуальне право, кримінологію, криміналістику, політологію, поліцейське право, право з безпеки дорожнього руху, професійну етику, психологію та ін. Визначальну роль у практичній підготовці відведено, насамперед, формуванню професійних компетенцій поводження з вогнепальною зброєю. Вони відпрацьовують навички його застосування у виняткових обставинах, вивчають не тільки конструкцію табельної зброї, принцип її роботи та використання у тренувальних стрільбах без стрільби, а й те, яких юридичних вимог необхідно при цьому дотримуватись. Оскільки вогнепальна зброя використовується у надзвичайних ситуаціях, поліцейські повинні вміти швидко згадувати отримані знання та завжди усвідомлювати наслідки її застосування. Використовуючи незаряджені пістолети, майбутні поліцейські відпрацьовують вилучення, забирання в кобуру та переведення зброї на запобіжник доти, доки рухи не стануть плавними та впевненими. Безпека є головним пріоритетом під час таких вправ, тому курсанти забезпечуються засобами захисту слуху, зору та бронежилетами. Співробітники поліції повинні вміти безпечно реагувати в різних ситуаціях, тому стрільянина відпрацьовується з різних положень, стійок і на різних дистанціях. Крім того, французькі поліцейські виконують стрілецькі вправи, тримаючи в руках багатофункціональну палицю на додаток до пістолета, і це що зумовлено принципом, якого дотримуються французькі інструктори, що спорядження не слід кидати, навіть якщо воно є неефективним для примусове припинення

діянь, які містять у собі ознаки порушення, і необхідно використовувати вогнепальну зброю.

Заслуговує на увагу аналіз застосування вогнепальної зброї поліцією в Німеччині, проведений К. Лореєм, Б. Грюнбаумом та А. Герліхом, у якому встановлено, що майже 43,5% опитаних поліцейських заявили, що не рухаються під час стрілянини, 13% рухаються вперед до супротивника, а 30% рухаються назад. У реальних операціях із застосуванням вогнепальної зброї поліцейські переміщуються, оскільки більшість цілей не є статичними, зокрема 86,4% респонденти повідомили, що людина, в яку вони стріляли, рухалася. Відповідно, при навчанні і підтримці професійних стрілецьких навичок приділяється увага досягненню дуже високої точності при стрільбі по цілях, що рухаються [17].

Досягнення балансу між усвідомленням поліцейськими ризиків складності застосування вогнепальної зброї та конкретними діями досягається лише завдяки безпосередньому досвіду роботи з насильницькими явищами і тому ще не є звичним для багатьох молодих поліцейських, їм потрібне практичне керівництво з боку держави або досвідчених колег. У Франції та Німеччині є обов'язковою щорічні курси підвищення кваліфікації поводження з вогнепальною зброєю і для досвідчених поліцейських, розподілених на три заняття із здійсненням не менше 90 пострілів у Франції, та 30 годин на рік у деяких німецьких землях, що включають 70–80 пострілів.

У цих країнах на низку державних інституцій покладено функції вогневої підготовки поліцейських. У Франції така діяльність реалізується на трьох рівнях: Поліцейською академією, на яку покладено загальне керівництво підготовкою поліцейських, включаючи стрілянину з пістолета; Національним стрілецьким центром, який входить до складу Поліцейської академії та відіграє центральну роль у навчанні та вдосконаленні стрілецьких навичок новими співробітниками поліції, а також перепідготовкою та регулярним навчанням досвідчених поліцейських кадрів; національними поліцейськими школами, де формуються кадри правоохоронних органів. Вагоме значення у формуванні компетенцій поводження та використання вогнепальної зброї на всіх рівнях покладено на інструкторів Національної поліції, що поділяються на категорії в залежності від своєї спеціалізації. Започаткування у 2023 році посади інструктора з вогнепальної зброї свідчить про значення, яке відводиться цим навичкам поліцейських при виконанні покладених на них функцій у державі.

У Німеччині на систему державних органів, на які покладено функцію підготовки співробітників поліції поводженню з вогнепальною зброєю, впливає її федеративна форма державного устрою, яка передбачає поділ її території на землі, кожна з яких має навчальні заклади (школи поліції), відпо-

відальні за базову та поглиблену вогневу підготовку поліцейських. На загальнодержавному рівні функціонує Федеральна поліцейська академія, до складу якої входять центри для навчання поліцейських поводженню з вогнепальною зброєю, та Федеральне управління кримінальної поліції, що також здійснює навчання поліцейських у цій сфері.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження ефективності функціонування поліції як державного органу, який має законне право застосовувати примусові заходи, зокрема фізичний вплив, спеціальні засоби, вогнепальну зброю виключно для припинення правопорушень — це не просто підсумовування існуючих кадрових ресурсів поліції, і не лише порівняння статистичних даних. Країна з великою кількістю поліцейських може неефективно використовувати своїх співробітників і може діяти надмірно агресивно, що посилює соціальну напруженість. І навпаки, країна з низьким рівнем злочинності та ефективними процесами може не мати достатньої кількості поліцейських чи ресурсів для реагування на серйозні потрясіння. На результативність діяльності поліції впливає низка чинників, від юридичних до психологічних, зокрема професійна підготовка, яка відіграє ключову роль у становленні досвідченого поліцейського, забезпечуючи формування його професійної компетентності через поєднання теоретичних знань та практичних навичок. Її рівень безпосередньо впливає на те, чи буде зброя використана ним законно, ефективно та вчасно.

Легітимність застосування поліцейськими вогнепальної зброї у Франції та Німеччині чітко регламентована загальним та спеціальним законодавством, у якому закріплено принцип її обмеженого застосування. Прикладом спеціального законодавства є французький Закон про громадську безпеку, який гармонізував приписи, що стосуються співробітників Національної поліції та Національної жандармерії, стосовно застосування ними вогнепальної зброї з метою законної самооборони.

Заслуговує на увагу позитивний досвід Німеччини у складанні щорічних звітів про застосування поліцейськими вогнепальної зброї, напрацьований десятиліттями, та забезпечення до них доступу громадськості, що сприяє здійсненню ефективного контролю суспільства над діяльністю правоохоронних органів щодо їх права застосовувати примусові заходи.

У перспективі доцільно дослідити: німецький підхід до визначення меж необхідної оборони поліцейського, що допомагає уникати помилок та неправомірності застосування вогнепальної зброї; французький досвід детального розбору кожного випадку застосування зброї для корекції подальшого навчання тощо.

Література

1. Деканоїдзе Х., Хелашвілі М. Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. 164 с.
2. Лопаяева О., Бойко О. Система підготовки поліцейських в Україні та закордонний досвід. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2, № 2. С. 56–62. DOI: 10.46299/j.isjel.20230202.07
3. Швець Д. В. Особливості професійної підготовки поліцейських: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2018. Вип. 25. С. 14–17. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8263> (дата звернення: 20.01.2026).
4. Hashenko S. V., Ivashchenko S. M. International experience of law enforcement activities and its reflection in fire training. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 591–594. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-3/142
5. Васильєва В. І., Моргунов О. А. Аналіз принципів підготовки поліцейських України та країн Східної Європи. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: матеріали конференції (Харків, 31 травня 2019 р.). Харків, 2019. С. 32–34. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_05_2019/pdf/3.pdf (дата звернення: 20.01.2026).
6. Polizei in Deutschland. *Statista — Statistiken und Forschung zu sozialen Themen. Kapitel Kriminalität, Recht & Justiz*. URL: <https://de.statista.com/themen/8176/polizei/#topicOverview> (дата звернення: 20.01.2026)
7. Vollzeitäquivalent der Beschäftigten im Aufgabenbereich Polizei in den Kernhaushalten des Bundes und der Länder und der Länder, 30. Juni 2024. *Statistisches Bundesamt*. URL: <https://surl.li/auyhaz> (дата звернення: 20.01.2026).
8. Countries in the world by population. *Worldometersnited — pre-video website*. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> (дата звернення: 20.01.2026).
9. Offizielle Statistik zu Polizeischüssen (1984–2024). URL: <https://polizeischuesse.cilip.de/statistik> (дата звернення: 20.01.2026).
10. La Police Nationale Française, Police Municipale, Gendarmerie Nationale / Police-Nationale.net est un site privé non-officiel. URL: <https://www.police-nationale.net/police-nationale/> (дата звернення: 20.01.2026).
11. Rapport annuel de l'inspection Générale de la Police nationale 2024 / Ministère de l'Intérieur. URL: <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/300479.pdf> (дата звернення: 20.05.2026).
12. Gesetz über den unmittelbaren Zwang bei Ausübung öffentlicher Gewalt durch Vollzugsbeamte des Bundes, 10.03.1961. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/uzwg/> (дата звернення: 20.01.2026).
13. Code de la sécurité intérieure: Adopté par ordonnance le 12 mars 2012. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/ (дата звернення: 20.01.2026).
14. Relative à la sécurité publique: Loi № 2017-258 du 28 février 2017. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034104023/> (дата звернення: 20.01.2026).
15. Rapport d'information sur la hausse du nombre de refus d'obtempérer et les conditions d'usage de leurs armes par les forces de l'ordre: Enregistré à la présidence de l'assemblée nationale le 29 mai 2024 / par la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de L'administration Générale de la République. URL: <https://surl.li/pfhecc> (дата звернення: 20.01.2026).
16. Методичні підходи до формування навичок безпечного поводження зі зброєю та викладання вогневої підготовки здобувачам вищої освіти / І. М. Луценко, О. М. Нестеренко та ін. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. Вип. 16. DOI: 10.5281/zenodo.15039197
17. Clemens Lorei C., Grünbaum I., Gerlich A. Zu verschiedenen Taktiken beim polizeilichen Schießen: Polizei Info Report. 2024. URL: <https://ksv-polizeipraxis.de/zu-verschiedenen-taktiken-beim-polizeilichen-schiessen/> (дата звернення: 20.01.2026).

References

1. Dekanoidze, Kh., & Khelashvili, M. (2018). Systemy osvity ta pidhotovky politsii v rehioni OSCE. Kyiv, 164 p. [in Ukrainian].
2. Lopaieva, O., & Boiko, O. (2023). Systema pidhotovky politseiskykh v Ukraini ta zakordonnyi dosvid. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 2, № 2. Pp. 56–62. DOI: 10.46299/j.isjel.20230202.07 [in Ukrainian].
3. Shvets, D. V. (2018). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky politseiskykh: porivnialnyi analiz. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo*. Vyp. 25. Pp. 14–17. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8263> [in Ukrainian].
4. Hashenko, S. V., & Ivashchenko, S. M. (2024). International experience of law enforcement activities and its reflection in fire training. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. Pp. 591–594. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/142> [in English].
5. Vasylieva, V. I., & Morhunov, O. A. (2019). Analiz pryntsypiv pidhotovky politseiskykh Ukrainy ta krain Skhidnoi Yevropy. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy*: materialy konferentsii (Kharkiv, 31 travnia 2019 r.). Kharkiv, Pp. 32–34. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_05_2019/pdf/3.pdf [in Ukrainian].
6. Polizei in Deutschland. *Statista — Statistiken und Forschung zu sozialen Themen. Kapitel Kriminalität, Recht & Justiz*. URL: <https://de.statista.com/themen/8176/polizei/#topicOverview> [in German].

7. Vollzeitäquivalent der Beschäftigten im Aufgabenbereich Polizei in den Kernhaushalten des Bundes und der Länder und der Länder, 30. Juni 2024. *Statistisches Bundesamt*. URL: <https://surl.li/auyhaz> [in German].
8. Countries in the world by population. *Worldometersnited — pre-video website*. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> [in English].
9. Offizielle Statistik zu Polizeischüssen (1984–2024). URL: <https://polizeischuesse.cilip.de/statistik> [in German].
10. La Police Nationale Française, Police Municipale, Gendarmerie Nationale / Police-Nationale.net est un site privé non-officiel. URL: <https://www.police-nationale.net/police-nationale/> [in French].
11. Rapport annuel de l'inspection Générale de la Police nationale 2024 / Ministère de l'Intérieur. URL: <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/300479.pdf> [in French].
12. Gesetz über den unmittelbaren Zwang bei Ausübung öffentlicher Gewalt durch Vollzugsbeamte des Bundes, 10.03.1961. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/uzwg/> [in German].
13. Code de la sécurité intérieure: Adopté par ordonnance le 12 mars 2012. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/ [in French].
14. Relative à la sécurité publique: Loi № 2017-258 du 28 février 2017. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034104023/> [in French].
15. Rapport d'information sur la hausse du nombre de refus d'obtempérer et les conditions d'usage de leurs armes par les forces de l'ordre: Enregistré à la présidence de l'assemblée nationale le 29 mai 2024 / par la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de L'administration Générale de la République. URL: <https://surl.li/pfhecc> [in French].
16. Луценко, І.М., & Нестеренко, О.М. (n.d.). (2025). Metodychni pidkhody do formuvannia navychok bezpechnoho povodzhennia zi zbroieiu ta vykladannia vohnevoi pidhotovky zdobuvacham vyshchoi osvity. *Pedahohichna akademiia: naukovy zapysky*. Vyp. 16. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15039197> [in Ukrainian].
17. Clemens, L., Grünbaum, I., & Gerlich, A. (2024). Zu verschiedenen Taktiken beim polizeilichen Schießen: Polizei Info Report. URL: <https://ksv-polizeipraxis.de/zu-verschiedenen-taktiken-beim-polizeilichen-schiessen/> [in German].

УДК 346,7

Шишлюк Вікторія Русланівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки
Одеський національний технологічний університет

Shyshliuk Viktoriia

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Theory and Financial and Economic Security,
Odesa National University of Technology
ORCID: 0000-0002-8163-5512

Гаврік Роман Олександрович

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Havrik Roman

Candidate of Legal Science, Associate Professor,
Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: 0000-0003-1557-0594

Літошенко Олена Святославівна

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права
Київський міжнародний університет

Litoshenko Olena

Candidate of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Legal Theory, International Law and Private Law,
Kyiv International University
ORCID: 0000-0003-0437-3149

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11886

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY

Анотація. Вступ. Забезпечення економічної безпеки виступає одним з головних завдань для будь-якої держави. Зважаючи на сучасні глобальні виклики та повномасштабне вторгнення російської федерації на територію нашої держави дана проблематика набуває виняткової актуальності. Здатність національної економіки протистояти негативному впливу кризових явищ, забезпечення її сталого та ефективного розвитку лежить в основі для обороноздатності держави, консолідації суспільства та післявоєнного відновлення. В умовах російсько-української війни відбуваються трансформаційні процеси не лише самих дестабілізуючих чинників в економіці (зростання тіньового сектора економіки, цін, руйнування інфраструктури, дефіцит бюджетних коштів тощо), але й підходів до їх мінімізації. Це обумовлює потребу в адаптації та удосконаленні вже наявних адміністративно-правових механізмів регулювання.

Мета. Метою дослідження є розкриття адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки для кращого розуміння можливостей захисту національної економіки від впливу різноманітних факторів та забезпечення її подальшого стабільного сталого розвитку.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення України; 2) науковий доробок вітчизняних та зарубіжних науковців, які займалися дослідженням даної проблематики.

В процесі проведення даного дослідження були використані такі наукові методи: діалектичний та теоретичного узагальнення (для характеристики адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки); порівняння, аналізу та синтезу (для дослідження різних підходів до розуміння сутності поняття «адміністративно-правові механізми» та їх систематизації в контексті забезпечення економічної безпеки); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків та розкриття перспектив подальших досліджень).

Результати. У науковій статті розкрито сутність адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки, під якими запропоновано розуміти комплекс положень, інститутів та засобів держави, покликаних захищати економіку від різноманітних небезпек шляхом регулювання та контролю, включаючи створення законодавчої бази, державного нагляду, ліцензування, реалізації ефективної антимонопольної політики, а також правових методів захисту прав господарюючих суб'єктів та запобігання корупції. Наведено основні адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки, зокрема нормативно-правове регулювання, державний контроль та нагляд, реалізація заходів адміністративного примусу, ліцензування та дозвільна система, інституційне забезпечення. Встановлено, що адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки дають можливість належним чином регулювати економічні процеси, забезпечувати стабільність фінансової системи, а також протидіяти економічним небезпекам.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередитися на розробці напрямів удосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки в контексті подальшого післявоєнного відновлення нашої держави. Це дасть можливість закласти міцну основу для стабільного економічного розвитку України у повоєнний період.

Ключові слова: національна економіка, економічна безпека, забезпечення економічної безпеки, адміністративно-правові механізми, воєнний стан.

Summary. Introduction. It is undeniable that ensuring economic security is one of the main tasks for any state. Given the current global challenges and the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of our state, this issue is becoming exceptionally relevant. The ability of the national economy to withstand the negative impact of crisis phenomena, ensuring its sustainable and effective development is the basis for the state's defense capability, consolidation of society and post-war recovery. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, transformation processes are taking place not only of the most destabilizing factors in the economy (growth of the shadow economy, prices, destruction of infrastructure, budget deficit, etc.), but also of approaches to their minimization. This necessitates the need to adapt and improve existing administrative and legal mechanisms of regulation.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the administrative and legal mechanisms of ensuring economic security in order to better understand the possibilities of protecting the national economy from the influence of various factors and ensuring its further stable sustainable development.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support of Ukraine; 2) scientific achievements of domestic and foreign authors who studied this issue.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: dialectical and theoretical generalization (to characterize administrative and legal mechanisms for ensuring economic security); comparison, analysis and synthesis (to study different approaches to understanding the essence of the concept of "administrative and legal mechanisms" and their systematization in the context of ensuring economic security); logical generalization of results (formulation of conclusions and disclosure of prospects for further research).

Results. The scientific article reveals the essence of administrative and legal mechanisms for ensuring economic security, which are proposed to be understood as a set of provisions, institutions and means of the state designed to protect the economy from various dangers through regulation and control, including the creation of a legislative framework, state supervision, licensing, implementation of an effective antimonopoly policy, as well as legal methods for protecting the rights of business entities and preventing corruption. The main administrative and legal mechanisms for ensuring economic security are presented, in particular, regulatory and legal regulation, state control and supervision, implementation of administrative coercion measures, licensing and permitting system, institutional support. It is established that administrative and legal mechanisms for ensuring economic security make it possible to properly regulate economic processes, ensure the stability of the financial system, and counteract economic dangers. Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus on developing directions for improving administrative and legal mechanisms for ensuring economic security in the context of the further post-war restoration of our state. This will provide an opportunity to lay a solid foundation for the stable economic development of Ukraine in the post-war period.

Key words: national economy, economic security, ensuring economic security, administrative and legal mechanisms, martial law.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення загрози для національної економіки є доволі динамічними та непередбачуваними. Наявні адміністративно-правові механізми часто є

недостатньо гнучкими до швидких змін характеру загроз (від знищення інфраструктурних об'єктів до хакерських атак на фінансовий сектор та масштабних зловживань у сфері освоєння міжнародної

підтримки). Водночас існують недоліки у нормативно-правовому регулюванні. Так, чинна законодавча база України у сфері забезпечення економічної безпеки, попри те, що постійно удосконалюється, її положення є подекуди фрагментарними та нечіткими, що обтяжує їхнє системне та ефективне використання уповноваженими органами. Також варто наголосити і на проблемі з координацією дій між органами державної влади, які несуть відповідальність за різні аспекти забезпечення економічної безпеки (Бюро економічної безпеки України, Служба безпеки України, Державна податкова служба України, Національний банк України тощо). Тому брак єдиного механізму взаємодії дублює функції даних органів. Через це, виникає об'єктивна потреба у дослідженні та переоцінці наявних адміністративно-правових механізмів та розробці більш ефективних підходів із врахуванням сучасних викликів з метою забезпечення подальшого стійкого розвитку національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки досліджували такі науковці як Я. Голонич, С. Давиденко, М. Добровольська, О. Єгорова, П. Копінець, Д. Кошиков, А. Лиманюк, Я. Малик, П. Матішак, М. Мачкінова, В. Мельник, С. Огризко, В. Приходько, О. Соколов та інші. Проте динамічність економічного середовища та виникнення сучасних викликів потребують подальшого ґрунтовного дослідження та систематизації адміністративно-правових механізмів, відповідно до останніх законодавчих змін та практики їх застосування у умовах воєнного стану в нашій державі.

Метою статті є розкриття адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки задля кращого розуміння можливостей захисту національної економіки від впливу різноманітних факторів та забезпечення її подальшого стабільного сталого розвитку.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення України; 2) науковий доробок вітчизняних та зарубіжних науковців, які займалися дослідженням даної проблематики.

В процесі проведення даного дослідження були використані такі наукові методи: діалектичний та теоретичного узагальнення (для характеристики адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки); порівняння, аналізу та синтезу (для дослідження різних підходів до розуміння сутності поняття «адміністративно-правові механізми» та їх систематизації в контексті забезпечення економічної безпеки); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків та розкриття перспектив подальших досліджень).

Виклад основного матеріалу. Економіка держави вважається важливим елементом, що забезпечує її існування та розвиток. Рівень її розвитку

суттєво впливає не лише на рівень суспільної життєдіяльності, але й на його перспективні напрями розвитку. Водночас економіка є надзвичайно чутливою, адже може реагувати на будь-які трансформації в політичній та соціальній сферах не тільки в державі, але у світі. Тому, на нашу думку, кожні негативні події володіють аналогічним ефектом у сфері національної економіки. Серед головних факторів, які негативно, а й подекуди навіть деструктивно, впливають на національну економіку варто виділити й ті, що з'являються в результаті дії воєнного стану. Уже сам факт введення такого режиму на території держави вказує на існування комбінованих небезпек, які розхитують економічну ситуацію, заподіюючи суттєві збитки певним секторам економіки. Водночас потужно розвинута економіка може самотужки протидіяти численним загрозам, адже здатна самостійно мінімізувати негативні ефекти від їх виникнення. Однак в основі сильної економіки лежать не тільки економічні інструменти, а передусім грамотна та ефективна політика держави, тому нині, зважаючи на те, що Україна перебуває в умовах воєнного стану, головне завдання Уряду полягає у забезпеченні економічної безпеки держави та одночасному створенні сприятливих передумов для її подальшого економічного розвитку.

Впровадження воєнного стану впливає на появу серйозних викликів для економічної стабільності держави, що потребує ефективного використання адміністративно-правових механізмів з метою підтримки економічної безпеки. В умовах російсько-української війни збільшується ризик дестабілізації економіки, що пов'язано з інфраструктурним руйнуванням, зменшенням обсягів виробництва, поглибленням інфляції та зростанням дефіциту бюджетних надходжень. Тому, слід вважати, що держава відіграє важливу роль у управлінні економікою за допомогою правових механізмів, покликаних зберегти економічний потенціал, захищати стратегічні сектори та забезпечити фінансову стабільність. Використання адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки в умовах дії воєнного стану є важливою складовою державної політики, що має на меті підтримку стабільного розвитку економічної системи та протидію кризовим явищам. У даний період державні органи влади зіштовхуються із необхідністю забезпечення дієвого використання існуючих ресурсів, контролю за важливими сферами економіки та створення сприятливих передумов для наступного функціонування виробничо-фінансових систем.

Варто погодитися з думкою А. А. Лиманюка [3, с. 41–42], що економічна безпека держави в сучасних воєнних умовах з погляду об'єкта адміністративно-правового регулювання виступає комплексом гнучких управлінських процесів за участю органів державної влади, що ґрунтуються на положеннях адміністративного права (зокрема тих, що регламен-

тують роботу державних інституцій з часу впровадження воєнного стану) задля забезпечення стабільного розвитку національної економіки, оперативної протидії загрозам (які з'являються в ході бойових дій) за допомогою різноманітних правових засобів.

Цікавою є думка Д. О. Кошикова, який досліджував «економічну безпеку держави як об'єкт адміністративно-правового регулювання» [2, с. 5]. На думку науковця економічна безпека є складовою частиною національної безпеки нашої держави, що вважається станом суспільно-економічних відносин, що визначає їх рівень захищеності та стійкості до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що, своєю чергою, дає можливість реалізувати права і свободи громадян, а також створити сприятливі передумови для наступного розвитку національної економіки та максимізувати конкурентоспроможність країни на світовій арені.

Крім цього, в науковій літературі існують ще такі трактування сутності даного поняття. Так, під економічною безпекою держави вважається система державно-правового регулювання, покликана запобігати, виявляти та нейтралізувати небезпеки, які можуть позначатися на економічній стабільності, конкурентоспроможності та стратегічному розвитку держави [1, с. 49.]. Крім цього, науковці зазначають, що економічною безпекою держави варто розуміти рівень захисту національної економіки від впливу різних факторів, що забезпечується комплексом адміністративно-правових та економічних механізмів [5, с. 181].

Відтак, економічна безпека вважається ключовим елементом національної безпеки будь-якої держави, адже її рівень впливає на збалансованість соціально-економічного розвитку, конкурентні позиції держави, суспільний добробут та здатність держави протистояти деструктивному впливу внутрішнім та зовнішнім факторам. При цьому важливу роль відіграють адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки, які є своєрідним комплексом організаційно-правових засобів та методів, завдяки яким держава здатна реалізувати власні функції у сфері охорони, підтримки та забезпечення макроекономічної рівноваги. Слушно зазначає О. С. Соколов [9, с. 117], що адміністративно-правові інструменти забезпечення економічної безпеки нашої держави виступають своєрідною системою норм адміністративного права, правових форм державного управління та механізмів адміністративно-правового впливу, покликаних запобігати, виявляти, припиняти та усувати усі існуючі загрози економіці держави. Серед таких загроз варто зазначити корупцію в бізнес сфері, зростання тіньового сектора економіки, фінансові правопорушення, недостатню ефективність управління державними ресурсами, недобросовісну конкурентну боротьбу тощо.

С. О. Огризько [8, с. 189], і собі, вважає під адміністративно-правовими механізмами забез-

печення економічної безпеки в сучасних умовах російсько-української війни слід розуміти комплексний інструментарій, який дає можливість державі своєчасно реагувати на економічні загрози, зберігати стабільність та створювати сприятливі передумови для післявоєнного відновлення. На рівень ефективності таких механізмів впливає узгодженість дій владних інституцій, гнучкість нормативно-правових норм та мобілізація усіх наявних ресурсів до розв'язання актуальних проблем.

Отже, на нашу думку, адміністративно-правові механізми дають можливість державі оперативно та досить результативно протидіяти викликам, пов'язаних з впровадженням воєнного стану. Шляхом їхнього застосування можливо зберігати контроль над економікою, забезпечити стабільне функціонування фінансової системи, мінімізувати ризики економічної кризи та створити сприятливі передумови для подальшого післявоєнного відновлення держави.

Адміністративно-правові механізми економічної безпеки полягають у впровадженні законодавчих інструментів, які покликані регулювати економічні процеси, протидіяти будь-яким небезпекам, контролювати дотримання законодавства та захищати національні інтереси. Головними ознаками економічної безпеки в адміністративно-правовому контексті є системність, превентивність, законодавча регламентація, інституційне сприяння та міжнародна інтеграція [10, с. 887].

Безсумнівно, порівнюючи адміністративно-правовий механізм з іншими подібними механізмами, варто зазначити його специфічні особливості. Вважаємо, що найбільш вдало виокремив дані особливості В. І. Мельник [7]. Так, на думку науковця, головними особливостями адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки України є такі: 1) фактично даний механізм є аналогічним до базового загального механізму публічно-правового регулювання; 2) даний механізм існує задля задоволення державних потреб, пов'язаних із забезпеченням практичного виконання її функцій; 3) економічна спрямованість; 4) наявність нормативно-правового забезпечення процедур реалізації заходів, спрямованих на забезпечення розвитку вітчизняної системи економічної безпеки; 5) дотримання вимог чинного законодавства стосовно реалізації управлінського впливу; 6) наявність багаторівневої структури уповноважених виконавців певних заходів в межах даного механізму; 7) «існування об'єктів управлінського впливу в економічній сфері» [7, с. 127–128]; 8) даний механізм ґрунтується на системному підході до інструментів гарантування економічної безпеки держави. Загалом, науковець зазначає, що адміністративно-правовими засадами забезпечення економічної безпеки України є комплекс наявних нормативно-правових актів, які чітко регламентують завдання та функції, відповідних суб'єктів стосовно реалізації заходів, покликаних

забезпечити належну діяльність економічного елемента державної безпеки [6, с. 115]. Специфіка адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки України пов'язана із потребою у оперативному реагуванні на виклики, що виникають перед країною в умовах воєнного стану. Це не може не віддзеркалитись на значенні даного механізму, а точніше на його складових [4, с. 111].

Отже, адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки є своєрідною сукупністю владно-розпорядчих заходів та інструментів, якими користуються органи виконавчої влади з метою захисту національної економіки від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, а також задля забезпечення її стабільності та сталого розвитку. На нашу думку, серед адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки варто виділити (див. рис. 1):

1. Нормативно-правове регулювання, що передбачає створення законодавчої бази, яка визначає правові основи розвитку економіки, захисту права власності та забезпечення стабільності економічного середовища. Головними документами є Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України» та інші нормативно-правові акти.

2. Державний контроль та нагляд, які виконують уповноважені на це органи (зокрема, Бюро економічної безпеки України, Державна податкова служба, Державна митна служба, Національний банк України). Так, їх діяльність спрямована на здійснення моніторингу за додержанням законодавства господарюючими суб'єктами.

3. Реалізація заходів адміністративного примусу, що охоплює використання правоохоронними структурами та контролюючими інституціями санк-

цій (штрафи, конфіскація, тимчасове припинення діяльності) при виявленні порушень, які можуть нести загрозу для економічної безпеки.

4. Ліцензування та дозвільна система, що передбачає встановлення державою спеціальних правил для реалізації певних видів підприємницької діяльності, що сприяє контролю за ключовими секторами економіки.

5. Інституційне забезпечення, що полягає у створенні та функціонуванні державних інституцій, наділених відповідальністю за різні аспекти економічної безпеки, а також відповідних механізмів їхньої координації.

При цьому варто наголосити, що ефективність вище наведених механізмів залежить від гармонійного функціонування всіх суб'єктів сфери безпеки та оборони та їх пристосування до динамічних умов сьогодення, особливо в умовах воєнного стану. Отже, можна дійти висновку, що адміністративно-правові механізми мають вирішальне значення у процесі забезпечення економічної безпеки держави, зокрема в контексті сучасного воєнного стану в нашій країні. Вони дають можливість належним чином регулювати економічні процеси, забезпечувати стабільність фінансової системи, а також протидіяти економічним небезпекам. Посилення контролюючих функцій держави, регулювання фінансової сфери та боротьба з економічною злочинністю дозволяють зміцнювати економічну систему та підвищувати стійкість держави до впливу кризових явищ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що під адміністративно-правовими механізмами забезпечення економічної безпеки слід розуміти комплекс



Рис. 1. Адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки України

положень, інститутів та засобів держави, покликаних захищати економіку від різноманітних небезпек шляхом регулювання та контролю, включаючи створення законодавчої бази, державного нагляду, ліцензування, реалізації ефективної антимонопольної політики, а також правових методів захисту прав господарюючих суб'єктів та запобігання корупції. Дія таких механізмів поширюється як на макрорівень (держави), так і мікрорівень (рівень підприємства) через систему елементів безпеки (фінансовий, технологічний, інформаційний, правовий тощо). Ефективне законодавче регулювання в даній сфе-

рі дозволяє створити сприятливі передумови для кращої економічних відносин та покращити довіру до державних інститутів. Проте реалізація таких механізмів потребує безперервного удосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення та підвищення можливості реагувати на появу нових загроз.

Перспективою подальших досліджень є розробка напрямів удосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення економічної безпеки із врахуванням потреб подальшого післявоєнного відновлення нашої держави.

Література

1. Давиденко С., Єгорова О., Приходько В., Матішак П., Голоніч Я., Копінець П., Мачкінова М., Добровольська М. Економіка та економічна безпека держави. теорія і практика : монографічний навчальний посібник. Ужгород, 2017. 388 с.
2. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. 485 с.
3. Лиманюк А. А. Адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2025. 258 с.
4. Лиманюк А. А. Загальна характеристика елементів адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану. *Нове українське право*. 2024. Вип. 5. С. 107–112.
5. Малик Я. Й. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники : Навч. посіб. для вищ. навч. закл.. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 256 с.
6. Мельник В. І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. Суми : Сумський державний університет, 2021. 485 с.
7. Мельник В. І. Поняття та особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 125–129. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.316>.
8. Огризько С. О. Особливості адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки в умовах воєнного стану. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2024 р.)*; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2024. С. 188–191.
9. Соколов О. С. Адміністративно-правові засоби забезпечення економічної безпеки України. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 21 лют. 2025 р.)*; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2025. С. 117–118.
10. Соколов О. С. Поняття та особливості економічної безпеки держави як об'єкту адміністративно-правового забезпечення. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 885–895. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.2.68>

References

1. Davydenko, S., Yehorova, O., Prykhodko, V., Matishak, P., Holonich, Ya., Kopinets, P., Machkinova, M., Dobrovolska, M. (2017). *Ekonomika ta ekonomichna bezpeka derzhavy. teoriia i praktyka* [Economics and economic security of the state. theory and practice]. Uzhhorod [in Ukrainian].
2. Koshykov, D. O. (2021). *Administratyvno-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Administrative and legal principles of implementing state policy in the field of ensuring the economic security of the state]: dys. na здобуття наук. ступеня доктора yuryd. nauk. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 485 s. [in Ukrainian].
3. Lymaniuk, A. A. (2025). *Administratyvno-pravoviy mekhanizm realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy pid chas voiennoho stanu* [Administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of ensuring the economic security of the state during martial law]: dys. na здобуття наук. ступеня доктора filosofii. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 258 p. [in Ukrainian].

4. Lymaniuk, A.A. (2024). Zahalna kharakterystyka elementiv administratyvno-pravovoho mekhanizmu realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy pid chas voiennoho stanu [General characteristics of the elements of the administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of ensuring the economic security of the state during martial law]. *Nove ukrainske pravo*. № 5, Pp. 107–112 [in Ukrainian].
5. Malyk, Ya.Y. (2002). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: vnutrishni ta zovnishni chynnyky [Economic security of Ukraine: internal and external factors]. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
6. Melnyk, V.I. (2021). Administratyvno-pravovi zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Administrative and legal principles of the organization and functioning of the economic security system of Ukraine]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora yuryd. nauk. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 485 s. [in Ukrainian].
7. Melnyk, V.I. (2020). Poniattia ta osoblyvosti administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia funktsionuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Concept and features of the administrative and legal mechanism for ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*. № 65. Pp. 125–129. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.316> [in Ukrainian].
8. Ohryzko, S.O. (2024). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu [Features of the administrative and legal provision of economic security in conditions of martial law]. *Pravova doktryna, pravoutvorennia ta pravozastosuvannia: problemy zviazku ta shliakhy rozvytku: tezy dop. uchasnykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 10 hrud. 2024 r.); Nauk.-doslid. in-t publ. polityky i sots. nauk. Kharkiv: NDI PPSN*. Pp. 188–191 [in Ukrainian].
9. Sokolov, O.S. (2025). Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Administrative and legal means of ensuring the economic security of Ukraine]. *Pravova doktryna, pravoutvorennia ta pravozastosuvannia: problemy zviazku ta shliakhy rozvytku: tezy dop. uchasnykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 21 liut. 2025 r.); Nauk.-doslid. in-t publ. polityky i sots. nauk. Kharkiv: NDI PPSN*. Pp. 117–118 [in Ukrainian].
10. Sokolov, O.S. (2024). Poniattia ta osoblyvosti ekonomichnoi bezpeky derzhavy yak ob'ektu administratyvno-pravovoho zabezpechennia [The concept and features of the economic security of the state as an object of administrative and legal support]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, № 2 (32), Pp. 885–895. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.68> [in Ukrainian].

УДК 346.543.1:347.77.012

Дутов Михайло Михайлович

кандидат юридичних наук, с.н.с.,

старший науковий співробітник

відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Мамутова НАН України»

Dutov Mykhaylo

Candidate of Law Sciences (PhD),

Senior Researcher

State Organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research

of the National Academy of Sciences of Ukraine”

ORCID: 0000-0002-4661-2833

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11882

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ПРО РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ІННОВАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ¹

ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION ON INNOVATIONS IN WARTIME CONDITIONS

Анотація. Вступ. В умовах воєнного стану питання активізації інноваційної діяльності набуває стратегічного значення для відновлення та трансформації економіки України. Нормативне регулювання у цій сфері загалом сформоване Законом України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, а також низкою інших законів і підзаконних нормативно-правових актів. Водночас сучасні виклики зумовлюють необхідність оновлення та уточнення правового поля інноваційної діяльності з урахуванням потреб воєнного часу.

Мета. Метою статті є надання комплексної оцінки чинній нормативній базі та новітнім законопроектним ініціативам у сфері регулювання інноваційної діяльності, а також формулювання пропозицій щодо їх удосконалення з метою стимулювання розвитку інновацій в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали положення чинного законодавства України у сфері інноваційної діяльності та проект Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», зареєстрований у Верховній Раді України 29 серпня 2025 року. У процесі дослідження використано методи аналізу і синтезу (для оцінки змісту нормативних положень і законопроектних новел), порівняльно-правовий метод (для співставлення чинного і проектного регулювання), а також метод логічного узагальнення (для формулювання висновків і пропозицій).

Результати. За результатами дослідження надано загалом позитивну оцінку чинному та проектному законодавству України у сфері інноваційної діяльності. Підтримано підхід законопроекту щодо введення до правового поля розширеної системи визначень ключових понять та інститутів інноваційної діяльності, зокрема таких спеціальних суб'єктів, як стартап, бізнес-ангел, бізнес-інкубатор, бізнес-акселератор, науковий парк, інноваційний хаб тощо. Обґрунтовано центральну роль стартапу як первинного суб'єкта інноваційного процесу. Водночас запропоновано уточнити чотири з шести критеріїв надання державної фінансової підтримки стартапам. Зокрема піддано критиці критерій граничного обсягу доходу стартапу на рівні менше 100 тис. євро, оскільки він не стимулює зростання дохідності. Рекомендовано в

¹ Ця наукова робота підготовлена у межах теми НДР «Комплексне наукове дослідження інвестиційно-інноваційної детермінанти сталого економічного розвитку України» на підставі договору № БФ/С22-2025 про виконання наукового дослідження, укладеного з Міністерством освіти і науки України, за рахунок бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення проведення державними науковими установами наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок за результатами державної атестації.



умовах війни не застосовувати вимогу щодо формування статутного капіталу стартапу без залучення іноземних інвестицій або, як мінімум, передбачити винятки для інвестицій із держав-союзниць України. Також запропоновано зберегти критерії відмови у державній підтримці стартапів, доповнивши їх положенням про можливість індивідуальних винятків у разі високої інноваційної цінності проекту. Окремо звернуто увагу на наявність колізії між імперативом ліквідації всіх видів підприємств, закріпленим Законом 4196, та положеннями чинного і проектного інноваційного законодавства, у зв'язку з чим рекомендовано повернути до нормативного обігу термін «підприємство».

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробленні детальних правових механізмів реалізації державної підтримки інноваційних суб'єктів, удосконаленні критеріїв відбору стартапів для фінансування, а також на гармонізації термінології та усуненні колізій між різними галузями законодавства, що регулюють інноваційну діяльність.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, воєнний час, законодавство, стартап, інвестиції, підприємство, бізнес-ангел, Фонд розвитку інновацій, етапи розвитку стартапу, державна фінансова підтримка, критерії.

Summary. Introduction. Under martial law, the activation of innovation activity becomes strategically important for the recovery and transformation of Ukraine's economy. The regulatory framework in this area is generally formed by the Law of Ukraine "On Innovation Activity" of 4 July 2002, as well as a number of other laws and subordinate legal acts. At the same time, current challenges necessitate updating and clarifying the legal framework for innovation activity in view of wartime needs.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive assessment of the existing regulatory framework and recent legislative initiatives in the field of innovation regulation, as well as to develop proposals for their improvement in order to stimulate innovation development in Ukraine.

Materials and Methods. The research materials include the provisions of the current Ukrainian legislation on innovation activity and the draft Law of Ukraine "On Support and Development of Innovation Activity" registered in the Verkhovna Rada of Ukraine on 29 August 2025. The study applies methods of analysis and synthesis (to evaluate the content of legal provisions and draft novelties), the comparative legal method (to compare existing and proposed regulation), and the method of logical generalization (to formulate conclusions and recommendations).

Results. The study provides an overall positive assessment of the current and draft Ukrainian legislation in the field of innovation activity. The approach of the draft law introducing an expanded system of definitions of key concepts and institutions of innovation activity is supported, in particular such special actors as startups, business angels, business incubators, business accelerators, science parks, innovation hubs, etc. The central role of the startup as the primary actor of the innovation process is substantiated. At the same time, it is proposed to revise four out of six criteria for granting state financial support to startups. In particular, the income threshold criterion of less than EUR100,000 is criticized, as it does not encourage revenue growth. It is recommended that, under wartime conditions, the requirement that a startup's charter capital be formed without foreign investment should not be applied or, at a minimum, exceptions should be introduced for investments from Ukraine's allied states. It is also proposed to retain the criteria for refusing state support to startups while supplementing them with a provision allowing individual exceptions where the actual and prospective value of an innovative project outweighs formal non-compliance with one or more of these criteria. Special attention is drawn to the inconsistency between the imperative to eliminate all types of enterprises introduced by Law No. 4196 and the provisions of the current and prospective innovation legislation. In this regard, it is recommended to restore the term "enterprise" in Ukrainian normative acts.

Discussion. Further research should focus on developing detailed legal mechanisms for implementing state support for innovation actors, improving the criteria for selecting startups eligible for funding, as well as harmonizing terminology and eliminating conflicts between different branches of legislation regulating innovation activity.

Key words: innovation, innovation activity, wartime, legislation, startup, investments, enterprise, business angel, Innovation Development Fund, stages of startup development, state financial support, criteria.

Постановка проблеми. Світова економіка є глобалізованою. Кожна країна і кожен суб'єкт господарювання у ній часто має зв'язки із контрагентами і покупцями, споживачами із різних країн та прагне їх поглиблювати і розширювати. Розвиток економіки постійно потребує фінансових, інформаційних, інтелектуальних, технологічних та інших впливів. При цьому лише внутрішніх впливів буде недостатньо. Державам і суб'єктам господарювання потрібно орієнтуватися і на внутрішніх, і на зовнішніх інвесторів. І перші, і другі інвестуватимуть лише за умови швидкої окупності проєктів. А держави-реципієнти і суб'єкти господарювання — реципієнти повинні пропонувати креативні, інноваційні, проте

реалістичні проєкти, таким чином утримуючи зацікавленість інвесторів. Під час ведення оборонної війни проти російських загарбників потреба у фінансуванні інноваційних досліджень, їх практичній реалізації, практичному обслуговуванні та удосконаленні серйозно підвищилася. В Україні досі є чинним Закон «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року [1]. Він був достатньо прогресивним на момент прийняття. Але за час своєї дії, тобто за більш ніж 23 роки, до Закону було внесено зміни лише дев'ять разів. Зазвичай нормативно-правовий акт (НПА), зміни до якого вносяться часто, не вважається ефективним і досконалим. Але це правило мабуть по відношенню до НПА про інвестиції, інновації, новітні

технології, дослідження, ноу-хау, промислові зразки тощо має діяти у зворотньому порядку. Можна порівняти як за 23 роки змінилися характеристики персональних комп'ютерів, мобільних телефонів, легкових автомобілів, приладів з генерування енергії. Менш як за 17 років тому людство почало розраховуватися криптовалютою. А менш як за 3,5 роки основним засобом враження під час ведення війн стали безпілотні літальні апарати (БПЛА). У порівнянні із цим Закон України «Про інноваційну діяльність» повинен був як мінімум тричі повністю змінити редакцію. Крім цього Закону раніше і пізніше було прийнято й інші закони та підзаконні НПА, які потребують свого новітнього аналізу. Так само ревізії має бути піддано і погляди вчених на розвиток інноваційного законодавства України в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що проблематика правового забезпечення інноваційної діяльності не оминула увагу українських дослідників з різних галузей права, а також економічних, історичних, політичних, філософських та інших наук. За потреби можна назвати кілька десятків таких дослідників і стисло схарактеризувати основні результати їх наукових розвідок. Лише одна О.Е. Сімсон під час роботи над дисертацією на тему «Правова модель державно-приватного партнерства як інструмент гармонізації публічних і приватних інтересів в інноваційній стратегії України» [2] підготувала більше 60 наукових праць, присвячених пошуку напрямів подолання проблем правового забезпечення інноваційної діяльності. Серед таких слід особливо виділити роботи О.Е. Сімсон, присвячені ідентифікації та класифікації інноваційних правовідносин [3], з'ясуванню правової природи відносин державно-приватного партнерства в інноваційній сфері [4], різноманітним особливостям здійснення інноваційної діяльності через механізми державно-приватного партнерства [5; 6]. Питанням інноваційного інвестування присвячував увагу та вважав правове забезпечення інноваційної діяльності нагальною і необхідною справою держави академік В.К. Макутов [7]. В.К. Макутов стояв на позиції кодифікації господарського законодавства. У цьому зв'язку заслуговують на увагу погляди Ю.Є. Атаманової стосовно необхідності кодифікації відносин в інноваційній сфері [8], а також монографічне дослідження авторки на тему «Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави» [9]. Можна також назвати декілька дисертаційних, монографічних, значних навчальних та інших видань, в яких піднімаються проблеми та розкриваються аспекти правового забезпечення інновацій в економіку і побутове життя України. Так, загальні та особливі теоретичні і практичні положення про інноваційне інвестування О.М. Вінник пояснювала у 2009 році [10]; інвестиційна та інноваційна діяльність як об'єкт регулювання правовими актами були показані Б.В. Деревянком у 2012 році

[11]; правові основи інвестиційної та інноваційної діяльності були показані А.В. Смітюхом у 2013 році [12]; експорт інноваційної продукції суб'єктами господарювання України досліджувався Н.І. Седоволосою у 2014 році [13]; аналізом і пошуком правових засобів стимулювання інноваційного розвитку України у 2015 році займалася група дослідників на чолі із О.П. Подцерковним [14]. Значну кількість інших наукових, навчальних, практичних видань, присвячених правовому забезпеченню інноваційної діяльності, було підготовлено різними дослідниками. Проте унікально важка ситуація, що склалася на поточний момент в економіці, політиці, суспільстві, у сфері оборони України, вимагає розробки і прийняття нових інноваційних рішень. Відповідно, такі рішення можуть з'явитися за наявності актів сучасного законодавства, що сприятимуть інноваторам та винахідникам. А отже, потрібні додаткові дослідження інноваційного законодавства та правил його застосування.

Метою статті є оцінювання нормативної бази та законопроектів з регулювання інноваційної діяльності і надання пропозицій щодо їх уточнення з метою активізації такої діяльності в умовах воєнного часу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали норми чинного законодавства України у сфері інноваційної діяльності, зокрема Закон України «Про інноваційну діяльність», інші спеціальні та програмні акти у сфері розвитку інноваційної системи, а також нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів державної влади та інституцій підтримки інновацій. Окрему увагу приділено проекту Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», зареєстрованому у Верховній Раді України 29 серпня 2025 року, положення якого розглядаються як основа оновлення правового регулювання інноваційної сфери в умовах воєнного часу. Джерельну базу також склали наукові праці з проблем правового забезпечення інноваційної діяльності та інноваційного інвестування.

Методологічну основу становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Метод аналізу і синтезу використано для дослідження змісту правових норм і законопроектних положень; порівняльно-правовий метод — для зіставлення чинного та проектного регулювання і виявлення колізій; формально-юридичний — для тлумачення законодавчих дефініцій та оцінки їх узгодженості; метод логічного узагальнення — для формулювання висновків і пропозицій щодо вдосконалення механізмів державної підтримки інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Отже, названий раніше Закон України «Про інноваційну діяльність» не був першим з питань регулювання інноваційної діяльності. Так, 16 липня 1999 року було прийнято Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», який 12 січня

2006 року оновив редакцію, проте і досі є чинним [15]. Цим Законом визначаються правові й економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інноваційної діяльності шістнадцяти технологічних парків [15], частина з яких сьогодні перебуває на окупованих чи прифронтових територіях. Позитивом цього Закону, на нашу думку, є визначення технологічного парку та інших прогресивних явищ у сфері інноваційної діяльності, і застосування форми договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів [15]. Важливими та актуальними до сьогодні залишаються норми із статті 3, які обмежують спеціальний режим інноваційної діяльності строком у 15 років, а також вказують на наявність державного сприяння інноваційній діяльності технологічних парків у вигляді надання державної фінансової підтримки та цільового субсидювання проектів технологічних парків. Не облишені актуальності та важливості й окремі інші норми аналізованого Закону України [15]. За кілька років після прийняття Закону України «Про інноваційну діяльність», проте у довоєнний час, у межах виконавчої влади було ухвалено дві концепції, спрямованих на розвиток інноваційної сфери держави: Концепцію розвитку національної інноваційної системи від 17 червня 2009 року [16] і Концепцію реформування державної політики в інноваційній сфері від 10 вересня 2012 року [17]. Вважаємо, що застосування концептуального підходу до подолання проблематики прискорення і поглиблення правового забезпечення інноваційної діяльності мало вчинити позитивний вплив. 10 липня 2019 року було схвалено Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [18]. І з початком її практичної реалізації у 2021 році дві названі вище концепції втратили чинність [19]. У межах цієї Стратегії передбачалося протягом 2021–2023 років реалізувати вісім груп заходів, зокрема щодо — створення сприятливого нормативно-правового середовища для розвитку інновацій; — розвитку інноваційної інфраструктури; — розвитку інноваційної культури та культури підприємництва, популяризації у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій; — забезпечення надання державної підтримки для провадження інноваційної діяльності та ін. [19].

Крім стратегічно-концептуального напрямку регулювання інноваційних відносин в Україні у XXI столітті приймалися закони і підзаконні НПА інституційно-суб'єктного спрямування. Так, 8 вересня 2011 року було прийнято Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», метою якого було визначено забезпечення інноваційної моделі розвитку економіки шляхом концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках

[20]. Вважаємо позитивом цього Закону визначення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності з їх поділом на стратегічні (до 10 років) та середньострокові пріоритетні напрями (до 5 років), а також їх поділ на рівні: загальнодержавний, галузевий та регіональний [20]. Проте цей Закон хоча і є чинним до сьогодні, є достатньо невеликим за обсягом і не містить конкретних засобів регулюючого впливу держави на учасників інноваційної діяльності.

25 жовтня 2017 року постановою КМУ було утворено Раду з розвитку інновацій, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом КМУ і до складу якої включено окремих міністрів [21]. Очевидно, що роботи лише цієї Ради на думку більшості членів КМУ виявилось недостатньо, оскільки уже 17 січня 2018 року розпорядженням КМУ було започатковано роботу із створення Центру підтримки технологій та інновацій [22], а 7 листопада 2018 року було утворено Фонд розвитку інновацій [23].

Рада з розвитку інновацій працює і зараз. Тобто КМУ є відповідальним за організацію інноваційної діяльності у державі та її підтримку. А безпосередньо відповідальним за цю діяльність є Міністерство цифрової трансформації України, яке згідно із відповідним Положенням є відповідальним за розробку та реалізацію цифрових інновацій та різних інноваційних технологій [24]. Усі названі органи виконавчої влади крім практичної підтримки інноваційної діяльності можуть розробляти нормативні акти з питань врегулювання такої діяльності. Проте вони переважно не є суб'єктами законодавчої діяльності. Спеціалізованим органом є Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, який може подавати до Верховної Ради законопроекти з питань інновацій. З іншого боку, у цьому праві не обмежений і кожен окремих народний депутат України незалежно від входження чи невходження до певних комітетів чи комісій.

З метою підтримки інноваційної діяльності в умовах війни 29 серпня 2025 року було зареєстровано у Верховній Раді України проект закону «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» [25], який потребує аналізу, уточнення, прийняття та реалізації.

Названий законопроект може виступити революційним актом із стимулювання інноваційної діяльності в Україні. Позитивною є пропозиція кількох десятків визначень ключових понять та інститутів, які мають значення в інноваційній діяльності. Вважаємо, що поряд із терміном «інноваційна діяльність» центральним терміном цього законопроекту є термін «стартап». Це є значним позитивом, оскільки орієнтує майбутнє законодавство на безпосередніх виконавців інноваційних проектів. Проте саме визначення виглядає орієнтовним і таким, що не має точного імперативного характеру: «стартап — суб'єкт мікропідприємництва, суб'єкт малого підприємництва або авторський колектив, до складу якого мо-

жуть входити здобувачі освіти (наукового ступеня), наукові, науково-педагогічні працівники та інші фізичні особи, діяльність якого спрямована на розроблення, створення, впровадження та реалізацію інновацій і пошук бізнес-моделі для подальшого її масштабування та розвитку, та/або на використання та комерціалізацію результатів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності» [25]. Наведене поняття визначає стартап суб'єктом малого бізнесу і орієнтує здобувачів освіти (зокрема наукового ступеня), наукових, науково-педагогічних працівників та інших людей до входження до його складу та діяльність на розроблення, створення, впровадження та реалізацію інновацій тощо. Проте слова «можуть входити» вказує на необов'язковість участі названих категорій осіб у стартапі.

Важливим також є виділення окремого учасника інноваційної діяльності — бізнес-ангела, яким є: «суб'єкт інвестиційної діяльності (інвестор), що надає фінансову та експертну підтримку суб'єктам малого або середнього підприємництва на початкових етапах їх діяльності за умови закріплення за ним у власності частки в статутному капіталі суб'єкта малого або середнього підприємництва, що отримує таку підтримку відповідно до її обсягу та умов надання» [25], що означає орієнтацію авторів законопроекту на об'єднання значного фінансового капіталу та невеликого інноваційного чи виробничого капіталу на основі системи участі. Поява перших великих об'єднань фінансового і промислового капіталу розпочалася на межі XIX–XX століть. Тоді з появою надлишкового продукту історичний розвиток вийшов на якісно новий рівень, і можливість досягти значного економічного ефекту почала з'являтися лише внаслідок розвитку інтенсивних інтеграційних процесів. Завдяки такій інтеграції у господарській сфері поступово почали створюватися різноманітні об'єднання (групи, концерни, холдинги тощо), які мали різний правовий статус, різну організаційну структуру, різнилися за сферами, цілями, обсягами діяльності тощо, але при цьому мали головну спільну рису — максимальну спрямованість на досягнення головної мети діяльності [26, с. 3]. У даному випадку законодавець бачить метою об'єднання діяльності бізнес-ангелів та стартапів (а суб'єкти малого бізнесу у сфері інноваційної діяльності є такими) розроблення, створення, впровадження, реалізацію інновацій тощо. Таке об'єднання могло б бути фактичним на основі договору про спільну діяльність. Але вказівка на перехід у власність бізнес-ангела частки в статутному капіталі суб'єкта малого або середнього підприємництва, що отримує фінансову підтримку, вказує на утворення асоційованого підприємства, як це було визначено статтею 126 Господарського кодексу України (далі — ГК України) [27] із поступовим перетворенням на холдингову компанію. Хоча норми статті 126 ГК України втратили чинність

разом із усім ГК України через прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (далі — Закон 4196) [28], проте об'єктивні економічні процеси промислово-фінансово-наукової інтеграції, що тривають більше століття в усьому світі, продовжують об'єктивно поширюватися на Україну. Більше того, імператив із ліквідації усіх видів підприємств, запроваджений названим вище Законом 4196, все одно вступає у протиріччя із іншими актами чинного і проектного законодавства. Так, позитивною, на нашу думку, є пропозиція в аналізованому законопроекті визначення поняття «інноваційне підприємство (установа, організація)», яке має відповідати значній кількості критеріїв. Крім цього в інших нормах законопроекту на позначення суб'єктів інноваційної діяльності кілька разів зустрічається термін «підприємство» [25].

Терміни «бізнес-ангел» та «стартап» знайшли місце у першій статті законопроекта «Визначення термінів». Та у Розділі III «Національна інноваційна екосистема» названо і схарактеризовано кілька нових прогресивних видів учасників інноваційної діяльності: бізнес-інкубатор (стаття 17), бізнес-акселератор (стаття 18), науковий парк (стаття 19), інноваційний хаб (концентратор) (стаття 20), спін-оф компанія (стаття 21), інноваційний кластер (стаття 22), регіональний центр трансферу технологій (стаття 23), фонд розвитку інновацій (стаття 24), дослідницький центр передового досвіду (стаття 25) [25]. Правовий статус діяльності кожного із названих суб'єктів має бути досліджено окремо. При чому досліджено має бути до прийняття цього законопроекта, а також після прийняття законопроекта. Значний вплив на розвиток інноваційної діяльності має вчинити діяльність Фонду розвитку інновацій, який є неприбутковою установою, рішення про утворення якого приймається КМУ, а капітал якого формується за рахунок коштів державного бюджету у розмірі, необхідному для забезпечення виконання статутних завдань Фонду, зокрема: розвитку та стимулювання інноваційної діяльності, діяльності із створення технологій, у тому числі технологій подвійного призначення та військового призначення, діяльності зі створення нових та удосконалення існуючих технічних рішень, та/або діяльності, яка належить до креативних індустрій, та/або наукової (науково-технічної) діяльності, сприяння створенню та розвитку, масштабування, прискоренню зростання та підвищення конкурентоспроможності стартапів та інших юридичних осіб, незалежно від організаційно-правової форми, що провадять зазначену діяльність, формування та підтримання іміджу України як інноваційної та технологічної держави на національному та міжнародному рівнях [25].

Позитивом аналізованого законопроекту є його системність. Слід підтримати визначення у статтях

3 і 4 поняття та принципів, мети і завдань здійснення державної політики у сфері інноваційної діяльності, які не будемо перераховувати. Також окремо виділено мету, завдання, принципи (стаття 27), методи (стаття 28) державної підтримки інноваційної діяльності. У статті 29 перераховано джерела фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Одними із найважливіших норм цього законопроекту, на нашу думку, є норми статті 16 «Стартап», якими визначено два етапи розвитку стартапу: 1) початковий етап, розділений на підетапи: — зародження ідеї (pre-seed); — запуск та випробування (seed); — зростання; — масштабування; і 2) пізній етап розвитку стартапу — зрілість [25]. Виділення цих етапів та підетапів практично важливе з точки зору надання державної та іншої допомоги стартапам.

Частиною другою цієї статті 29 законопроекту наводиться шість критеріїв надання державної фінансової допомоги на розвиток стартапу, який є суб'єктом мікропідприємництва або суб'єктом малого підприємництва. І з чотирма з цих критеріїв переважно слід не погодитися і рекомендувати законодавцю уточнити положення законопроекту. Так, за другим критерієм для отримання державної фінансової допомоги річний дохід від будь-якої діяльності стартапу не повинен перевищувати суму, еквівалентну 100 тис. євро, визначену за середньорічним курсом НБУ [25]. Вважаємо застосування такого критерію невірним, оскільки він не стимулює стартап до розвитку та збільшення прибутку. Навіть якщо завдяки реалізації інноваційного проєкту дохідність стартапу буде високою і перетне визначену нормою законопроекту позначку, стартап все одно повинен отримувати державну підтримку протягом визначеного раніше строку. Не зовсім зрозумілою та обґрунтованою виглядає вимога щодо отримання державної фінансової підтримки стартапом стосовно того, що він не повинен бути створений в результаті злиття, приєднання, виділу, поділу або перетворення існуючого підприємства або його частини, за певним винятком [25]. Зрозумілою є вимога за номером «4», яка ув'язує надання державної допомоги з тим, що статутний капітал стартапу має бути сформований без залучення іноземних інвестицій [25]. Вимога зрозуміла. Проте в умовах війни держава має бути захищена у залученні іноземних інвестицій, особливо для фінансування інноваційної діяльності. Тому, можливо слід уточнити, що у випадку залучення стартапом іноземних інвестицій із держав-союзниць України (можливо із їх переліком) державна фінансова підтримка стартапу може бути надана. Слід також частково не погодитися із критерієм за номером «6»: стартап не отримував безоплатну, безповоротну фінансову підтримку з будь-яких джерел [25]. Можливо тут слід рекомендувати законодавцеві залишити обмеження на державну підтримку, а отримання будь-якої недержавної підтримки в розрахунок не брати.

Частиною третьою статті 29 законопроекту наводиться три критерії, за наявності хоч одного з яких фінансова підтримка стартапу не надається:

«1) вдруге за одним і тим же підетапом розвитку стартапу;

2) на підетапі «зародження ідеї (pre-seed)», що передбачає окрему фінансову підтримку пошуку унікальної ідеї створення інноваційного продукту без розроблення мінімально життєздатного продукту (MVP);

3) з метою закупівлі будь-якого майна, за винятком майна, що безпосередньо використовується для розвитку стартапу та передбачене умовами конкурсного відбору надавача державної підтримки» [25].

Усі три критерії виглядають зваженими і логічними, проте у практичній діяльності стартапу до оцінки кожного критерію слід підходити, враховуючи особливості діяльності. Можливо у даному випадку законодавець повинен залишити ці критерії, проте йому можна рекомендувати передбачити норму про можливі винятки у випадках, коли інформація про реальність і перспективність певного інноваційного проєкту певного стартапу переважить порушення одного, двох чи усіх трьох із щойно названих критеріїв ненадання фінансової підтримки стартапу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На основі проведеного дослідження чинного та проєктного законодавства України про інноваційну діяльність, можна в цілому задовільно або позитивно оцінити нормативну базу та законопроекти у досліджуваній царині, а також надати певні пропозиції і рекомендації законодавцю щодо їх уточнення з метою активізації такої діяльності в умовах воєнного часу. В цілому Законом України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року, декількома іншими законами та підзаконними актами України врегульовуються відносини стосовно організації і здійснення інноваційної діяльності. Проте в умовах воєнного стану інноваційна діяльність має бути активізована. З метою підтримки інноваційної діяльності в умовах війни 29 серпня 2025 року було зареєстровано у Верховній Раді України проєкт закону «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», який може справити позитивні революційні зміни в окремих галузях і сферах економіки країни. Позитивом цього законопроекту є пропозиція кількох десятків визначень ключових понять та інститутів, які мають значення в інноваційній діяльності, зокрема особливих суб'єктів інноваційної діяльності, таких як: стартап, бізнес-ангел, бізнес-інкубатор, бізнес-акселератор, науковий парк, інноваційний хаб та ін. Стартап є центральним суб'єктом інноваційної діяльності, з якого така діяльність має починатися. На основі аналізу статті 29 законопроекту рекомендовано законодавцю змінити або уточнити чотири із шести критеріїв надання державної фінансової допомоги на розвиток стартапу, який є суб'єктом мікропідприємництва або суб'єктом ма-

лого підприємництва. Піддано критиці критерій дохідності стартапу у розмірі менше 100 тис. євро, визначену за середньорічним курсом НБУ, оскільки це не стимулюватиме стартап до розвитку і збільшення дохідності. Вважаємо, що стартап повинен отримувати державну підтримку протягом визначеного раніше строку. Не зрозумілим є критерій, за яким стартап не повинен бути створений в результаті злиття, приєднання, виділу, поділу або перетворення існуючого підприємства або його частини, за певним винятком. Рекомендовано законодавцю в умовах війни не застосовувати критерій, за яким статутний капітал стартапу має бути сформований без залучення іноземних інвестицій. Як мінімум варто зробити виключення для залучення стартапом іноземних інвестицій із держав-союзниць України (можливо із їх переліком). Також пропонуємо законодавцю уточнити критерій, за яким для отримання державної фінансової підтримки стартап не повинен був отримувати безоплатну, безповоротну фінансову підтримку з будь-яких джерел. Слід рекомендувати законодавцеві залишити обмеження на державну підтримку, а отримання будь-якої недержавної підтримки в розрахунок не брати. Також у статті 29 законопроекту наведено три критерії, за наявності хоч одного з яких фінансова підтримка стартапу не надається. Вони є у міру логічними та обґрун-

тованими. Проте у практичній діяльності стартапу до оцінки кожного критерію слід підходити, враховуючи особливості діяльності. Тому рекомендовано законодавцеві залишити ці критерії, проте із внесенням норми про можливі винятки у випадках, коли інформація про реальність і перспективність певного інноваційного проєкту певного стартапу переважить порушення одного, двох чи усіх трьох із названих критеріїв ненадання фінансової підтримки стартапу.

Також імператив із ліквідації усіх видів підприємств, запроваджений Законом 4196, вступає у протиріччя із іншими актами чинного і проєктного законодавства. Так, позитивною є пропозиція в аналізованому законопроекті визначення поняття «інноваційне підприємство (установа, організація)», а також багаторазове застосування терміну «підприємство» у нормах законопроекту на позначення суб'єктів інноваційної діяльності. Через це можна рекомендувати законодавцеві реанімувати термін «підприємство» в нормативних актах України.

Подальші наукові розвідки повинні спрямовуватися на удосконалення критеріїв надання державної фінансової підтримки стартапам та іншим суб'єктам інноваційної діяльності, а також правовому стимулюванню залучення внутрішніх та іноземних інвестицій на фінансування інноваційної діяльності.

Література

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266.
2. Сімсон О.Е. Правова модель державно-приватного партнерства як інструмент гармонізації публічних і приватних інтересів в інноваційній стратегії України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04; 12.00.03. Харків, 2015. 44 с.
3. Сімсон О. Інноваційні правовідносини. Проблема ідентифікації та класифікації. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 5. С. 98–104.
4. Сімсон О.Е. Правова природа відносин державно-приватного партнерства в інноваційній сфері. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць*. 2012. № 1. С. 233–241.
5. Сімсон О.Е. Реалізація моделі державно-приватного партнерства в інноваційній стратегії України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 6. С. 70–77.
6. Сімсон О.Е. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць*. 2011. № 4. С. 222–230.
7. Мамутов В.К. Правовое обеспечение инновационной деятельности. Інноваційний розвиток України : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. 27–28 жовтня 2006 р. [Упорядники: Петришин О.В., Кизим М.О.]. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. С. 82–96.
8. Атаманова Ю. Інноваційний кодекс України як форма удосконалення законодавчого забезпечення інноваційного розвитку України. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць*. 2008. № 1(52). С. 172–182.
9. Атаманова Ю.Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави: монографія. Х. : Вид-во: ФІНН, 2008. 424 с.
10. Вінник О.М. Інвестиційне право : навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2009. 616 с.
11. Дерев'янко Б.В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності : навч. посібник; МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк : Видавничий дім «Кальміус», 2012. 204 с.
12. Смітюх А.В. Правові основи інвестиційної діяльності: навч. посібник для студ. вузів. А.В. Смітюх; ОНУ ім. І.І. Мечникова. Київ : Істина, 2013. 418 с.
13. Седоволоса Н.І. Господарсько-правове забезпечення експорту інноваційної продукції суб'єктами господарювання України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04. Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. 211 с.

14. Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції : монографія. [О. П. Подцерковний, М. Д. Василенко, Д. В. Зятіна, Л. Д. Романадзе та ін.]; за заг. ред. С. В. Ківалова, О. П. Подцерковного. Одеса : Фенікс, 2015. 270 с.
15. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16 липня 1999 року № 991-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 363.
16. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження КМУ від 17 червня 2009 року № 680 (втратило чинність). *Офіційний вісник України*. 2009. № 47. Ст. 1593.
17. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : Розпорядження КМУ від 10 вересня 2012 року № 71 (втратило чинність). *Офіційний вісник України*. 2012. № 71. Ст. 2883.
18. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 10 липня 2019 року № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. С. 139. Ст. 1983.
19. Про затвердження плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 9 грудня 2021 року № 1687-р. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1687-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
20. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 року № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 166.
21. Про утворення Ради з розвитку інновацій: постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 року № 895. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250451778> (дата звернення: 26.01.2026).
22. Про започаткування роботи із створення в Україні Центру підтримки технологій та інновацій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 20-р. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
23. Про утворення Фонду розвитку інновацій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 року № 895-р. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
24. Питання Міністерства цифрової трансформації: постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%B-F#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
25. Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності : проект закону України. Реєстр. № 13715 від 29 серпня 2025 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57219> (дата звернення: 12.01.2026).
26. Грудницька С. М., Деревянко Б. В. Економіко-правові питання формування та діяльності промислово-фінансових груп (історичний аспект). *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 3–7.
27. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
28. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 26.01.2026).

References

1. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 roku № 40-IV [On innovative activity: Law of Ukraine dated July 4, 2002. No. 40-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2002. № 36. St. 266 [in Ukrainian].
2. Simson O. E. Pravova model derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak instrument harmonizatsii publicznykh i pryvatnykh interesiv v innovatsiinii stratehii Ukrainy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk [Legal model of public-private partnership as a tool for harmonizing public and private interests in the innovation strategy of Ukraine: author's abstract of dissertation ... Doctor of Law]: 12.00.04; 12.00.03. Kharkiv, 2015. 44 s. [in Ukrainian].
3. Simson O. Innovatsiini pravovidnosyny. Problema identyfikatsii ta klasyfikatsii [Innovative legal relations. The problem of identification and classification]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti — Theory and Practice of Intellectual Property*. 2010. № 5. S. 98–104 [in Ukrainian].
4. Simson O. E. Pravova pryroda vidnosyn derzhavno-pryvatnoho partnerstva v innovatsiinii sferi [Legal nature of public-private partnership relations in the innovation sphere]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy: zb. nauk. prats — Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2012. № 1. S. 233–241 [in Ukrainian].
5. Simson O. E. Realizatsiia modeli derzhavno-pryvatnoho partnerstva v innovatsiinii stratehii Ukrainy [Implementation of the public-private partnership model in Ukraine's innovation strategy]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti — Theory and Practice of Intellectual Property*. 2010. № 6. S. 70–77 [in Ukrainian].
6. Simson O. E. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v innovatsiinii sferi [Public-private partnership in the innovation sector]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy: zb. nauk. prats — Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2011. № 4. S. 222–230 [in Ukrainian].

7. Mamutov V.K. Pravovoe obespechenye ynnovatsyonnoi deiatelnosti. *Innovatsiyni rozvytok Ukrainy: tezy dopovidei Vseukr. nauk.-prakt. konf. 27–28 zhovtnia 2006 r.* [Uporiadnyky: Petryshyn O.V., Kyzym M.O.] [Legal support for innovative activities]. *Innovative development of Ukraine: abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific-practical conference, October 27–28, 2006*. Kh.: VD “INZhEK”, 2007. S. 82–96 [in Russian].

8. Atamanova Yu. Innovatsiyni kodeks Ukrainy yak forma udoskonalennia zakonodavchoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku Ukrainyn [Innovation Code of Ukraine as a form of improving the legislative support for the innovative development of Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy: zb. nauk. prats — Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2008. № 1 (52). S. 172–182 [in Ukrainian].

9. Atamanova Yu. Ie. Hospodarsko-pravove zabezpechennia innovatsiynoi polityky derzhavy: monohrafiia [Economic and legal support for the state’s innovation policy: monograph]. Kh.: Vyd-vo: FINN, 2008. 424 s. [in Ukrainian].

10. Vinnyk O.M. Investytsiine pravo: navch. posib. [Investment law: a textbook]. Kyiv: Pravova Yednist, 2009. 616 s. [in Ukrainian].

11. Derevianko B.V. Pravove rehuliuвання investytsiynoi ta innovatsiynoi diialnosti: navch. posibnyk [Legal regulation of investment and innovation activities: a textbook]; MVS Ukrainy, Donetskyy yurydychnyy instytut. Donetsk: Vydavnychy dim “Kalmius”, 2012. 204 s. [in Ukrainian].

12. Smitiukh A.V. Pravovi osnovy investytsiynoi diialnosti: navch. posibnyk dlia stud. vuziv [Legal foundations of investment activities: a textbook for university students]. / A.V. Smitiukh; ONU im. I.I. Mechnykova. Kyiv: Istyna, 2013. 418 s. [in Ukrainian].

13. Siedovolosa N.I. Hospodarsko-pravove zabezpechennia eksportu innovatsiynoi produktsii subiektamy hospodariuvannia Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk [Economic and legal support for the export of innovative products by Ukrainian economic entities: dissertation ... candidate of legal sciences]. 12.00.04. Kharkiv: NIuU im. Yaroslava Mudroho, 2014. 211 s. [in Ukrainian].

14. Pravovi zasoby stymuliuvannia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: monohrafiia [Legal means of stimulating innovative development of Ukraine in the context of European integration: monograph]. [O.P. Podtserkovnyi, M.D. Vasylenko, D.V. Ziatina, L.D. Romanadze ta in.]; za zah. red. S.V. Kivalova, O.P. Podtserkovnoho. Odesa: Feniks, 2015. 270 s. [in Ukrainian].

15. Pro spetsialnyi rezhym innovatsiynoi diialnosti tekhnolohichnykh parkiv: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 roku № 991–14 [On the special regime of innovation activity of technological parks: Law of Ukraine dated July 16, 1999. No. 991–XIV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1999. № 40. St. 363 [in Ukrainian].

16. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku natsionalnoi innovatsiynoi systemy: Rozporiadzhennia KMU vid 17 chervnia 2009 roku № 680 (vtratylo chynnist) [On approval of the Concept of Development of the National Innovation System: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 17, 2009. No. 680 (repealed)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*. 2009. № 47. St. 1593 [in Ukrainian].

17. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia derzhavnoi polityky v innovatsiynii sferi: Rozporiadzhennia KMU vid 10 veresnia 2012 roku № 71 (vtratyla chynnist) [On approval of the Concept of reforming state policy in the innovation sphere: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 10, 2012. No. 71 (repealed)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*. 2012. № 71. St. 2883 [in Ukrainian].

18. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiynoi diialnosti na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia KMU vid 10 lypnia 2019 roku № 526-r [On approval of the Strategy for the Development of the Sphere of Innovation Activity for the Period Until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 10, 2019. No. 526-r]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy — Official Gazette of Ukraine*. 2019. № 57. S. 139. St. 1983 [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2021–2023 roky z realizatsii Stratehii rozvytku sfery innovatsiynoi diialnosti na period do 2030 roku: rozporiadzhennia KMU vid 9 hrudnia 2021 roku № 1687-r [On approval of the action plan for 2021–2023 for the implementation of the Strategy for the Development of the Sphere of Innovation Activity for the Period until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 9, 2021. No. 1687-r]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1687-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

20. Pro prioryetni napriamy innovatsiynoi diialnosti v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2011 roku № 3715-VI [On priority areas of innovation activity in Ukraine: Law of Ukraine dated September 8, 2011. No. 3715-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2012. № 19–20. St. 166 [in Ukrainian].

21. Pro utvorennia Rady z rozvytku innovatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.10.2017 roku № 895 [On the establishment of the Innovation Development Council: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 25, 2017. No. 895]. *Uriadovi portal. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy — Government portal. Unified web portal of executive authorities of Ukraine*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250451778> [in Ukrainian].

22. Pro zapochatkuvannia roboty iz stvorennia v Ukraini Tsentru pidtrymky tekhnolohii ta innovatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 roku № 20-r [On the initiation of work on the creation of a Technology and Innovation Support Center in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 17, 2018. No.

20-r]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

23. Pro utvorennia Fondu rozvytku innovatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2018 roku № 895-r [On the establishment of the Innovation Development Fund: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 7, 2018. No. 895-r]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

24. Pytannia Ministerstva tsyfrovoi transformatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnia 2019 roku № 856 [Issues of the Ministry of Digital Transformation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 18, 2019. No. 856]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

25. Pro pidtrymku ta rozvytok innovatsiinoi diialnosti: proiekt zakonu Ukrainy. Reiestr. № 13715 vid 29 serpnia 2025 roku [On the support and development of innovative activity: draft law of Ukraine. Reg. No. 13715 of August 29, 2025]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57219> [in Ukrainian].

26. Hrudnytska S. M., Derevianko B. V. Ekonomiko-pravovi pytannia formuvannia ta diialnosti promyslovo-fiansovyykh hrup (istorychnyi aspekt) [Economic and legal issues of formation and activity of industrial-financial groups (historical aspect)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo — Entrepreneurship, Economy and Law*. 2004. № 6. S. 3–7 [in Ukrainian].

27. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV (vtratyv chynnist) [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 436-IV of January 16, 2003 (repealed)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. № 18–22. St. 144 [in Ukrainian].

28. Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 roku № 4196-9 [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms during the transitional period and associations of legal entities: Law of Ukraine of January 9, 2025. No. 4196-IX]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 349.4

Єрмоленко Володимир Михайлович

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент НАПрН України,

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Volodymyr

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Head of the Agrarian, Land and Environmental Law

Department named after academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4295-4158

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11819

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬ

CURRENT ISSUES OF DELIMITATION OF PROTECTION AND LAND PROTECTION

Анотація. Вступ. Охорона земель є опорною категорією земельного права. Існує значний обсяг земельного законодавства і уваги науковців, приділені питанням охорони земель, на фоні їх відсутності щодо захисту земель, не зважаючи на існування ґрунтового загальнотеоретичного розмежування категорій охорони і захисту як самостійних понять.

Мета. Головними завданнями статті є визначення змістовного наповнення розмежування базових категорій земельного права, якими є охорона і захист земель, і на цій основі проведення їх розмежування.

Матеріали і методи. Матеріальною основою дослідження стали норми відповідного законодавства, які врегульовують відносини охорони і захисту в цілому і галузі земельних відносин зокрема, а також наукові праці провідних вітчизняних вчених. Застосовувалися методи: герменевтичний – для філологічного тлумачення походження і змісту понять охорони і захисту; системно-структурний – для з'ясування місця охорони і захисту в системі земельного права; догматичний – для розкриття змісту відповідних нормативних приписів.

Результати дослідження. Проведено розкриття змісту досліджуваних понять на основі філологічного тлумачення для подальшого їх порівняння. Додатково проаналізовано приклади законодавчого закріплення понять охорони і захисту, зокрема їх змістовного наповнення, як об'єктивної основи для їх співвідношення. На цій основі визначено функції, що впливають зі змістовного законодавчого наповнення понять охорони і захисту з подальшим їх розмежуванням. Доповнено існуючі підстави розмежування охорони і захисту належністю встановлення і здійснення охорони земель до сфери матеріального (в першу чергу земельного) права, тоді як захист є наслідком вступу в дію норм процесуального права різної галузевої належності залежно від виду і тяжкості правопорушення. Зроблено висновок, що саме матеріальні норми встановлюють права і обов'язки землекористувачів та надають гарантії їх дотримання, а процесуальні забезпечують захист уже встановлених прав у разі їх порушення через відновлення первісного становища, існуючого до здійснення земельного правопорушення. Запропоновано розглядати охорону і захист земель як рівноцінні самостійні земельно-правові інститути.

Перспективи. Проведене дослідження є першим в теорії земельного права обґрунтуванням розмежування категорій охорони і захисту земель, що зумовлює необхідність подальшого розвитку викладених положень представниками земельно-правової науки.

Ключові слова: охорона земель; захист земель; раціональне використання та охорона земель; збереження земель; відновлення земель.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Summary. Introduction. Land protection is a supporting category of land law. There is a significant amount of land legislation and attention of scientists paid to land protection issues, against the background of their absence regarding land protection, despite the existence of a thorough general theoretical delimitation of the categories of protection and protection as independent concepts.

Purpose. The main objectives of the article are to determine the substantive content of the delimitation of the basic categories of land law, which are protection and protection of lands, and on this basis to carry out their delimitation.

Materials and methods. The material basis of the study was the norms of the relevant legislation that regulate the relations of protection and defense in general and the field of land relations in particular, as well as the scientific works of leading domestic scientists. The methods used were: hermeneutic – for the philological interpretation of the origin and content of the concepts of protection and defense; systemic-structural – to clarify the place of protection and defense in the system of land law; dogmatic – to reveal the content of the relevant regulatory provisions.

Research results. The content of the studied concepts was revealed on the basis of philological interpretation for their further comparison. Additionally, examples of legislative consolidation of the concepts of protection and defense, in particular their substantive content, as an objective basis for their correlation were analyzed. On this basis, the functions arising from the substantive legislative content of the concepts of protection and defense were determined with their further differentiation. The existing grounds for the differentiation of protection and defense were supplemented by the affiliation of the establishment and implementation of land protection to the sphere of substantive (primarily land) law, while protection is a consequence of the entry into force of procedural law norms of various branch affiliations depending on the type and severity of the offense. It is concluded that it is the substantive norms that establish the rights and obligations of land users and provide guarantees of their observance, and the procedural ones ensure the protection of already established rights in the event of their violation by restoring the original situation that existed before the land offense. It is proposed to consider the protection and protection of lands as equivalent independent land law institutions.

Prospects. The study is the first in the theory of land law to substantiate the distinction between the categories of protection and protection of lands, which necessitates the further development of the stated provisions by representatives of land law science.

Key words: land protection; land protection; rational use and protection of lands; land conservation; land restoration.

Постановка проблеми. Правовій охороні земель відведено значний обсяг земельного законодавства і приділена серйозна увага науковців сфери земельного права. При цьому захисту прав на землю присвячено, по суті, єдину ст. 152 ЗК України, а тема захисту земельних прав незаслужено випала із земельно-правових досліджень, не зважаючи на існування ґрунтового загальнотеоретичного розмежування категорій охорони і захисту як самостійних понять, які розрізняються за функціональним призначенням [1, с. 30]. Звідси виникає потреба визначення співвідношення і розмежування зазначених понять саме за функціональним критерієм, виходячи з усталеного визначення функцій права як напрямів або видів впливу права на суспільні відносини [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовій охороні земель в цілому та в розрізі окремих їх категорій в теорії земельного права присвячено низку монографічних та енциклопедичних публікацій, авторами яких є О.А. Вівчаренко [3, с. 293], П.Ф. Кулинич [4; 5], Н.С. Гавриш [6] та ін. При цьому зазначеної проблематики, зважаючи на її основоположність для земельно-правової доктрини, прямо або дотично торкались у своїй творчості фактично всі представники зазначеної сфери юридичної науки. Водночас, не дивлячись на потужний пласт наукових праць, досі не підняте і не вирішене питання про співвідношення між охороною і захистом земель, хоча воно має безумовно важливе значення не лише для розвитку теорії, а й єдності законодавства і практики в галузі земельного права.

Тому метою статті є розмежування опорних категорій земельного права, якими є охорона і захист земель.

Матеріали і методи. Матеріальною основою дослідження стали норми відповідного законодавства, які врегульовують відносини охорони і захисту в цілому і галузі земельних відносин зокрема, а також наукові праці провідних вітчизняних вчених. Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Для філологічного тлумачення походження і змісту понять охорони і захисту застосовувався герменевтичний метод. З'ясування місця охорони і захисту в системі земельного права стало можливим за допомогою системно-структурного методу. Нарешті, догматичний метод забезпечив розкриття змісту застосовуваних нормативних приписів.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з теоретичного постулату, що основою розкриття сутнісно-змістовної характеристики будь-якого юридичного поняття є його філологічне тлумачення, вбачається доцільним розпочати із з'ясування мовного значення цих термінів. Одразу слід вказати на широке багатоаспектне тлумачення терміну «охороняти» (як дії, похідної від поняття «охорона»), що міститься в класичному 11-томному Словнику української мови і розкривається як: 1) оберегати від небезпеки кого- чи що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху тощо; 2) стояти на варті біля кого-, чого-небудь; вартувати, стерегти; 3) забезпечувати, гарантувати недоторканність кого-, чого-небудь;

4) оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди тощо; 5) захищати від чого-небудь [7, с. 825]. З наведеного випливає узагальнене у функціональному розумінні значення охорони як збереження від небезпеки руйнування, знищення або завдання шкоди через забезпечення недоторканості певного об'єкта. При цьому одним із аспектів охорони є її сприйняття як захисту. Як наслідок, вимагується синтезоване сприйняття охорони як дій превентивного характеру із запобігання небезпеці, крайньою межею яких є момент настання небезпеки. У свою чергу, захист тлумачиться значно лапідарніше як заступництво, охорона, підтримка [8, с. 379]. Тобто наведене філологічне тлумачення, як найзагальніше за своєю природою, у кінцевому рахунку припускає ототожнення охорони і захисту, додаткове підтвердження чому надає Практичний словник синонімів української мови, відносячи їх до одного синонімічного ряду [9, с. 125, 267]. Водночас Великий тлумачний словник сучасної української мови одним зі значень захисту розглядає охорону [10, с. 339], одночасно зворотно не ототожнюючи охорону із захистом [10, с. 692]. Вищевикладене призводить до висновку про відсутність достатніх підстав з боку філологічного тлумачення для розмежування охорони і захисту, що зумовлює перехід для подальшого вивчення цього питання до спеціальних джерел.

З цього погляду цілком пояснюваний інтерес становить аналіз законодавчої практики закріплення досліджуваних понять, зокрема їх змістовного наповнення, як об'єктивної основи для співвідношення. У першу чергу, при цьому, крім земельного, доцільно розглянути природоресурсне законодавство, оскільки земля є головним системоутворювальним природним ресурсом навколишнього природного середовища. Так, зі змісту ст. 1 однойменного Закону України [11] випливає, що у функціональному аспекті охорона навколишнього природного середовища охоплює використання, збереження і відтворення природних ресурсів, запобігання і ліквідації негативного антропогенного впливу. У свою чергу, охорона тваринного світу змістовно охоплює заходи, спрямовані на збереження, відтворення і використання об'єктів тваринного світу (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про тваринний світ» [12]). Охорона рослинного світу так само базується на збереженні його від знищення, пошкодження та невиснажливому використанні, але одночасно залучає поняття захисту від пожеж, шкідників і хвороб, чим вносить до визначення охорони елемент ототожнення її із захистом (ч. 1 ст. 25 Закону України «Про рослинний світ» [13]). А лісове законодавство взагалі застосовує словосполучення «охорона і захист лісів» (ст. 86 Лісового кодексу України [14]), фактично не розділяючи їх. Найпоследовнішим у цьому плані виглядає повітроохоронне законодавство, яке позиціонує охорону атмосферного повітря з його збереженням, поліпшенням та відновленням стану (ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного по-

вітря» [15]). Отже, природоресурсне законодавство для визначення охорони природних ресурсів задіює переважно функції збереження і відновлення (відтворення). При цьому застосовуване поняття користування є не функцією, а об'єктом охорони, що можна віднести до змістовних недоліків нормотворчої діяльності.

Як наслідок, відсутність єдності у змістовному наповненні поняття охорони у природоресурсному законодавстві зумовлює звернення до охоронних норм іншого галузевого спрямування. Так, узагальнене визначення охорони майна охоплює заходи забезпечення недоторканності, цілісності майна, запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього для збереження його фізичного стану (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» [16], базуючись, по суті, на функціях *превентивній* (запобігання, недопущення протиправних дій) і *збереження*, тоді як функція припинення протиправних дій виходить за межі охорони, відносячись змістовно до захисту. Для порівняння, охорона немайнових цінностей, зокрема праці, спирається на єдину функцію збереження життя, здоров'я і працездатності людини (ст. 1 Закону України «Про охорону праці» [17]). Таким чином, норми охоронного законодавства ґрунтуються на функціях превентивній та збереження охоронюваних об'єктів.

Нарешті, звернення до земельного законодавства показує, що передбачені ст. 163 ЗК України завдання охорони земель впливають із забезпечення функцій збереження та відтворення земельних ресурсів. Це співпадає з думкою П. Ф. Кулинич, який включає в охорону земель їх збереження і відтворення та поліпшення земель [4, с. 55], розширюючи законодавчі положення за рахунок додавання ще однієї складової поліпшення земель.

Водночас викликає відповідне зауваження застосування і в законодавстві, і в науковому обігу категорії «відтворення земель». Адже відтворення — це створення, вироблення знов того самого, повторення [18, с. 647], тоді як значно відповіднішим є термін «відновлення», яким є надання попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому; приведення до попереднього стану; поновлювання [18, с. 611]. З цього випливає, що створення землі перебуває поза можливостями людини, тоді як відновити її властивості, втрачені або погіршені внаслідок дії природних чи антропогенних факторів, цілком можливо. Тому тут слід солідаризуватися з позицією Т. В. Лісової, що поняття «відновлення» і «відтворення» не є тотожними. Земля, як основний природний об'єкт, є невідтворюваним, але відновлюваним природним об'єктом [19, с. 342]. Виникають питання і щодо поліпшення земель як складової їх охорони, оскільки ці два процеси позбавлені детермінаційного взаємозв'язку. Поліпшення (покращення) земельної ділянки може бути наслідком добровільного волевиявлення землекористувача або примусового внаслідок рішення повноважного органу публічної

влади як реакції на правопорушення, що призвело до зниження корисних властивостей, але це активні примусові дії, властиві не охороні, а захисту.

Підтвердження цьому висновку за аналогією знаходимо у висловлюванні Р.О. Стефанчука, у якому простежується чітке спрямування захисту честі, гідності і ділової репутації на їх відновлення при порушенні [20, с. 367]. Аналогічний алгоритм відновлення покладено і в основу механізму повернення попереднього якісно-кількісного стану будь-якого матеріального об'єкта, який існував до правопорушення. Звідси впливає належність відновлення саме до складу захисту, а не охорони, оскільки відновлення — це результат захисту. Чітким підґрунтям цьому висновку є п. «б» ч. 4 ст. 152 ЗК України, який прямо відносить відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, до складу захисту прав на земельні ділянки.

З цього боку викликає зауваження й розгляд охорони та відновлення як самостійних форм забезпечення збереження земель [19, с. 341]. Якщо збереження є однією зі складових змісту охорони, то остання дійсно може бути зовнішньою формою по відношенню до внутрішньої складової. Але відновлення, будучи складовою захисту, є однією з форм саме захисту, а не охорони.

Значною прогалиною при цьому є відсутність глибоких наукових опрацювань категорії захисту як на загальнотеоретичному, так і галузевому рівнях. При дослідженні особливостей правового захисту наразі можна виходити лише з єдиного енциклопедичного визначення, за яким — це діяльність органів публічної влади з попередження та усунення протиправних діянь, поновлення порушених прав і свобод громадян та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, яка спрямовується на поновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав [21, с. 155]. Таким чином, функціями і одночасно змістовними складовими захисту в загальнотеоретичному розумінні є припинення протиправних дій, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності та поновлення порушених прав і свобод громадян.

Загальнотеоретичне розмежування охорони і захисту стверджує, що охороною прав здійснюється запобігання порушення прав і обов'язків, а захист, спрямований на поновлення порушених прав і обов'язків чи компенсацію втраченого права, як наслідок порушеного права, а разом вони складають процес забезпечення та гарантування прав. Як вже вказувалося, «охорона» і «захист» відрізняються за часовими межами застосування. Охорона діє постійно, як превенція у тому числі, а захист — в результаті порушення прав та обов'язків. Розрізняються вони і за інструментарієм, що застосовується [1, с. 30]. Водночас, попри ґрунтовно виписані особливості розмежування охорони і захисту, автори випустили з уваги їх різну змістовно-формальну

належність до матеріального і процесуального права. Екстраполюючи цю розбіжність на земельно-охоронні відносини, приходимо до висновку, що в юридичному аспекті встановлення і здійснення охорони земель належить до сфери матеріального (в першу чергу земельного) права, тоді як захист є наслідком вступу в дію норм процесуального права різної галузевої належності залежно від виду і тяжкості правопорушення. Саме матеріальні норми встановлюють права і обов'язки землекористувачів та надають гарантії їх дотримання, а процесуальні забезпечують захист уже встановлених прав у разі їх порушення через відновлення первісного становища, існуючого до здійснення земельного правопорушення. Якраз зазначена особливість зводить непереборні бар'єри в ототожненні охорони і захисту як у правничій сфері в цілому, так і в галузевому відношенні, включаючи понятійно-категорійний апарат земельного права.

Нарешті, важливо зупинитись на місці відносин охорони і захисту земель у системі земельного права. Земельно-правовою доктриною визначено охорону земель як правовий інститут [3, с. 293], що загалом не викликає зауважень. Натомість певні питання викликає визнання самостійним правовим інститутом правових норм, що регулюють відносини у сфері відновлення земель, предметом якого є відносини, що виникають у сфері повернення первісного якісного стану земель, здатності виконання ними відповідних функцій за їх основним цільовим призначенням, належного стану порушених земель [19, с. 341]. Адже, виходячи з вищенаведеного аналізу, відносини відновлення земель, будучи за функціональним критерієм змістовною складовою відносин захисту земель, можуть бути лише субінститутом комплексного земельно-правового інституту захисту земель. Наслідком цього твердження є розгляд як самостійних інститутів земельного права охорони і захисту земель.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави розмежувати охорону і захист земель за функціональним критерієм, тобто напрямками їх здійснення, які одночасно є змістовними складовими цих понять. Як наслідок, спрямуванням охорони є запобігання, недопущення протиправних дій (превентивна функція) і збереження земель (функція збереження). У свою чергу, функціями і одночасно змістовними складовими захисту земель є припинення протиправних дій, притягнення правопорушників до земельно-правової відповідальності та поновлення порушених земельних прав і свобод громадян, супроводжуване одночасним відновленням земель. При цьому охорону і захист земель слід розглядати як самостійні інститути земельного права.

Проведене дослідження є першим в теорії земельного права обґрунтуванням розмежування категорій охорони і захисту земель, що зумовлює необхідність подальшого розвитку викладених положень представниками земельно-правової науки.

Література

1. Булавина С., Давидова Т. «Захист» та «охорона»: теоретичні аспекти юридичних термінів. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1 (9). С. 27–31.
2. Погорілко В.Ф. Функції права. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6: Т–Я. Київ : Укр. енцикл., 2004. С. 313.
3. Вівчаренко О.А. Правова охорона земель в Україні: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
4. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : Монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
5. Кулинич П.Ф. Охорона земель. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4: Н–П. Київ : Укр. енцикл., 2002. С. 383.
6. Гавриш Н.С. Правова охорона ґрунтів в Україні : Монографія. Одеса, 2008. 228 с.
7. Словник української мови: в 11 т.: Т. 5: Н–О / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1974. 839 с.
8. Словник української мови: в 11 т.: Т. 3: З / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 744 с.
9. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2008. 512 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
12. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
13. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
14. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
15. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
16. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 р. № 4616-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
17. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 20.12.2025).
18. Словник української мови: в 11 т.: Т. 1: А–В / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. 799 с.
19. Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків : Юрайт, 2020. 396 с.
20. Стефанчук Р. Захист честі, гідності і ділової репутації. Енциклопедія цивільного права України; відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2009. С. 367–368.
21. Бобровник С.В. Захист правовий. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин (голова) та ін. Харків : Право, 2017. С. 155–159.

References

1. Bulavina S., Davydova T. “Zakhyst” ta “okhorona”: teoretychni aspekty yurydychnykh terminiv. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2017. № 1 (9). S. 27–31.
2. Pohorilko V.F. Funktsii prava. *Yurydychna entsyklopediia*: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 6: T–Ia. Kyiv: Ukr. entsykl., 2004. S. 313.
3. Vivcharenko O.A. *Pravova okhorona zemel v Ukraini: monohrafiia*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2010. 336 s.
4. Kulynych P.F. *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: Monohrafiia*. Kyiv: Lohos, 2011. 688 s.
5. Kulynych P.F. *Okhorona zemel. Yurydychna entsyklopediia*: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 4: N–P. Kyiv: Ukr. entsykl., 2002. S. 383.
6. Havrysh N.S. *Pravova okhorona gruntiv v Ukraini: Monohrafiia*. Odesa, 2008. 228 s.
7. *Slovyk ukrainskoi movy*: v 11 t.: T. 5: N–O / za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1974. 839 s.
8. *Slovyk ukrainskoi movy*: v 11 t.: T. 3: Z / za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1972. 744 s.
9. Karavanskyi S. *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy*. 3-tie vyd., opratsovane i dopovn. Lviv: BaK, 2008. 512 s.
10. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF “Perun”, 2004. 1440 s.
11. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

12. Pro tvarynni svit: Zakon Ukrainy vid 13.12.2001 r. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
13. Pro roslynni svit: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 r. № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
14. Lisovyi kodeks Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
15. Pro okhoronu atmosferneho povitria: Zakon Ukrainy vid 16.10.1992 r. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
16. Pro okhoronnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 r. № 4616-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>
17. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 r. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
18. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.: T. 1: A–V / za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970. 799 s.
19. Lisova T. V. Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel: teoretychni i praktychni problemy: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2020. 396 s.
20. Stefanchuk R. Zakhyst chesti, hidnosti i dilovoi reputatsii. Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy; vidp. red. Ya. M. Shevchenko. Kyiv: In Yure, 2009. S. 367–368.
21. Bobrovnyk S. V. Zakhyst pravovyi. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava / redkol. O. V. Petryshyn (holova) ta in. Kharkiv: Pravo, 2017. S. 155–159.

УДК 349.42

Єрмоленко Володимир Михайлович

доктор юридичних наук, професор

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Volodymyr

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4295-4158

Міхневич Людмила Володимирівна

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Mikhnevych Liudmyla

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4774-079X

Новак Тамара Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. акад. В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Novak Tamara

Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor,

Assistant Professor of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-2371-3014

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11820

**ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА
СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ**

**ECOLOGIZATION OF AGRICULTURE
IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND
STRATEGIC GUIDELINES**

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню ключових правових засад відновлення та розвитку сільського господарства України в умовах повномасштабної війни та перспективного повоєнного відновлення з акцентом на екологізацію і сталість агровиробництва.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Мета. Метою дослідження є науковий аналіз існуючого правового поля у сфері відновлення та розвитку сільського господарства на засадах екологічності та сталості, визначення ключових проблем та вироблення пропозицій щодо їх подолання.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі наукових праць, чинного законодавства України у сфері формування та реалізації аграрної політики, політики сільського розвитку, стимулювання розвитку сільського господарства, міжнародно-правових документів, що визначають вимоги до «зеленого переходу» у сільському господарстві. Використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, формально-юридичний метод та порівняльно-правовий метод.

Результати. Проаналізовано еволюцію доктринальних підходів до розуміння поняття державної аграрної політики як ключового елементу розвитку сільського господарства та позитивно оцінено закріплення поняття та основних засад державної аграрної політики та політики сільського розвитку на рівні Закону України. Визначено, що чинне законодавство та Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року формують комплексний підхід до поєднання економічних і екологічних цілей розвитку агросфери. Виявлено недоліки стратегічного планування, зокрема відсутність прямого закріплення принципу «не завдавати значної шкоди» (DNSH), який є ключовим елементом таксономії сталого фінансування ЄС і умовою доступу до інструментів Ukraine Facility. Обґрунтовано доцільність інтеграції цього принципу до стратегічних і законодавчих актів як умови надання державної підтримки агробізнесу. Окрему увагу приділено проблемам правового забезпечення державної підтримки екологічно орієнтованих практик, зокрема органічного сільськогосподарського виробництва та стимулювання агровиробників до переорієнтації на виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано необхідність узгодження національних стратегічних документів у сфері відновлення та розвитку сільського господарства із кліматичними й енергетичними зобов'язаннями України. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів екологізації аграрної політики в контексті європейської інтеграції та повоєнного відновлення.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці заходів щодо реалізації стратегічних документів у царині відновлення та розвитку сільського господарства на засадах сталості та екологічної стійкості.

Ключові слова: виробники сільськогосподарської продукції, державна аграрна політика, підтримка виробників сільськогосподарської продукції, екологізація сільськогосподарського виробництва, застосування добрив та засобів захисту рослин, органічне сільськогосподарське виробництво, політика сільського розвитку, сільське господарство, сталий розвиток, стимулювання розвитку агробізнесу.

Summary. Introduction. This article is devoted to the study of key legal principles for the restoration and development of agriculture in Ukraine in the context of full-scale war and promising post-war recovery, with an emphasis on the greening and sustainability of agricultural production.

Purpose. The purpose of the study is to conduct a scientific analysis of the existing legal framework in the field of restoration and development of agriculture based on environmental friendliness and sustainability, to identify key problems and develop proposals for overcoming them.

Materials and methods. The study is based on an analysis of scientific works, current Ukrainian legislation in the field of agricultural policy formation and implementation, rural development policy, stimulation of agricultural development, and international legal documents that define the requirements for a “green transition” in agriculture. General scientific methods of analysis and synthesis, formal-legal method, and comparative-legal method were used.

Results. The evolution of doctrinal approaches to understanding the concept of state agricultural policy as a key element of agricultural development has been analyzed, and the consolidation of the concept and basic principles of state agricultural policy and rural development policy at the level of Ukrainian law has been positively assessed. It has been determined that the current legislation and the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas until 2030 form a comprehensive approach to combining economic and environmental goals for the development of the agricultural sector. Shortcomings in strategic planning have been identified, in particular the lack of direct enshrinement of the “do no significant harm” (DNSH) principle, which is a key element of the EU’s sustainable finance taxonomy and a condition for access to Ukraine Facility instruments. The feasibility of integrating this principle into strategic and legislative acts as a condition for providing state support to agribusiness has been substantiated. Particular attention is paid to the problems of legal support for environmentally oriented practices, in particular organic agricultural production and encouraging agricultural producers to reorient towards the production of organic agricultural products. The need to harmonize national strategic documents in the field of agricultural restoration and development with Ukraine’s climate and energy commitments is justified. Proposals have been formulated to improve the legal mechanisms for greening agricultural policy in the context of European integration and post-war recovery.

Prospects. Further research should focus on developing measures to implement strategic documents in the field of agricultural recovery and development based on sustainability and environmental resilience.

Key words: agricultural producers, state agricultural policy, support for agricultural producers, greening of agricultural production, use of fertilizers and plant protection products, organic agricultural production, rural development policy, agriculture, sustainable development of the agricultural sector, stimulation of agribusiness development.

Постановка проблеми. Сільське господарство завжди було вагомим складником економіки України. До початку повномасштабного російського вторгнення (станом на 2021 рік) воно являлось третім за величиною джерелом доходу в країні, поступаючи лише сфері послуг та промисловості. Сільське господарство у 2021 році забезпечувало працевлаштування близько 14% (2,5 млн. осіб) від загальної кількості зайнятих в Україні й на неї припадало 10,9% вітчизняного ВВП. Окрім того, сільське господарство України мало й продовжує мати значний вплив на глобальну продовольчу безпеку. За наявними даними до лютого 2022 року Україна постачала половину зернових запасів Всесвітньої продовольчої програми ООН [1]. Але через триваючу російсько-українську війну сільськогосподарська галузь стикнулася з безпрецедентними викликами. За результатами останніх досліджень збитки у агросфері складають вже близько 72,7 мільярда доларів США. Це і втрата доходів виробників сільськогосподарської продукції через зменшення і навіть відмову від виробництва, і порушення логістики, і зростання виробничих витрат у тому числі через необхідність проведення робіт із очищення угідь від вибухонебезпечних предметів тощо, і руйнування виробничих потужностей тощо [2]. Водночас враховуючи важливість українського сільського господарства як елементу глобальної продовольчої безпеки та значення для економіки України, відновлення галузі наразі є головним пріоритетом. І в сучасних реаліях Україна має унікальний шанс не просто відновити сільське господарство до довоєнного стану, а докорінно його змінити, модернізувати, наблизити до міжнародних (в першу чергу європейських) стандартів та найкращих сільськогосподарських практик, зокрема в частині екологізації агровиробництва, сталого й збалансованого природокористування. Ефективність цього процесу напряму залежить від якості та виваженості державної політики, стимулювання розвитку сільських територій та агробізнесу, напрацювання відповідного дієвого механізму правового регулювання. З огляду на вищенаведене науковий аналіз існуючого правового поля у цій сфері є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що проблеми правового регулювання та правового забезпечення розвитку сільських територій в Україні, формування і реалізації аграрної політики в частині розвитку агросфери завжди привертали увагу вчених. Серед довоєнних праць варто відміти колективні монографії «Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення» (2014) [3] та «Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні» (2016) [4], монографічне дослідження Т.В. Курман «Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення» (2018) [5] та ін. Серед доробків вже воєнного часу відзначимо роботи О.В. Гафурової [6], Х.А. Гри-

гор'євої [7], Т.О. Коваленко [8], Г.С. Корнієнко [9], Н.М. Обіюх [10] та ін. присвячені висвітленню проблем правового регулювання та забезпечення сталого розвитку і відновлення сільського господарства, агроекологічного розвитку, розвитку кліматично орієнтованого сільського господарства. Віддаючи належне напрацюванням юридичної науки автори статті вбачають потребу у подальшому дослідженні цього напрямку, зважаючи на динаміку змін у правовому полі, накопиченні досвіду реагування на виклики воєнного часу та поступовому формуванні розуміння ключових напрямів розвитку галузі сільського господарства у повоєнній перспективі.

Метою статті є науковий аналіз існуючого правового поля у сфері відновлення та розвитку сільського господарства на засадах екологічності та сталості, визначення ключових проблем та вироблення пропозицій щодо їх подолання.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі наукових праць, чинного законодавства України у сфері формування та реалізації аграрної політики, політики сільського розвитку, стимулювання розвитку сільського господарства, міжнародно-правових документів, що визначають вимоги до «зеленого переходу» у сільському господарстві. Для досягнення мети роботи було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, формально-юридичний метод та порівняльно-правовий метод.

Виклад основного матеріалу. Як показує узагальнення існуючих досліджень правового забезпечення розвитку сільського господарства науковці фактично однастайні в тому, що основу цього процесу має складати державна аграрна політика [11, с. 22; 12, с. 5]. Й слушно вказували, що відсутність легального визначення цієї категорії є значним недоліком вітчизняного законодавства. На доктринальному рівні були неодноразові спроби формулювання поняття «державна аграрна політика». Не вбачаючи потреби в глибокому аналізі цього питання, наведемо авторську дефініцію Т.В. Курман, як одну з найбільш точних на думку авторів роботи. Науковиця пропонує розуміти державну аграрну політику як «законодавчо врегульовану, стабільну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, що охоплює комплекс правових, організаційно-управлінських, соціально-економічних, наукових, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку агросфери й гарантування продовольчої безпеки держави» [13, с. 19]. Проте тривалий час ці та інші пропозиції щодо закріплення на рівні закону цього поняття залишались суто в теоретичній площині. Докорінно змінилась ситуація в 2025 році: Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі» [14] було суттєво оновлено Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Насамперед, змін зазнала сама його назва. Наразі

це Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15] (далі — Закон № 1877-IV). Та чи найважливіше, цей Закон № 1877-IV (у п. 2.35 ст. 2) визначив поняття «державна аграрна політика» як «систему заходів, що здійснюються державою з метою забезпечення сталого розвитку сільського господарства, продовольчої безпеки, збереження природних ресурсів, підтримання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції». У порівнянні з вищенаведеною авторською пропозицією Т.В. Курман законодавець окремо акцентував увагу на екологічній складовій. Хоча вони й охоплюються «сталим розвитком агросфери». Визначив згаданий Закон (п. 2.35 ст. 2) й ще одне поняття «державна політика сільського розвитку» як «систему заходів, що здійснюються державою з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій, покращення якості життя та економічного добробуту сільського населення, підвищення конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції, захисту навколишнього природного середовища». Як бачимо, державна політика сільського розвитку також має охоплювати питання екології. Таким чином, нарешті було заповнено термінологічну прогалину та визначено орієнтиром розвитку агросфери й сільських територій поєднання економічних інтересів із цілями екологічної стійкості.

Закріплено в Законі № 1877-IV й цілі державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку (ст. 2³). Суттєве місце серед них займають цілі екологічного змісту. Зокрема: адаптація сільськогосподарського виробництва до змін клімату; зменшення впливу хімічних речовин і нітратів сільськогосподарського походження на воду, ґрунт та повітря; збереження та відновлення природних ресурсів у сільській місцевості. До інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку Закон № 1877-IV у ст. 2⁴ також включив «запровадження методів управління сільськогосподарським виробництвом, які зменшують його негативний вплив на стан навколишнього природного середовища». Відповідно одним із перспективних векторів розвитку сільського господарства обрано екологізацію агросфери, стимулювання екологічно збалансованого та кліматичного сільського господарства, що відповідає міжнародним тенденціям та вимогам.

Що ж до реалізації цих законодавчих цілей, то за ст. 16⁴ Закон у № 1877-IV то відповідні конкретні заходи повинні бути передбачені в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій. Такий документ на даний час існує: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163-р схвалено Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках [16] (далі — Стратегія).

Перехід до нової агроєкологічної і сталої моделі функціонування аграрного сектору передбачено у низці стратегічних цілей Стратегії. Так, візією стратегічної цілі 2 «Задоволення суспільних потреб у високоякісних, поживних і безпечних харчових продуктах та забезпечення продовольчої безпеки» визначено «забезпечення функціонування продовольчих систем з урахуванням принципів сталого розвитку та зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище». До завдань стратегічної цілі 3 «Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності» включено розробку стратегії «зеленого зростання», узгодженої з Європейським Союзом. А до завдань стратегічної цілі 4 «Ефективне використання земель, їх розмінування, проведення земельної реформи» — «забезпечення можливості підтримування виробниками належних сільськогосподарських та екологічних умов (GAEC) на основі досвіду держав — членів ЄС». Окремо відзначимо стратегічну цілість 5 «Кліматично орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них», візією якої є повоєнний розвиток сільського господарства з урахуванням змін клімату, ощадливе використання природних ресурсів виробниками сільськогосподарської продукції; відповідність внесення добрив та засобів захисту рослин вимогам ЄС та рівня їх використання відповідному рівню в державах — членах ЄС; збільшення площ земель, зайнятих під органічне виробництво, та обсягів виробництва органічної продукції; посилення контролю за використанням генетично модифікованих організмів. Ця цілість передбачає виконання завдання 1 за такими напрямками: водопостачання для зрошення земель; кліматично орієнтоване сільське господарство; органічне виробництво; циркулярна біоекономіка; біоенергетика; запобігання утворенню відходів. Та завдання 2 за напрямками: біорізноманіття; спрощена реєстрація насіння; законодавство про генетично модифіковані організми; реєстрація та застосування добрив; засоби захисту рослин.

З наведеного можна зробити висновок про комплексний підхід до формування державної аграрної політики та політики сільського розвитку на засадах екологічної стійкості. Це загалом є позитивним, однак разом і тим не можна обійти увагою й певні недоліки стратегічного планування розвитку агросфери.

У першу чергу це відсутність у Стратегії положень щодо необхідності врахування в процесі розвитку сільського господарства та сільських територій принципу «не завдавати значної шкоди» (англ. Do No Significant Harm — DNSH), що означає «не підтримувати і не здійснювати там, де це можливо, економічну активність, яка завдає значної шкоди навколишньому середовищу». Це принцип таксономії сталого фінансування ЄС, відповідно до якого економічна діяльність (або проєкт) повинна не спри-

чиняти значної шкоди жодній з шести екологічних цілей для того, щоб вважатись зеленою. До таких екологічних цілей належать: зменшення наслідків змін клімату; адаптація до змін клімату; стале використання та захист водних ресурсів; перехід до циркулярної економіки; попередження та регулювання кількості забруднень; захист та відновлення біорізноманіття та екосистем [17]. Хоча в Стратегії й зазначено, що вона розроблена з урахуванням Плану України для реалізації ініціативи Європейського Союзу Ukraine Facility, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792 [18]. А для Ukraine Facility принцип DNSH є наскрізним. Бюджет Ukraine Facility складає приблизно 50 мільярдів євро на період 2024–2027 рр. і щонайменше 20 відсотків загального запропонованого бюджету фінансування відбудови мусить використовуватися на кліматичні та екологічні заходи, підтримку зеленого переходу, у тому числі захист біорізноманіття [19]. Звідси автори статті пропонують включити пряму вказівку на необхідність дотримання принципу DNSH в Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року в якості умови надання державної підтримки для відновлення і стійкості сільського господарства (стратегічна ціль 3. Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності). Також необхідним є відображення принципу DNSH й у ст. 2¹ Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» через відповідне доповнення пункту 2–1.5 цієї норми про ефективність державної підтримки сільського господарства України.

Остання є дуже важливою умовою досягнення цілей аграрної політики та політики розвитку сільських територій. Причому це стосується не лише України. Доведено, що перехід на екологоорієнтовані практики ведення сільського господарства має значні ризики для агробізнесу. Починаючи від необхідності значних капіталовкладень у нові технології, техніку, фахівців тощо та закінчуючи об'єктивно зумовленим зниженням тієї ж врожайності сільськогосподарських культур у порівнянні з результатами інтенсивного землеробства. Звідси країни ЄС передбачають підтримку агросектору в перехідний період. Для нашої ж країни необхідність такої підтримки додатково підкреслюється потребами подолання труднощів, зумовлених ще й війною. В наукових колах вже є пропозиції щодо впровадження в Україні агроекологічних субсидій (як аналог екологічно орієнтованих субсидій ЄС у межах Спільної аграрної політики), включення екологічних критеріїв у надання дотацій виробникам сільськогосподарської продукції [20, с. 96]. На даний час вже маємо один з перших кроків у цьому напрямі: обов'язковою умовою для отримання державної підтримки виробнику

сільськогосподарської продукції є запровадження і дотримання ним Екологічних і соціальних стандартів Світового банку (п. 17 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 [21]). Водночас дослідження стану державної підтримки агробізнесу показує її несистемний характер, скорочення її обсягів, ускладнення умов для отримання [22].

Також в контексті відновлення сільського господарства України на засадах екологізації та сталості, автори статті вважають за доцільне детальніше зупинитись на питанні правового забезпечення стимулювання розвитку органічного виробництва. Тут відзначимо, що питання розвитку цього напрямку проходить лейтмотивом у Європейській зеленій угоді і ЄС ставить дуже амбітні цілі: до 2030 року 25% усіх сільськогосподарських угідь ЄС має займати органічне землеробство. Ключовий документ у цій сфері — План дій щодо розвитку органічного виробництва передбачає комплекс заходів із підтримки та стимулювання такого переходу, що об'єднують три напрямки. Перший — підвищення загального попиту на органічні продукти як фактору для заохочення фермерів переходити до органічного виробництва. Другий — додаткові стимули для виробництва. Ключовим інструментом підтримки переходу до органічного виробництва визначається Спільна аграрна політика. Передбачається, що майбутня Спільна аграрна політика на період з 2023 по 2027 роки включатиме еко-схеми, підкріплені бюджетом у розмірі 38–58 млрд. євро. І такі еко-схеми запроваджуються для підтримки розвитку органічного сільського господарства. Третій напрям — збільшення внеску органічного сектору у сталість і вирішення екологічних проблем [23].

Чинна Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року позиціонує розвиток органічного виробництва як один із пріоритетних напрямів середньострокової «зеленої трансформації» сільського господарства. У ній вказано, що органічне виробництво може відіграти важливу роль в адаптації до змін клімату і пом'якшенні їх наслідків, а також у збереженні біорізноманіття. Водночас в Стратегії щодо напрямку «Органічне виробництво» стратегічної цілі 5 «Кліматично орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них» наведено лише інформацію щодо погіршення ситуації в органічному секторі через війну, припинення виділення коштів з державного бюджету на підтримку органічного виробництва та зроблено вказівку на необхідність продовження роботи із адаптації й гармонізації українського законодавства у сфері органічного виробництва із законодавством ЄС. Для удосконалення змісту Стратегії у цій частині автори статті доєднуються до висловленої фахівцями пропозиції щодо включення до неї

вказівки про потребу у врахуванні положень Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року. Цей документ, включаючи питання зменшення викидів парникових газів від сільськогосподарства, передбачає низку заходів і щодо сприяння розвитку органічного рослинництва [24]. Узгодження цих програмно-стратегічних документів із подальшою координацією та відображенням конкретних заходів із стимулювання розвитку органічного виробництва у Операційному плані заходів із реалізації Стратегії на думку авторів статті посилює орієнтацію останньої на виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, стратегічне планування відновлення аграрної сфери України має не просто забезпечити відтворення довоєнного стану, а бути спрямованим на структурну модернізацію агросфери відповідно до міжнародних і європейських стандартів сталого розвитку. Законодавче закріплення поняття і основних засад державної аграрної політики та політики сільського розвитку свідчить про формування цілісної правової основи у цій сфері. Чинне законодавство України та Стратегія розвитку сільського господарства і сільських територій

до 2030 року в цілому забезпечують комплексний підхід до поєднання економічних та екологічних цілей розвитку агросфери, однак потребують подальшого вдосконалення з огляду на сучасні євроінтеграційні вимоги. Недоліком стратегічного планування є відсутність прямого нормативного закріплення принципу «не завдавати значної шкоди» (DNSH), який є ключовим елементом таксономії сталого фінансування ЄС та необхідною умовою доступу України до інструментів Ukraine Facility. Це викликає потребу в інтеграції цього принципу до стратегічних і законодавчих актів як обов'язкової передумови надання державної підтримки агробізнесу. Доцільним є узгодження національних стратегічних документів у сфері відновлення та розвитку сільського господарства з кліматичними й енергетичними зобов'язаннями України, зокрема шляхом гармонізації положень Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року з Національним планом з енергетики та клімату на період до 2030 року. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці заходів щодо реалізації стратегічних документів у царині відновлення та розвитку сільського господарства на засадах сталості та екологічної стійкості.

Література

1. Роман А. А. Сільське господарство України. Від російського вторгнення до європейської інтеграції. *Дослідницька служба Європейського парламенту*. 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf) (дата звернення: 08.01.2026)
2. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA4). February 2022 — December 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf> (дата звернення: 08.01.2026)
3. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: *монографія*. За ред.: В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги; Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Курман Т. В. та ін., Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Київ : Вид. О. М. Ешке, 2014. 268 с.
4. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: *монографія* / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2016. 360 с.
5. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: *монографія*. Харків : Юрайт, 2018. 376 с.
6. Гафурова О. В. Правничі засади розвитку кліматично орієнтованого сільського господарства в Україні. *Право України*. 2025. № 8. С. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2025-08-062>
7. Григор'єва Х. А. Вуглецеве землеробство в контексті адаптації до кліматичних змін: правові питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 91. С. 175–186. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.23>
8. Коваленко Т. О. Перспективи розвитку аграрного законодавства України в контексті Європейського зеленого курсу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 06. Ч. 2. С. 133–140. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.21>
9. Корнієнко Г. С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: *монографія*; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Юрайт, 2023. 560 с.
10. Обіюх Н. М. Правові проблеми екологізації сільського господарства у світлі стратегії сталого зростання: сучасний стан та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.36>
11. Уркевич В. Ю. Поняття та сутність державної аграрної політики України. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: *монографія*. За ред. В. Ю. Уркевича та В. М. Шульги. К. : Вид. О. М. Ешке, 2014. С. 10–22.

12. Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2013. 20 с.
13. Курман Т.В. Державна аграрна політика України як категорія аграрного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 2. С. 17–20.
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі: Закон України від 08.10.2025 р. № 4619-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4619-20#n28> (дата звернення: 09.01.2026)
15. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20250912#Text> (дата звернення: 09.01.2026)
16. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційний план заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.20204 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.01.2026)
17. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj> (дата звернення: 09.01.2026)
18. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj> (дата звернення: 12.01.2026)
19. Лук'янова М. Міжнародна фінансова підтримка відновлення України. *Екодія*. 2024. URL: https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2024/03/2024_03_International-financial-support-for-Ukraines-recovery.pdf (дата звернення: 12.01.2026)
20. Латишева В.В. Правове забезпечення екологічно орієнтованих субсидій для фермерських господарств: національний та європейський досвід. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України, 2025. С. 95–97.
21. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2026)
22. Hafurova O., Yermolenko V., Novak T. State support for agribusiness during the war: current status and prospects for legal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11(4). P. 304–315. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-4-304-315>
23. Повідомлення Європейської комісії Європейському парламенту, Раді, Європейському економічно-соціальному комітету і Комітету регіонів Щодо плану дій з розвитку органічного виробництва. Брюссель, 25.03.2021 р. URL: <https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2021/05/Organic-action-plan-UA.pdf> (дата звернення: 12.01.2026)
24. Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.06.2025 р. № 587-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2026)

References

1. Roman A.A. Silske gospodarstvo Ukrainy. Vid rosiiskoho vtorhnennia do yevropeiskoi intehratsii. Doslidnytska sluzhba Yevropeiskoho parlamentu. 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf)
2. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA4). February 2022 — December 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P180174-ca39eccd-ea67-4bd8-b537-ff73a675a0a8.pdf>
3. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Za red.: V. Yu. Urkevycha, M. V. Shulhy; Korniienko V. M., Korniienko H. S., Kurman T. V. ta in., Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho. Kyiv: Vyd. O. M. Eshke, 2014. 268 s.
4. Problemy pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii v Ukraini: monohrafiia / za red. A. P. Hetmana ta M. V. Shulhy. Kharkiv: Pravo, 2016. 360 s.
5. Kurman T. V. Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2018. 376 s.
6. Hafurova O. V. Pravnychi zasady rozvytku klimatychno oriietovanoho silskoho gospodarstva v Ukraini. Pravo Ukrainy. 2025. № 8. S. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-08-062>
7. Hryhorieva Kh. A. Vuhletseve zemlerobstvo v konteksti adaptatsii do klimatychnykh zmin: pravovi pyttannia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. 2025. № 91. S. 175–186. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.23>
8. Kovalenko T. O. Perspektyvy rozvytku ahrarnoho zakonodavstva Ukrainy v konteksti Yevropeiskoho zelenoho kursu. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2025. Vyp. 06. Ch. 2. S. 133–140. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.21>

9. Korniienko H.S. Ahrobiznes v Ukraini: teoretyko-pravovi problemy stanovlennia ta rozvytku: monohrafiia; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Yurait, 2023. 560 s.
10. Obiiukh N.M. Pravovi problemy ekolohizatsii silskoho hospodarstva u svitli stratehii staloho zrostannia: suchasnyi stan ta perspektyvy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. 2025. Vyp. 87. Ch. 2. S. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.36>
11. Urkevych V. Iu. Poniattia ta sutnist derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Za red. V. Iu. Urkevycha ta V.M. Shulhy. K.: Vyd. O.M. Eshke, 2014. S. 10–22.
12. Bilinska O.V. Pravovi zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Kh., 2013. 20 s.
13. Kurman T.V. Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy yak katehoriia ahrarnoho prava. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2018. № 6. T. 2. S. 17–20.
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo orhanizatsiinykh zasad zdiisnennia pidtrymky v ahrarnomu sektori: Zakon Ukrainy vid 08.10.2025 r. № 4619-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4619-20#n28>
15. Pro zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky ta derzhavnoi polityky silskoho rozvytku: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20250912#Text>
16. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinyi plan zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2024 r. № 1163-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>
17. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj>
18. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj>
19. Lukianova M. Mizhnarodna finansova pidtrymka vidnovlennia Ukrainy. Ekodiia. 2024. URL: https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2024/03/2024_03_International-financial-support-for-Ukraines-recovery.pdf
20. Latysheva V.V. Pravove zabezpechennia ekolohichno oriietovanykh subsydii dlia fermerskykh hospodarstv: natsionalnyi ta yevropeyskyi dosvid. Pravovi aspekty ahroekolohichnoho rozvytku Ukrainy: tezy dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi onlain/oflain konferentsii, prysviachenoi 100-richchiu vid narodzhennia akademika V.Z. Yanchuka (m. Kyiv, 23 travnia 2025 r.). Kyiv: NUBiP Ukrainy, 2025. S. 95–97.
21. Pro nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.01.2020 r. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>
22. Hafurova O., Yermolenko V., Novak T. State support for agribusiness during the war: current status and prospects for legal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11(4). P. 304–315. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-4-304-315>
23. Povidomlennia Yevropeiskoi komisii Yevropeiskomu parlamentu, Radi, Yevropeiskomu ekonomichno-sotsialnomu komitetu i Komitetu rehioniv Shchodo planu dii z rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva. Briussel, 25.03.2021 r. URL: <https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2021/05/Organic-action-plan-UA.pdf>
24. Natsionalnyi plan z enerhetyky ta klimatu na period do 2030 roku, skhvalenyi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.06.2025 r. № 587-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>

УДК 323.2; 343.98; 351.74

Волощук Оксана Троянівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Voloshchuk Oksana

*PhD, Docent, Head of the Head of the
Department of General Theoretical Jurisprudence and Human Rights
Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute of
National University "Odesa Law Academy"*
ORCID: 0000-0003-0991-5605

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11799

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

NATIONAL AND REGIONAL SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION: PROBLEMS AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ANTHROPOCENTRISM

Анотація. Вступ. Стаття присвячена аналізу проблем національної та регіональної безпеки України в умовах збройної агресії та правових механізмів забезпечення ефективного регіонального розвитку. У сучасних умовах збройної агресії Російської Федерації регіональна безпека набуває особливої значущості, оскільки вплив зовнішніх загроз проявляється у порушенні економічної стабільності, руйнуванні критичної інфраструктури, дестабілізації соціально-економічного розвитку окремих територій та обмеженні прав і свобод людини. У статті піднімаються ключові питання взаємозв'язку національної та регіональної безпеки, оцінки ризиків для розвитку територій, а також інтеграції правових, стратегічних та інституційних механізмів управління з урахуванням антропоцентричного підходу, концепцій цивілізаційної безпеки, державної цілісності та інституційної резильєнтності. Дослідження дозволяє сформулювати обґрунтовані підходи до побудови стійких регіонів та підвищення ефективності регіональної політики в кризових умовах економічного розвитку окремих територій. У статті піднімаються ключові питання взаємозв'язку національної та регіональної безпеки, оцінки ризиків для розвитку територій, а також інтеграції правових, стратегічних і інституційних механізмів управління з урахуванням антропоцентричного підходу. Дослідження дозволяє сформулювати обґрунтовані підходи до забезпечення стійкості регіонів та ефективності регіональної політики в кризових умовах.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України, наукові публікації з питань національної та регіональної безпеки, аналітичні дані та кейс-аналіз окремих регіонів України, а також порівняльний аналіз зарубіжного досвіду. У дослідженні використано комплекс методів: теоретичний метод – для узагальнення наукових концепцій та визначення ключових аспектів безпеки; аналітичний та порівняльний методи – для дослідження нормативно-правових механізмів і порівняння національної та зарубіжної практики; синтетичний метод – для інтеграції правових, стратегічних та інституційних аспектів у єдину концептуальну систему; кейс-метод – для практичної ілюстрації ефективності правових та управлінських механізмів у конкретних регіонах.

Результати. Встановлено, що ефективність регіональної безпеки визначається інтеграцією нормативно-правових актів, соціально-економічних даних та безпекових показників у процес стратегічного планування. Антропоцентричний



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

підхід дозволяє враховувати життєдіяльність громад, захист соціального капіталу та прав людини як основу стійкості територій. Включення категорій цивілізаційної безпеки, державної цілісності та інституційної резильєнтності сприяє формуванню адаптивних моделей управління, які здатні забезпечувати розвиток громад, гарантувати права людини та підтримувати стабільність навіть у періоди тривалих криз та зовнішніх загроз. Порівняльний аналіз українських регіонів і зарубіжного досвіду демонструє ефективність поєднання централізованого стратегічного планування та децентралізованого управління на місцевому рівні.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку комплексної системи оцінки безпекових та соціально-економічних ризиків регіонів із врахуванням конституційно-правових принципів та міжнародно-правових стандартів у сфері національної та регіональної безпеки, а також на вдосконалення методик інтеграції концепцій цивілізаційної безпеки та інституційної резильєнтності в управління регіональним розвитком.

Ключові слова: національна безпека, регіональна безпека, регіональний розвиток, збройна агресія, воєнний стан, регіональні стратегії у кризових умовах, безпекові стандарти, антропоцентризм, концепція цивілізаційної безпеки, резильєнтність.

Summary. Introduction. The article is devoted to the analysis of the problems of national and regional security of Ukraine in the conditions of armed aggression and legal mechanisms for ensuring effective regional development. In the current conditions of armed aggression of the Russian Federation, regional security acquires particular importance, since the impact of external threats is manifested in the violation of economic stability, the destruction of critical infrastructure, the destabilization of the socio-economic development of individual territories and the restriction of human rights and freedoms. The article raises key issues of the relationship between national and regional security, the assessment of risks for the development of territories, as well as the integration of legal, strategic and institutional mechanisms of management taking into account the anthropocentric approach, the concepts of civilizational security, state integrity and institutional resilience. The study allows us to formulate substantiated approaches to building sustainable regions and increasing the effectiveness of regional policy in crisis conditions. – economic development of individual territories. The article raises key issues of the relationship between national and regional security, risk assessment for the development of territories, as well as the integration of legal, strategic and institutional management mechanisms taking into account the anthropocentric approach. The study allows for the formulation of substantiated approaches to ensuring the stability of regions and the effectiveness of regional policy in crisis conditions.

Materials and methods. The materials of the study are regulatory and legal acts of Ukraine, scientific publications on national and regional security, analytical data and case analysis of individual regions of Ukraine, as well as a comparative analysis of foreign experience. The study used a set of methods: theoretical method – to generalize scientific concepts and identify key aspects of security; analytical and comparative methods – to study regulatory and legal mechanisms and compare national and foreign practice; synthetic method – to integrate legal, strategic and institutional aspects into a single conceptual system; case method – to practically illustrate the effectiveness of legal and management mechanisms in specific regions.

Results. It was established that the effectiveness of regional security is determined by the integration of regulatory legal acts, socio-economic data and security indicators into the strategic planning process. The anthropocentric approach allows us to take into account the vital activity of communities, the protection of social capital and human rights as the basis for the stability of territories. The inclusion of the categories of civilizational security, state integrity and institutional resilience contributes to the formation of adaptive management models that are able to ensure the development of communities, guarantee human rights and maintain stability even in periods of protracted crises and external threats. A comparative analysis of Ukrainian regions and foreign experience demonstrates the effectiveness of combining centralized strategic planning and decentralized management at the local level.

Discussion. Further research may be aimed at developing a comprehensive system for assessing security and socio-economic risks of regions, taking into account constitutional and legal principles and international legal standards in the field of national and regional security, as well as at improving methods for integrating the concepts of civilizational security and institutional resilience into regional development management.

Key words: national security, regional security, regional development, armed aggression, martial law, regional strategies in crisis conditions, security standards, anthropocentrism, concept of civilizational security, resilience.

Постановка проблеми. Національна безпека України сьогодні перебуває під постійним тиском зовнішніх загроз, що робить її критично важливим напрямком наукового дослідження та практичного забезпечення. У цьому контексті регіональна безпека виступає невід'ємною складовою національної безпеки, оскільки саме через стійкість і ефективність регіональних систем реалізується комплекс національних стратегій, спрямованих на захист держави та підтримку стабільного розвитку територій. Збройна

агресія Російської Федерації чітко демонструє, що порушення безпеки на національному рівні неминуче трансформується у серйозні виклики для регіонів: руйнування критичної інфраструктури, дестабілізація економіки та загроза соціально-економічному розвитку окремих територій, а найголовніше — порушення та обмеження прав людини.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечити збалансоване поєднання ефективної реалізації національних програм безпеки

з розвитком регіональних систем управління, що гарантує одночасний захист прав і свобод людини та громадянина. Пошук такого балансу вимагає інтеграції наукового аналізу, емпіричних даних та системного підходу до правового, інституційного й стратегічного регулювання, що дозволяє формувати механізми національної та регіональної безпеки з урахуванням антропоцентричних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної безпеки та її зв'язок із регіональним розвитком досліджуються українськими науковцями вже тривалий час, проте комплексна робота саме в контексті збройної агресії та сталого розвитку регіонів потребує подальшого глибокого вивчення. У фундаментальних працях з теорії національної безпеки розглядаються базові принципи функціонування безпекових систем держави, оцінювання ризиків та формування державної політики щодо захисту суверенітету. До таких досліджень належать аналітичні огляди Національного інституту стратегічних досліджень, підготовлені такими фахівцями та експертами, як В. Г. Потапенко, В. О. Бараннік, І. В. Валюшко, О. О. Даниляк, А. О. Двигун та іншими, де аналізуються поточні загрози, механізми забезпечення національного захисту та стратегічні підходи до безпеки держави в умовах гібридних викликів та зовнішньої агресії [9]. У контексті взаємозв'язку безпеки та регіонального розвитку важливу роль відіграють роботи вітчизняних науковців, які досліджували питання управління регіональними процесами в умовах ризиків. Так, Є. І. Качмарський у своїх працях аналізує адаптацію державних механізмів регіональної політики до умов безпекових викликів, підкреслюючи необхідність диференційованого підходу до територій з урахуванням їхніх безпекових та соціально-економічних показників [6]. Дослідження А. Ю. Кравця та І. В. Астахова підкреслюють роль інституційних підходів до регіональної політики та її адаптації під впливом зовнішніх ризиків, зокрема через удосконалення правових механізмів та практик взаємодії органів влади [8]. Р. Білик зі своєї сторони акцентує увагу на економічному вимірі регіональної політики, досліджуючи інституційно-правові аспекти забезпечення регіональної економічної безпеки в межах національної системи безпеки [1]. Хоча ці праці формують цінну основу, наступні наукові проблеми залишаються недостатньо опрацьованими: відсутність чіткої та узгодженої концептуальної моделі взаємозв'язку національної безпеки та регіонального розвитку, що б інтегрувала сучасні безпекові виклики з механізмами сталого розвитку регіонів; неузгодженість чинних нормативно-правових актів із потребами кризових і деокупованих регіонів; недостатня адаптація національного законодавства до нових форм гібридних загроз, які поєднують військові, економічні, інформаційні та соціальні ризики; обмежена інтеграція міжнародних стандартів безпеки та передових практик

до правового забезпечення регіонального розвитку в умовах збройної агресії та захисту прав людини.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку національної та регіональної безпеки з регіональним розвитком України в умовах збройної агресії, враховуючи антропоцентричні правові принципи (повага та охорона прав людини), визначення проблем та аналіз правових механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів, а також формування теоретичних і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності державної політики у сфері безпеки та розвитку територій.

Матеріали і методи. У дослідженні використано комплекс матеріалів та аналітичних джерел, що дозволяє всебічно оцінити проблеми національної та регіональної безпеки України в умовах збройної агресії. Основу дослідження складають нормативно-правові акти України, наукові публікації у сфері національної та регіональної безпеки, аналітичні дані щодо соціально-економічного розвитку регіонів та кейс-аналіз конкретних українських територій, зокрема Харківської, Запорізької та Миколаївської областей. Додатково проведено порівняльний аналіз зарубіжного досвіду Польщі, Литви та Естонії, а також Ізраїлю, що дозволяє оцінити ефективність різних підходів до інтеграції стратегічного планування, правового регулювання та місцевого управління у кризових умовах. Для комплексного аналізу застосовано низку методів, що забезпечують системність і наукову обґрунтованість результатів. Теоретичний підхід дозволив узагальнити наукові концепції та визначити ключові аспекти національної і регіональної безпеки, тоді як аналітичний і порівняльний методи забезпечили критичне дослідження нормативно-правових механізмів та оцінку національної практики у порівнянні зі загальновизнаними стандартами прав людини. Синтетичний підхід дав змогу інтегрувати правові, стратегічні та інституційні компоненти у єдину концептуальну систему, а кейс-метод дозволив продемонструвати практичну реалізацію правових і управлінських механізмів на конкретних територіях, показавши їхню ефективність у забезпеченні стійкості регіонів та соціально-економічної стабільності. Завдяки такому комплексному поєднанню джерел та методів дослідження забезпечено глибоке і всебічне розкриття проблем регіональної безпеки та розробку обґрунтованих підходів до інтеграції конституційно-правових і стратегічних механізмів управління в умовах сучасних загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройна агресія проти України зумовила докорінну трансформацію парадигми національної та регіональної безпеки, актуалізувавши необхідність переосмислення її правових, інституційних і соціально-економічних засад. У сучасних умовах безпека перестає ототожнюватися виключно з воєнно-оборонним компонентом і дедалі більше набуває комплексного, міждисциплінарного характеру,

охоплюючи захист прав і свобод людини, забезпечення безперервності життєдіяльності територіальних громад, стабільність публічних інституцій та здатність регіонів адаптуватися й відновлюватися в умовах тривалих кризових впливів. Саме регіональний рівень у цих умовах стає ключовим простором реалізації державної безпекової політики, оскільки тут безпосередньо концентруються наслідки воєнних дій, гуманітарних загроз і соціально-економічних втрат. Методологічною основою сучасного осмислення проблем національної та регіональної безпеки виступає антропоцентрична парадигма, відповідно до якої людина, її гідність, життя, безпека та основоположні права визнаються системоутворюючими цінностями державної політики. У межах цієї парадигми регіональна безпека розглядається як складова людської безпеки, що включає фізичний, соціальний, економічний, правовий і гуманітарний виміри. Порухення доступу населення до базових соціальних благ — безпечного житла, медичної допомоги, освіти, соціального захисту, свободи пересування, участі у публічному управлінні — не лише поглиблює соціальну вразливість, але й безпосередньо підриває довіру до державних інституцій, знижуючи спроможність регіонів до стабілізації та відновлення. У цьому сенсі забезпечення регіональної безпеки в умовах збройної агресії є неможливим без інтеграції прав людини як ключового критерію ефективності безпекових рішень. Водночас антропоцентричний підхід логічно поєднується з концепцією резильєнтності, яка в сучасній правовій доктрині трактується як здатність територіальних спільнот, органів публічної влади та суспільних інституцій забезпечувати безперервність функціонування, протидіяти деструктивним впливам та відновлюватися без втрати базових характеристик розвитку. Резильєнтність регіонів включає інституційну спроможність органів державної влади та місцевого самоврядування, фінансову автономію громад, ефективну міжвідомчу координацію, правову визначеність процедур кризового управління, а також активну участь населення у процесах прийняття рішень. Саме через призму резильєнтності безпекова політика набуває довгострокового характеру, орієнтованого не лише на реагування на загрози, але й на формування стійкості до майбутніх криз.

Конституційно-правовий вимір забезпечення національної та регіональної безпеки в умовах збройної агресії полягає у необхідності поєднання режимів воєнної безпеки з гарантуванням основоположних прав і свобод людини. Конституція України закріплює принцип невідчужуваності прав і свобод навіть за умов воєнного або надзвичайного стану, допускаючи лише тимчасові, пропорційні та обґрунтовані обмеження, спрямовані на досягнення легітимної мети захисту національної безпеки [7]. Міжнародно-правові стандарти, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини та норми

міжнародного гуманітарного права, визначають чіткі межі таких обмежень і покладають на державу позитивні зобов'язання щодо захисту цивільного населення, забезпечення доступу до правосуддя та відновлення порушених прав. В першу чергу слід зазначити, що конституційно-правові засади регулюють не лише загальнодержавні механізми забезпечення безпеки, а й формують нормативні рамки діяльності місцевих органів влади у реалізації регіональних стратегій. Закон України «Про основи національної безпеки України» [4] та Закон України «Про засади державної регіональної політики» [3] визначають принципи координації дій центральних і місцевих органів влади, що включають оцінку ризиків, стратегічне планування ресурсів та створення умов для соціально-економічного розвитку і стабілізації територій. Разом із тим забезпечення регіональної безпеки в умовах збройної агресії об'єктивно вимагає диференційованого підходу до територій. Більшість дослідників обґрунтовано підкреслюють необхідність адаптації державних механізмів управління до специфіки окремих регіонів з урахуванням безпекових і соціально-економічних ризиків, що набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану та повоєнної реконструкції [12]. Аналіз практики свідчить, що за відсутності чіткої системи моніторингу ефективності реалізації регіональних стратегій розвиток територій стає фрагментарним і не забезпечує належної стійкості перед новими викликами [11], насамперед тими, що стосуються належного захисту прав людини, що ще раз підкреслює необхідність вкорінення ідей антропоцентризму.

Правові механізми забезпечення регіональної безпеки в Україні формуються на основі Конституції України [7], законів та підзаконних актів, які регламентують діяльність центральних і місцевих органів влади у сфері безпеки, територіального розвитку та кризового управління, включно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] та спеціальними нормативними актами щодо воєнного стану і цивільного захисту [5]. Аналіз законодавства у цій сфері дає підстави стверджувати, що ключові практичні аспекти реалізації цих механізмів включають створення кризових адміністративних режимів у регіонах з високим рівнем ризику, інтеграцію систем оцінки ризиків (у тому числі соціально-економічних, демографічних та безпекових), впровадження міжнародних стандартів безпеки та адаптацію передового зарубіжного досвіду до українських реалій, а також посилення ролі місцевого самоврядування у забезпеченні соціальних послуг, прав і безпеки населення та відновленні інфраструктури [6]. Реалізація цих підходів сприяє оперативній стабілізації ситуації, що проявляється у відновленні об'єктів критичної інфраструктури, підвищенні рівня безпеки населення, стабілізації соціально-економічних процесів і більш ефективній координації дій органів влади на центральному й місцевому рівнях [9].

Важливим доповненням до національного правового дискурсу є порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду. Балтійські держави продемонстрували ефективність інтеграції цивільної оборони, територіальної стійкості громад і стратегічних комунікацій у єдину систему національної безпеки, орієнтовану насамперед на захист населення та збереження довіри до інституцій [7]. Польща реалізує децентралізовану модель безпеки, у межах якої значна частина повноважень щодо кризового реагування, соціального захисту та відновлення інфраструктури передана регіональному й місцевому рівням, що істотно підвищує адаптивність управлінських рішень. Ізраїльський підхід базується на концепції «тотальної резильєнтності», яка поєднує правові режими надзвичайного стану, розвинену систему цивільного захисту та активну участь громадянського суспільства у забезпеченні безпеки, що дозволяє мінімізувати соціальні втрати навіть в умовах тривалих загроз [8; 9].

Кейс-аналіз Харківської, Запорізької та Миколаївської областей дозволяє емпірично простежити практичну реалізацію антропоцентричних і резильєнтних механізмів регіональної політики в умовах тривалих безпекових викликів. Харківська область демонструє значення кризових адміністративних режимів і міжвідомчої координації для забезпечення безперервного функціонування систем життєзабезпечення населення та оперативного відновлення критичної інфраструктури в умовах постійних обстрілів. Запорізька область актуалізує складність поєднання режимів воєнної безпеки із захистом прав внутрішньо переміщених осіб, екологічної та техногенної безпеки, що вимагає комплексних правових рішень. Миколаївська область засвідчує вирішальну роль інституційної резильєнтності органів публічної влади у стабілізації соціально-економічної ситуації та підтриманні економічної активності регіону [10; 11]. У сукупності ці регіони фактично виступають тестовими майданчиками для перевірки спроможності правових і управлінських механізмів функціонувати в умовах тривалих і комплексних загроз.

Узагальнення національного, регіонального та зарубіжного досвіду обґрунтовує необхідність вдосконалення законодавства України у сфері національної та регіональної безпеки. Доцільним є нормативне закріплення концепції регіональної резильєнтності, розширення повноважень місцевого самоврядування у сфері кризового управління, запровадження оцінки впливу безпекових рішень на права людини та інституціоналізація участі громад.

Загалом сучасна практика регіонального розвитку потребує синергії між традиційними правовими механізмами та новітніми концептуальними підхо-

дами. Концепція цивілізаційної безпеки дозволяє розглядати регіони як соціокультурні системи, що інтегрують економічні, гуманітарні, екологічні та правові виміри розвитку. Це особливо актуально для України, де агресія спрямована не лише на руйнування інфраструктури, а й на підриг соціальної згуртованості та правових основ державності. Державна цілісність у сучасному дискурсі безпеки виступає не лише формальним принципом територіальної недоторканності, а й соціально-правовою конструкцією, що забезпечує єдність політичних, правових і ціннісних орієнтирів у кризових умовах. З позицій антропоцентризму її збереження пов'язане зі здатністю держави гарантувати людині безпеку, доступ до базових благ і ефективний захист прав незалежно від регіону проживання. Регіональна політика стає інструментом територіальної інтеграції та відновлення довіри до публічної влади. Ключовою умовою реалізації цих підходів є інституційна резильєнтність, що забезпечує гнучку адаптацію державних і місцевих інститутів до зміненої безпекової реальності, прогнозування ризиків, мобілізацію ресурсів та координацію дій у кризових умовах. Вона має чіткий правовий вимір і дозволяє поєднувати режими воєнної безпеки з дотриманням стандартів прав людини та принципів належного врядування. Резильєнтність виступає системоутворюючим елементом сучасної регіональної політики, орієнтованою на стабільність і відновлення. Запровадження цих концептуальних елементів формує не лише реактивні, а й проактивні моделі управління, здатні підтримувати розвиток громад, гарантувати права людини та забезпечувати стійкість регіонів навіть під час тривалих криз і зовнішніх загроз.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Національна та регіональна безпека України в умовах збройної агресії потребують комплексного й системного підходу, що поєднує конституційно-правові, інституційні та стратегічні механізми. Інтеграція категорій цивілізаційної безпеки, державної цілісності та інституційної резильєнтності створює концептуальну основу для адаптивних моделей регіонального розвитку, здатних забезпечувати баланс між безпековими потребами, соціально-економічним розвитком територій та дотриманням прав людини. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення механізмів інтеграції конституційно-правових і міжнародно-правових стандартів у систему регіональної безпеки, розробку методик оцінки ризиків і впливу воєнних загроз на регіональний розвиток, а також формування практичних рекомендацій щодо адаптації стратегічного планування до умов тривалих криз.

Література

1. Білик Р.Р. Інституційно-правові аспекти політики забезпечення регіональної економічної безпеки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 4. С. 97–102.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України. 21.05.1997. URL: <https://surli.cc/nyxqak> (дата звернення: 29.12.2025)
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України. 05.02.2015. <https://surli.cc/nyxqak> (дата звернення: 29.12.2025).
4. Про основи національної безпеки України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. С. 20–36.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. 12.05.2015. <https://surli.cc/nyxqak> (дата звернення: 29.12.2025).
6. Качмарський Є.І. Регіональна політика в умовах військового стану в Україні. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 37–43.
7. Конституція України від 28.06.1996. Київ : Парламентське вид-во, 2023. 92 с.
8. Кравець А.Ю., Астахов І.В. Регіональна політика України: проблеми та перспективи. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 44–51.
9. Стратегія територіального розвитку України: аналітичні матеріали. Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України. Київ : НАН України, 2022. 224 с.
10. Koltun V., Palamarchuk T., Lutsenko L. Organisational and financial mechanism for improving interregional cooperation in the context of post-war reconstruction of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration*. 2024. № 20(2). P. 16–24.
11. Rudenko L., Lisovskyi S., Maruniak E. Dilemmas of regional development in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*. 2020. № 3. P. 36–45.
12. Zheliuk T., Zhukovska A. Inclusive development of territorial communities in the conditions of war and post-war reconstruction. *Herald of Economics*. 2024. № 4. P. 24–45.

References

1. Bilyk R.R. Instytutsiino-pravovi aspekty polityky zabezpechennia rehionalnoi ekonomichnoi bezpeky. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2015. Vyp. 4. S. 97–102 [in Ukrainian].
2. Zakonom Ukrainy “Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini”. 21.05.1997. URL: <https://surli.cc/nyxqak> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky”. 05.02.2015. <https://surli.cc/nyxqak> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy “Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy”. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. S. 20–36 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu”. 12.05.2015. <https://surli.cc/nyxqak> [in Ukrainian].
6. Kachmarskyi Ye.I. Rehionalna polityka v umovakh viiskovoho stanu v Ukraini. *Politychne zhyttia*. 2024. № 4. S. 37–43 [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 2023. 92 s. [in Ukrainian].
8. Kravets A.Iu., Astakhov I.V. Rehionalna polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy. *Politychne zhyttia*. 2024. № 4. S. 44–51 [in Ukrainian].
9. Stratehiia terytorialnoho rozvytku Ukrainy: analitychni materialy. Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy, 2022. 224 s. [in Ukrainian].
10. Koltun V., Palamarchuk T., Lutsenko L. Organisational and financial mechanism for improving interregional cooperation in the context of post-war reconstruction of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration*. 2024. № 20(2). P. 16–24.
11. Rudenko L., Lisovskyi S., Maruniak E. Dilemmas of regional development in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*. 2020. № 3. P. 36–45.
12. Zheliuk T., Zhukovska A. Inclusive development of territorial communities in the conditions of war and post-war reconstruction. *Herald of Economics*. 2024. № 4. R. 24–45.

УДК 342.52

Щебетун Ірина Степанівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Shchebetun Iryna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law
Vasyl Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0001-9749-7559*

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11885

РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF PARLIAMENTARY CONTROL AS ONE OF THE FORMS OF ACTIVITY OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджується розвиток парламентського контролю як однієї з форм діяльності Верховної Ради України. Наголошується, що парламентський контроль є невід'ємним елементом реалізації повноважень парламенту та важливим інструментом впливу на діяльність органів публічної влади, що водночас потребує комплексного оновлення.

Мета. Метою статті є аналіз окремих етапів і форм розвитку парламентського контролю, визначення його місця у системі форм діяльності Верховної Ради України, а також виявлення окремих проблем нормативного та практичного характеру, які впливають на ефективність реалізації контрольних повноважень парламенту, і висунення пропозицій щодо їх вирішення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення Конституції України, Регламенту Верховної Ради України, спеціального законодавства, що регулює діяльність органів і посадових осіб парламенту, наділених контрольними повноваженнями, рішення Конституційного Суду України, а також наукові праці вітчизняних вчених, присвячені питанням парламентського контролю, діяльності тимчасових слідчих комісій та інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У роботі застосовано формально-юридичний, логіко-юридичний, структурно-функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий методи, а також методи аналізу і синтезу та правового моделювання.

Результати. У статті розкрито доктринальні підходи до розуміння парламентського контролю як правової форми діяльності Верховної Ради України та проаналізовано його нормативне закріплення. Охарактеризовано основні форми парламентського контролю, визначені чинним законодавством, зокрема контроль, що здійснюється органами та посадовими особами парламенту.

Окрему увагу приділено проблемам правового статусу та практичної діяльності тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, зокрема обмеженій юридичній силі їх висновків, процесуальній невизначеності окремих аспектів роботи, політизації та недостатнім гарантіям участі опозиційних сил. Показано, що навіть за наявності спеціального законодавчого регулювання інститут тимчасових слідчих комісій потребує подальшого вдосконалення.

Значна частина дослідження присвячена проблемам парламентського контролю у сфері дотримання прав і свобод військовослужбовців. Висловлені оцінки ефективності діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у цій сфері, а також обґрунтовано наявність системних недоліків у механізмах захисту прав військовослужбовців. На основі аналізу наукових позицій і зарубіжного досвіду обґрунтовано доцільність запровадження інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців як спеціалізованого суб'єкта парламентського контролю.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Перспективи. Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням правового регулювання діяльності тимчасових слідчих комісій, підвищенням ефективності парламентського контролю у сфері захисту прав військовослужбовців, а також із розробленням законодавчих підходів до запровадження інституту військового омбудсмена в системі контрольних механізмів Верховної Ради України.

Ключові слова: парламент, парламентський контроль, форми діяльності Верховної Ради України, тимчасові слідчі комісії, військовий омбудсман.

Summary. Introduction. The article examines the development of parliamentary control as one of the forms of activity of the Verkhovna Rada of Ukraine. It is emphasized that parliamentary control is an integral element of the exercise of parliamentary powers and an important instrument of influence on the activities of public authorities, which at the same time requires comprehensive reform.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the individual stages and forms of development of parliamentary control, determine its place in the system of activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as identify individual problems of a regulatory and practical nature that affect the effectiveness of the implementation of the control powers of parliament, and put forward proposals for their solution.

Materials and methods. The research materials include the provisions of the Constitution of Ukraine, the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine, special legislation regulating the activities of parliamentary bodies and officials vested with control powers, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as scientific works by domestic scholars devoted to issues of parliamentary control, the activities of temporary investigative commissions, and the institution of the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights. The work applies formal-legal, logical-legal, structural-functional, historical-legal, comparative-legal methods, as well as methods of analysis and synthesis and legal modeling.

Results. The article reveals doctrinal approaches to understanding parliamentary control as a legal form of activity of the Verkhovna Rada of Ukraine and analyzes its normative consolidation. The main forms of parliamentary control defined by current legislation are characterized, in particular, control exercised by parliamentary bodies and officials.

Particular attention is paid to the problems of the legal status and practical activities of the temporary investigative commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine, in particular the limited legal force of their conclusions, the procedural uncertainty of certain aspects of their work, politicization, and insufficient guarantees of participation by opposition forces. It is shown that even with the existence of special legislative regulation, the institution of temporary investigative commissions needs further improvement.

A significant part of the study is devoted to the problems of parliamentary control in the field of observance of the rights and freedoms of military personnel. Assessments of the effectiveness of the activities of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in this area are presented, and the existence of systemic shortcomings in the mechanisms for protecting the rights of military personnel is substantiated. Based on an analysis of scientific positions and foreign experience, the feasibility of introducing the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for the Rights of Military Personnel as a specialized subject of parliamentary control is substantiated.

Prospects. Prospects for further research are related to improving the legal regulation of the activities of temporary investigative commissions, increasing the effectiveness of parliamentary control in the field of protecting the rights of military personnel, and developing legislative approaches to introducing the institution of a military ombudsman into the system of control mechanisms of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: parliament, parliamentary control, forms of activity of the Verkhovna Rada of Ukraine, temporary investigative commissions, military ombudsman

Постановка проблеми. Розвиток парламентського контролю протягом років незалежності мав багатогранний та нелінійний характер. Контрольні повноваження Верховної Ради України то розширювались, то звужувались, однак загальна тенденція зводиться саме до збільшення ролі парламенту в межах реалізації функцій державного контролю. Особливо порівнюючи межі парламентського контролю за радянських часів з періодом незалежності України. Поступове нарощування парламентського контролю нерідко супроводжувалось юридичними суперечностями, зокрема, породженими інтересами політичного характеру. Також правові колізії у рамках законодавства щодо парламентського контролю виникають внаслідок недостатнього розуміння насамперед суб'єктами права законодавчої ініціативи природи та сутності інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій доктрині тривалий час зберігається дискусія щодо оптимальної моделі нормативно-правового регулювання парламентського контролю. Частина дослідників обґрунтовує доцільність прийняття окремого Закону України «Про парламентський контроль». Зокрема, таку позицію послідовно відстоює М. Гаврильців, посилаючись на пункт 33 статті 85 Конституції України, яким прямо передбачено здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією та законом [7]. Водночас інші науковці підтримують ідею розвитку парламентського контролю шляхом удосконалення Регламенту Верховної Ради України та спеціального законодавства, без ухвалення окремого кодифікованого акта [4].

Значний масив досліджень присвячено діяльності тимчасових слідчих комісій як одному з ключових інструментів парламентського контролю. О. Савичук, аналізуючи досвід європейських держав, наголошує, що: «інститут ТСК у розвинених демократіях перебуває у стані постійного нормативного та процедурного оновлення, а його ефективність значною мірою залежить від рівня участі опозиційних сил, процесуальних гарантій та прозорості діяльності» [9].

Окремий напрям наукових досліджень стосується проблем парламентського контролю у сфері забезпечення прав і свобод людини. Ще у 1999 році А. Ярмиш звертав увагу на обмеженість ефективності діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як самостійного контрольного інституту, наголосивши на необхідності його функціонування у взаємодії з іншими суб'єктами парламентського контролю [1]. У цьому ж контексті у працях О. Погібко акцентовано увагу на системних проблемах дотримання прав військовослужбовців та недостатній ефективності наявних правових механізмів їх захисту [10].

Подальший розвиток цієї проблематики простежується у дослідженнях Л. Медвідь, яка обґрунтовує доцільність запровадження спеціалізованого інституту військового омбудсмена як складової сучасної системи парламентського контролю [11]. Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про послідовну еволюцію підходів до парламентського контролю — від загальних питань його нормативної моделі до спеціалізованих механізмів захисту прав окремих категорій осіб, зокрема військовослужбовців.

Цілі статті. Цілями статті є акцентувати увагу на деяких етапах та формах парламентського контролю, наголосити на проблемах, які досі залишаються невирішеними у межах цих форм, а також зробити пропозицію щодо часткового посилення парламентського контролю у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Почати дослідження варто зі стислого визначення місця парламентського контролю в системі форм діяльності українського парламенту. Класичним уже став поділ форм на три основні категорії: правові, організаційні та матеріально-технічні форми діяльності Верховної Ради України. При цьому парламентський контроль безпосередньо відноситься саме до правових форм, водночас його реалізація неможлива без належного організаційного та матеріально-технічного забезпечення. Таке бачення є загальноприйнятим у спільноті вчених-правників, хоча деякі з них відстоюють думку про місце парламентського контролю на рівні з уже згаданими формами діяльності. Також парламентський контроль нерідко співвідносять із організаційно-правовими формами відповідно до рішення Конституційного Суду України: «Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у різних організаційно-правових формах, але тільки у межах, визначених Конституцією України» [2].

Проте якої б концептуальної позиції не дотримувалися науковці, беззаперечним є те, що парламентський контроль не має абстрактного чи довільного характеру, а здійснюється в чітко визначених правових межах. Такі межі встановлюються на рівні Конституції України, Регламенту Верховної Ради України та спеціального (профільного) законодавства, яке конкретизує форми, суб'єктів і процедури реалізації контрольних повноважень парламенту тощо. Водночас зазначене законодавство формувалося в умовах пострадянського правового транзиту та об'єктивно потребувало глибокого переосмислення й системних реформ після здобуття Україною незалежності. Для ілюстрації інституційної та змістовної відмінності відповідних підходів доцільно звернутися до особливостей організації та здійснення парламентського контролю в період Української РСР: «контроль Рад мав загальний (тотальний) характер, охоплював територію всієї країни. Він поширювався не тільки на всі інші державні органи, а й на всі галузі державного, господарського, соціально-культурного будівництва, на всі підприємства, установи та організації. На законодавчому рівні широкі контрольні повноваження надавалися всій Верховній Раді, а також її органам — Президії Верховної Ради, постійним комітетам місцевих Рад, депутатським групам. Брати активну участь у контролі за діяльністю органів, підприємств, установ та організацій було правом та обов'язком народних депутатів. Але на практиці... парламентський контроль не реалізовувався, оскільки це є ознакою демократичної держави, в якій реалізується принцип розподілу влади. Важко очікувати у державі з тоталітарним режимом та однією правлячою партією будь-якого парламентського контролю» [3]. У часи незалежності постала потреба в правовому забезпеченні реального здійснення парламентського контролю, при цьому важливим залишалось недопущення надмірної концентрації контрольних повноважень у одного, бодай і колегіального, органу влади.

Підходи щодо нормативно-правового регулювання парламентського контролю відрізняються й досі, однак найширшої дискусії тема сягнула на межі сторіч. Так, більша частина парламентарів та науковців вважає, що юридичною основою парламентського контролю має слугувати Основний закон, Регламент та спеціальне законодавство, що регулює діяльність органів Верховної Ради України, які, серед іншого, наділені контрольними повноваженнями. З цього приводу доцільною є позиція Ю. Барабаша, яку він висловлював у 2004 році: «Аналіз таких форм парламентського контролю, як парламентські слухання та парламентське розслідування, показав, що відсутність належної нормативно-правової бази їх організації і проведення не дозволяє повноцінно використати потенціал контрольної функції парламенту. Унаслідок цього є нагальна необхідність у прийнятті законів України «Про Регламент Верховної

Ради України», «Про тимчасові слідчі та спеціальні комісії Верховної Ради України». Потребують відповідної новелізації закони України «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України», інші нормативно-правові акти у сфері парламентського контролю» [4]. Інші вчені, серед яких І. Залюбовська, притримуються думки щодо необхідності прийняття окремого, самостійного закону щодо парламентського контролю, положення якого замінили б відповідні норми в Регламенті та розширили їх: «Прийняття зазначеного закону позитивно вплине на створення системи гарантій законності в Україні, упорядкує практику реалізації парламентського контролю, збільшить його ефективність» [5]. Відповідні законодавчі ініціативи були свого часу зареєстровані у парламенті [6] і підтримуються до сьогодні [7].

Попри наявність різних доктринальних підходів до визначення оптимальної моделі нормативно-правового забезпечення парламентського контролю, які мають сенс, нині реалізація та еволюція парламентського контролю відбувається в межах чинного Регламенту Верховної Ради України та пов'язаного з ним спеціального законодавства. Саме ці акти становлять базову нормативну основу контрольної діяльності парламенту, а відтак подальше підвищення її ефективності доцільно пов'язувати не з потенційною зміною концепції регулювання, а з удосконаленням наявних регламентних та законодавчих механізмів, які фактично застосовуються у практиці парламентського контролю.

Так, чинним Регламентом передбачено декілька форм (видів) парламентського контролю. Як зазначає С. Косінов, поділ можна здійснити за такою структурою: «1) контроль, який здійснює безпосередньо парламент; 2) контроль, здійснюваний спеціальними постійними органами й посадовцями; 3) контроль, що його здійснюють постійні чи тимчасові робочі органи парламенту; 4) контрольна діяльність народних депутатів» [8]. Таке бачення загальної системи залишається актуальним і нині, втім за останні 10 років, з урахуванням нових процедурних, інституційних і функціональних елементів контрольної діяльності Верховної Ради України, можна стверджувати, що значних змін зазнало змістовне наповнення та внутрішня деталізація наведених форм (видів).

У межах третьої категорії парламентського контролю діють Тимчасові слідчі комісії (далі — ТСК). Хоча Ю. Барабаш ще на початку 2000-х років обґрунтовано наголошував на необхідності прийняття окремого закону про ТСК, що було реалізовано лише через п'ятнадцять років після публікації відповідного дослідження, станом на 2026 рік низка ключових питань їх правового статусу та практичної діяльності залишається відкритою, навіть за наявності спеціального законодавчого регулювання.

Такими питаннями, серед іншого, є обмежений юридичний ефект висновків і пропозицій ТСК, недо-

статня процесуальна визначеність процедур роботи ТСК (зокрема щодо порядку збирання інформації, виклику посадових осіб, доступу до документів з обмеженим доступом та забезпечення балансу між публічністю і захистом таємниці), політизація діяльності ТСК, недостатні гарантії участі опозиції (зокрема щодо утворення ТСК, формування керівного складу та реального впливу опозиційних фракцій на порядок денний і результати роботи комісії).

І в цьому немає нічого незвичного: навіть у розвинених демократіях інститут ТСК постійно оновлюється. Було б вкрай необачно припускати, що прийняття окремого закону одразу вирішить усі проблемні аспекти. Головне поступово вдосконалювати чинний закон про ТСК і з часом виправити наявні в ньому неточності. Так, профільні дослідження демонструють, що: «абсолютна більшість країн розвинутої демократії — членів ЄС не лише активно використовує ТСК як суб'єкт парламентського контролю, але й упродовж останніх років здійснила конституційне або законодавче оновлення нормативної бази, що регламентує діяльність таких комісій. Зазначені зміни, як правило, орієнтовані на підвищення ефективності діяльності ТСК, забезпечення прозорості їхньої роботи та посилення ролі опозиційних сил у контролі за діяльністю виконавчої влади» [9].

Іншою проблемою в межах парламентського контролю, яка простежується вже доволі давно і є вкрай актуальною на сьогодні, є забезпечення парламентського контролю за дотриманням прав і свобод військовослужбовців. Станом на 2008 рік правники вже бачили та наголошували на таких важливих моментах: «недопущення та припинення порушень Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів, регламентуючих застосування Збройних Сил; доведення органам державної влади та громадським інститутам суспільства повної, достовірної та оперативної інформації про відповідність Конституції України стану та діяльності Збройних Сил; створення законодавчо визначеного механізму цивільно-військових відносин щодо забезпечення пріоритетів політичних підходів з питань військового будівництва та розвитку, а також у прийнятті рішень використання військових формувань; збалансованість економічних можливостей держави, бюджетних асигнувань на оборону та реальних потреб військових формувань для надійного забезпечення оборони України; підтримка політичної стабільності українського суспільства в напрямі невтручання, виключення можливості застосування військових формувань у суспільно-політичних процесах; урахування пропозицій, громадської думки з питань діяльності військового управління та посадових осіб у сфері оборони України, а також із питань захисту соціальних, економічних, політичних та особистих прав і інтересів військовослужбовців, цивільного персоналу» [10].

На сьогодні більшість (або навіть усі) із зазначених проблем тією чи іншою мірою зберігаються, а окрім цього науковці виокремлюють інші проблеми захисту прав і свобод військовослужбовців. Зокрема, Л. Медвідь наголошує на такому:

«1) наявність системних недоліків у гарантіях прав військовослужбовців;

2) масові та систематичні порушення прав військовослужбовців;

3) надмірна широта сфери парламентського контролю та розпорошення повноважень;

4) зменшення кількості звернень до Уповноваженого як ознака втрати довіри;

5) недостатня юридична сила актів реагування омбудсмана». Окремо підкреслено: «Серйозною прогалиною в законодавстві є те, що акти реагування Уповноваженого мають рекомендаційний характер і законодавством не встановлено юридичних наслідків на результати діяльності Уповноваженого» [11].

При цьому авторка вважає, що наведені проблеми можна ефективно вирішити, запровадивши інститут Уповноваженого по правам військовослужбовців (військового омбудсмана). Фіналізуючи викладене Л. Медвідь, наводить такі аргументи на користь запровадження зазначеного інституту:

«1) необхідність спеціалізованого захисту саме військовослужбовців;

2) міжнародний досвід і позитивний ефект військового омбудсмана. На прикладі Німеччини показано практичну ефективність інституту: «Завдяки цьому інституту бундестагу та уряду ФРН вдалося подолати чимало проблем в армії, що відіграло значну роль у зміцненні боєздатності бундесверу»;

3) фокус виключно на правах військовослужбовців як перевага;

4) підвищення ефективності контролю і реально-го захисту прав».

Окрім цього, посилення парламентського контролю шляхом запровадження посади військового омбудсмана цілком відповідає сучасним реаліям та післявоєнним викликам.

З огляду на умови повномасштабної війни та об'єктивне зростання ролі сектору безпеки і оборони у функціонуванні держави, створення окремого військового омбудсмана видається доцільним та концептуально виправданим кроком у розвитку системи парламентського контролю за дотриманням прав і свобод військовослужбовців. Для держави, що перебуває у стані тривалого збройного протистояння, загальні механізми захисту прав людини, навіть за умови їх формальної універсальності, не завжди здатні врахувати специфіку військової служби, режиму секретності та особливостей підпорядкування у Збройних Силах та інших військових формуваннях.

На відміну від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, військовий омбудсман міг би бути наділений розширеними повноваженнями доступу до інформації з обмеженим доступом, окремо

мав би можливість безперешкодного відвідування військових частин, зон бойових дій, а також діяти у межах спеціальних процедур взаємодії з органами військового управління.

В умовах воєнного стану інститут військового омбудсмана міг би бути спрямований на вирішення найбільш гострих і системних проблем, що безпосередньо впливають на реалізацію прав військовослужбовців та боєздатність Збройних Сил України.

По-перше, однією з ключових сфер діяльності військового омбудсмана могло б стати забезпечення дотримання прав військовослужбовців на грошове, соціальне та матеріальне забезпечення. На практиці нерідко виникають затримки у виплаті грошового забезпечення, додаткових винагород, компенсацій у разі поранення, загибелі тощо, а також проблеми з нарахуванням пільг і соціальних гарантій членам сімей військовослужбовців. Військовий омбудсман міг би виступати ефективним інструментом оперативного реагування на такі порушення, здійснювати перевірки дотримання фінансово-соціальних гарантій та ініціювати усунення системних недоліків.

По-друге, особливо гострою є проблема доступу військовослужбовців до належної психологічної допомоги та реабілітації. Йдеться як про психологічну підтримку під час проходження служби та перебування у зоні бойових дій, так і про післябойову адаптацію, профілактику посттравматичних стресових розладів, професійного вигорання тощо. Військовий омбудсман міг би здійснювати моніторинг наявності та якості психологічних програм, доступності фахівців, умов конфіденційності звернень, а також реагувати на випадки формального або декларативного підходу до психологічної допомоги.

По-третє, до кола гострих питань, які міг би вирішувати військовий омбудсман, належить захист прав військовослужбовців у відносинах із командуванням, зокрема у сфері дисциплінарної практики, переведень, звільнення з військової служби, надання відпусток і ротацій. Наявність незалежного органу з чітко визначеними гарантіями захисту заявників могла б істотно знизити рівень неформального тиску та страху перед поданням скарг.

У ширшому контексті створення військового омбудсмана може розглядатися як виправдане посилення парламентського контролю. Такий інститут здатний стати ефективним «містком» між Верховною Радою України та військовою організацією держави, забезпечуючи баланс між вимогами обороноздатності та стандартами захисту прав людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ключовими напрямками, на яких доцільно зосередити увагу законодавця у контексті подальшого розвитку парламентського контролю, є посилення ролі Тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, інституту військового омбудсмана та інших суб'єктів контрольної діяльності парламенту. Особливої актуальності набуває необхідність

удосконалення механізмів парламентського контролю у сфері дотримання прав і свобод військовослужбовців, що в умовах воєнного стану має розглядатися як один із пріоритетних напрямів діяльності суб'єктів законодавчої ініціативи.

Водночас законотворча діяльність парламентарів нині направлена не на вирішення системних проблем парламентського контролю, а, зокрема, на невиправдане посилення впливу на посадових осіб органів публічної влади. Йдеться про ініціативу запровадження адміністративної відповідальності для посадових осіб, які не з'явилися на засідання парла-

менту у разі офіційного запрошення, яке на відміну від вимоги присутності, має суто рекомендаційний, необов'язковий характер [12].

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень і законодавчої роботи є постатейне формування проекту Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців», удосконалення процедур утворення та діяльності Тимчасових слідчих комісій із посиленням ролі опозиційних фракцій, а також розробку цілісної стратегії розвитку парламентського контролю як однієї з основних форм діяльності Верховної Ради України.

Література

1. Ярмиш А. Н. Проблеми парламентського захисту прав людини. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 247–254. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_1999_9_59.pdf (дата звернення: 24.01.2026).
2. Рішення Конституційного Суду України від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000 (справа про статус народного депутата України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-00#Text> (дата звернення: 24.01.2026).
3. Залюбовська І. К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: автореферат дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2002. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02ziksdu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 24.01.2026).
4. Барабаш Ю. Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики: автореферат дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2004. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2004/04bygptp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 24.01.2026).
5. Залюбовська І. К. Законодавче забезпечення парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в Україні: сучасність та перспективи (Проект Закону України «Про основні засади парламентського контролю в Україні»). Актуальні проблеми держави і права 19 (2003): 53–56. URL: <http://www.apdp.in.ua/v19/16.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).
6. Про основні засади парламентського контролю в Україні: проект закону України від 14.09.1999 № 3472–1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6749 (дата звернення: 24.01.2026).
7. Гаврильців М. Ефективний парламентський контроль як вагомий елемент демократії в Україні. *Парламентські читання*: матеріали Щорічної міжнародної наукової конференції. 18–19 листопада 2016 року. Київ, Україна. С. 23–28. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1134149/mod_resource/content/0/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%20%C2%AB%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%C2%BB.pdf#page=24 (дата звернення: 24.01.2026).
8. Косінов С. А. Особливості здійснення парламентського контролю в Україні. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 8–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_4 (дата звернення: 24.01.2026).
9. Савичук О. О. Тенденції розвитку тимчасових слідчих комісій як суб'єктів парламентського контролю в країнах Європейського Союзу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Том 36 (75), № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.2/13>
10. Погірко, О. І. Основні напрями парламентського контролю у військовій сфері. *Актуальні проблеми держави і права*. № 35, 2007. С. 378–382. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/85.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).
11. Медвідь Л. П. Зміст та характеристика парламентського контролю за додержанням прав та свобод людини та свобод людини і громадянина, в тому числі військовослужбовців. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264949/260928> (дата звернення: 24.01.2026)
12. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо поновлення законних процедур парламентського контролю : проект закону України від 14.11.2025 № 14215. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58711> (дата звернення: 24.01.2026)

References

1. Yarmysh, A. N. (1999). Problemy parlamentskoho zakhystu prav liudyny. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav*, (9), 247–254. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_1999_9_59.pdf
2. Konstytutsiyni Sud Ukrainy. (2000, May 10). *Rishennia № 8-rp / 2000 (sprava pro status narodnoho deputata Ukrainy)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-00#Text>
3. Zaliubovska, I. K. (2002). *Parlamentskyi kontrol za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady yak zasib zabezpechennia zakonnosti u sferi derzhavnoho upravlinnia* (Extended abstract of PhD dissertation). Odesa. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Image_file_name=DOC/2002/02ziksdu.zip
4. Barabash, Yu. H. (2004). *Parlamentskyi kontrol v Ukraini: problemy teorii ta praktyky* (Extended abstract of PhD dissertation). Kharkiv. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Image_file_name=DOC/2004/04bygptp.zip
5. Zaliubovska, I. K. (2003). Zakonodavche zabezpechennia parlamentskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini: Suchasnist ta perspektyvy (Proekt Zakonu Ukrainy “Pro osnovni zasady parlamentskoho kontroliu v Ukraini”). *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (19), 53–56. <http://www.apdp.in.ua/v19/16.pdf>
6. Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, September 14). *Pro osnovni zasady parlamentskoho kontroliu v Ukraini* (Draft Law No. 3472–1). https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6749
7. Havryltsiv, M. (2016). Efektyvnyi parlamentskyi kontrol yak vahomyi element demokratii v Ukraini. In *Materialy shchorichnoi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii “Parlamentski chytannia”* (pp. 23–28). Kyiv, Ukraine. https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1134149/mod_resource/content/0/наукова%20конференція%20”Парламентські%20читання”.pdf#page=24
8. Kosinov, S. A. (2013). Osoblyvosti zdiisnennia parlamentskoho kontroliu v Ukraini. *Yuryst Ukrainy*, (3), 8–16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_4
9. Savychuk, O. O. (2025). Tendentsii rozvytku tymchasovykh slidchykh komisii yak subiektiv parlamentskoho kontroliu v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 36(75), 2. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.2/13>
10. Pohibko, O. I. (2007). Osnovni napriamy parlamentskoho kontroliu u viiskovii sferi. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (35), 378–382. <http://www.apdp.in.ua/v35/85.pdf>
11. Medvid, L. P. (n.d.). Zmist ta kharakterystyka parlamentskoho kontroliu za doderzhanniam prav ta svobod liudyny i hromadianyna, v tomu chysli viiskovosluzhbovtziv. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264949/260928>
12. Verkhovna Rada Ukrainy. (2025, November 14). *Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo ponovlennia zakonnykh protsedur parlamentskoho kontroliu* (Draft Law No. 14215). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58711>

УДК 343.132:341.645.2

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кривокурс Олександр Григорович

*доктор філософії у галузі права, доцент,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Kryvopusk Oleksandr

*Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Forensic Science and Pre-Medical Training
Dnipro State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-4889-5205*

Миргородська Каріна Миколаївна

*курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Myrhorodska Karina

*Cadet at the Faculty of Training Specialists
for Pre-Trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine
Dnipro State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0002-6006-0403*

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11801

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

TACTICS OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS WITH DUE REGARD TO THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Анотація. У науковій статті досліджено тактику проведення слідчих (розшукових) дій (далі — СРД) з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Проаналізовано основні принципи організації та здійснення таких дій на досудовому етапі кримінального провадження, а також механізми фіксації результатів слідчих дій відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України). Окремо розглянуто питання допиту та обшуку як складних і важливих слідчих дій, у контексті забезпечення законності та недопущення порушення прав людини. Розглянуто практику ЄСПЛ, що ілюструє стандарти дотримання процесуальних гарантій та допустимості доказів, а також вплив методів допиту та організації обшуку на справедливість кримінального провадження. Особлива увага приділяється інтеграції рекомендацій ЄСПЛ у практичну діяльність слідчих для підвищення ефективності та законності слідчих (розшукових) дій. У статті зроблено висновки щодо необхідності застосування комплексного підходу, що поєднує криміналістичні знання, тактичні прийоми та стандарти ЄСПЛ, для забезпечення об'єктивності та допустимості доказів у судовому провадженні.

Вступ. Ефективне проведення СРД є ключовим елементом забезпечення законності та об'єктивності кримінального провадження. У сучасних умовах, коли злочинність набуває транснаціонального характеру та ускладнюється формами вчинення правопорушень, для правоохоронних органів важливо не лише виявляти факти порушення закону, а й здійснювати належне доказування на досудовому етапі. Недостатнє дотримання процесуальних гарантій може призвести до неприйнятності доказів у судовому провадженні та порушення прав людини.

У цьому контексті особливе значення набуває практика ЄСПЛ, яка не лише тлумачить положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а й окреслює стандарти належного проведення слідчих дій,



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

зокрема допиту та обшуку. Рішення ЄСПЛ допомагають виявляти недоліки у досудовому розслідуванні, сприяють забезпеченню законності та підвищенню якості доказової бази.

Метою даної статті є аналіз тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики ЄСПЛ, визначення основних організаційно-тактичних заходів, а також способів інтеграції міжнародних стандартів у практичну діяльність слідчого. Особлива увага приділяється тактичним аспектам допиту та обшуку, процедурі фіксації результатів СРД, а також застосуванню висновків ЄСПЛ для забезпечення допустимості доказів у судовому провадженні.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному поєднанні криміналістичних методів і міжнародних стандартів прав людини, що дозволяє сформувати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності слідчих дій на досудовому етапі.

Мета. Метою дослідження є комплексний аналіз тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ, виявлення основних організаційно-тактичних заходів під час таких дій, а також визначення способів інтеграції міжнародних стандартів прав людини у практичну діяльність слідчих для підвищення ефективності розслідування та забезпечення допустимості доказів у судовому провадженні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база, що регламентує діяльність правоохоронних органів у сфері проведення СРД, зокрема КПК України; 2) наукові праці українських та зарубіжних авторів, присвячені питанням криміналістики, організації допиту та обшуку, фіксації результатів слідчих дій, а також використання сучасних технологій у кримінальному провадженні; 3) міжнародно-правові акти та стандарти, які регулюють дотримання прав людини та процесуальні гарантії під час проведення слідчих дій, а також практика ЄСПЛ, яка визначає стандарти допустимості доказів та законності слідчих дій. У процесі дослідження було застосовано такі наукові методи: 1) аналізу та синтезу – для розкриття особливостей правового регулювання та практики проведення СРД; 2) порівняльно-правовий – для співставлення національних норм із міжнародними стандартами у сфері кримінального процесу та прав людини; 3) системно-структурний – для визначення взаємозв'язку між елементами тактики слідчих дій, організацією взаємодії слідчих та інших учасників процесу; 4) метод узагальнення та групування – для формування висновків щодо удосконалення тактичних прийомів і процедур проведення СРД; 5) логічного узагальнення результатів – для формулювання висновків про стратегічне значення інтеграції практики ЄСПЛ у тактику проведення СРД.

Результати. У науковій статті з'ясовано особливості тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ, зокрема щодо організації та здійснення допиту, обшуку, огляду місця події та фіксації доказів. Проаналізовано процесуальні аспекти складання протоколів, використання додатків до них (фототаблиці, схеми, письмові пояснення, аудіо- та відеозаписи) та їх роль у забезпеченні допустимості доказів у судовому провадженні. Встановлено, що практика ЄСПЛ допомагає виявляти недоліки у проведенні слідчих дій, зокрема щодо забезпечення законності, уникнення тиску на учасників процесу та дотримання стандартів прав людини, а також сприяє вдосконаленню організаційно-тактичних заходів слідчих, підвищенню ефективності і об'єктивності розслідування. З'ясовано, що інтеграція рекомендацій ЄСПЛ у тактику проведення слідчих дій дозволяє забезпечити більш системний підхід, покращує планування процесуальних дій і зміцнює позиції слідчого у забезпеченні законності та допустимості доказів у суді.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні тактики проведення СРД із системним урахуванням практики Європейського суду з прав людини, розробці методичних рекомендацій для слідчих щодо інтеграції міжнародних стандартів прав людини у процес досудового розслідування, дослідженні ефективності застосування сучасних технологій для фіксації та документування СРД, а також у порівняльному аналізі національних та зарубіжних підходів до організації допиту, обшуку та огляду місця події для підвищення якості доказової бази та забезпечення допустимості доказів у суді.

Ключові слова: тактика слідчих дій, розшукові дії, практика ЄСПЛ, права людини, допит, обшук, огляд місця події, процесуальні гарантії, допустимість доказів, криміналістика.

Summary. The scientific article investigates the tactics of conducting investigative (search) actions (hereinafter – ISA) with consideration of the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR). The main principles of organizing and performing such actions at the pre-trial stage of criminal proceedings are analyzed, as well as the mechanisms for recording the results of investigative actions in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – CPC of Ukraine). The issues of interrogation and search as complex and significant investigative actions are separately examined in the context of ensuring legality and preventing violations of human rights. The practice of the ECHR is reviewed, illustrating the standards for procedural guarantees and admissibility of evidence, as well as the impact of interrogation methods and search organization on the fairness of criminal proceedings. Special attention is given to the integration of ECHR recommendations into the practical activities of investigators to enhance the effectiveness and legality of investigative (search) actions. The article concludes on the necessity of applying a comprehensive approach that combines forensic knowledge, tactical techniques, and ECHR standards to ensure objectivity and admissibility of evidence in court proceedings.

Introduction. Effective conduct of investigative (search) actions (ISA) is a key element in ensuring the legality and objectivity of criminal proceedings. In the modern context, when crime takes on a transnational character and the methods of committing offenses become increasingly complex, law enforcement agencies must not only detect violations of the law but also ensure proper evidence collection at the pre-trial stage. Insufficient compliance with procedural guarantees can lead to the inadmissibility of evidence in court proceedings and violations of human rights.

In this context, the practice of the European Court of Human Rights (ECHR) is of particular importance, as it not only interprets the provisions of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms but also outlines standards for the proper conduct of investigative actions, including interrogation and search. ECHR decisions help identify deficiencies in pre-trial investigations, contribute to ensuring legality, and improve the quality of the evidentiary base.

The aim of this article is to analyze the tactics of conducting investigative (search) actions with consideration of ECHR practice, identify the main organizational and tactical measures, and explore ways to integrate international standards into the practical activities of investigators. Special attention is paid to the tactical aspects of interrogation and search, the procedure for recording the results of ISA, and the application of ECHR findings to ensure the admissibility of evidence in court proceedings.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive combination of forensic methods and international human rights standards, which allows for the formulation of practical recommendations to enhance the effectiveness of investigative actions at the pre-trial stage.

Purpose. The aim of the study is a comprehensive analysis of the tactics of conducting investigative (search) actions (ISA) with consideration of ECHR practice, identification of the main organizational and tactical measures during such actions, and determination of ways to integrate international human rights standards into the practical activities of investigators to enhance the effectiveness of investigations and ensure the admissibility of evidence in court proceedings.

Materials and methods. The materials of the study include: 1) the regulatory and legal framework governing the activities of law enforcement agencies in the field of conducting investigative (search) actions (ISA), in particular the Criminal Procedure Code of Ukraine; 2) scientific works by Ukrainian and foreign authors devoted to issues of forensic science, organization of interrogations and searches, recording the results of investigative actions, as well as the use of modern technologies in criminal proceedings; 3) international legal acts and standards regulating the observance of human rights and procedural guarantees during investigative actions, as well as ECHR practice, which defines standards for the admissibility of evidence and the legality of investigative actions.

In the course of the study, the following scientific methods were applied: 1) analysis and synthesis – to reveal the features of legal regulation and the practice of conducting ISA; 2) comparative-legal method – to compare national norms with international standards in the field of criminal procedure and human rights; 3) system-structural method – to determine the interrelation between elements of investigative tactics and the organization of interaction between investigators and other participants in the process; 4) method of generalization and grouping – to formulate conclusions regarding the improvement of tactical techniques and procedures for conducting ISA; 5) logical generalization of results – to formulate conclusions on the strategic significance of integrating ECHR practice into the tactics of conducting investigative actions.

Results. The study clarifies the features of the tactics for conducting investigative (search) actions (ISA) taking into account the practice of the European Court of Human Rights (ECHR), particularly regarding the organization and conduct of interrogations, searches, crime scene inspections, and the recording of evidence. The procedural aspects of drafting protocols, using attachments to them (photographic tables, diagrams, written explanations, audio and video recordings), and their role in ensuring the admissibility of evidence in court proceedings were analyzed. It was established that ECHR practice helps identify shortcomings in the conduct of investigative actions, particularly regarding the observance of legality, avoidance of pressure on participants, and compliance with human rights standards, and also contributes to the improvement of organizational and tactical measures of investigators, increasing the efficiency and objectivity of the investigation. It was found that integrating ECHR recommendations into the tactics of investigative actions allows for a more systematic approach, improves the planning of procedural actions, and strengthens the investigator's position in ensuring legality and the admissibility of evidence in court.

Discussion. The prospects for further research lie in improving the tactics of conducting investigative (search) actions (ISA) with a systematic consideration of the practice of the European Court of Human Rights (ECHR), developing methodological recommendations for investigators on integrating international human rights standards into the pre-trial investigation process, studying the effectiveness of applying modern technologies for recording and documenting ISA, as well as conducting a comparative analysis of national and foreign approaches to organizing interrogations, searches, and crime scene inspections to enhance the quality of the evidence base and ensure the admissibility of evidence in court.

Key words: Investigative tactics, search actions, ECHR practice, human rights, interrogation, search, crime scene inspection, procedural guarantees, admissibility of evidence, forensic science.

Постановка проблеми. Сучасна практика досудового розслідування в Україні стикається з необхідністю підвищення ефективності проведення СРД, зокрема огляду місця події, допиту, обшуку та ідентифікації доказів, із одночасним дотриманням прав і свобод людини. Незважаючи на наявність нормативно-правової бази та методичних рекомендацій, дослідження та аналіз справ ЄСПЛ свідчать про часті порушення процесуальних стандартів під

час проведення слідчих дій, що впливає на законність доказів і результати судових розглядів [1; 4; 7]. Основною проблемою є недостатнє поєднання криміналістичних методик із практикою ЄСПЛ у підготовці та проведенні слідчих дій, що зумовлює ризики порушення прав учасників кримінального провадження та зниження ефективності розслідування. В умовах трансформації кримінального процесу та ускладнення криміногенних загроз ця

проблема набуває особливої актуальності, оскільки неправильно проведені слідчі дії можуть призвести до недопущення доказів у суді, затягування розслідування або неприйнятних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тактики проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини досліджується у працях українських науковців. Значний внесок у розвиток цієї тематики зробили Гвоздюк В. В., який аналізує застосування практики ЄСПЛ під час проведення огляду місця події та оцінки доказів, що сприяє вдосконаленню організації слідчих дій та підвищенню їхньої ефективності [1]; Маркус В. О., який у навчальному посібнику висвітлює методи криміналістики, зокрема тактичні прийоми допиту, огляду та документування слідчих дій [6]; а також Л. Д. Удалова та співавтори, що досліджують організацію роботи слідчо-оперативних груп, планування та координацію процесуальних дій [3].

Наукові розробки українських дослідників підкреслюють значення правильного застосування криміналістичних методів у поєднанні з національною нормативно-правовою базою, зокрема Кримінальним процесуальним кодексом України та наказами Міністерства юстиції [2; 5]. Аналіз зазначених джерел показує, що інтеграція національних методик, законодавчих норм та практики ЄСПЛ є необхідною для забезпечення законності та допустимості доказів, підвищення ефективності слідчих дій і зміцнення позицій слідчого на судовому етапі.

Метою статті є комплексне дослідження тактики проведення СРД з урахуванням практики ЄСПЛ, визначення ефективних організаційно-тактичних заходів під час таких дій та обґрунтування інтеграції міжнародних стандартів прав людини у діяльність слідчих для підвищення законності, об'єктивності та допустимості доказів у судовому провадженні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України щодо проведення СРД, наукові праці українських та зарубіжних авторів з криміналістики, допиту, обшуку та огляду місця події, а також практика ЄСПЛ. У дослідженні застосовано методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, системно-структурний, узагальнення та логічного узагальнення для визначення особливостей тактики СРД та інтеграції міжнародних стандартів у практику.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх двох десятиліть злочинність дедалі більше набуває транснаціональних ознак, що обумовлює необхідність консолідації зусиль держав у сфері протидії кримінальним правопорушенням. За таких умов ефективна діяльність сучасних правоохоронних органів не може обмежуватися виключно встановленням факту вчинення правопорушення або ідентифікацією осіб, причетних до нього. Визначального значення набуває належна організація та реалізація

процесу доказування, зокрема шляхом застосування науково обґрунтованої тактики проведення СРД.

Ефективність доказування на досудовому етапі безпосередньо залежить від дотримання під час проведення слідчих (розшукових) дій загально визначених у регіональному та міжнародному правовому просторі стандартів забезпечення прав і свобод людини. Саме поєднання тактичної доцільності слідчих дій із безумовним дотриманням прав людини створює належні передумови для встановлення істини в кримінальному провадженні та ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.

Міжнародні механізми захисту прав і свобод людини закріплені в міжнародних договорах, згода на обов'язковість надана Верховною Радою України, які формують систему міжнародних і регіональних (європейських) стандартів кримінального провадження, що детальніше розглядатиметься. Одним із ключових актів у цій сфері є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, на підставі якої здійснює свою діяльність ЄСПЛ. Практика ЄСПЛ має значний авторитет серед держав-учасниць Конвенції та відіграє важливу роль у виявленні системних недоліків у забезпеченні прав людини під час здійснення кримінального провадження, у тому числі під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також у формуванні напрямів їх усунення.

Слід наголосити, що в судовому провадженні сторона захисту активно використовує практику ЄСПЛ при формуванні правової позиції, тоді як суди застосовують відповідні правові підходи під час оцінки допустимості доказів та ухвалення процесуальних рішень. Це зумовлює необхідність урахування практики ЄСПЛ уже на стадії досудового розслідування, зокрема при виборі та реалізації тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

Загально відомо, що здійснення слідчих (розшукових) дій відповідно до ст. 36, 38, 39, 39-1 та 41 КПК України покладається на уповноважених суб'єктів досудового розслідування, зокрема слідчих, дізнавачів, детективів, прокурорів та оперативних працівників. Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить, що саме слідчі найчастіше безпосередньо здійснюють огляд та інші слідчі (розшукові) дії, у зв'язку з чим у межах цього дослідження основна увага зосереджується на особливостях їх тактичної діяльності [1, с. 108].

Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України, з метою виявлення та належної фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення слідчий або прокурор здійснюють огляд місцевості, приміщень, речей і документів. При цьому огляд житла чи іншого володіння особи проводиться з дотриманням процесуальних вимог, установлених КПК України для проведення обшуку житла чи іншого володіння особи [2].

Загальним тактичним завданням огляду є виявлення та збирання фактичних даних, які в сукупності

з іншими доказами у кримінальному провадженні дають змогу відтворити механізм кримінального правопорушення в усіх його елементах і з'ясувати реальні обставини події. Водночас загальні тактичні завдання огляду місця події конкретизуються через низку взаємопов'язаних завдань, серед яких: дослідження та фіксація обстановки місця події; встановлення характеру впливу дій особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на навколишнє середовище; виявлення, фіксація та вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення й особи, причетної до його вчинення; викриття такої особи та з'ясування мотивів протиправної поведінки; отримання інформації, необхідної для планування та подальшого проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 34].

У криміналістичній доктрині переважна більшість учених розглядає огляд як процесуальну дію, що здійснюється поетапно, виокремлюючи підготовчий, робочий та заключний (завершальний) етапи [1, с. 109]. Саме в межах зазначених етапів реалізуються основні організаційно-тактичні заходи огляду місця події, зокрема: визначення меж місця події; раціональна розстановка та використання сил і засобів; вибір оптимального порядку пересування слідчого та інших учасників огляду; визначення найбільш доцільних методів і тактичних прийомів дослідження обстановки місця події та її окремих елементів [3, с. 38].

Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі проведення огляду місця події, тобто ще до безпосереднього виїзду на місце події, ґрунтується на аналізі наявної інформації та передбачає вибір тактично обґрунтованого варіанта проведення цієї СРД, визначення напрямів пошуку, відбору й вилучення слідової інформації, а також попереднє встановлення інших істотних обставин кримінального провадження, що сприятимуть подальшому розслідуванню з метою встановлення об'єктивної істини. На цьому етапі, на нашу думку, доцільним і необхідним є врахування практики ЄСПЛ, оскільки її знання дозволяє уповноваженому суб'єкту не лише ефективно реалізувати тактичні завдання огляду місця події, а й обґрунтувати законність проведення цієї СРД та забезпечити допустимість отриманих доказів на стадії судового розгляду [1, с. 110].

Показовим у контексті тактики проведення слідчих (розшукових) дій є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року. У своїй заяві заявник зазначав, що його брат був позбавлений життя співробітниками сил безпеки, при цьому належного розслідування обставин його загибелі проведено не було, що, на думку заявника, свідчило про порушення ст. 2, 3, 6, 13 і 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Матеріали справи засвідчують наявність принципово різних версій подій, викладених заявником

та урядом Туреччини. Так, заявник стверджував, що його брат перебував у беззбройному стані, коли був застрелений військовослужбовцями сил безпеки, після чого до його тіла нібито було підкладено автомат системи Калашникова. Натомість уряд Туреччини наполягав на тому, що того дня солдати зазнали збройного нападу з боку членів Робітничої партії Курдистану, у відповідь відкрили вогонь, а вже після завершення сутички на місці події було виявлено тіло А. Кайя, поруч із яким знаходилася вогнепальна зброя [4].

Аналізуючи доводи сторін, ЄСПЛ звернув увагу на істотні недоліки в організації та проведенні огляду місця події. Зокрема, занепокоєння Суду викликав той факт, що прокурор, який здійснював огляд місця події, фактично виходив із наперед сформованого припущення про причетність загиблого до терористичної діяльності та його загибель унаслідок збройного протистояння з силами безпеки. За таких умов прокурор не вжив необхідних заходів для перевірки альтернативних версій події, не відібрав пояснень у військовослужбовців безпосередньо на місці події та не перевіряв наявності стрільних гільз, які могли б підтвердити факт інтенсивної стрільбини, на яку посилалася офіційна версія [4].

ЄСПЛ підкреслив, що прокурор, як незалежна посадова особа, відповідальна за проведення розслідування, був зобов'язаний здійснити активні та всебічні дії щодо збирання доказів безпосередньо на місці події з метою об'єктивного відтворення механізму позбавлення життя. Зокрема, необхідно було перевірити, чи дійсно загиблий, попри зовнішній вигляд цивільної особи, був озброєним учасником збройного формування, як це стверджували співробітники сил безпеки. Натомість прокурор беззастережно прийняв версію подій, викладену представниками державних органів, не піддавши її належній процесуальній перевірці [4].

У такий спосіб ЄСПЛ, застосовуючи міждисциплінарний підхід і фактично спираючись на криміналістичні знання, акцентував увагу на значенні належного проведення процесуальних дій на місці події, які потенційно могли забезпечити встановлення фактичних обставин події. Окрім цього, речові докази, які все ж були виявлені та вилучені прокурором, не набули доказового значення, оскільки остаточне рішення про правомірність дій сил безпеки було прийняте без урахування результатів балістичної експертизи [1, с. 111].

Для порівняння, відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України, у подібній ситуації проведення балістичної експертизи могло б дозволити встановити: належність вилучених об'єктів до вогнепальної зброї; їх віднесення до боєприпасів стрілецької вогнепальної зброї; вид, систему (модель) і калібр зброї та боєприпасів до неї; технічний стан і придатність зброї та боєприпасів до стрільби; ідентифікацію конкретного екземпляра

зброї за слідами на кулях і гільзах; а також обставини використання зброї, зокрема кількість пострілів, відстань і напрямки стрільби, взаємне положення зброї та перешкод та інші істотні параметри події [5].

Окрім цього, в межах даного дослідження неможливо оминути таку важливу СРД, як допит, який справедливо вважається однією з найбільш складних і трудомістких форм пізнавальної діяльності слідчого. Це зумовлено тим, що допитувана особа внаслідок об'єктивних і суб'єктивних чинників може неповно, спотворено або вибірково сприймати події, що мають значення для кримінального провадження, а відтак — неточно або неправдиво відтворювати їх у своїх показаннях. Окрім того, підозрювані, обвинувачені, а також їхні близькі родичі, як правило, не зацікавлені у повному та всебічному з'ясуванні обставин кримінального правопорушення, що неминуче впливає на достовірність наданих ними свідчень.

Для досягнення тактичної ефективності допиту та отримання процесуально значущих результатів особа, яка його проводить, повинна володіти знаннями закономірностей мислення, логіки, психологічних механізмів сприйняття й відтворення інформації, а також тактичними прийомами допиту, розробленими криміналістичною наукою.

У межах тактики допиту застосовується система різноманітних за функціональним призначенням запитань, зокрема: доповнювальні, спрямовані на уточнення та заповнення прогалин у вже отриманих показаннях; нагадувальні, які активізують пам'ять допитуваного, викликають асоціативні зв'язки та сприяють відтворенню фактів, що мають доказове значення; уточнювальні, що використовуються для деталізації та конкретизації повідомлених відомостей; викривальні, метою яких є виявлення та фіксація неправдивих або суперечливих показань; контрольні, призначені для перевірки достовірності отриманої інформації або створення умов для такої перевірки [6, с. 362].

На наш погляд, саме на цьому етапі досудового розслідування практика Європейського суду з прав людини може відігравати суттєву роль у формуванні належної тактики проведення допиту. У рішеннях ЄСПЛ міститься авторитетне тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з урахуванням конкретних фактичних обставин справ, яке здійснюється Судом шляхом еволютивного тлумачення її норм та протоколів.

При цьому ЄСПЛ не обмежується констатацією самого факту порушення або дотримання вимог Конвенції, а детально визначає, які саме дії чи бездіяльність представників органів державної влади, у тому числі правоохоронних органів, призвели або не призвели до порушення відповідних конвенційних стандартів, а також розмежовує такі дії з огляду на кожну окрему статтю Конвенції та її протоколи. Володіння зазначеними правовими позиціями ЄСПЛ дозволяє слідчому завчасно враховувати по-

тенційні процесуальні ризики та застосовувати їх у подальшій тактиці проведення допиту з метою забезпечення законності, дотримання прав людини та допустимості отриманих доказів у судовому провадженні.

У контексті формування належної тактики проведення допиту з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини показовим є рішення у справі «Ягер проти Нідерландів» від 14 березня 2000 року (заява № 39195/98). У цій справі заявник стверджував про порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю допитів і застосуванням до нього так званої «Zaanse verhoormethode», що полягала у психологічному впливі шляхом конфронтації фотографій тіла загиблої особи з фотографіями членів його сім'ї — дружини та дітей.

Як убачається з матеріалів справи, підозрюваного допитували протягом тривалого часу, зокрема у вихідні дні, за умов фізичної та психологічної напруги, при цьому члени групи допиту розташовувалися на незначній відстані від нього. Окремо зазначено, що в сусідньому приміщенні за перебігом допиту спостерігав спеціаліст із комунікації та розробник відповідної методики, який звертав увагу працівників поліції на певні комунікативні сигнали. Під час допиту використовувався фотоматеріал, у якому зображення членів родини підозрюваного були розміщені навколо фотографії жертви, що посилювало психологічний тиск на допитуваного [4].

Національні суди Нідерландів дійшли висновку, що застосування сімейних фотографій у такому контексті не відповідало вимогам справедливого судового розгляду. Водночас, з огляду на виняткову тяжкість інкримінованого діяння, суди визнали, що зазначені порушення самі по собі або у зв'язку з обставинами проведення допитів не зумовлюють автоматичної неприйнятності обвинувачення [4]. ЄСПЛ, у свою чергу, зазначив, що національні суди встановили факт суперечності застосованого способу допиту забороні чинення тиску на підозрюваних, передбаченій КПК Нідерландів, однак обвинувальний вирок не ґрунтувався на будь-яких заявах, зроблених заявником під час таких допитів [4].

Відповідно до положень КПК України, протокол є основним процесуальним засобом фіксації результатів СРД на досудовому етапі кримінального провадження та має складатися з дотриманням вимог, визначених ст. 104 та 236 КПК України. До протоколу можуть додаватися додатки у вигляді фототаблиць, схем, письмових пояснень спеціалістів, аудіо- та відеозаписів процесуальної дії, що регламентується ст. 105 та 106 КПК України. Безпосереднє складання таких додатків під час проведення обшуку передбачене ч. 7 ст. 236 КПК України, а згідно з ч. 10 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді підлягає обов'язковій фіксації за допомогою технічних засобів аудіо- та відеозапису [2].

Оскільки практика ЄСПЛ у межах даного дослідження розглядається як джерело права, що містить важливі кримінально-процесуальні та криміналістичні орієнтири для діяльності слідчого, доцільним є аналіз окремих рішень Суду, здатних сприяти формуванню належної тактики проведення обшуку. У цьому аспекті заслуговує на увагу рішення ЄСПЛ у справі «Багієва проти України» (заява № 41085/05) від 28 липня 2016 року.

Як убачається з матеріалів справи, 7 березня 2005 року працівники органів внутрішніх справ, затримавши особу Б. за вчинення адміністративного правопорушення, виявили ознаки підроблення посвідчення водія, яке, відповідно до даних автоматизованої бази МВС України, належало іншій особі. Наступного дня щодо Б. було порушено кримінальну справу за підозрою у підробленні документів за попередньою змовою групою осіб (КПК України 1960 року). У ході негласної фіксації телефонних розмов між Б. та його колишньою дружиною (заявницею) було встановлено, що документи, пов'язані з посвідченням водія та навчанням в автошколі, могли зберігатися у квартирі заявниці, що згодом було відображено в протоколі від 31 жовтня 2005 року.

11 березня 2005 року слідчий отримав постанову про дозвіл на проведення обшуку в житлі заявниці з метою відшукування та вилучення підроблених документів, а також засобів і знарядь для їх виготовлення. За твердженням слідчого, під час прибуття за місцем проживання заявниці вона була відсутня, про що він повідомив її телефоном; водночас заявниця заперечувала факт такого повідомлення. Повернувшись 14 березня 2005 року до квартири, заявниця виявила пошкоджені та опечатані двері, безлад у приміщенні, а також відсутність окремих речей, які не були зазначені в переліку вилученого майна [7].

Оцінюючи обставини справи, ЄСПЛ зазначив, що національний суд, надаючи дозвіл на обшук, використав узагальнені формулювання, зокрема «підроблені документи» та «засоби і знаряддя для підроблення документів», не конкретизувавши їх змісту, хоча така можливість існувала з урахуванням предмета доказування у кримінальному провадженні. За таких умов Суд дійшов висновку, що попередній судовий дозвіл на обшук, з огляду на його абстрактний характер, не забезпечив належних гарантій проти можливого зловживання владою під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії [7].

Отже, практика ЄСПЛ засвідчує, що тактика проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту та обшуку, має ґрунтуватися на недопущенні психологічного чи іншого тиску на учасників кримінального провадження, чіткому дотриманні процесуальних гарантій та належній фіксації результатів таких дій. Використання тактичних прийомів, які можуть розцінюватися як принизливі або непропорційні, а також формальне надання дозволів на обшук із надмірно узагальненими формулюваннями суперечать стандартам Конвенції та створюють ризик визнання порушень прав людини. Урахування правових позицій ЄСПЛ у діяльності слідчого сприяє забезпеченню законності, підвищенню якості досудового розслідування та допустимості здобутих доказів у судовому провадженні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило встановити, що тактика проведення СРД є складним комплексом організаційно-тактичних заходів, який передбачає планування, взаємодію учасників процесу, правильне застосування процесуальних норм та дотримання прав людини. З'ясовано, що ефективне проведення таких дій, зокрема допиту, обшуку та огляду місця події, потребує врахування психологічних, логічних і криміналістичних аспектів, а також інтеграції практики ЄСПЛ для забезпечення допустимості доказів та законності процесу. Досліджено, що застосування практики ЄСПЛ дозволяє виявляти недоліки у проведенні слідчих дій, визначати ризики порушення прав підозрюваних, потерпілих та свідків, а також сприяє формуванню більш об'єктивного і прозорого розслідування. Визначено, що правильне документування слідчих дій, використання протоколів та додатків (фототаблиці, схеми, аудіо- та відеозаписи) відіграє ключову роль у забезпеченні доказової бази на судовому етапі. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі впливу міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ на тактичні прийоми слідчих, розробці методичних рекомендацій для інтеграції цих стандартів у практику правоохоронних органів, а також у дослідженні застосування сучасних технологій для підвищення ефективності та законності проведення слідчих дій. Реалізація цих перспектив дозволить не лише підвищити якість досудового розслідування, а й сприятиме зміцненню довіри до системи правосуддя та дотриманню прав людини на всіх етапах кримінального процесу.

Література

1. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.12.2025).

3. Організація роботи слідчо-оперативної групи: навч. посіб. Л. Д. Удалова, Ю. В. Сухомлин, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, В. В. Зарубей]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 504 с

4. Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pd> (дата звернення: 10.12.2025).

5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14> (дата звернення: 10.12.2025).

6. Маркус В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

7. Справа «Бариєва проти України» (заява № 41085/05): рішення Європейського суду з прав людини від 28 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text. (дата звернення: 10.12.2025).

References

1. Hvozdiuk V. V. Vrakhuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny pid chas provedennia ohliadu mistisia podii [Consideration of the practice of the European Court of Human Rights during the inspection of the crime scene]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu imeni E. O. Didorenka*. 2021. T. 2 (94). S. 107–119 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

3. Orhanizatsiia roboty slidcho-operativnoi hrupy [Organization of the work of the investigative-operational group]: navch. posib. / [L. D. Udalova, Yu. V. Sukhomlyn, A. S. Symchuk, M. Y. Kulyk, V. V. Zarubei]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 504 s. [in Ukrainian].

4. Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf>

5. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidgotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific-methodical recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research]: Nakaz Ministerstva iustytzii Ukrainy vid 8 zhovt. 1998 r. № 53/5. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14> [in Ukrainian].

6. Markus V. O. Kryminalistyka [Criminalistics]: navch. posib. Kyiv: Kondor, 2007. 558 s. [in Ukrainian].

7. Sprawa “Bahieva proty Ukrainy” (zaiava № 41085/05): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny vid 28 lip. 2016 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text

Оболенцев Валерій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри Кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Obolentsev Valeriy

PhD, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal and Legal Policy

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8360-8959

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11887

СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

PENAL ENFORCEMENT SYSTEM IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Під час повномасштабної військової агресії РФ проти України запобігання криміналу набуває особливого значення в якості складової її обороноздатності. Відтак і вдосконалення сфери виконання кримінальних покарань стає нагальним завданням науковців-правників. Концептуальним напрямком у розробці теорії виконання кримінальних покарань мають стати напрацювання на засадах теорії системотехніки.

Мета. Метою статті визначено формулювання системних властивостей та класифікаційних характеристик системи виконання кримінальних покарань в Україні.

Матеріали і методи. В якості матеріалів дослідження використано: 1) нормативно-правові акти щодо виконання кримінальних покарань; 2) наукові публікації, які висвітлюють заходи кримінальних покарань.

Для узагальнення публікацій за окресленою тематикою було використано науковий метод теоретичного узагальнення. Щодо дослідження нормативних першоджерел застосовано метод аналізу документів. Методику системного аналізу використано для формалізації властивостей-характеристик системи виконання кримінальних покарань. За допомогою методу класифікації встановлено класифікаційні цього виду правоохоронної діяльності. За допомогою методу логічного синтезу було сформульовано висновки роботи.

Результати. Мету системи виконання кримінальних покарань визначено відповідно до статті 1 КВК України: захист інтересів особи, суспільства і держави. Ця діяльність реалізується задля утвердження та забезпечення прав громадян, що є метою системи держави України відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України.

Призначенням системи виконання кримінальних покарань в Україні (її декларованою здатністю виконати функції, що забезпечують досягнення мети) визначено утримання населення від порушення правомірних суспільних відносин через виконання кримінальних покарань.

Для системи виконання кримінальних покарань функціями окреслено способи утримання населення від злочинних дій та припинення розпочатих злочинних посягань – створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

У статті окреслено класифікаційні характеристики системи виконання кримінальних покарань: матеріальна соціальна штучна відкрита нелінійна складна багатофункціональна ймовірна скелетна дискретна поведінкова цілеспрямована «добре організована» макросистема, що знаходиться на стадії «зрілості».

Перспективи. Окреслені системні властивості та класифікаційні характеристики системи виконання кримінальних покарань мають враховуватися у подальших дослідженнях правоохоронних заходів та у нормотворчості.

Ключові слова: виконання кримінальних покарань, запобігання злочинності, правоохоронна діяльність, система, цифрові технології.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Summary. Introduction. During the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, crime prevention becomes of particular importance as a component of its defense capability. Therefore, improving the sphere of execution of criminal penalties becomes an urgent task for legal scholars. The conceptual direction in the development of the theory of execution of criminal sentences should be developments based on the principles of the theory of systems engineering.

Purpose. The purpose of the article is to formulate the systemic properties and classification characteristics of the system of execution of criminal sentences in Ukraine.

Materials and methods. The following research materials were used: 1) regulatory legal acts on the execution of criminal penalties; 2) scientific publications that cover criminal penalties.

To summarize publications on the outlined topic, the scientific method of theoretical generalization was used. Regarding the study of normative primary sources, the method of document analysis was applied. The methodology of system analysis was used to formalize the properties-characteristics of the system of execution of criminal punishments. Using the classification method, the classification of this type of law enforcement activity was established. Using the method of logical synthesis, the conclusions of the work were formulated.

Results. The purpose of the system of execution of criminal sentences is defined in accordance with Article 1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: protection of the interests of the individual, society and the state. This activity is implemented to establish and ensure the rights of citizens, which is the purpose of the system of the state of Ukraine in accordance with Part 2 of Article 3 of the Constitution of Ukraine. The purpose of the system of execution of criminal sentences in Ukraine (its declared ability to perform functions that ensure the achievement of the goal) is to deter the population from violating lawful social relations through the execution of criminal sentences. For the system of execution of criminal sentences, the functions outline ways to deter the population from criminal acts and stop initiated criminal acts – creating conditions for the correction and resocialization of convicts, preventing the commission of new criminal offenses by both convicts and other persons, and the prevention of torture and inhuman or degrading treatment of prisoners.

The article outlines the classification characteristics of the criminal punishment execution system: material, social, artificial, open, nonlinear, complex, multifunctional, probabilistic, skeletal, discrete, behavioral, purposeful, “well-organized” macrosystem, which is at the stage of “maturity”.

Prospects. The outlined systemic properties and classification characteristics of the criminal punishment system should be taken into account in further research into law enforcement measures and in rulemaking.

Key words: execution of criminal sentences, crime prevention, law enforcement, system, digital technologies.

Постановка проблеми. В усі часи протидія злочинності вважалася важливим напрямком державної діяльності. Але для України під час повномасштабної військової агресії з боку РФ запобігання криміналу набуває особливого значення в якості складової державної обороноздатності. Відтак і вдосконалення сфери виконання кримінальних покарань стає нагальним завданням вітчизняних науковців-правників.

На нашу ж думку, у контексті глобальної цифровізації перспективним концептуальним напрямком у вдосконаленні виконання кримінальних покарань мають стати напрацювання на засадах теорії системотехніки [3, 6; 7; 8; 9; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характерним трендом напрацювань вітчизняних фахівців щодо сфери виконання кримінальних покарань є врахування особливостей, пов'язаних з бойовими діями на території країни.

Романов М. дослідив особливості функціонування установ виконання покарань під час війни. Ним було окреслено їх небезпечний стан і особливу вразливість, спричинену бойовими діями. На думку дослідника воєнний стан, який наразі діє в Україні, підвищує «планку» вразливості суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності. Зокрема, високим є ризик потрапляння установ виконання покарань під обстріли та в окупацію [11].

Шай Р. проаналізував особливості функціонування кримінально-виконавчого права та кримінально-виконавчої системи в Україні в період воєнного стану. Науковець звертає увагу, що у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні законодавець змушений був внести зміни до багатьох нормативно-правових актів з метою захисту прав і свобод фізичних осіб та прав юридичних осіб. Ним було з'ясовано, що під час воєнного стану РФ регулярно порушує права засуджених осіб. Дослідник встановив, з якими проблемами зіткнулось українське суспільство під час виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану та запропонував способи їх вирішення [13].

Грунтовно розглянули проблематику особливостей виконання кримінальних покарань в умовах війни в Україні автори колективної монографії [2]. Характерною рисою цієї роботи є комплексне висвітлення окресленої проблематики в умовах триваючої агресії РФ проти України.

Не зменшуючи значущість напрацювань, присвячених поточній діяльності пенітенціарної системи в умовах воєнного стану, вбачаємо за необхідне приділяти увагу й концептуальному реформуванню цієї сфери.

Мета статті. Метою статті визначено формулювання системних властивостей та класифікаційних характеристик системи виконання кримінальних покарань в Україні.

Матеріали і методи. В якості матеріалів дослідження використано: 1) нормативно-правові акти щодо виконання кримінальних покарань; 2) наукові публікації, які висвітлюють різні аспекти виконання кримінальних покарань в Україні.

Для узагальнення публікацій за окресленою тематикою було використано науковий метод теоретичного узагальнення. Щодо дослідження нормативних першоджерел застосовано метод аналізу документів. Методику системного аналізу використано для формалізації властивостей-характеристик системи виконання кримінальних покарань. За допомогою методу класифікації встановлено класифікаційні цього виду правоохоронної діяльності. За допомогою методу логічного синтезу було сформульовано висновки роботи.

Виклад основного матеріалу. Раніше у роботі [6] ми обґрунтували систему запобігання злочинності як підсистему системи держави України. З урахуванням цього можна стверджувати частину правоохоронної діяльності у форматі заходів виконання кримінальних покарань як їх підсистему.

Мета системи визначається як результат її функціонування, до якого вона прагне на певному етапі свого життєвого циклу [4, с. 38]. Мету системи виконання кримінальних покарань можна визначити відповідно до статті 1 КВК України: захист інтересів особи, суспільства і держави. Ця діяльність реалізується задля утвердження та забезпечення прав громадян, що є метою системи держави України відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України.

Призначення системи виконання кримінальних покарань в Україні (декларована здатність виконати функції, що забезпечують досягнення її мети [4, с. 27]) збігається з призначенням вітчизняної системи запобігання злочинності [6, с. 33] — утримання населення від порушення правомірних суспільних відносин. Але тут йдеться про певну специфіку — виконання кримінальних покарань.

Відповідно до теорії систем функції об'єкта ототожнюються із здатністю до дії; впливом; задоволенням потреб; роллю; обов'язками, перетворенням призначення системи на дії [4, с. 28, 29]. Для системи виконання кримінальних покарань функціями можна вважати способи профілактика та припинення розпочатих злочинних посягань способами, передбаченими статтею 1 КВК України — створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Фактично, це спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи її запобігання [1].

Класифікація у науці розуміється як логічний прийом розподілу елементів на групи відповідно до обраних критеріїв. Її застосування допомагає порівняти однорідні об'єкти та з'ясувати їх сутнісні характеристики, встановити схожість та відмінність.

Теорія цього засобу пізнання плідно використовується у системному аналізі [4, с. 24, 26]. Власні ж дослідження за цією науковою методикою окреслили особливості системи виконання кримінальних покарань в Україні.

За ознакою наявності матеріального субстрату системи (об'єкти) поділяють на два види — матеріальні (об'єкти з матеріальними елементами) та ідеальні (ті, що не мають матеріального субстрату) [5, с. 74]. Система виконання покарань реалізується у форматі зкоординованої діяльності людей, відтак її можна вважати матеріальною системою — такою, в якій закономірності матеріального Світу суттєво визначають функціональність.

За критерієм типу матеріального субстрату, з якого створені системи, їх розподіляють на неорганічні (планети, атмосфера), органічні (популяції живих істот), соціальні системи (людські осередки), змішані (галузі економіки, домогосподарства) [5, с. 76]. У цій класифікації система виконання кримінальних покарань являє собою клас соціальних систем, в яких діють соціальні закономірності.

За походженням елементів виділяють системи природні, штучні та змішані. Природні — це ті, які створені і функціонують як елементи природи (мікроорганізми, популяції тварин). Штучні системи — це ті, які створені людиною (технічні об'єкти, соціальні осередки). Комбіновані системи мають властивості і природніх, і штучних систем одночасно (зоопарк, штучні водоймища) [5, с. 75]. Відповідно до цієї класифікації система виконання покарань є штучною системою, оскільки її створили люди у процесі розбудови вітчизняної правоохоронної сфери. Системна функціональність штучних систем спрямовується на досягнення заздалегідь визначених суб'єктивних цілей [4, с. 38; 12, с. 28–29].

За ознакою ступеня відкритості системи розділяють на два види. Закриті системи не обмінюються з оточуючим середовищем ні матерією, ні енергією ні інформацією. У відкритих системах ці процеси мають місце. Оскільки система виконання кримінальних покарань інтегрована у суспільство у матеріальному, енергетичному та інформаційному аспекті, тож вона є системою відкритою. Взаємодія із оточуючим середовищем дозволяє системам отримувати ресурси та функціонувати. Принциповим є також те, що відкриті системи можуть самоналаштовуватися адекватно впливу зовнішнього середовища. Це принципово для системи виконання покарань в умовах мінливих соціальних процесів, та змін у законодавстві.

З урахуванням функціоналу керування системи класифікують за ступенем однорідності елементів на лінійні та нелінійні. Лінійні системи складаються з однорідних елементів (наприклад, шкільні класи). Нелінійні складаються з різномірних елементів (наприклад, галузі виробництва). Враховуючи наявність різних суб'єктів, що виконують різні кримінальні покарання, пенітенціарна система є

системою нелінійною. Вочевидь управління нелінійними системами є більш складним завданням, ніж лінійними. Ця обставина має бути врахована у нормотворчості та безпосередньо на практиці.

Системи поділяють на види з урахуванням рівня складності. Критерієм такої класифікації є кількість підсистем, тип внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків між ними, кількість та складність функцій системи. Виділяють системи прості (до 103 елементів), складні (до 109 елементів), надскладні (до 109 елементів). Відповідно до окресленого система виконання кримінальних покарань є складною системою. Щодо таких систем науковці окреслюють функціональну інерційність стану та у взаємодії із зовнішнім середовищем. Пояснюється це тим, що збільшення кількості складових елементів збільшує здатність їх взаємозаміни. А відтак підвищується стійкість об'єкта-системи в цілому.

Щодо стабільності функціонування принциповим є також фізичні параметри (розмір та обсяг). За цим критерієм виділяють мікросистеми, мезосистеми; макросистеми; метасистеми, мегасистеми (Всесвіт) [5, с. 77]. У цій класифікації система виконання кримінальних покарань є макросистемою. Вважається, що великі системи є більш стійкими щодо впливу зовнішнього середовища у порівнянні з системами меншого масштабу. Це, безумовно є принциповим для вітчизняної системи виконання кримінальних покарань в умовах війни.

За кількістю функцій серед систем виділяють одно- та багатофункціональні. Вітчизняна система виконання кримінальних покарань є багатофункціональною системою з урахуванням її функцій, розкритих вище (виправлення і ресоціалізація засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими). Така багатофункціональність має значення для нормотворчості у контексті визначення компетенції функціональних елементів цієї системи.

За передбачуваністю результату функціонування системи розділяють на детерміновані та ймовірнісні. У детермінованих системах кінцевий результат функціонування або заздалегідь визначений при створенні, або передбачуваний на підставі об'єктивних закономірностей. Для ймовірнісних систем результат функціонування передбачити заздалегідь неможливо [5, с. 79]. Враховуючи рівень поступової рецидиву осіб, які відбували кримінальне покарання, можна стверджувати про непередбачуваний і негарантований результат діяльності досліджуваної системи. Тож її маємо вважати ймовірнісною системою. Вочевидь, принциповим для теоретиків та практиків є завдання по оптимізації цієї системної характеристики [5, с. 79].

Системи поділяють залежно від особливостей їх структури на три типи. Перший — так звані цен-

тристські системи, в яких організуючі елементи знаходяться у центрі (наприклад, Сонячна система). Другий — скелетні, де організуючі елементи розташовані вздовж їхньої осі (наприклад, дерева). У третьому типі — сотовому, осередки організуючих елементів розташовані по усій системі [25, с. 78]. У цій класифікації система виконання кримінальних покарань належить до класу скелетних систем, адже вона організована у виді ієрархічної вертикалі між суб'єктами управління та підпорядкованими підрозділами від вищих органів державної влади до працівників профільних підрозділів.

Системи поділяють на види за критерієм просторового розташування. Серед них виділяють клас так званих «континуальних суцільних» систем (наприклад, море) та «дискретних несучільних» систем (наприклад, ліс). У цій класифікації система виконання кримінальних покарань відноситься до класу дискретних несучільних систем. Це, зокрема, визначає формат функціонування її структурних зв'язків.

За стадіями розвитку системи вирізняються такими, що знаходяться у стані виникнення, становлення, зрілості, кризи, перетворення. Вбачається, що система виконання кримінальних покарань в Україні знаходиться на стадії «зрілості», оскільки у неї вже сформовані основні функціонали.

За ознакою поведінкових характеристик системи поділяють на реактивні та поведінкові. Різниця між ними у тому, що реактивні системи на вплив зовнішнього середовища реагують пасивно, а поведінкові системи реагують активно. Оскільки система виконання кримінальних покарань реагує на вплив зовнішнього середовища (криміногенні ситуація, нормотворчість) в різний спосіб активно, тож вона є системою поведінковою.

Поведінкові системи поділяють на два види — адаптивні та цілеспрямовані. Перші з них, адаптивні, у процесі виконання своїх функцій реагують на вплив зовнішнього середовища несвідомо (наприклад, такими є рослини). Цілеспрямовані ж навпаки, реагують на вплив зовнішнього середовища свідомо. Вочевидь, система виконання кримінальних покарань реагує на вплив зовнішнього середовища свідомо через комунікацію із суб'єктами запобігання злочинності. Тож вона є цілеспрямованою системою. І це в значному ступені визначає механізми функціонування задля досягнення її системної мети.

Додатково маємо розглянути розподіл систем на «добре організовані системи» та «погано організовані системи». У теорії стверджується, що для «добре організованих систем» є можливість визначити всі компоненти та зв'язки, описати їх текстуально, формулами чи рівняннями [9, с. 40–41]. Щодо об'єктів, які стверджуються як «погано організованої системи» це завдання ускладнено або за наявних засобів неможливо. Тож система описується певним набором мікропараметрів та закономірностями, які встановлюються дослідженням не об'єкта у цілому,

а виділенням та розглядом певної їх частини (зазвичай вибіркової сукупності). І вже потім результати дослідження цієї вибіркової сукупності переносяться на всю систему, але характеризують її з певною ймовірністю [4, с. 41]. Враховуючи суттєві обсяги нормативного регулювання та значний внутрішній документообіг, систему виконання кримінальних покарань можна визначати як таку, що належить до класу «добре організованих систем».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати нашого дослідження окреслюють мету, призначення, функції системи виконання

кримінальних покарань. Принциповим також є розуміння цього явища як матеріальної, соціальної, штучної, відкритої, нелінійної, складної, багатофункціональної, ймовірнісної, скелетної, дискретної, поведінкової, цілеспрямованої, «добре організованої» макросистеми, що знаходиться на стадії «зрілості».

Ці обставини мають бути враховані у подальших дослідженнях та у нормотворчості щодо виконання окремих видів кримінальних покарань структурними елементами-підсистемами пенітенціарної системи України.

Література

1. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю., Колодяжний М.Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/63.pdf (дата звернення: 20.01.2026).
2. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін.; наук. ред. В. Пивоваров]; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2024. 331 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>.
3. Лямець В.И., Успенко В.И. Основы общей теории систем и системный анализ: учеб. пособие. Харьков: БУ-РУН и К., 2015. 304 с.
4. Лямець В.И., Тевяшев А.Д. Системный анализ. Вступный курс. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.
5. Маца К.А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации. Київ : Обрії, 2008. 196 с.
6. Оболенцев В.Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні. Харків : Юрайт, 2021. 192 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolencev_2021_192.pdf (дата звернення: 20.01.2026).
7. Оболенцев В.Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.
8. Оболенцев В.Ф. Злочинність як об'єкт криміногенної детермінації в умовах війни РФ проти України. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. № 10(52). С. 948–960. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960)
9. Оболенцев В.Ф. Механізми детермінації злочинності в умовах російської агресії. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. № 10(28). С. 1607–1617. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617)
10. Оболенцев В.Ф. Моделювання детермінації злочинності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 10(28). С. 629–641. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11\(29\)-629-640](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-11(29)-629-640)
11. Романов М.В. Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khp.org/1608811011> (дата звернення: 20.01.2026)
12. Сорока К.О. Основы теории систем и системного анализа: навч. посібник. 2-ге вид. Харків : ФОП Тимченко, 2005. 288 с. С. 28–29.
13. Шай Р. Кримінально-виконавче право в період воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 4 (44). С. 318–324. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/nov/36824/45.pdf> (дата звернення: 20.01.2026)

References

1. Holina, V.V., Lukashevych, S.YU., Kolodyazhnyy, M.H. (2012). Derzhavne prohramuvannya i rehional'ne planuvannya zakhodiv zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [State programming and regional planning of measures to prevent crime in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
2. Vorozhbit-Horbatyuk, V., Kernyakevych-Tanasiychuk, Yu., Osadko, O., et al. (2024). Dotrymannya prav lyudyny pry vykonanni pokaran' i povodzhenni iz zasudzhenyymy v Ukrayini: vyklyky, zavdannya, rishennya v umovakh voyennoho stanu [Compliance with human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions under martial law]. Kharkiv: Pravo. 331 p. <https://doi.org/10.31359/9786178602321> [in Ukrainian].
3. Liamets', V.I., Uspalenko, V.I. (2015). Osnovy obshchey teorii sistem i sistemnyy analiz [Fundamentals of general theory of systems and system analysis]. Khar'kov: Burun i K [in Russian].

4. Liamets', V.I., Teviashev, A.D. (2004). Systemnyj analiz. Vstupnyj kurs [Analysis of the systems. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE [in Ukrainian]
5. Matsa, K.A. (2008). Systems inorganic, organic, social: properties and principles of organization [Sistemy neorganicheskiye, organicheskiye, sotsial'nyye: svoystva i printsipy organizatsii]. Kyiv: Obriyi [in Russian].
6. Obolentsev, V.F. (2021). Systemnyy analiz ta modelyuvannya systemy zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [System analysis and modeling of the crime prevention system in Ukraine]. Kharkiv: Yurayt. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolentsev_2021_192.pdf [in Ukrainian].
7. Obolentsev, V.F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
8. Obolentsev, V.F. (2024). Zlochynnist' yak ob'ekt kryminohennoyi determinatsiyi v umovakh viyny rf proty Ukrayini [Crime as an object of criminogenic determination in the conditions of the war of the rf against Ukraine.]. *Naukovi perspektyvy. Seriya "Pravo" — Scientific perspectives. Series "Law"*. Issue 10(52). P. 948–960. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-948-960](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960) [in Ukrainian].
9. Obolentsev, V.F. (2024). Mekhanizmy determinatsiyi zlochynnosti v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Mechanisms of crime determination in the conditions of Russian aggression]. *Visnyk nauky ta osvity — Bulletin of Science and Education*. Issue 10(28). P. 1607–1617. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10\(28\)-1607-1617](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617) [in Ukrainian].
10. Obolentsev, V.F. (2024). Modelyuvannya determinatsiyi zlochynnosti [Modeling the determination of crime]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi — Current issues in modern science*. Issue 10(28). P. 629–641. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610> [in Ukrainian].
11. Romanov, M.V. (2024). Ustanovy vykonannya pokaran' pid chas viyny. [Institutions for the execution of punishments during the war]. <https://khp.org/1608811011> [in Ukrainian].
12. Soroka, K.O. (2005). Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Bases of theory of the systems and analysis of the systems]. Kharkiv: FOP Tymchenko [in Ukrainian].
13. Shay, R. (2024) Criminal and executive law during the period of martial law in Ukraine [Kryminal'no-vykonavche pravo v period voyennoho stanu v Ukrayini]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika". Seriya: "Yurydychni nauky" — Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: "Legal Sciences"*. № 4 (44). P. 318–324. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/nov/36824/45.pdf> [in Ukrainian].

Шуляка Анастасія Володимирівна
аспірант

Державного податкового університету

Shulyaka Anastasia

Postgraduate Student of the

State Tax University

ORCID: 0000-0001-9197-6874

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11881

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ ЧЕРЕЗ КРИПТОВАЛЮТУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

MONEY LAUNDERING THROUGH CRYPTOCURRENCY: LEGAL ASPECT

Анотація. Вступ. У статті розглянуто сучасні проблеми відмивання коштів через криптовалюту в контексті економічної та фінансової безпеки. Визначено, що цифрові активи, завдяки своїй анонімності та децентралізованій природі, дедалі частіше використовуються як інструмент легалізації злочинних доходів.

Мета. Аналіз механізмів відмивання коштів із використанням криптовалют, оцінка їхнього впливу на фінансову систему та дослідження зарубіжного й національного досвіду протидії.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становлять аналіз наукових джерел, порівняльно-правовий метод, систематизація та узагальнення, а також вивчення міжнародної практики регулювання ринку криптовалют.

Результати. У статті детально розкрито основні етапи та схеми відмивання коштів у цифровому середовищі: використання криптобірж, міксерів, DeFi-платформ, транскордонних переказів та ICO. Особливу увагу приділено впливу таких операцій на економічну стабільність та фінансову безпеку держави. Проаналізовано міжнародний досвід ЄС, США, Японії та Південної Кореї, а також стан правового регулювання в Україні. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правових та організаційних механізмів протидії відмиванню коштів через криптовалюту.

Перспективи. Отримані результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, а також у практичній діяльності органів фінансового моніторингу та правоохоронних структур.

Ключові слова: відмивання коштів, злочинні доходи, криптовалюта, криптоактиви, криптобіржі, легалізація коштів.

Summary. Introduction. The article examines the current problems of money laundering through cryptocurrency in the context of economic and financial security. It is determined that digital assets, due to their anonymity and decentralized nature, are increasingly used as a tool for legalizing criminal proceeds.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the mechanisms of money laundering using cryptocurrencies, assess their impact on the financial system, and study foreign and national experience in countering them.

Materials and methods. The methodological basis of the study is the analysis of scientific sources, comparative law method, systematization and generalization, as well as the study of international practice of regulating the cryptocurrency market.

Results. The article reveals in detail the main stages and schemes of money laundering in the digital environment: the use of crypto exchanges, mixers, DeFi platforms, cross-border transfers, and ICOs. Particular attention is paid to the impact of such operations on the economic stability and financial security of the state. The international experience of the EU, the USA, Japan, and South Korea, as well as the state of legal regulation in Ukraine, is analyzed. Based on the results of the study, proposals were formulated to improve legal and organizational mechanisms for combating money laundering through cryptocurrency.

Discussion. The results obtained can be used in further scientific research, as well as in the practical activities of financial monitoring bodies and law enforcement agencies.

Key words: money laundering, criminal proceeds, cryptocurrency, crypto-assets, crypto-exchanges, legalization of funds.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Постановка проблеми. XXI століття характеризується не лише бурхливим розвитком науки і технологій, а й суттєвими змінами у фінансовій сфері. Зокрема, особливо помітним проявом сучасних змін є поява та активне використання криптовалют та криптоактивів, тобто цифрових грошей, які у більшості країн світу функціонують без повноцінного централізованого регулювання. У зв'язку з цим, користувачі мають можливість здійснювати транзакції в електронному вигляді, і при цьому не сплачувати податки. Тобто обходячи усі заходи безпеки, які створені для того, щоб врегулювати фінансові операції між різними особами. Як наслідок, криптовалюти надають чимало економічних можливостей, оскільки дозволяють швидко та зручно здійснювати перекази коштів, міжнародні розрахунки, інвестувати, а також брати участь у фінансових ринках незалежно від місця проживання та національних валют.

Разом з тим, як свідчить аналіз сучасної практики, криптовалюти мають децентралізований та анонімний характер, що створює чимало ризиків для безпеки фінансової системи. Особливо гострим питанням у сучасних умовах є незаконне використання криптовалют, а саме — для відмивання коштів. Передбачається, що криптовалюти використовують з метою легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Такі валюти характеризуються прозорістю у блокчейні та водночас складністю ідентифікації їх власників, оскільки користувачі є достатньо захищеними у цифровому аспекті. Через це криптовалюти з кожним роком стають усе більш привабливими для здійснення тих фінансових операцій, які складно або фактично неможливо відстежити та контролювати. Як наслідок, державні органи, банківські структури та правоохоронні органи, які мають опікуватись боротьбою з фінансовими злочинами, стикаються з низкою проблем та викликів, що досі не є вирішеними.

Враховуючи це, актуальність теми дослідження обумовлена тим, що сучасні аспекти незаконного використання криптовалют створюють необхідність детального вивчення механізмів відмивання коштів через криптовалюту та впливу таких операцій на економічну та фінансову безпеку. Питання регулювання криптовалют у різних країнах залишається неоднорідним: деякі держави офіційно визнають цифрові активи фінансовими інструментами та встановлюють чіткі правила оподаткування, інші — запроваджують часткові або обмежені заборони. Це призводить до появи «слабких місць» у міжнародній системі контролю за фінансовими потоками та ускладнює протидію незаконним операціям. Дослідження обраної теми вимагає комплексного підходу, який передбачає поєднання аналізу фінансового права, практики правоохоронних органів та економічних аспектів криптовалютної діяльності. Крім того, необхідним є вивчення зарубіжного досвіду та аналіз національної практики, що дозволить виявити основні механізми відмивання

коштів, оцінити їхню ефективність та ризики, а також сформулювати пропозиції щодо підвищення рівня контролю та забезпечення прозорості фінансових операцій у цифровій економіці. Таким чином, проблема відмивання коштів через криптовалюту є актуальною не лише з точки зору економічної безпеки, а й у контексті правового регулювання та формування сучасної системи фінансового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема відмивання коштів через криптовалюту та її окремі напрями активно досліджується як вітчизняними, так і закордонними науковцями, враховуючи її актуальність у сучасній практиці. Досліджуються як правові, так і прикладні аспекти. Зокрема, варто відзначити статтю Е. Богдана, у якій представлено бібліометричний аналіз використання криптовалют з метою легалізації коштів, які були здобуті злочинним шляхом. Автор вперше узагальнив науковий дискурс з теми відмивання грошей через криптовалюту на основі великої кількості публікацій [1]. Окрім цього, це стаття науковців на чолі з С. Леоновим, у якій визначено нові інструменти боротьби з відмиванням грошей шляхом проведення аналізу транзакцій із криптовалютою Ethereum [2]. Відзначимо також статтю Д. В. Каменського та С. С. Титаренко, у якій автори детально розглянули особливості використання віртуальних активів як інструменту легалізації майна, одержаного злочинним шляхом [3]. Крім того, Д. В. Каменський та О. О. Дудуров у своїй статті визначили, що відмивання злочинних доходів через операції з віртуальними валютами є новою загрозою економічній безпеці [4]. Подібним є дослідження Є. В. Хохленкової, яка провела порівняльно-правовий аналіз використання віртуальних валют з метою відмивання коштів [5]. Окрім цього, автори досліджують також діяльність нелегальних криптообмінників з метою відмивання коштів, а саме — злочинних доходів. Таким є дослідження А. С. Дмитерко та Ю. В. Якубівської [6]. Крім того, звернемо увагу на статтю М. М. Фрідман-Козаченко та Л. В. Омельчук, яка присвячена питанням визначення та аналізу віртуальної валюти щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [7]. Цікавим є дослідження Є. Ю. Бабиць та В. О. Ліптуги, у якому автори окреслили ключові аспекти фінансово-правового регулювання обігу віртуальних валют [8]. Не дивлячись на те, що тема статті є доволі вивченою серед вітчизняних науковців, враховуючи її актуальність, необхідним є проведення комплексного та детального дослідження.

Метою статті є аналіз механізмів відмивання коштів із використанням криптовалют, оцінка їхнього впливу на фінансову систему та дослідження зарубіжного й національного досвіду протидії.

Матеріали і методи. Оскільки дослідження має здебільшого теоретичний характер, його методологічна основа полягає у вивченні та критичному аналізі наукової літератури, нормативно-правових

актів, а також у зіставленні досвіду різних країн у сфері регулювання криптовалют. Метою обраних методів є не лише окреслення наявних підходів до протидії відмиванню коштів, а й виявлення особливостей їхнього застосування в умовах швидких трансформацій цифрової економіки.

У процесі роботи були використані кілька груп методів:

- Аналіз наукових джерел дав можливість визначити ступінь розробленості проблеми, виділити провідні концепції та узагальнити результати сучасних досліджень у галузі фінансів і права.
- Порівняльно-правовий метод застосовувався для зіставлення законодавчих підходів до регулювання криптовалют у різних країнах та оцінки ефективності механізмів фінансового контролю.
- Методи систематизації й узагальнення дозволили структурувати інформацію, виділити типові способи легалізації доходів через криптовалюту та класифікувати їх за характером і рівнем ризику.
- Аналітичний підхід сприяв виявленню тенденцій розвитку криптовалютного ринку та його потенційного впливу на фінансову безпеку держав.
- Узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду допомогло сформулювати цілісне уявлення про існуючі проблеми та напрацювати рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання в Україні.

Завдяки поєднанню зазначених методів вдалося комплексно розглянути проблему відмивання коштів через криптовалюту, поєднуючи правовий, економічний та фінансовий виміри. Такий підхід дає змогу не лише описати сучасний стан регулювання, а й окреслити напрями, у яких подальші дослідження можуть бути найбільш продуктивними.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, важливо визначити сутність та природу криптовалют як фінансового явища. Криптовалюту можна вважати універсальним світовим засобом платежу, обігу та інвестування, який представлений у вигляді програмного коду, що має високий ступень захищеності та при цьому характеризується вільним ринковим курсом. Крім того, криптовалюти також є цифровими валютами, які працюють завдяки механізму асиметричного шифрування [9].

Підкреслимо, що емісія та застосування криптоактивів стали можливими завдяки комплексу програмних систем та алгоритмів, таких як ланцюжок блоків даних. Ця технологія називається блокчейном. Використовувати крипту можна лише всередині цієї системи. Першою цифровою монетою, тобто — криптовалютою, став Bitcoin. Розроблений він був таємничим Сатоші Накамото, який презентував свою розробку у 2009 році. Після цього криптовалютами зацікавилися і інші фахівці. Крипторинок поступово зростає, набуваючи все більшої популярності. Якщо у 2009 році вартість одного Біткоіна складала 0\$, то за кілька років його вартість почала зростати, а з 2017 року стала рекордною. Крипто-

валюти також виконують функцію міри вартості, є засобом накопичення, обігу, платежу та різновидом світових грошей, за допомогою яких існує можливість зберігати частину отриманих доходів з метою їх використання в майбутньому; розрахуватися за товар; використовувати у якості посередників у процесі обігу товарів; купувати товари та здійснювати платежі [10].

Також у деяких джерелах поняття криптовалют розглядають у контексті криптоактивів. Зокрема, це пов'язано з тим, що за вітчизняним законодавством криптовалюти не є різновидом валют, тому вважається за доцільним також використання поняття криптоактивів. Криптоактиви є прикладом таких об'єктів, що характеризуються відсутністю матеріальної форми та наявністю самостійної майнової вартості, яку створюють інформаційні технології та блок-чейн системи. Їх не можна використовувати як офіційні гроші, валюту, платіжний засіб, електронні гроші чи цінні папери. Тим не менш, на ринку криптоактиви дуже цінуються, тому їх вартість інколи є дуже високою [11].

Основними різновидами криптоактивів є:

- класичні криптовалюти — їх використовують у якості платіжних криптоактивів, які створені на власному блокчейні та призначені для широкого застосування у віртуальному просторі, тому їх основна функція — це обіг та платежі;
- криптотокени — одиниці вартості, які створюються на існуючому блокчейні та приймаються лише у контексті певного призначення.

Якщо класичні криптовалюти використовують як засіб платежу та обігу, то криптотокени використовують для інших цілей, наприклад — доступ до програм та послуг, опосередковування активів та зобов'язань, засіб обігу та часткового нагромадження [11].

Найвідомішим криптоактивом на ринку на сьогодні є біткоїн, який має найбільшу вартість з-поміж існуючих криптоактивів. Також протягом останніх років було створено низку інших криптоактивів: PPCoin, GeistGeld, iXcoin, SolidCoin, Tangle, Hashgraph, Ether (ETH), Ripple (XRP), Cardano (ADA), Litecoin (LTC), Monero (XMR), Polkadot (DOT). Здебільшого це криптотокени, які водночас також використовуються на ринку. Крім того, з'являються також і нові криптотокени, які є поширеними у межах соціальної мережі Telegram, де активно розвиваються нові способи отримання криптоактивів [12, с. 213–221].

З огляду на це, криптовалюти являють собою цифрові активи, що функціонують на основі технології блокчейн, яка забезпечує прозорість транзакцій та їхню незмінність. Водночас анонімність користувачів та децентралізований характер системи створюють особливі умови для проведення фінансових операцій, що ускладнює їх контроль з боку держави та банківських установ. Саме ці властивості

криптовалют сприяють їх використанню не лише у легальній економічній діяльності, а й у процесах, пов'язаних із відмиванням коштів. Для подальшого аналізу важливо розглянути основні механізми легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, через цифрові валюти, а також визначити особливості їхньої класифікації та вплив на фінансову безпеку держави.

Варто звернути увагу на те, яким чином відбувається регулювання криптовалют та операцій з ними в Україні, в інших країнах та на міжнародному рівні. Сьогодні в Україні не є нормативно-правового акту, який би чітко визначав особливості правового регулювання криптовалют та їх використання. Тим не менш, віртуальні активи є легалізованими в Україні, завдяки чому їх власники можуть здійснювати легальний обмін та декларування. Також відомо, що досі не набрав чинності Закон України «Про віртуальні активи», який був підписаний Президентом Володимиром Зеленським у 2022 році [13]. У Законі зазначається наступне: «Закон регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів». Тобто, він у деякій мірі мав би також визначити правові норми обігу криптовалют та їх законного використання. Як зазначають Л. Л. Нескороджена, Б. О. Бонь та О. М. Кононець, наразі досі не вирішеними є питання «про проведення фінансового моніторингу операцій з криптовалютами, декларування доходів та сплати податків; про забезпечення безпеки транзакцій; розвиток кіберстрахування в напрямку страхового захисту власників криптогаманців, бірж криптовалют від хакерських атак тощо. Все це однозначно свідчить про потребу в удосконаленні» [14, с. 197–200]. Враховуючи це, станом на серпень-вересень 2025 року в Україні досі недостатньо врегульовано використання криптовалют, що створює можливості для їх незаконного використання з метою легалізації коштів, отриманих нелегальним шляхом [15, с. 335–340].

На відміну від України, інші держави, насамперед європейські, мають кращу ситуацію з регулюванням криптовалют, що постійно вдосконалюється. Так, в європейських державах простежується тенденція до поєднання лояльності щодо розвитку ринку цифрових активів із поступовим посиленням вимог до прозорості та оподаткування операцій. Так, у ряді країн створюються сприятливі умови для залучення інвестицій та технологічних компаній, водночас поступово запроваджується податковий контроль за доходами, отриманими від криптовалют. В окремих державах, як-от Німеччина чи Португалія, існують диференційовані підходи до оподаткування залежно від строку володіння активом чи характеру транзакції. У Сполучених Штатах Америки криптовалюта одночасно розглядається і як засіб плате-

жу, і як майно, що формує базу для оподаткування, а в Канаді основну увагу приділено суворій реєстрації бірж та контролю за їхньою діяльністю. В Азії найбільш послідовною є Японія, де криптовалюта офіційно включена до платіжних засобів, хоча вимоги до учасників ринку залишаються досить жорсткими. Водночас низка країн досі не виробила комплексного підходу до регулювання: наприклад, Італія обмежується лише податковими нормами, не надаючи криптовалютам повного правового статусу. Така різноманітність свідчить про відсутність єдиного міжнародного стандарту та формує підґрунтя для подальших дискусій щодо найефективніших моделей правового врегулювання обігу віртуальних активів. Тим не менш, наявність нормативно-правових актів та практики регулювання криптовалют та їх використання дозволяє попередити їх застосування з метою відмивання коштів. Тобто, у зазначених попередньо країнах такі випадки є менш ймовірними, аніж в Україні [15, с. 335–340].

На сьогодні відмивання коштів є особливо актуальною проблемою в Україні, особливо враховуючи випадки корупції. Джерелом коштів для «відмивання» може бути будь-яка діяльність, яка перебуває у «тіні». Зазвичай відмивають кошти в особливо великих об'ємах, оскільки інакше якщо особа ними скористається, не надавши інформацію стосовно джерела їх отримання, вона понесе відповідальність за незаконне збагачення. Для того, що уникнути це, правопорушники використовують різні схеми відмивання коштів, які дають їм можливість легалізувати те, що було отримано злочинним шляхом. Наслідки відмивання коштів можуть бути суттєвими: вивіз капіталу, експансія наркообігу, торгівля зброєю, перехід капіталу у «тінь», зниження інвестиційних можливостей, тим самим зростає безробіття, не виплачується у повній мірі заробітна плата, пенсійне забезпечення, а також різного роду соціальна допомога. Відмивання коштів є поширеним на глобальному рівні, тому борються з ним наразі велика кількість держав світу [16].

Для організації слідчих дій з метою розслідування відмивання коштів насамперед важливо з'ясувати, які саме шляхи відмивання коштів наразі найчастіше використовуються. Це є важливим для того, аби одразу приділяти більше уваги потенційно небезпечним сферам. Найбільш типовими схемами відмивання коштів наразі є [17, с. 249–251]:

- Незаконна конвертація коштів з застосуванням фіктивних підприємств, для чого підприємства використовуються у якості конвертаційних центрів. У такому випадку виникає численна кількість правопорушень, пов'язаних з невірним обліком доходів;
- Здійснення спекулятивних операцій з цінними паперами;
- Шахрайські операції з землею та об'єктами нерухомості;

- Незаконне відшкодування з бюджету ПДВ і у процесі приватизації державного майна;
- Участь банківських установ;
- Участь небанківських фінансових установ;
- Використання схем альтернативних грошових переказів;
- Використання криптовалюти;
- Використання Інтернет-казино та ін.

Також варто підкреслити, що відмивання коштів відповідно до Статті 209 Кримінального кодексу України є злочином, який полягає у набутті, володінні, використанні та розпорядженні майном, стосовно якого фактичні обставини свідчать про те, що воно було одержане злочинним шляхом [18]. Крім того, у закордонних джерелах зазначається, що відмивання грошей передбачає маскуванню фінансових активів, щоб їх можна було використовувати без виявлення незаконної діяльності, яка їх створила. За допомогою відмивання грошей злочинець перетворює грошові доходи, отримані від злочинної діяльності, на кошти з очевидно законним джерелом [19].

Усе більш розповсюдженим способом відмивання коштів є використання електронних платежів, цифрових активів та, відповідно, криптовалюти. Зростання популярності онлайн-банкінгів, анонімних онлайн-платежних сервісів та переказів між користувачами (P2P) за допомогою мобільних телефонів значно ускладнило виявлення незаконних переказів грошей. Проксі-сервери та анонімне програмне забезпечення ускладнюють виявлення інтеграції, третього компонента відмивання грошей, оскільки гроші можна переказувати або знімати майже

без слідів IP-адреси. Гроші можна відмивати через онлайн-аукціони та продажі, веб-сайти азартних ігор та віртуальні ігрові сайти, де незаконно отримані гроші конвертуються в ігрову валюту, а потім повертаються в реальні, придатні для використання та невідстежувані «чисті» гроші. Відмивання грошей може включати криптовалюти, такі як Bitcoin. Вони не є повністю анонімними, але їх можна використовувати в схемах шантажу, торгівлі наркотиками та іншій злочинній діяльності через їхню відносну анонімність порівняно з фіатною валютою [20]. Тому надалі важливо розглянути ключові аспекти відмивання коштів шляхом використання криптовалют.

Важливо визначити основні форми відмивання коштів через криптовалюту. Ключові стадії представимо на Рис. 1.

Використання криптовалют у процесах легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, відбувається із застосуванням класичної трифазної моделі відмивання коштів, яка включає стадії розміщення, розшарування та інтеграції. Однак у цифровому середовищі ці етапи набувають специфічних форм. Розглянемо ці стадії детальніше [1–3]:

1. На етапі розміщення злочинці переводять готівкові кошти або інші нелегальні активи у криптовалюту через криптообмінники, P2P-платформи чи неформальні пункти обміну. Оскільки у багатьох юрисдикціях вимоги до ідентифікації користувачів залишаються слабкими, цей процес є значно простішим, ніж у традиційній банківській системі.

2. На стадії розшарування використовуються спеціальні механізми для ускладнення відстежен-

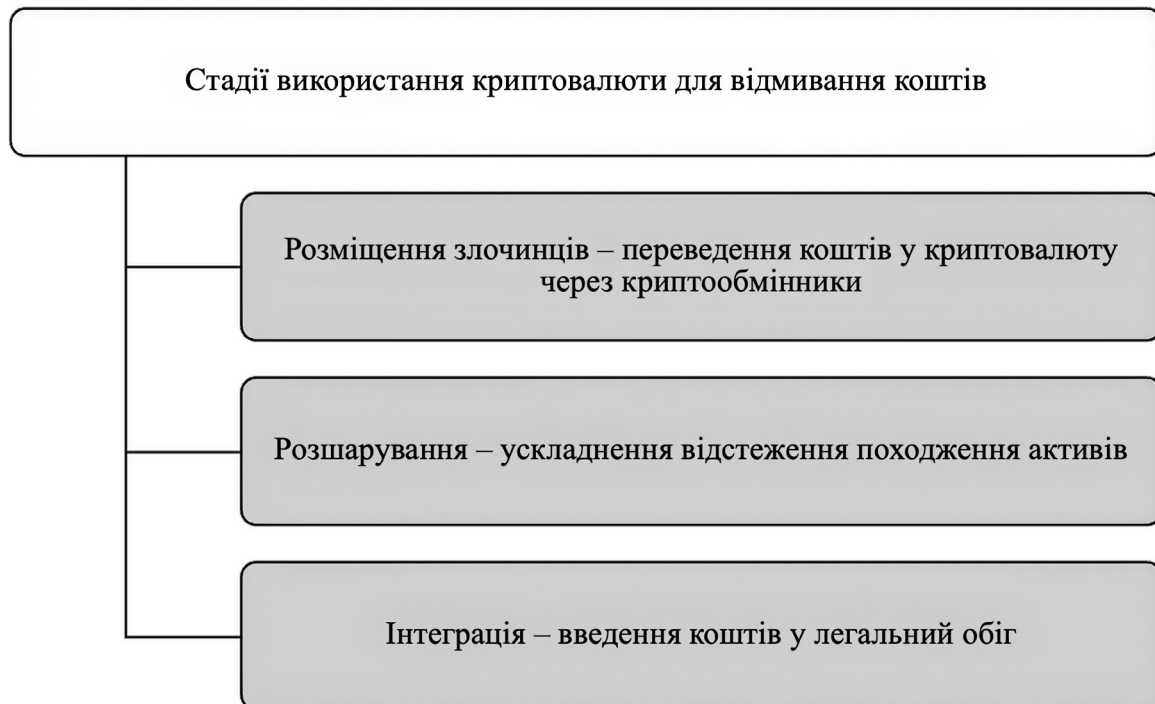


Рис. 1. Стадії використання криптовалюти для відмивання коштів

Джерело: авторська розробка

ня походження активів. Найбільш поширеними є сервіси-міксери (tumbler services), які змішують криптовалютні транзакції багатьох користувачів, формуючи нові адреси і, таким чином, руйнуючи прямий ланцюг відправника й одержувача. Також поширеною практикою є «chain hopping», тобто багаторазова конвертація однієї криптовалюти в іншу через різні біржі, у тому числі розташовані в офшорних зонах.

3. Фінальна стадія — інтеграція — полягає у введенні «очищених» коштів у легальний обіг. Це може відбуватися шляхом купівлі нерухомості, предметів розкоші, фінансування бізнес-проектів або участі в інвестиційних угодах. У сучасних умовах значну роль відіграють децентралізовані фінансові платформи (DeFi) та невзаємозамінні токени (NFT), що створюють додаткові інструменти для маскування джерел коштів.

Окрім цього, аналіз практики дозволяє виділити кілька найтипівіших схем використання криптовалют для відмивання коштів [6, с. 518–520]:

- Використання централізованих криптобірж. У випадках, коли біржі функціонують у юрисдикціях із низьким рівнем регулювання або не застосовують політику KYC/AML, вони стають ключовими каналами для легалізації незаконних коштів.
- Анонімізація через міксери. Змішування транзакцій ускладнює проведення фінансового моніторингу, що використовується у масштабних міжнародних схемах.
- Транскордонні перекази. За допомогою «chain hopping» кошти швидко переміщуються між різними юрисдикціями, що унеможливорює оперативне реагування правоохоронних органів.
- Використання ігрових платформ і онлайн-казино. Тут злочинці конвертують криптовалюту у внутрішню валюту сервісів, а потім виводять у легальні кошти.
- ICO/IEO/STO як прикриття. Запуск псевдоінвестиційних проєктів дозволяє акумулювати кошти від інвесторів і легалізувати капітал у вигляді «залучених інвестицій».
- Сервіси DeFi. Анонімний обмін tokenів на децентралізованих біржах практично унеможливорює ідентифікацію учасників транзакцій.
- Стейблкоїни. Використання криптовалют, прив'язаних до курсу долара США чи євро, знижує ризик втрат від волатильності та полегшує введення активів у легальний обіг.

Особливим є вплив відмивання коштів через криптовалюту на фінансову безпеку держави, оскільки ця проблема має не лише економічний, а й соціально-політичний вимір. Системне поширення подібних практик спричиняє низку негативних наслідків, що прямо чи опосередковано впливають на стабільність фінансової системи та її здатність забезпечувати розвиток національної економіки. Так, відбувається масштабний відтік капіталу у ті-

ньовий сектор, що послаблює легальну економіку та створює значні дисбаланси у бюджетній сфері. Кошти, які могли б спрямовуватися на розвиток інфраструктури, соціальні програми, освіту та охорону здоров'я, опиняються поза межами державного контролю. У результаті держава недоотримує податкові надходження, знижується рівень інвестиційної привабливості країни, оскільки прозорість фінансових потоків є ключовим критерієм для міжнародних інвесторів. Така ситуація створює додатковий тиск на державний бюджет, обмежує можливості фінансування стратегічно важливих програм і підвищує рівень економічної вразливості. Крім того, у сучасних умовах зростає ризик підриву довіри до банківської та фінансової системи. Коли значна частина операцій відбувається поза контролем регуляторів, громадяни та бізнес втрачають упевненість у здатності фінансових установ гарантувати прозорість і безпеку операцій. Це призводить до поширення практики зберігання заощаджень поза банківською системою, зниження обсягів депозитів та кредитної активності, що негативно відображається на стабільності грошового обігу. У глобальному вимірі така тенденція може спричинити падіння рейтингових оцінок фінансових установ, ускладнити доступ держави до міжнародних фінансових ринків та зменшити приплив іноземних інвестицій.

Варто додати, що нелегальні криптооперації стають інструментом фінансування терористичних організацій, організованої злочинності та корупційних схем, що безпосередньо загрожує національній безпеці. Анонімність та транскордонний характер криптовалютних транзакцій ускладнюють контроль за потоками коштів, створюючи умови для їхнього використання у фінансуванні збройних конфліктів, торгівлі зброєю чи наркотиками. Крім того, корупційні практики за участю цифрових активів підривають авторитет державних інституцій, формують «сіру» економіку та унеможливають ефективне проведення антикорупційних реформ. Усе це створює передумови для зростання соціальної напруженості, зниження рівня довіри до влади та посилення загроз внутрішній і зовнішній стабільності країни [6, с. 218–520; 7, с. 111–116].

Особливим є вплив відмивання коштів через криптовалюту на фінансову безпеку. Системне поширення таких практик має серйозні наслідки для національних економік. По-перше, відбувається відтік капіталу у тіньовий сектор, що знижує інвестиційну привабливість країни та призводить до недоотримання державного бюджету. По-друге, зростає ризик підриву довіри до банківської та фінансової системи, оскільки громадяни й інвестори втрачають впевненість у прозорості операцій. По-третє, нелегальні криптооперації можуть бути використані для фінансування терористичних організацій та корупційних схем, що безпосередньо загрожує національній безпеці [6, с. 218–520; 7, с. 111–116].

Необхідно розглянути міжнародний досвід протидії відмиванню коштів через криптовалюту. Як засвідчує сучасна практика, у країнах Європейського Союзу важливе значення має імплементація директив щодо боротьби з відмиванням коштів (AMLD), які вимагають від бірж і постачальників криптопослуг проведення ідентифікації користувачів та повідомлення про підозрілі операції. З 2024 року додатковим елементом регулювання став Регламент про ринки криптоактивів (MiCA), який визначив правові засади обігу цифрових активів. У Сполучених Штатах Америки контроль здійснюється через FinCEN, яка застосовує правила фінансового моніторингу до криптобірж. Крім того, значну роль відіграє санкційна політика OFAC, що поширюється і на криптовалютні гаманці. В Азії прикладом є Японія, де криптовалюта офіційно визнана засобом платежу, але біржі зобов'язані проходити сувору процедуру ліцензування та дотримуватись вимог фінансового моніторингу. У Південній Кореї введено обов'язкове використання верифікованих банківських рахунків для криптовалютних операцій [15, с. 335–340]. На глобальному рівні провідну роль у формуванні стандартів відіграє FATF, яка встановлює рекомендації з протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму.

В Україні правове регулювання перебуває на стадії становлення. Закон «Про віртуальні активи», попри ухвалення, досі не набрав чинності у повному обсязі. Основними проблемами залишаються відсутність системи контролю за діяльністю криптобірж, обмежені можливості Державної служби фінансового моніторингу, а також недостатній рівень кібербезпеки. Водночас інтеграція України у європейський правовий простір вимагає поступової гармонізації національного законодавства із регламентами ЄС.

Варто зазначити, що відсутність ефективного правового регулювання використання криптовалют сприяє зростанню кількості випадків відмивання коштів через криптовалюту. У зв'язку з цим, варто зазначити основні шляхи вдосконалення підходів до протидії відмиванню коштів таким чином:

- Приведення національного законодавства у відповідність до вимог AMLD та MiCA.
- Створення централізованої системи моніторингу криптовалютних транзакцій із використанням аналітичних блокчейн-платформ.
- Запровадження суворих вимог до криптообмінників та бірж щодо KYC/AML.

- Підготовка та навчання спеціалістів у сфері фінансового моніторингу та кібербезпеки.
- Розвиток міжнародної співпраці у межах FATF та Egmont Group для швидкого обміну інформацією про підозрілі транзакції.
- Створення міжвідомчого центру кіберфінансової безпеки, який координуватиме зусилля правоохоронних органів, Національного банку та Держфінмоніторингу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що відмивання коштів через криптовалюту є однією з найбільш актуальних загроз фінансовій та економічній безпеці сучасних держав. Особливість цієї проблеми полягає в анонімності та децентралізованому характері цифрових валют, які ускладнюють процес ідентифікації учасників транзакцій і створюють сприятливе середовище для легалізації злочинних доходів. Аналіз теоретичних підходів, міжнародної та національної практики показав, що криптовалюти все частіше використовуються як інструмент відмивання грошей, завдяки можливості їх швидкого переказу, конвертації між різними видами токенів та залученню спеціальних сервісів анонімізації (міксерів, DeFi-платформ). Використання таких схем має комплексні негативні наслідки: від відтоку капіталу в «тінь» та втрати бюджетних надходжень — до фінансування тероризму, організованої злочинності та підриву довіри до державних інститутів. Дослідження показало, що у провідних державах світу поступово формуються системи правового регулювання ринку віртуальних активів. Європейський Союз впроваджує директиви AMLD та регламент MiCA, США застосовують суворий фінансовий моніторинг через FinCEN та санкційні механізми OFAC, у Японії та Південній Кореї встановлено жорсткі вимоги до криптобірж. Водночас в Україні, попри ухвалення Закону «Про віртуальні активи», відсутність дієвих механізмів контролю та слабкий рівень інституційної спроможності залишають країну вразливою до зростання незаконного використання криптовалют. Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що ефективна протидія відмиванню коштів через криптовалюту можлива лише за умови поєднання правових, фінансових та технологічних інструментів. Вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу та міжнародної координації, що особливо актуально для України на шляху інтеграції до європейського правового простору та побудови сучасної системи фінансової безпеки.

Література

1. Богдан Е. Використання криптовалют з метою легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом: бібліометричний аналіз. *Development Service Industry Management*. 2024. № 3. С. 213–218
2. Леонов С., Тумпач М., Лоскоріх Г., Філатова Г., Решетняк Я., Дініц Р. Нові інструменти боротьби з відмиванням грошей: аналіз транзакцій із криптовалютою Ethereum за допомогою байєсівського класифікатора. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. № 4(57). С. 274–288

3. Каменський Д. В., Титаренко С. С. Віртуальні активи як інструмент легалізації майна, одержаного злочинним шляхом: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 80 (2). С. 41–50.
4. Каменський Д. В., Дудоров О. О. Відмивання злочинних доходів через операції з віртуальними валютами: нова загроза економічній безпеці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/90.pdf> (дата звернення 09.09.2025).
5. Хохленкова Є. В. Віртуальні валюти як спосіб легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 504–506.
6. Дмитерко А. С., Якубівська Ю. В. Нелегальні криптообмінники як спосіб легалізації (відмивання) злочинних доходів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 518–520.
7. Фрідман-Козаченко М. М., Омельчук Л. В. Криптовалюта як засіб легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Європейський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 111–116.
8. Бабич Є. Ю., Ліптуга В. О. Фінансово-правове регулювання обігу віртуальних валют. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 86 (3). С. 221–226.
9. Белінська Я. В., Дікарев О. І. Криптовалюти: сутність, виникнення та закономірності поширення і ціноутворення. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 22–32. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/328113904.pdf> (дата звернення 09.09.2025).
10. Рядінська В. О. Криптовалюта: сучасні підходи до визначення фінансово-правової природи. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezu_18_09_2020_27.pdf (дата звернення 09.09.2025).
11. Ерастов В. І., Гудзь Г. О. Ринок криптоактивів в Україні: тенденції сучасності. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50.
12. Самсін Р. І. Еволюція термінів «криптовалюта», «віртуальні активи» та «криптоактиви» у сучасній правовій площині. *Київський часопис права*. 2024. № 2. С. 213–221.
13. Про віртуальні активи : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення 09.09.2025).
14. Нескороджена Л. Л., Бонь Б. О., Кононець О. М. Сучасний стан правового регулювання криптовалюти в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 197–200.
15. Дарчик Г. М. Сучасний стан правового регулювання криптовалюти в Україні. Зарубіжний досвід регулювання ринку криптовалют. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. № 87 (2). С. 335–340.
16. Відмивання грошей. URL: <https://esu.com.ua/article-34391> (дата звернення 09.09.2025).
17. Чабаненко Ю. С. Аналіз сучасних схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 249–251.
18. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 09.09.2025).
19. What is money laundering? URL: <https://www.fincen.gov/what-money-laundering> (дата звернення 09.09.2025).
20. What is money laundering? URL: <https://www.investopedia.com/terms/m/moneylaundering.asp> (дата звернення 09.09.2025).

References

1. Bohdan, E. (2024). Vykorystannia kryptovaliuty z metoiu lehalizatsii koshtiv, zdobutykh zlochnym shliakhom: bibliometrychnyi analiz [Use of Cryptocurrency for Money Laundering: Bibliometric Analysis]. *Development Service Industry Management*. vol. no 3. pp. 213–218.
2. Lieonov, S., Tumpach, M., Loskorikh, H., Filatova, H., Reshetniak, Ya. and Dinyts, R. (2024). Novi instrumenty borotby z vidmyvanniam hroshei: analiz tranzaktsii iz kryptovaliutoiu Ethereum za dopomohoiu baiiesivskoho klasyfikatora [New Tools for Combating Money Laundering: Analysis of Ethereum Cryptocurrency Transactions Using a Bayesian Classifier]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. vol. no 4 (57). pp. 274–288.
3. Kamenskyi, D. V. and Tytarenko, S. S. (2023). Virtualni aktyvy yak instrument lehalizatsii maina, oderzhanoho zlochnym shliakhom: porivnialno-pravovyi aspekt [Virtual Assets as a Tool for Legalizing Property Obtained by Criminal Means: Comparative Legal Aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. vol. no 80 (2). pp. 41–50.
4. Kamenskyi, D. V. and Dudorov, O. O. (2024). Vidmyvannia zlochnynykh dokhodiv cherez operatsii z virtualnymi valiutamy: nova zahroza ekonomichnii bezpetsi [Money Laundering Through Virtual Currency Transactions: A New Threat to Economic Security]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo — Analytical and Comparative Jurisprudence*. Available at: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/90.pdf> (Accessed on 9 September 2025).
5. Khokhlenkova, Ye. V. (2022). Virtualni valiuty yak sposib lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom: porivnialno-pravovyi analiz [Virtual Currencies as a Way of Legalizing Criminally Obtained Income: Comparative Legal Analysis]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*. vol. no 11. pp. 504–506.
6. Dmyterko, A. S. and Yakubivska, Yu. V. (2024). Nelehalni kryptoobminnyky yak sposib lehalizatsii (vidmyvannia) zlochnynykh dokhodiv [Illegal Crypto-Exchangers as a Way of Money Laundering]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*. vol. no 4. pp. 518–520.

7. Fridman-Kozachenko, M. M. and Omelchuk, L. V. (2023). Kryptovaliuta yak zasib lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom [Cryptocurrency as a Means of Legalizing Criminally Obtained Income]. *Yevropeyskyi pravnychi chasopys — European Legal Journal*. vol. no 1. pp. 111–116.
8. Babych, Ye. Yu. and Liptuga, V. O. (2024). Finansovo-pravove rehuliuвання obihu virtualnykh valiut [Financial and Legal Regulation of Virtual Currency Circulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. vol. no 86 (3). pp. 221–226.
9. Belinska, Ya. V. and Dikarev, O. I. (2020). Kryptovaliuty: sutnist, vynykennia ta zakhonomirnosti poshyrennia i tsinovotvorennia [Cryptocurrencies: Essence, Emergence and Patterns of Distribution and Pricing]. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/328113904.pdf> (Accessed on 9 September 2025).
10. Riadinska, V. O. (2020). Kryptovaliuta: suchasni pidkhody do vyznachennia finansovo-pravovoi pryrody [Cryptocurrency: Modern Approaches to Defining the Financial and Legal Nature]. Available at: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Tezy_18_09_2020_27.pdf (Accessed on 9 September 2025).
11. Erastov, V. I. and Hudz, H. O. (2023). Rynok kryptoaktyviv v Ukraini: tendentsii suchasnosti [The Crypto Asset Market in Ukraine: Modern Trends]. *Ekonomika ta suspilstvo — Economy and Society*. vol. no 50.
12. Samsin, R. I. (2024). Evoliutsiia terminiv “kryptovaliuta”, “virtualni aktyvy” ta “kryptoaktyvy” u suchasni pravovii ploshchyni [Evolution of the Terms “Cryptocurrency,” “Virtual Assets,” and “Crypto Assets” in the Modern Legal Sphere]. *Kyivskyi chasopys prava — Kyiv Journal of Law*. vol. no 2. pp. 213–221.
13. Verkhovna Rada Ukrainy (2020). Zakon Ukrainy “Pro virtualni aktyvy” [Law of Ukraine “On Virtual Assets”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074–20#Text> (Accessed on 9 September 2025).
14. Neskorodzhena, L. L., Bon, B. O. and Kononets, O. M. (2024). Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання kryptovaliuty v Ukraini [The Current State of Legal Regulation of Cryptocurrency in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*. vol. no 3. pp. 197–200.
15. Darchyk, H. M. (2025). Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання kryptovaliuty v Ukraini. Zarubizhnyi dosvid rehuliuвання rynku kryptovaliut [The Current State of Legal Regulation of Cryptocurrency in Ukraine. Foreign Experience in Regulating the Cryptocurrency Market]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. vol. no 87 (2). pp. 335–340.
16. Vydmyvannia hroshei [Money Laundering] (2020). *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy — Encyclopedia of Modern Ukraine*. Available at: <https://esu.com.ua/article-34391> (Accessed on 9 September 2025).
17. Chabanenko, Yu. S. (2021). Analiz suchasnykh skhem lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, v Ukraini ta sviti [Analysis of Modern Schemes of Legalization (Money Laundering) of Criminally Obtained Income in Ukraine and the World]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal — Legal Scientific Electronic Journal*. vol. no 1. pp. 249–251.
18. Verkhovna Rada Ukrainy (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Accessed on 9 September 2025).
19. FinCEN (2024). What is money laundering? Available at: <https://www.fincen.gov/what-money-laundering> (Accessed on 9 September 2025).
20. Investopedia (2024). What is money laundering? Available at: <https://www.investopedia.com/terms/m/moneylaundering.asp> (Accessed on 9 September 2025).

UDC 343.132:343.98:69

Riabykh Nataliia

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
Lutsk National Technical University*

Рябих Наталія Володимирівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Луцький національний технічний університет*
ORCID: 0009-0007-4177-698X

Visyn Valentyn

*Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Law
Lutsk National Technical University*

Вісин Валентин Васильович

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри права
Луцький національний технічний університет*
ORCID: 0000-0001-9122-9158

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11884

CRIMINAL PROCEDURAL MECHANISMS FOR INVESTIGATING CRIMES IN THE CONSTRUCTION SECTOR: CURRENT ISSUES OF PROOF AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THEIR RESOLUTION

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИРІШЕННЯ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Summary. Introduction. This scientific study is dedicated to a comprehensive analysis of criminal procedural mechanisms for investigating crimes in the construction sector of Ukraine. The relevance of the chosen topic is due not only to the key role of the construction sector in the state's economy, which generates a significant part of the GDP and provides employment, but also to the high level of corruption risks, technological complexity of processes, specificity of legal relations, and significant financial volumes, all of which create a fertile ground for various criminal manifestations. These offenses not only undermine the investment climate and trust in state institutions but also pose a direct threat to the safety of citizens, who are the ultimate consumers of construction services, and cause significant economic losses.

Objective. The research aims to comprehensively identify and in-depth analyze current problems of proof in criminal proceedings related to crimes committed in the construction sector of Ukraine, as well as to develop scientifically substantiated, practically applicable methodological approaches for their effective resolution. To achieve this goal, the following tasks were set: to analyze current criminal procedural legislation and special regulatory legal acts, to study relevant judicial practice, and to develop comprehensive recommendations for improving investigative and evidentiary activities.

Materials and Methods. The work is based on a systematic analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, special laws regulating construction activities, and relevant judicial practice over the past five years, which includes



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

the study of over 150 court decisions and materials from pre-trial investigations. The empirical base also contains analyses of departmental statistics, expert opinions, and case studies of the most high-profile cases. Systemic, comparative legal, formal-logical, statistical, and empirical methods of scientific cognition were applied. In particular, regulatory legal acts were analyzed for gaps and conflicts; the generalization of judicial practice enabled the identification of typical errors and successful evidentiary strategies; and expert interviews with practicing investigators and prosecutors provided valuable insights into real challenges in investigations.

Results. The study identified key problems that significantly complicate the investigation of crimes in the construction sector. These include: the high technical complexity of criminal acts, associated with the specifics of construction technologies, the complexity of project documentation, and the need to involve highly specialized knowledge; the insufficient qualification level of investigative bodies, which often lack the necessary engineering-technical, financial, and legal expertise in the construction field; systematic falsification of primary documentation, including overstatement of work volumes, use of low-quality materials, and forgery of permits; and difficulties in establishing the responsibility of officials due to complex hierarchy and division of duties. To overcome these challenges, several solutions are proposed: the creation of interdisciplinary investigative and operational groups, which will include not only law enforcement officers but also engineers, architects, financiers, and IT specialists; standardization of procedures for construction-technical and economic expertises with the development of unified methodological recommendations; implementation of digital technologies in evidentiary processes, particularly the use of blockchain technologies for data registration, BIM modeling, and big data analysis to detect anomalies; and systematic improvement of the qualifications of law enforcement specialists through specialized training and courses.

Perspectives. The practical significance of the research lies in the development of specific recommendations, tailored to Ukrainian realities, for law enforcement agencies, courts, prosecutors, and other participants in criminal proceedings. Implementing the proposed approaches and mechanisms will significantly improve the quality and effectiveness of crime investigations in the construction industry, with a multiplier effect. This, in turn, will ensure proper protection of state interests and citizens' rights, strengthen the rule of law, foster a transparent and non-corrupt legal environment in the construction sector, and improve Ukraine's investment attractiveness.

Key words: criminal proceedings, construction sector, proof, investigation, construction offenses, forensic examination, methodological approaches, construction crimes, procedural mechanisms, evidence.

Анотація. Вступ. Це наукове дослідження присвячене комплексному аналізу кримінально-процесуальних механізмів розслідування злочинів у будівельній сфері України. Актуальність обраної проблематики зумовлена не лише ключовою роллю будівельного сектору в економіці держави, який генерує значну частину ВВП та забезпечує зайнятість населення, а й високим рівнем корупційних ризиків, технологічною складністю процесів, специфікою правових відносин та значними фінансовими обсягами, що створюють сприятливе підґрунтя для різноманітних злочинних проявів. Ці правопорушення не тільки підгривають інвестиційний клімат та довіру до державних інститутів, але й становлять пряму загрозу безпеці громадян, які є кінцевими споживачами будівельних послуг, та спричиняють значні економічні збитки.

Метою дослідження є всебічна ідентифікація та глибокий аналіз актуальних проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, що вчиняються у будівельній сфері України, а також розробка науково обґрунтованих, практично застосовних методологічних підходів для їх ефективного вирішення. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: проаналізувати чинне кримінальне процесуальне законодавство та спеціальні нормативно-правові акти, вивчити релевантну судову практику, а також розробити комплексні рекомендації щодо вдосконалення слідчої та доказової діяльності.

Матеріали і методи. Робота ґрунтується на системному аналізі положень Кримінального процесуального кодексу України, спеціальних законів, що регулюють будівельну діяльність, а також релевантної судової практики за останні п'ять років, яка включає вивчення понад 150 судових рішень та матеріалів досудових розслідувань. Емпірична база також охоплює аналіз відомчої статистики, експертних висновків та кейс-стаді найбільш резонансних справ. Застосовано системний, порівняльно-правовий, формально-логічний, статистичний та емпіричний методи наукового пізнання. Зокрема, здійснювався аналіз нормативно-правових актів на предмет наявності прогалин та колізій, узагальнення судової практики дозволило виявити типові помилки та успішні стратегії доказування, а експертні інтерв'ю з практикуючими слідчими та прокурорами надали цінну інформацію щодо реальних викликів у розслідуванні.

Результати. У ході дослідження виявлено ключові проблеми, що суттєво ускладнюють розслідування злочинів у будівельній сфері. До них відносяться: висока технічна складність злочинних діянь, пов'язана зі специфікою будівельних технологій, складністю проектною документації та необхідністю залучення вузькоспеціалізованих знань; недостатній рівень кваліфікації слідчих органів, які часто не володіють необхідними інженерно-технічними, фінансовими та правовими знаннями в галузі будівництва; систематична фальсифікація первинної документації, що включає завищення обсягів робіт, використання неякісних матеріалів та підробку дозволів; а також труднощі у встановленні відповідальності посадових осіб через складну ієрархію та розподіл обов'язків. Для подолання цих викликів запропоновано низку рішень: створення міждисциплінарних слідчо-оперативних груп, до складу яких входитимуть не лише правоохоронці, а й інженери, архітектори, фінансисти та IT-фахівці; стандартизація процедур будівельно-технічних та економічних експертиз з розробкою єдиних методичних рекомендацій; імплементація цифрових технологій у процеси доказування, зокрема викори-

стання блокчейн-технологій для реєстрації даних, BIM-моделювання та аналізу великих даних для виявлення аномалій; а також системне підвищення кваліфікації фахівців у галузі правозастосування через спеціалізовані тренінги та курси.

Перспективи. Практична значущість дослідження полягає у розробці конкретних, адаптованих до українських реалій рекомендацій для правоохоронних органів, суду, прокуратури та інших суб'єктів кримінального провадження. Впровадження запропонованих підходів та механізмів сприятиме значному підвищенню якості та ефективності розслідування злочинів у будівельній галузі, що матиме мультиплікативний ефект. Це, у свою чергу, забезпечить належний захист державних інтересів та прав громадян, зміцнить законність, сприятиме формуванню прозорого та не корумпованого правового середовища у будівельному секторі, а також поліпшить інвестиційну привабливість України.

Ключові слова: кримінальне провадження, будівельна сфера, доказування, розслідування, будівельні правопорушення, судова експертиза, методологічні підходи, злочини у будівництві, процесуальні механізми, доказ.

Statement of the problem. It should be noted that the construction sector in Ukraine is objectively among the most vulnerable segments of the economy regarding illegal encroachments. The scale of implemented projects, multi-stage production processes, the involvement of a wide range of contractors and subcontractors, and the high technical complexity of technological operations create objective prerequisites for committing various offenses. The spectrum of these offenses is vast — from violations of state construction norms and the falsification of project documentation to the use of substandard building materials and the operation of corruption mechanisms during permit acquisition.

At the same time, the particular complexity of criminal proceedings in this industry stems from the lack of adequate, adapted mechanisms for proving guilt specific to its characteristics, which significantly complicates bringing perpetrators to criminal responsibility. The technical specifics of construction activities, the urgent need for specialized knowledge for an objective assessment of the quality of work performed, the materials used, and the multiplicity of subjects in the construction process create significant obstacles to the effective operation of pre-trial investigation bodies. Given the above, criminal proceedings for these categories of crimes are often closed or result in acquittals, which is a direct consequence of shortcomings in the formation of the evidence base.

Analysis of Recent Research and Publications. The problem of criminal investigation in the construction sector is a subject of constant attention among both Ukrainian and international scholars. Among domestic researchers who have focused on combating crime in the construction sector, the works of Shepitko V.Yu., Tertyshnyk V.M., Hroshevyi Yu.M., and Loboiko L.M. stand out, which analyzed individual aspects of the qualification and proof of construction crimes. International experience, represented by the works of Emily Carter, David Miller, and John Chen, focuses on the application of innovative methods of technical expertise and effective models of interaction between law enforcement agencies and engineering and technical specialists.

Significant attention has also been paid to researching the specifics of proving guilt in technically complex industries. The works of Tertyshnyk V.M. and Hro-

shevyi Yu.M. reveal methods for collecting and evaluating evidence that require specialized knowledge in engineering, technology, and standardization. Studies of interdisciplinary approaches to criminal proceedings, integrating legal and technical knowledge, are presented in publications by Shepitko V.Yu. and Loboiko L.M., emphasizing the importance of teamwork among experts and investigators.

Despite significant scientific achievements, a comprehensive analysis of criminal procedure mechanisms for investigating crimes in the construction sector, taking into account new challenges and adaptation to the modern realities of Ukrainian legislation, remains insufficiently studied. There is a gap in the systematization and development of universal methodological approaches that account for the specifics of modern construction technologies and the complexity of corruption schemes. This substantiates the need for further research and development of effective strategies to combat crime in this vital sector of the economy.

Aim of the Article. This scientific article aims to conduct a comprehensive analysis and systematization of criminal procedural instruments applied in the investigation of crimes in the construction sector of Ukraine, and to develop well-founded methodological approaches for their systematic overcoming. Within the study, it is planned to identify key problems in proving guilt, determine effective ways to collect and evaluate evidence, and formulate practical recommendations to optimize the activities of pre-trial investigation bodies. It should be emphasized that this research is based on a deep analysis of current Ukrainian legislation, relevant judicial practice, and modern scientific approaches to organizing and conducting pre-trial investigations in specific sectors of the national economy.

Presentation of the primary material of the research. The legal framework for criminal investigations of offenses committed in the construction sector is formed by a complex of regulatory legal acts. These acts regulate both the procedural aspects of conducting investigations and the substantive legal norms that define liability for violations in urban planning activities.

The key document defining the general principles and procedures for pre-trial investigation is the Criminal Procedure Code of Ukraine [1]. It establishes the stages of criminal proceedings, forms of inquiry

and pre-trial investigation, and regulates the rights of participants in the process and the procedure for collecting evidence.

It should be emphasized that the Criminal Procedure Code of Ukraine [1] is the primary procedural document that comprehensively regulates the pre-trial investigation, defines the forms of inquiry and investigation, and establishes procedures for collecting, verifying, and evaluating evidence. At the same time, the Code clearly outlines the rights and obligations of all participants in criminal proceedings.

The Law of Ukraine No. 208/94-VR “On Liability for Offenses in the Sphere of Urban Planning Activities” [2] specifies the types of offenses, establishes sanctions for their commission, and sets out the peculiarities of bringing enterprises and organizations in the construction industry to justice. This regulatory act is essential for qualifying actions and determining the measure of punishment.

Given the specifics of construction activities, it should be noted that the Law of Ukraine No. 3038-VI “On Regulation of Urban Planning Activities” [2] defines the legal foundations of urban planning in general. It establishes the system of state control and supervision in this area. Also, it governs the procedures for obtaining permits and licenses, which are critical to the lawful operation of construction projects.

Thus, the aforementioned legislative triad creates a comprehensive legal framework necessary for the effective investigation and prosecution of entities involved in crimes in the construction sector. However, it should be noted that the practice of applying these regulatory legal acts often reveals numerous gaps and conflicts, which necessitate their methodological understanding and further legislative improvement to enhance the effectiveness of law enforcement.

Criminal offenses in the construction industry are characterized by specific features that significantly distinguish them from other categories of crimes [7]. It should be noted that such acts are typically associated with systematic non-compliance with building codes and standards, falsification of design and executive documentation, the use of uncertified or low-quality construction materials, and evasion of mandatory quality control and construction safety procedures [9].

The particular complexity of proving such crimes is determined by the high level of technical specialization within the construction industry [13]. To establish the fact of a violation of building codes, objectively assess the quality of the materials used, and determine the compliance of the completed works with the design documentation, exceptional engineering and technical knowledge are required. In this regard, it should be noted that investigative bodies lacking specialized construction education are often unable to independently conduct a qualified assessment of the significance of certain technical documents or to identify hidden violations of technological processes. It is worth empha-

sizing that this creates objective obstacles to effective investigation [13], namely:

- carrying out construction works without obtaining legally established permits or licenses, which potentially creates risks for the operational safety and quality of construction objects [1];
- deviating from the requirements of State Building Codes (DBN V.1.1–12:2025) regarding the seismic resistance of structures, posing a threat to human life and health in emergencies [2];
- making unauthorized changes to structural solutions, using different materials without proper approval from designers and clients [7];
- falsification of material quality certificates, hidden work acts, and executive documentation to conceal detected violations [9].

Given the above, these specific characteristics necessitate the development and implementation of specialized methodological approaches to the collection, recording, and expert evaluation of evidence in criminal proceedings related to the construction industry [13].

An analysis of the investigative practice of crime in the construction sector indicates the presence of a complex set of systemic problems that objectively complicate the gathering of adequate evidence and the prosecution of the guilty parties [7, 9]. It should be emphasized that these problems cover both organizational and methodological aspects.

One of the key factors in the emergence of these problems is the insufficient qualifications of investigative bodies in technical construction matters [13]. It is appropriate to note that most law enforcement officers, possessing legal education, do not have the necessary engineering and technical knowledge, which hinders an adequate understanding of the specifics of construction processes, objective assessment of technical documentation, and effective detection of hidden violations, specifically:

- The lack of specialized knowledge in the field of construction among investigators significantly complicates the timely detection of violations, proper evaluation of technical documentation, and the formulation of relevant questions for conducting forensic examinations [13].
- The absence of standardized procedures for conducting technical expertises leads to subjectivity in formulating conclusions and complicates their objective evaluation by judicial instances. At the same time, this reduces the probative value of expert studies [4, 5].
- The complex architecture of interaction between customers, general contractors, subcontractors, and designers significantly complicates the process of establishing specific guilty parties and delineating their responsibility [7].
- Systematic destruction or falsification of permitting, design, and executive documentation, as well as the lack of proper document management and archiving,

poses a significant obstacle to collecting relevant and admissible evidence [9].

Given the above, these problems collectively create serious obstacles to effective criminal prosecution in the construction sector [7, 9]. It should be noted that their resolution requires a comprehensive approach that improves both methodological principles and organizational mechanisms.

Addressing the issues of evidence in criminal proceedings related to construction crimes requires not only a systemic approach but also the implementation of innovative methodological solutions. In this regard, a key direction is the formation of interdisciplinary teams that integrate legal expertise with deep technical knowledge of the construction industry.

It is expedient to note that the creation of specialized units in which investigators operate in close cooperation with construction experts, structural engineers, and other specialized technical professionals is critically important. Such integration ensures a comprehensive, thorough approach to collecting, analyzing, and evaluating evidence.

It is necessary to emphasize the importance of developing unified methodological recommendations for conducting technical examinations, evaluating construction documentation, and verifying identified violations. It is also worth implementing clear criteria for the objective assessment of the quality of building materials and the compliance of completed works with current regulatory requirements.

The effectiveness of evidence collection significantly increases through the use of modern digital technologies. This includes the application of electronic registers for permits, analysis of BIM models to compare design solutions with actually completed work volumes, and the integration of drones for aerial photography of sites and video surveillance systems at construction sites.

To improve the quality of investigations, specialized training programs should be developed and implemented, covering the basics of construction, key norms and standards, and methods for identifying typical violations. Furthermore, it is recommended that investigators conduct internships directly on construction sites to gain practical experience.

In view of the foregoing, the comprehensive implementation of these methodological approaches will significantly improve the quality of evidence in criminal proceedings related to the construction sector. This, in turn, will ensure greater effectiveness in investigations, guarantee justice, protect public interests in the construction sector, and create conditions for lawful construction activities.

A systematic analysis of criminal proceedings in the construction sector over the past five years allows identification of both effective evidentiary strategies and typical shortcomings that lead to case closure or acquittal [3, 5].

It should be emphasized that one example of a successful investigation is a case concerning the unauthorized construction of a residential complex with deviations from urban planning documentation and the use of unsuitable building materials [9].

In several proceedings, pre-trial investigation bodies effectively proved the guilt of individuals through a comprehensive approach. This included the involvement of qualified construction experts at the initial stages of the investigation, the use of Building Information Modeling (BIM) technologies to compare design documentation with actual works, and the conduct of a series of specialized technical expertises involving independent institutions. A key success factor was the timely seizure and proper procedural formalization of technical documentation, which prevented its possible destruction or falsification [10].

At the same time, the analysis of closed proceedings reveals systemic shortcomings that hinder effective evidence collection. These include the untimely appointment of expert examinations, which allowed for the elimination of crime traces and destruction of evidence; a formal approach to crime scene investigation without involving specialized professionals; incomplete seizure and improper formalization of documentation; incorrect formulation of questions for experts due to insufficient understanding of technical specifics; and inadequate attention to establishing causal links between identified violations and their actual consequences. Particular difficulties arose in identifying specific culpable individuals in situations where construction work was performed through an extensive network of subcontractors [13; 14].

In view of the foregoing, a study of judicial practice clearly confirms the urgent need to systematically improve the methodology for investigating and proving crimes in the construction sector, as well as to implement specialized approaches and enhance the professional qualifications of all subjects of criminal proceedings [19].

The regulatory and legal framework is key to ensuring the effectiveness of criminal proceedings for crimes in the construction sector [1]. State building codes, departmental instructions, and methodological recommendations define unified standards for construction activities, the procedures for their control, and the investigation of identified violations.

The primary regulatory documents governing this area include:

- State building codes concerning construction in seismic regions are a fundamental document for conducting technical examinations. These norms establish precise requirements for the design and erection of structures, ensuring a unified methodological approach and enabling an objective assessment of the conformity of construction works with regulatory and legal prescriptions.
- The Instruction on the organization of accounting for criminal proceedings and control over their

movement in the National Police (2016) regulates the procedural aspects of registration, accounting, and control over the investigation of criminal offenses, thereby ensuring unified standards of document management and process transparency [2].

- National standards of Ukraine and technical regulations define the requirements for the quality of building materials, structures, and products. This serves as a basis for conducting an expert assessment of their compliance with established norms, which is critically important for establishing the use of substandard components [16].

At the same time, practical experience indicates the objective necessity of constant updating of the regulatory framework. The dynamic development of construction technologies, the emergence of innovative materials and design solutions, and the implementation of digital design technologies are driving technological progress faster than regulatory document updates. Given the above, it should be noted that there is a disparity between the pace of technological progress and legislative adaptation.

In this regard, the development of specialized methodological recommendations for investigators and forensic experts becomes particularly relevant. Such recommendations should take into account the specifics of proving crimes in the construction sector and include precise, practical action algorithms to unify approaches and increase the effectiveness of investigations.

Based on the analysis of legislation and judicial practice, and the identified evidentiary problems, it is appropriate to formulate a set of recommendations to improve criminal procedural mechanisms for investigating crimes in the construction sector [3, 16]. It should be noted that these recommendations encompass both legislative and organizational-methodological aspects.

It is necessary to legislate to establish specialized units within law enforcement agencies to investigate crimes in the construction sector. These units should be staffed with investigators who possess additional technical training or have undergone mandatory specialization in the relevant field, thereby improving the quality of pre-trial investigation [6; 8].

It is essential to emphasize the importance of implementing mandatory electronic document management at all stages of construction activity, with automatic data duplication in secure state registers. In this regard, it is expedient to develop automated systems for promptly monitoring compliance with building codes using artificial intelligence to detect violations [11; 15].

Given the above, the development of detailed methodological recommendations for investigators and experts is highly relevant. These recommendations should include precise algorithms for investigating typical violations, exhaustive lists of required evidence, and samples of procedural documents specific to the

construction sector, thereby unifying evidentiary practice [16; 17].

It is advisable to increase transparency in construction processes by creating public registers of permits, project documentation, and inspection results. At the same time, the involvement of public organizations in monitoring compliance with building codes and in effectively detecting violations is crucial, as it will help reduce the level of hidden crime.

Implementing these recommendations will enable the formation of an effective system to combat crime in the construction sector. This will ensure the inevitability of punishment for violations and help establish a culture of law-abidingness in the industry.

The implementation of the proposed measures requires coordination among legislative and executive authorities, law enforcement agencies, professional construction communities, and civil society institutions. It should be noted that only a systemic approach can ensure fundamental transformations in the criminal prosecution of construction crimes.

Conclusions and Prospects for Further Research. The conducted scientific research into criminal procedural mechanisms for investigating crimes in the construction sector has yielded several significant findings regarding the current state and future development of this aspect of law enforcement. The main findings are as follows:

- Effective investigation of crimes in the construction sector requires a comprehensive approach that integrates criminal procedural norms, specialized technical knowledge, and innovative digital technologies. Traditional investigation methods have proven insufficient for construction crimes due to their high technical specificity and the complexity of evidence collection.
- Identified problems of proof require systematic methodological improvement of investigation procedures. This includes forming interdisciplinary teams, standardizing expert procedures, and actively implementing digital technologies for collecting and analyzing evidence.
- Systematic improvement of the qualifications of investigative bodies in the technical aspects of construction is critically important. This requires the development of specialized training programs that combine legal and engineering training for specialists.
- The need for continuous updating of the regulatory framework has been identified. Such updates should take into account the dynamic development of construction technologies, the emergence of new materials and structural solutions, and the implementation of innovative design and construction methods.

The introduction of the proposed methodological approaches and organizational solutions will significantly enhance justice in cases related to construction crimes. This will ensure adequate protection of public interests in the construction industry, create the necessary pre-

requisites for fostering a culture of legality among all participants in the construction process, and positively impact the quality and safety of construction in Ukraine.

Prospects for Further Research. Given the outlined conclusions and the dynamic nature of the construction industry, further scientific research may focus on the following key areas:

- Conducting empirical studies on the effectiveness of the proposed approaches and organizational solutions in the practice of investigating construction crimes.
- Performing a comparative analysis of criminal procedural mechanisms for investigation in the construction sector with international practices of leading countries to implement best practices.
- Developing and testing specialized training programs for improving the qualifications of investigators and experts in the context of the latest construction technologies and digital tools.
- In-depth research into the potential and capabilities of applying modern digital technologies, including artificial intelligence and blockchain, to optimize the processes of collecting, analyzing, and storing evidence in the construction sector.
- Analyzing mechanisms of interdisciplinary cooperation between law enforcement agencies, technical experts, and other participants in the construction process to increase the effectiveness of investigations.
- Long-term analysis of the impact of implemented recommendations on the overall investment climate in the construction industry and the level of protection of consumer rights for construction services in Ukraine.

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (access date: 10.01.2024).
2. On the Regulation of Urban Planning Activities: Law of Ukraine No. 3038-VI of February 17, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (access date: 10.01.2024).
3. Shepitko V. Yu. Criminal Procedure: textbook. Kharkiv: Pravo, 2022. 912 p.
4. Tertyshnyk V. M. Criminal Procedure of Ukraine: monograph. Kyiv: Alerta, 2023. 1076 p.
5. Hroshevyi Yu. M. Proving in Criminal Proceedings: monograph. Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 416 p.
6. Loboiko L. M. Criminal Procedure Law: textbook. Dnipro: DDUVS, 2020. — 320 p.
7. Melnyk S. S. Peculiarities of Proving in Cases of Crimes in the Construction Sector. *Pravo Ukrainy*. 2022. No. 3. P. 45–52.
8. Ivanov P. D. Investigation of Economic Crimes with the Use of Digital Technologies. *Visnyk Kryminalnoho Sudochynstva*. 2023. No. 1. P. 87–96.
9. Kovalenko N. V. Problems of Proving in Criminal Proceedings Regarding Crimes in the Sphere of Construction: PhD thesis: 12.00.09. Kyiv, 2021. 234 p.
10. Savchenko O. L. Forensic Construction and Technical Expertise: study guide. Lviv: Atika, 2020. 288 p.
11. Tkachenko I. V. The Use of Artificial Intelligence in Cybercrime Investigation. *Yurydychnyi Naukovyi Elektronnyi Zhurnal*. 2023. No. 5. P. 112–120. URL: <http://www.lvej.com.ua/article/view/287343> (access date: 10.01.2024).
12. Criminal Procedure: textbook / ed. by A. V. Shakun. Kyiv: NAVS, 2021. 704 p.
13. Maslov V. P. Topical Issues of Crime Investigation in the Construction Industry. *Zbirnyk Naukovykh Prats Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. 2022. No. 2. P. 156–163.
14. Polishchuk R. S. Problems of Qualification and Investigation of Corruption Crimes in the Construction Sector. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu Imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni Nauky*. 2023. No. 4. P. 78–85.
15. Stepanenko O. O. Electronic Evidence in Criminal Proceedings: Theory and Practice. Odesa: Yurydychna Literatura, 2022. 260 p.
16. Methodological Recommendations for the Investigation of Crimes in the Construction Sector: approved by the Prosecutor General's Office of Ukraine on 15.03.2021. Kyiv, 2021. — 98 p.
17. Kovalchuk M. A. Digitalization of Criminal Procedure: Challenges and Prospects. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Prokuratury Ukrainy*. 2024. No. 1. P. 33–40.
18. Petrenko L. V. Application of Blockchain Technologies to Ensure the Reliability of Evidence. *Pravova Derzhava*. 2023. No. 7. P. 99–105.
19. Hnatiuk V. I. Specifics of Conducting Construction and Technical Expertise of Unfinished Construction Objects. *Sudova Ekspertyza: Teoriia i Praktyka*. 2022. No. 4. P. 115–124.

УДК 343.13:343.272-048.28]:342.9»364»

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

старший викладач кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Verhoglyad-Gerasymenko Olena

PhD in Law, Associate Professor,

Senior Lecturer of the Department of Criminal Procedure

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0003-3461-0483

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11796

СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

LIFTING OF PROPERTY ARREST: PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE LAW ENFORCEMENT

Анотація. Вступ. Статтю присвячено аналізу проблемних питань скасування арешту майна у кримінальному провадженні, зокрема попереднього арешту, накладеного в порядку частини 9 статті 170 КПК. Автором досліджено нормативну модель автоматичного припинення такого арешту та виявлено суттєві недоліки її практичної реалізації, пов'язані з відсутністю гнучкого механізму виключення відомостей про обтяження з державних реєстрів. На підставі узагальнення судової практики встановлено відсутність єдиного підходу слідчих суддів до вирішення клопотань про скасування попереднього арешту майна, що зумовлює порушення права власності юридичних осіб. Обґрунтовано, що за умов збереження записів про арешт у державних реєстрах формальне припинення арешту не забезпечує реального відновлення майнових прав, а звернення до слідчого судді з клопотанням у порядку статті 174 КПК є єдиним ефективним способом їх захисту. Окрему увагу приділено особливостям скасування арешту майна з метою передачі його на потреби Збройних сил України в умовах воєнного стану, а також обґрунтовано право сторони обвинувачення на звернення з відповідним клопотанням. Сформульовано висновки та пропозиції щодо удосконалення правозастосовної практики у сфері скасування арешту майна.

Мета. Метою статті є всебічне дослідження правових і процесуальних аспектів попереднього арешту майна юридичних осіб за частиною 9 статті 170 КПК, зокрема проблем його автоматичного скасування, а також аналіз механізмів передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання порядку скасування арешту майна у кримінальному провадженні, зокрема, попереднього арешту, накладеного в порядку частини 9 статті 170 КПК та з метою передачі його на потреби Збройних сил України в умовах воєнного стану; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у цій сфері; 3) практика місцевих, апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду, а також Європейського суду з прав людини у сфері захисту права мирного володіння майном.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Формально-логічний і системно-структурний методи застосовано для аналізу норм кримінального процесуального законодавства України, що регулюють інститут арешту майна, у тому числі попереднього арешту, накладеного в порядку частини 9 статті 170 КПК, а також суміжних норм цивільного, адміністративного та конституційного права. Метод правового аналізу використано для з'ясування правової природи такого арешту, його тимчасового характеру та правових наслідків припинення дії відповідного процесуального рішення. Порівняльно-правовий метод дозволив виявити колізії та прогалини у правовому регулюванні механізму припинення публічних обтяжень майна юридичних осіб після втрати чинності по-



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

переднього арешту, а також відсутність чіткого процесуального алгоритму передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України в умовах воєнного стану. За допомогою методу узагальнення судової практики проаналізовано рішення слідчих суддів і судів різних інстанцій щодо скасування арешту майна, розгляду скарг на бездіяльність органів досудового розслідування та вирішення клопотань про передачу арештованого майна для забезпечення потреб оборони держави. Діалектичний метод використано для дослідження співвідношення публічних інтересів кримінального провадження та приватних інтересів власників майна в умовах воєнного стану, а також для обґрунтування пропорційності втручання у право власності з метою забезпечення національної безпеки.

Результати. Проведений аналіз норм кримінального процесуального законодавства, суміжних галузей права та судової практики дає підстави стверджувати, що попередній арешт майна, накладений у порядку частини 9 статті 170 КПК, має виключно тимчасовий характер і втрачає юридичну силу у разі недотримання стороною обвинувачення встановлених законом процесуальних вимог. Водночас відсутність законодавчо визначеного механізму припинення реєстраційних обтяжень, внесених на підставі такого арешту, зумовлює фактичне продовження обмеження права власності поза межами кримінального провадження, що суперечить принципам верховенства права, правової визначеності та пропорційності втручання у майнову сферу.

Сформована судовою практикою свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення належного способу захисту права власності у подібних правовідносинах, однак переважуючою та більш обґрунтованою є позиція, відповідно до якої саме звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна в порядку статті 174 КПК забезпечує реальне усунення правових перешкод для здійснення повноважень власника, у тому числі шляхом створення підстав для виключення відповідних записів з державних реєстрів. Такий підхід узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини щодо захисту права мирного володіння майном та вимогами статті 41 Конституції України.

Отже, чинне правове регулювання потребує вдосконалення шляхом нормативного закріплення обов'язкового та чіткого механізму припинення публічних обтяжень майна у разі скасування або припинення дії попереднього арешту, що сприятиме забезпеченню ефективного судового захисту, уніфікації правозастосовної практики та дотриманню балансу між публічними інтересами кримінального провадження і приватними інтересами власників майна.

Дослідження правових механізмів передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України показало, що чинне законодавство не передбачає чіткого процесуального алгоритму такої передачі, що ускладнює її ефективну реалізацію в умовах воєнного стану. Судова практика засвідчує, що найбільш дієвим способом є звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна, що дозволяє законно передати його на потреби ЗСУ. Такий підхід відповідає принципам пропорційності втручання у права власності, рівності сторін у кримінальному провадженні та завданням забезпечення оборони держави.

Водночас відсутність єдиних критеріїв для прийняття таких рішень породжує ризики неоднакового правозастосування і потребує нормативного врегулювання. Запровадження спеціального процесуального механізму передачі майна, що перебуває під арештом, із визначенням підстав, умов та процесуальних гарантій забезпечить уніфікацію судової практики, правову визначеність та баланс між публічними інтересами держави й правами власників майна.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розробленні законодавчої моделі автоматичного припинення публічних обтяжень у разі втрати чинності попереднього арешту майна, без необхідності додаткового звернення до суду або обтяжувача. Це надасть змогу забезпечити належний баланс між публічними інтересами кримінального провадження та приватними майновими правами, підвищити рівень правової визначеності та уніфікувати правозастосовну практику.

Ключові слова: кримінальне провадження, арешт майна, попередній арешт майна, скасування арешту майна, право власності, юридичні особи, державні реєстри, воєнний стан, Збройні сили України, застосування норм кримінального процесуального права, судова практика.

Summary. Introduction. The article is devoted to the analysis of problematic issues related to the lifting of seizure of property in criminal proceedings, in particular a preliminary seizure imposed pursuant to Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The author examines the normative model of automatic termination of such seizure and identifies significant shortcomings in its practical implementation, primarily associated with the absence of an effective mechanism for removing information on encumbrances from state registers. Based on the generalization of judicial practice, the study establishes the lack of a unified approach among investigating judges to the consideration of motions for lifting a preliminary seizure of property, which results in violations of the property rights of legal entities.

It is substantiated that, where records of seizure remain in state registers, the formal termination of the seizure does not ensure the actual restoration of property rights, and that applying to an investigating judge with a motion under Article 174 of the Criminal Procedure Code of Ukraine constitutes the only effective means of their protection. Special attention is paid to the peculiarities of lifting the seizure of property for the purpose of transferring it to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine under martial law, as well as to substantiating the right of the prosecution to file a corresponding motion. Conclusions and proposals aimed at improving law enforcement practice in the field of lifting seizure of property are formulated.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the legal and procedural aspects of the preliminary seizure of property of legal entities under Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular the problems of

its automatic termination, as well as an analysis of the mechanisms for transferring seized property to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine under martial law.

Materials and Methods. The research materials include: regulatory and legal acts governing the procedure for lifting seizure of property in criminal proceedings, in particular preliminary seizure imposed pursuant to Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and for the purpose of transferring such property to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine under martial law; works of domestic scholars conducting scientific and practical research in this field; case law of local and appellate courts, the High Anti-Corruption Court, as well as the European Court of Human Rights in the field of protection of the right to peaceful enjoyment of possessions.

The study employs general scientific and special legal methods of cognition. Formal-logical and systemic-structural methods are used to analyze the provisions of Ukrainian criminal procedural legislation governing the institution of seizure of property, including preliminary seizure imposed pursuant to Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as related provisions of civil, administrative, and constitutional law. The method of legal analysis is applied to determine the legal nature of such seizure, its temporary character, and the legal consequences of termination of the relevant procedural decision.

The comparative legal method makes it possible to identify conflicts and gaps in the legal regulation of the mechanism for terminating public encumbrances on the property of legal entities after the preliminary seizure loses its legal force, as well as the absence of a clear procedural algorithm for transferring seized property to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine under martial law. By means of generalization of judicial practice, decisions of investigating judges and courts of various instances concerning the lifting of seizure of property, consideration of complaints about the inactivity of pre-trial investigation bodies, and resolution of motions for transferring seized property to meet the defense needs of the state are analyzed. The dialectical method is used to study the correlation between public interests of criminal proceedings and private interests of property owners under martial law, as well as to substantiate the proportionality of interference with property rights for the purpose of ensuring national security.

Results. The analysis of the norms of criminal procedural legislation, related branches of law, and judicial practice provides grounds to assert that a preliminary seizure of property imposed pursuant to Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is exclusively temporary in nature and loses its legal force in the event of non-compliance by the prosecution with statutory procedural requirements. At the same time, the absence of a legislatively defined mechanism for terminating registration encumbrances entered on the basis of such seizure leads to the actual continuation of restrictions on property rights beyond the scope of criminal proceedings, which contradicts the principles of the rule of law, legal certainty, and proportionality of interference in the property sphere.

The established judicial practice demonstrates the lack of a unified approach to determining the appropriate means of protection of property rights in such legal relations. However, the prevailing and more substantiated position is that filing a motion with an investigating judge to lift the seizure of property pursuant to Article 174 of the Criminal Procedure Code of Ukraine ensures the actual removal of legal obstacles to the exercise of the owner's powers, including by creating grounds for deleting the relevant entries from state registers. This approach is consistent with the case law of the European Court of Human Rights regarding the protection of the right to peaceful enjoyment of possessions and the requirements of Article 41 of the Constitution of Ukraine.

Accordingly, the current legal regulation requires improvement through the normative consolidation of a mandatory and clear mechanism for terminating public encumbrances on property in the event of cancellation or termination of a preliminary seizure, which would contribute to ensuring effective judicial protection, unifying law enforcement practice, and maintaining a balance between the public interests of criminal proceedings and the private interests of property owners.

The study of legal mechanisms for transferring seized property to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine shows that current legislation does not provide a clear procedural algorithm for such transfer, which complicates its effective implementation under martial law. Judicial practice indicates that the most effective method is applying to an investigating judge with a motion to lift the seizure of property, which allows for its lawful transfer to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine. This approach complies with the principles of proportionality of interference with property rights, equality of parties in criminal proceedings, and the objectives of ensuring the defense of the state.

At the same time, the absence of uniform criteria for making such decisions gives rise to risks of inconsistent law enforcement and requires normative regulation. The introduction of a special procedural mechanism for the transfer of property under seizure, with the determination of grounds, conditions, and procedural safeguards, will ensure the unification of judicial practice, legal certainty, and a balance between the public interests of the state and the rights of property owners.

Prospects. Further research is proposed to focus on developing a legislative model for the automatic termination of public encumbrances in the event of the loss of legal force of a preliminary seizure of property, without the need for additional recourse to the court or the encumbrance holder. This will make it possible to ensure an appropriate balance between the public interests of criminal proceedings and private property rights, enhance legal certainty, and unify law enforcement practice.

Key words: criminal proceedings, seizure of property, preliminary seizure of property, lifting of seizure of property, property rights, legal entities, state registers, martial law, Armed Forces of Ukraine, application of criminal procedural law, judicial practice.

Постановка проблеми. Попередній арешт майна, накладений рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (або його заступника) відповідно до частини 9 статті 170 КПК, носить тимчасовий характер і формально вважається скасованим у разі, якщо прокурор протягом визначеного 24-годинного строку не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено. Водночас відсутність законодавчо визначеного механізму припинення відповідних обтяжень у державних реєстрах спричиняє фактичне продовження обмежень права власності юридичних осіб, що створює правову невизначеність та ускладнює реалізацію їх майнових прав. У практичному вимірі це зумовлює необхідність звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту як єдиного ефективного способу відновлення права володіння, користування та розпорядження майном. Водночас відсутність єдиної судової практики у цій сфері підкреслює нагальну потребу нормативного врегулювання процедури припинення обтяжень та вдосконалення процесуальних механізмів захисту майнових прав осіб у кримінальному провадженні.

Окрім того, в умовах воєнного стану в Україні спостерігається значне поширення практики безплатної передачі арештованого майна на потреби підрозділів Збройних Сил України. Водночас чинне законодавство та норми КПК не передбачають чітких правил та алгоритму подання клопотань про скасування арешту майна з метою його передачі для забезпечення оборонних потреб держави. Це створює ризики неоднакового правозастосування та потребує нормативного врегулювання, вдосконалення процесуальних засобів захисту майнових прав осіб в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання порядку скасування арешту майна у кримінальному провадженні, зокрема, попереднього арешту, накладеного в порядку частини 9 статті 170 Кримінального процесуального кодексу України та з метою передачі його на потреби Збройних сил України в умовах воєнного стану; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у цій сфері; 3) практика місцевих, апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду, а також Європейського суду з прав людини у сфері захисту права мирного володіння майном.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Формально-логічний і системно-структурний методи застосовано для аналізу норм кримінального процесуального законодавства України, що регулюють інститут арешту майна, у тому числі попереднього арешту, накладеного в порядку частини 9 статті 170 КПК України, а також суміжних норм цивільного,

адміністративного та конституційного права. Метод правового аналізу використано для з'ясування правової природи такого арешту, його тимчасового характеру та правових наслідків припинення дії відповідного процесуального рішення. Порівняльно-правовий метод дозволив виявити колізії та прогалини у правовому регулюванні механізму припинення публічних обтяжень майна юридичних осіб після втрати чинності попереднього арешту, а також відсутність чіткого процесуального алгоритму передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України в умовах воєнного стану. За допомогою методу узагальнення судової практики проаналізовано рішення слідчих суддів і судів різних інстанцій щодо скасування арешту майна, розгляду скарг на бездіяльність органів досудового розслідування та вирішення клопотань про передачу арештованого майна для забезпечення потреб оборони держави. Діалектичний метод використано для дослідження співвідношення публічних інтересів кримінального провадження та приватних інтересів власників майна в умовах воєнного стану, а також для обґрунтування пропорційності втручання у право власності з метою забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти скасування арешту майна у кримінальному провадженні висвітлювались у роботах: В. А. Александрової [1], Д. І. Гунченко [2], А. С. Котової [3], В. М. Лебезя [4], А. Е. Руденко [5], Т. В. Смалюка [6], О. Г. Шило [7], С. Л. Шаренко [8] та інших вчених.

Метою статті є всебічне дослідження правових і процесуальних аспектів попереднього арешту майна юридичних осіб за частиною 9 статті 170 КПК, зокрема проблем його автоматичного скасування, а також аналіз механізмів передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним із способів захисту права власності осіб, на майно яких накладено арешт є скасування арешту майна шляхом подання клопотання до слідчого судді (під час досудового розслідування), суду (під час судового провадження) (ст. 174 КПК). Окремо необхідно звернути увагу на питання щодо порядку скасування попереднього арешту майна юридичних осіб. Нагадаємо, що у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (далі — НАБУ) (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (далі — БЕБУ) (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи

застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у цей строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі (ч. 9 ст. 170 КПК). Водночас, як показує узагальнення судової практики, попередній арешт майна автоматично у вищезазначених випадках не скасовується. Підтвердженням цього є отримання юридичними особами витягів з Державного реєстру обтяжень рухомого майна, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо суб'єкта (далі — Реєстр), зі змісту яких стає відомо про те, що на рухоме та нерухоме майно юридичної особи накладено обтяження (арешт) згідно з постановами НАБУ (БЕБУ) (з терміном дії до певної дати або без терміну дії). Це спонукає представників юридичних особи звертатися з вимогою про скасування арешту майна у досудовому (адміністративному порядку) до Міністерства юстиції України (скарги на бездіяльність державних реєстраторів), Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції України, Регіональних філій державного підприємства «Національні інформаційні системи», державного підприємства «Національні інформаційні системи» та НАБУ (БЕБУ) (як обтяжувача). Водночас, згідно статті 41 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», публічне обтяження припиняється на підставі рішення уповноваженого органу з дня набрання ним законної сили [9]. А відповідно пункту 24 Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 830 від 05.07.2004 відомості про припинення обтяження реєструються на підставі судового рішення або заяви обтяжувача чи уповноваженої ним особи [10]. Тому, вимоги представників юридичних осіб щодо скасування арешту залишаються реєстратором без задоволення через відсутність у нього відповідних повноважень і необхідність для скасування арешту майна заяви обтяжувача, тобто НАБУ (БЕБУ), або рішення суду. В подальшому представники юридичних осіб звертаються з вимогою до НАБУ (БЕБУ) направити до Реєстратора заяву про необхідність вилучення з державних реєстрів відомостей/інформації про обтяження/арешти/заборони щодо майна юридичної особи. В свою чергу, НАБУ (БЕБУ) відмовляють у цьому, оскільки вважають, що таке скасування має відбуватись автоматично.

Отже виникає ситуація, за якої хоча накладений за рішенням директора НАБУ (БЕБУ) попередній

арешт є тимчасовим та за положеннями частини 9 ст. 170 КПК вважається скасованим, жодні норми чинного законодавства прямо не породжують обов'язок реєстратора внести відповідний запис до реєстру, який може бути здійснений лише за рішенням суду та/або за заявою НАБУ (БЕБУ), яке відмовляється від направлення відповідної заяви. За таких обставин єдиним способом захисту права власності юридичних осіб на належне їм майно є скасування накладеного арешту суддею, слідчим суддею.

Водночас аналіз судової практики свідчить про відсутність єдиного підходу суддів, слідчих суддів до вирішення клопотання про скасування арешту майна, накладеного в порядку частини 9 ст. 170 КПК. Так, одні судді, слідчі судді задовольняють вищезазначене клопотання, обґрунтовуючи своє рішення наступним чином: «...на підставі постанов директора НАБУ у Реєстрі зареєстровані відповідні обтяження, за наявності яких юридична особа позбавлена можливості розпоряджатись своїм рухомим та нерухомим майном. Заяви юридичної особи щодо припинення відповідних обтяжень у Реєстрі були залишені реєстратором без задоволення, через відсутність у нього відповідних повноважень і необхідність для скасування арешту заяви обтяжувача, тобто НАБУ (БЕБУ), або рішення суду. З цих же підстав, було відмовлено у задоволенні скарги юридичної особи на дії реєстратора. З моменту припинення арешту майна детектив, як обтяжувач, не звернувся до державного реєстратора з клопотанням про припинення відповідних обтяжень у Реєстрі. Фактично, арешт майна юридичної особи не можна вважати скасованим, оскільки остання продовжує зазнавати обмежень у своїх правах, як власник майна, з огляду на наявні обтяження у Реєстрі. Поряд з цим, абзац 2 ч. 1 ст. 174 КПК встановлює, що, арешт майна може бути скасовано ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування за клопотанням власника майна, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Оскільки, слідчим суддею встановлено, що після постановлення Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду ухвали відпала потреба в подальшому застосуванні арешту майна юридичної особи, то такий арешт, з урахуванням вищевизначених обставин, підлягає скасуванню» [11].

Водночас інші слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання про скасування арешту майна, накладеного в порядку частини 9 ст. 170 КПК, обґрунтовуючи свою рішення наступним чином:

— «...слідчий суддя сприймає доводи заявника, наведені ним на обґрунтування свого клопотання про скасування арешту майна, та пов'язані з таким арештом обмеження підприємства, однак вважає, що такі обмеження фактично досі існують в реєстрі виключно у зв'язку з бездіяльністю суб'єкта державної реєстрації прав щодо невиключення відпо-

відного запису про арешт майна юридичної особи з Державного реєстру обтяжень рухомого майна, яка може бути оскаржена, зокрема до Міністерства юстиції України в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», і аж ніяк не зумовлює виникнення підстав для скасування арешту слідчим суддею. Звернення з даним клопотанням до слідчого судді для вирішення питання про скасування попереднього арешту директора НАБУ ухвалою суду є помилковим та не ґрунтується на нормах законодавства оскільки на даний час такого арешту не існує, як не існує і жодних законодавчих перепон для внесення реєстратором до Державного реєстру обтяжень рухомого майна відомостей про припинення обтяжень стосовно майна юридичної особи на підставі абзацу 2 ч. 9 ст. 170 КПК» [12];

- «ухвалою слідчого судді наразі закрито провадження за клопотанням про арешт майна, а отже, фактично відмовлено у його задоволенні, а тому на підставі абзацу 2 ч. 9 ст. 170 КПК такий арешт майна вважається скасованим, а всі обмеження щодо такого майна мають бути негайно зняті, з тим щоб власник не зазнавав безпідставного втручання у право власності» [13];
- «на час розгляду клопотання попередній арешт, накладений постановою Директора НАБУ, скасований, у розумінні КПК, що не потребує додаткового скасування арешту ухвалою слідчого судді. Водночас, КПК не покладає на особу, якою винесено рішення про попередній арешт майна в порядку частини 9 ст. 170 КПК, обов'язку вчинити дії спрямовані на реєстрацію відомостей про припинення обтяження, оскільки таке процесуальне рішення має чіткий, законодавчо визначений строк дії. У той же час, та обставина, що державним реєстратором встановлено строк дії публічного обтяження, може свідчити, що реєстратори вийшли за межі вимог рішення про попередній арешт майна. Слідчий суддя звертає увагу, що відповідно до положень «Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна», затвердженого постановою КМУ від 05.07.2004 р. № 830, внесення відомостей до відповідного реєстру про виникнення, зміну, припинення обтяжень, здійснюється виключно реєстраторами/державними реєстраторами, бездіяльність яких щодо невнесення відомостей про припинення обтяжень, накладених на підставі рішення Директора НАБУ у порядку частини 9 ст. 170 КПК, у зв'язку з відсутністю законодавства, яке регулює такі відносини, може бути предметом адміністративного позову (ч. 4 ст. 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення)» [14].

Цікаво, що деякі представники обирають інший шлях захисту майнових прав юридичної особи та звертаються на підставі пункту 1 ч. 1ст. 303 КПК із скаргою до слідчого судді на бездіяльність

детектива, яка полягає у невчиненні, визначених Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», процесуальних дій по вилученню з державних реєстрів відомостей/інформації про обтяження/арешти/заборони [9]. Разом з тим, бездіяльність, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, яку детектив (слідчий, дізнавач) зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк, передбачає наявність трьох обов'язкових ознак: 1) детектив наділений обов'язком вчинити певну процесуальну дію, передбачену КПК; 2) така процесуальна дія має бути вчинена у визначений КПК строк; 3) відповідна процесуальна дія детективом у встановлений строк не вчинена [15]. У той же час, КПК не дає визначення поняття «процесуальна дія». Проте, із системного аналізу положень КПК, вбачається, що під процесуальною дією розуміється дія, вчинення якої належить до процесуальних повноважень слідчого (детектива), дізнавача, прокурора, її виконання забезпечується різноманітними засобами на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, та яка спричиняє визначені законом правові наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення у межах конкретного кримінального провадження кримінально-процесуальних відносин (прав, обов'язків, тощо). Таким чином, наведена норма дозволяє звернутися до слідчого судді зі скаргою не на будь-яку бездіяльність, а лише щодо визначених кримінальним процесуальним законодавством обов'язків, для виконання яких встановлений конкретний строк. Водночас, КПК не покладає на особу, якою винесено рішення про попередній арешт майна в порядку частини 9 ст. 170 КПК, зокрема, детектива НАБУ (БЕБУ), обов'язку вчинити дії, спрямовані на реєстрацію відомостей про припинення публічного обтяження майна. Натомість, у частині 9 ст. 170 КПК визначено як строк дії такого рішення про арешт майна, а саме до 48 годин, так і випадки, коли такий арешт вважається скасованим. Отже, обставини, які б свідчили про невиконання детективом НАБУ (БЕБУ) певних процесуальних дій у встановлений КПК строк відсутні. Тому, відсутні і підстави для висновку про допущення детективом бездіяльності, у розумінні пункту 1 ч. 1 ст. 303 КПК і у задоволенні таких скарг представників юридичних осіб слідчим суддям належить відмовляти.

Вбачається, що необхідно підтримати позицію тих суддів, слідчих суддів, які задовольняють клопотання представників юридичних осіб про скасування арешту майна, накладеного в порядку частини 9 ст. 170 КПК, оскільки сам факт наявності у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна запису про обтяження у вигляді арешту рухомого майна юридичної особи за обставин, коли відсутні будь-які правові підстави для цього, безпідставно та необґрунтовано порушує її право на вільне володіння та розпоряджання своїм майном. Єдиним способом

захисту права юридичної особи на мирне володіння та розпорядження майном у такій ситуації є звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна.

Окремо слід звернути увагу, що після введення воєнного стану в Україні поширеними стали випадки звернення командирів військових частин, що входять до структури Збройних сил України (далі — ЗСУ) про сприяння в матеріальному забезпеченні їх потреб до органів досудового розслідування, шляхом безоплатної передачі арештованого майна в рамках кримінального провадження (тютюнових виробів, транспортних засобів, грошових коштів тощо) підрозділам військової частини. В свою чергу про цей факт слідчі повідомляють представників сторони захисту, що спонукає останніх до звернення із клопотанням про скасування арешту майна у кримінальному провадженні до слідчого судді в порядку статті 174 КПК для подальшої передачі його на потреби ЗСУ.

Крім того, з аналогічним клопотанням до слідчого судді звертаються також представники сторони обвинувачення, що напряду не передбачено статтею 174 КПК. Водночас ці клопотання слідчі судді розглядають та задовольняють, цілком справедливо посилаючись на такі аргументи: «У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, суд у відповідності до частини 6 ст. 9 КПК, застосовує загальні засади кримінального провадження, передбачені частиною 1 ст. 7 КПК. Так, відповідно до статті 22 КПК сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК. Статтею 129 Конституції України визначено основні засади судочинства, серед яких є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК (ч. 1 ст. 26 КПК). Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень КПК (ч. 3 ст. 26 КПК)» [16].

Отже, виходячи з системного аналізу вищезазначених положень, представники сторони обвинувачення, мають рівні права із представниками сторони захисту на звернення до суду з клопотанням про скасування арешту майна в порядку статті 174 КПК для передачі майна на потреби ЗСУ, а слідчий суддя, суд має вирішити відповідне клопотання у встановленому КПК порядку.

Щодо обґрунтування підстав для звернення до слідчого судді із клопотанням про скасування арешту майна з метою передачі його на потреби ЗСУ, то воно відрізняється, залежно від того з якою

метою арешт на майно був накладений. Так, якщо метою цього заходу забезпечення кримінального провадження була необхідність забезпечення конфіскації або спеціальної конфіскації, то в якості обґрунтування зазначаються наступні положення:

статтею 59 Кримінального кодексу України передбачено, що покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого [17]. Передача на даному етапі досудового розслідування коштів на потреби ЗСУ задля забезпечення та комплектування військових частин, які здійснюють захист національної безпеки, втілює кінцеву мету імовірного покарання — перехід майна (коштів) у власність військових формувань, які фінансуються за рахунок держави [18];

відповідно до частин 1, 2 ст. 319 Цивільного кодексу України власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону; при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства [19];

підозрюваний письмово відмовився від права, передбаченого частиною 6 ст. 17 Закону України «Про оборону України», на повне відшкодування вартості вилученого в умовах воєнного стану майна [20], якщо за результатами судового розгляду кримінального провадження судом не буде ухвалено обвинувального вироку та застосовано конфіскації майна [17];

використання всіх майнових ресурсів, до переліку яких належать, зокрема, арештоване у кримінальному провадженні майно, є одним із заходів для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальної цілісності [17];

переслідувана сторонами ціль — надання допомоги ЗСУ задля утвердження національної безпеки є цілком виправданою та пропорційною, а тому обумовлює необхідність задоволення клопотання про скасування арешту, накладеного на вилучене під час кримінального провадження майно [17].

Якщо ж метою арешту майна було забезпечення збереження речових доказів, то в якості обґрунтування зазначаються такі положення: «...вилучені під час обшуку речові докази були оглянуті та докладно описані в протоколі огляду, не містять на собі слідів кримінального правопорушення, тому відсутність можливості їх огляду на стадії судового розгляду не вплине на дієвість кримінального провадження. За таких обставин, протокол огляду речових доказів відображає основні відомості про них та може стати предметом безпосереднього дослідження та оцінки судом під час змагального судового процесу, за участі сторін кримінального провадження, незалежно від можливості дослідження самих речових доказів.

...Позиція прокурора щодо відсутності потреби у безпосередньому дослідженні грошових коштів на стадії судового провадження є проявом його самостійності та реалізацією покладеного на нього обов'язку доказування у формі, обраній ним» [21].

В обох вищезазначених випадках слідчі судді погодились із наведеним обґрунтуванням, задовольнили клопотання про скасування арешту майна та дозволили його передачу на потреби ЗСУ. Вважається, що така позиція слідчих суддів повністю відповідає вимогам законодавства, оскільки:

відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до КЗПЛ кожна фізична або юридична особа має право володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, що передбачені законом і загальними принципами міжнародного права [22]. Наведена засада закріплена у статті 41 Конституції України, яка зазначає, що право власності є непорушним, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [23]. У рішенні «Смірнов проти Росії» від 07.06.2007 р. ЄСПЛ зазначив, що найбільш важлива вимога статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції полягає у тому, що будь-який акт втручання державного органу у здійснення права на безперешкодне користування своїм майном повинен бути законним [24]. Крім того, статтею 19 Конституції України визначено, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [23];

Указом Президента України № 64/20211 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» постановлено ввести в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24.02.2022 р. строком на 30 діб. Законом України № 2102-IX від 24.02.2022 «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» відповідно до пункту 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України та статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Верховною Радою України вказаний вище указ було затверджено. Вказаний наказ продовжено та наданий час він діє. Статтею 2 зазначеного Указу Президента постановлено військовому командуванню разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [25];

згідно з пунктом 4 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, зокрема, такий захід правового режиму воєнного стану: примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка [26];

відповідно до ч. 6 ст. 17 Закону України «Про оборону України», в умовах воєнного стану відповідно до закону допускається примусове вилучення приватного майна та відчуження об'єктів права приватної власності громадян з наступним повним відшкодуванням їх вартості у порядку та терміни, встановлені Кабінетом Міністрів України [20];

частина 1 ст. 4 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» передбачає, що примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. При цьому, відповідно до частини другої цієї статті у місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з органами, зазначеними у частині першій цієї статті [27].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз норм кримінального процесуального законодавства, суміжних галузей права та судової практики дає підстави стверджувати, що попередній арешт майна, накладений у порядку частини 9 статті 170 КПК, має виключно тимчасовий характер і втрачає юридичну силу у разі недотримання стороною обвинувачення встановлених законом процесуальних вимог. Водночас відсутність законодавчо визначеного механізму припинення реєстраційних обтяжень, внесених на підставі такого арешту, зумовлює фактичне продовження обмеження права власності поза межами кримінального провадження, що суперечить принципам верховенства права, правової визначеності та пропорційності втручання у майнову сферу.

Сформована судова практика свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення належного

способу захисту права власності у подібних правовідносинах, однак переважаючою та більш обґрунтованою є позиція, відповідно до якої саме звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна в порядку статті 174 КПК забезпечує реальне усунення правових перешкод для здійснення повноважень власника, у тому числі шляхом створення підстав для виключення відповідних записів з державних реєстрів. Такий підхід узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини щодо захисту мирного володіння майном та вимогами статті 41 Конституції України.

Отже, чинне правове регулювання потребує вдосконалення шляхом нормативного закріплення обов'язкового та чіткого механізму припинення публічних обтяжень майна у разі скасування або припинення дії попереднього арешту, що сприятиме забезпеченню ефективного судового захисту, уніфікації правозастосовної практики та дотриманню балансу між публічними інтересами кримінального провадження і приватними інтересами власників майна.

Дослідження правових механізмів передачі арештованого майна на потреби Збройних Сил України показало, що чинне законодавство не передбачає чіткого процесуального алгоритму такої передачі, що ускладнює її ефективну реалізацію в умовах воєнного стану. Судова практика засвідчує, що найбільш дієвим способом є звернення до слідчого судді з клопотанням про скасування арешту майна, що дозволяє законно передати його на потреби ЗСУ. Такий підхід відповідає принципам пропорційності втручання у права власності, рівності сторін у кримінальному провадженні та завданням забезпечення оборони держави.

Водночас відсутність єдиних критеріїв для прийняття таких рішень породжує ризики неоднакового правозастосування і потребує нормативного врегулювання. Запровадження спеціального процесуального механізму передачі майна, що перебуває під арештом, із визначенням підстав, умов та процесуальних гарантій забезпечить уніфікацію судової практики, правову визначеність та баланс між публічними інтересами держави й правами власників майна.

Література

1. Александрова В. А. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2020. 199 с.
2. Гунченко Д. І. Обрання, зміна, скасування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування за ініціативою сторони захисту: дис. ... канд. д-ра філософії: 081 «Право». Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2024. 244 с.
3. Котова А. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 283 с.
4. Лепей М. В. Арешт майна у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 200 с.
5. Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 212 с.
6. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». Київ, 2021. 229 с.
7. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 479 с.
8. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 549 с.
9. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 14.04.2011 № 2275-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-17> (дата звернення: 30.12.2025).
10. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2004 № 830. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 34. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2004-п> (дата звернення: 30.12.2025).
11. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 22.01.2024 року у справі № 991/11006/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116545442>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 12.01.2024 року у справі № 991/11060/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116276972>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 15.07.2024 року у справі № 991/5716/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120675673> (дата звернення: 30.12.2025).
12. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 28.05.2024 року у справі № 991/4435/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119494747> (дата звернення: 30.12.2025).

13. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 6.12.2023 року у справі № 991/10092/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610800>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 17.06.2024 року у справі № 991/5167/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119874056> (дата звернення: 30.12.2025).

14. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 19.08.2024 року у справі № 991/7619/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121223174>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 16.04.2024 року у справі 991/2171/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118559426>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18.04.2024 року у справі 991/2986/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118634441>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18.04.2024 року у справі № 991/2987/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118634442> (дата звернення: 30.12.2025).

15. Узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» (лист від 12.01.2017 р. № 9-49/0/4-17). URL: https://protocol.ua/ua/vssu_uzagalnennya_pro_praktiku_rozglyadu_skarg_na_rishennya_dii_chi_bezdiyalnist_organiv_dosudovogo_rozsliduvannya/ (дата звернення: 30.12.2025).

16. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 8.06.2022 року у справі № 991/1453/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104736858> (дата звернення: 30.12.2025).

17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 у ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.12.2025).

18. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 9.07.2024 року у справі № 991/5728/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120371717>; ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 26.05.2022 року у справі № 344/2364/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104500235> (дата звернення: 30.12.2025).

19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–41. ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.12.2025).

20. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 30.12.2025).

21. Ухвала слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 12.01.2024 року у справі № 463/6382/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116304369> (дата звернення: 30.12.2025).

22. Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_616#Text (дата звернення: 30.12.2025).

23. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 30.12.2025).

24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Смірнов проти Росії» від 07.06.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_168#Text (дата звернення: 30.12.2025).

25. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 30.12.2025).

26. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.12.2025).

27. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 15. ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 30.12.2025).

References

1. Aleksandrova V.A. Aresht maina yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia: dys. ... kan. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2020. 199 s.

2. Hunchenko D.I. Obrannia, zmina, skasuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia za initsiatyvoiu storony zakhystu: dys. ... kand. d-ra filosofii: 081 “Pravo”. Odeskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Odesa, 2024. 244 s.

3. Kotova A.S. Protsesualnyi poriadok areшту maina u kryminalnomu provadzhenni: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2020. 283 s.

4. Lepei M.V. Aresht maina u kryminalnomu protsesi: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2017. 200 s.

5. Rudenko A.E. Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia, shcho obmezhuut mainovi prava pidozriuvano, obvynuvachenoho ta inshykh osib: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2015. 212 s.

6. Smaliuk T.V. Tretia osoba, shchodo maina yakoi vyrishuietsia pytannia pro areшту: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Pryvatnyi vyshchyi navchalnyi zaklad “Evropeyskiy universytet”. Kyiv, 2021. 229 s.

7. Shylo O.H. Teoretychni osnovy ta praktyka realizatsii konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na sudovy zakhyst u dosudovomu provadzhenni v kryminalnomu protsesi Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv, 2011. 479 s.

8. Sharenko S.L. Teoretyko-prykladni osnovy diialnosti slidchoho suddi v kryminalnomu provadzhenni: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2021. 549 s.
9. Pro zabezpechennia vymoh kredytoriv ta reiestratsiiu obtiazhen: Zakon Ukrainy vid 14.04.2011 № 2275-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 24. st. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-17>
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Derzhavnogo reiestru obtiazhen rukhomoho maina: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.07.2004 № 830. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 34. st. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2004-p>
11. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 22.01.2024 roku u spravi № 991/11006/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116545442>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 12.01.2024 roku u spravi № 991/11060/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116276972>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 15.07.2024 roku u spravi № 991/5716/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120675673>
12. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 28.05.2024 roku u spravi № 991/4435/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119494747>
13. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 6.12.2023 roku u spravi № 991/10092/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610800>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 17.06.2024 roku u spravi № 991/5167/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119874056>
14. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 19.08.2024 roku u spravi № 991/7619/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121223174>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 16.04.2024 roku u spravi 991/2171/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118559426>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18.04.2024 roku u spravi 991/2986/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118634441>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 18.04.2024 roku u spravi № 991/2987/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118634442>
15. Uzahalennia sudovoi praktyky Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav “Pro praktyku rozghliadu skarh na rishennia, dii chy bezdiialnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia” (lyst vid 12.01.2017 r. № 9-49/0/4-17). URL: https://protocol.ua/ua/vssu_uzagalnennya_pro_praktiku_rozglyadu_skarg_na_rishennya_dii_chi_bezdiialnist_organiv_dosudovogo_rozsliduvannia/
16. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 8.06.2022 roku u spravi № 991/1453/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104736858>
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25. st. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
18. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 9.07.2024 roku u spravi № 991/5728/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120371717>; ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 26.05.2022 roku spravi № . 344/2364/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104500235>
19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 40–41. st. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
20. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 9. st. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
21. Ukhvala slidchoho suddi Lychakivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 12.01.2024 roku u spravi № 463/6382/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116304369>
22. Pershyi protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_616#Text
23. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
24. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Smirnov proty Rosii” vid 07.06.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_168#Text
25. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
26. Pro pravovy rezhyim voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
27. Pro peredachu, pryusove vidchuzhennia abo vyluchennia maina v umovakh pravovoho rezhyimu voiennoho chy nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 № 4765-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy). Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2013. № 15. st. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

УДК 343.985:343.343.6

Лисий Григорій Володимирович

аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності

Національної академії внутрішніх справ

Lysyi Hryhorii

Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on Crime Prevention Issues

Educational and Research Institute of Police Activity

National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0009-0007-8106-0169

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11846

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НСРД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

CONDUCTING CERTAIN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER, PROMISE, OR RECEIVING AN UNDUE BENEFIT BY OFFICIALS OF THE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджуються корупційні правопорушення у митній службі України характеризуються високим рівнем латентності, організованості та професійної конспірації, що істотно ускладнює їх виявлення і документування. За таких умов особливого значення набуває застосування негласних слідчих (розшукових) дій як ключового інструменту отримання доказової інформації у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди посадовими особами митних органів.

Мета. Метою статті є визначення правових, організаційних і тактичних особливостей проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди співробітниками митної служби України, а також обґрунтування напрямів удосконалення практики їх застосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження слугували норми Кримінального процесуального кодексу України, законодавства у сфері оперативно-розшукової діяльності, відомчі нормативно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також узагальнені матеріали практики діяльності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Методологічну основу дослідження становлять: діалектичний метод наукового пізнання, формально-юридичний, системно-структурний, логіко-нормативний, порівняльно-правовий методи, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення та моделювання, що дало змогу комплексно дослідити правову природу, процесуальні умови та тактичні аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Результати. У результаті дослідження проаналізовано особливості застосування таких негласних слідчих (розшукових) дій, як аудіо- та відеоконтроль особи і місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, спостереження за особою, річю або місцем, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання щодо викриття діяльності організованої групи, а також негласне отримання зразків для порівняльного дослідження. Визначено основні ризики, що впливають на допустимість і належність доказів, зокрема недотримання принципів законності та пропорційності втручання, загрозу провокації злочину й несвоєчасну процесуальну реалізацію результатів НСРД. Обґрунтовано необхідність тісної та системної взаємодії слідчих і оперативних підрозділів під процесуальним керівництвом прокурора.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Перспективи. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є поглиблене вивчення та адаптація зарубіжного досвіду застосування негласних методів документування корупційних правопорушень у митній сфері, розроблення уніфікованих тактичних алгоритмів проведення НСРД.

Ключові слова: НСРД, негласні слідчі (розшукові) дії, неправомірна вигода, митна служба, корупційні правопорушення, документування, допустимість доказів, контроль за вчиненням злочину.

Summary. Introduction. The article examines corruption-related criminal offenses in the Customs Service of Ukraine, which are characterized by a high level of latency, organization, and professional conspiracy, significantly complicating their detection and documentation. Under such conditions, the use of covert investigative (search) actions becomes particularly important as a key instrument for obtaining evidentiary information in criminal proceedings concerning the acceptance of an offer or promise, or the receipt of an undue benefit by customs officials.

Purpose. The purpose of the article is to identify the legal, organizational, and tactical features of conducting certain covert investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses related to the acceptance of an offer or promise, or the receipt of an undue benefit by officials of the Customs Service of Ukraine, as well as to substantiate directions for improving the practice of their application.

Materials and Methods. The research materials include the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, legislation in the field of operational and investigative activities, departmental regulatory legal acts, scholarly works of domestic and foreign researchers, as well as generalized materials from the practical activities of investigators and operational units of law enforcement agencies.

Methodological Framework. The methodological framework of the study comprises the dialectical method of scientific cognition; formal-legal, systemic-structural, logical-normative, and comparative-legal methods; as well as methods of analysis, synthesis, generalization, and modeling, which made it possible to comprehensively examine the legal nature, procedural conditions, and tactical aspects of conducting covert investigative (search) actions in criminal proceedings of this category.

Results. As a result of the study, the specifics of applying such covert investigative (search) actions as audio and video surveillance of a person and a place, interception of information from transport telecommunication networks and electronic information systems, surveillance of a person, object, or location, control over the commission of a crime, execution of a special task to expose the activities of an organized group, and covert obtaining of samples for comparative examination were analyzed. The main risks affecting the admissibility and relevance of evidence were identified, including non-compliance with the principles of legality and proportionality of interference, the risk of crime provocation, and the untimely procedural use of the results of covert investigative actions. The necessity of close and systematic interaction between investigators and operational units under the procedural supervision of a prosecutor is substantiated.

Discussion. A promising area for further scientific research is the in-depth study and adaptation of foreign experience in the use of covert methods for documenting corruption-related offenses in the customs sphere, as well as the development of unified tactical algorithms for conducting covert investigative (search) actions.

Key words: covert investigative (search) actions, CISAs, undue benefit, customs service, corruption-related offenses, documentation, admissibility of evidence, control over the commission of a crime.

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває в стані безперервних трансформацій: переосмислюється архітектура економічних відносин, з'являються нові власники й політичні актори, змінюються базові цінності, спосіб життя та усталені традиції. У перші десятиліття XXI століття, в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції, перед державою постає широкий спектр викликів і загроз, серед яких — зростання організованої та «професійної» злочинності. Ефективність протидії їм ускладнюють політична турбулентність, незавершеність економічних реформ, масштабні міграційні процеси й маргіналізація частини населення, спричинені тривалою збройною агресією, та інші об'єктивні чинники [19, с. 8].

Сучасні пріоритети діяльності Служби безпеки України включають протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності. За таких умов Україна опиняється у фокусі інтересів транснаціональних кримінальних мереж, зокрема

у сферах легалізації (відмивання) доходів, торгівлі людьми, незаконного обігу зброї та потоків нелегальної міграції, що і підтверджує актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На цьому тлі особливої ваги набуває правовий аналіз окремих негласних слідчих (розшукових) дій у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України, а також оновлення національного законодавства в цій сфері. До проблематики проведення НСРД під час розслідування таких злочинів зверталися українські та зарубіжні науковці, зокрема: М. С. Горинь [1], С. О. Кібальник [5], В. В. Кікінчук [6], Ю. В. Колесник [7], С. О. Павленко [16], М. А. Погорецький [18], В. Г. Севрук [19], Є. Д. Скулиш [20], Ю. М. Чорноус [10], С. С. Чернявський [23], В. В. Лисенко [12]. Вагомий внесок у криміналістичне забезпечення, наукове обґрунтування криміналістичних методик, а також розгляду диску-

сійних питань, із конкретно можливими на практиці слідчими ситуаціями, належить В.Ю. Шепітько. В.О. Коновалова. В.А. Журавель [4]. Водночас протидія корупційним правопорушенням у митній сфері вимагає окремих, спеціально налаштованих підходів як від науки, так і від практиків.

Метою статті є визначення основних аспектів проведення окремих НСРД під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження слугували норми Кримінального процесуального кодексу України, законодавства у сфері оперативно-розшукової діяльності, відомчі нормативно-правові акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також узагальнені матеріали практики діяльності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Методологічну основу дослідження становлять: діалектичний метод наукового пізнання, формально-юридичний, системно-структурний, логіко-нормативний, порівняльно-правовий методи, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення та моделювання, що дало змогу комплексно дослідити правову природу, процесуальні умови та тактичні аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу. Наявний науковий доробок із цієї проблематики переважно зосереджується на кримінально-правовій характеристиці складів та фрагментарних аспектах явища; комплексного, системного дослідження саме корупційних проявів у митній службі в українській науці досі бракує [5, с. 17]. Такий цілісний аналіз дозволяє, з одного боку, виокремити найбільш релевантні напрацювання, що становлять теоретичну основу предмета дослідження, а з іншого — окреслити «білі плями», залишені поза увагою попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових і криміногенних факторів.

Як слушно підкреслює В.Г. Севрук, практична цінність дослідження полягає в тому, щоб надати правоохоронним органам, які протидіють прийняттю пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди в митній службі, цілісне уявлення про феномен і інструменти його нейтралізації. Накопичений оригінальний емпіричний матеріал, своєю чергою, створює підґрунтя для подальших теоретичних розвідок і удосконалення практик розслідування [19, с. 78].

Розслідування таких правопорушень в Україні ускладнюється їх організованим характером, високим рівнем конспірації, а також обізнаністю правопорушників із вразливостями системи охорони та перетину державного кордону (окремі ділянки, пункти пропуску тощо) [5]. Додатково проблема різко загострилася як для України, так і для Європи в умовах збройної агресії РФ.

Ефективність розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби безпосередньо залежить від грамотно спланованого комплексу НСРД. Перелік таких дій вичерпно наведений у главі 21 КПК України. До них належать: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); контроль телефонних розмов і зняття даних з каналів зв'язку; зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома власника/володільця/утримувача: з обмеженим доступом або з подоланням логічного захисту (ч. 1 ст. 264 КПК); з відкритим доступом, без подолання захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267 КПК); встановлення місцеперебування радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження у публічно доступних місцях: за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); контрольоване постачання, контрольована/оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину; виконання спеціального завдання щодо викриття діяльності організованої групи/злочинної організації (ст. 272 КПК); негласне отримання зразків для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) [24].

Проводити НСРД має право слідчий у межах свого провадження, а також уповноважений оперативний підрозділ — за його дорученням. Підстави і процедури детально регламентовано статтями 246–275 КПК України; недотримання цих вимог призводить до визнання отриманих доказів недопустимими [13]. Узагальнюючи, Є.Д. Скулиш визначає НСРД як дії з одержання або перевірки доказової інформації у конкретному кримінальному провадженні, факт і методика проведення яких не підлягають розголошенню [21, с. 109].

В.О. Черков і О.М. Чистолінов дійшли висновку, що НС(Р)Д фактично майже збігаються з оперативно-розшуковими заходами, які виконують уповноважені оперативні підрозділи. Ключова, по суті, відмінність — у суб'єкті проведення (слідчий vs. оперативний підрозділ) і, відповідно, у процесуальному статусі дії (слідча дія проти ОРЗ). Дослідники також виокремлюють характерні риси НС(Р)Д: їх орієнтація на одержання чи перевірку доказів; спеціальний суб'єкт; необхідність збереження таємниці факту й методів; особлива процедура ухвалення рішення про проведення та використання результатів [22].

Разом із тим, попри подібність підходів, більшість НС(Р)Д, на відміну від ОРД, проводяться виключно в межах кримінального провадження і переважно щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Винят-

ки становлять встановлення місцеперебування радіоелектронного засобу та виконання спеціального завдання щодо викриття діяльності організованої групи/злочинної організації (ст. 268 і 272 КПК) [20, с. 18].

Запровадження КПК України 2012 року актуалізувало необхідність додаткового опрацювання питань документування злочинів у межах кримінального провадження [16, с. 22]

Першою розглянемо НС(Р)Д «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (ст. 267 КПК). Її зміст — у таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника/володільця (у тому числі під легендою або з використанням спецтехніки) до приміщення чи іншого володіння для встановлення технічних засобів аудіо-/відеоконтролю або безпосереднього виявлення й фіксації слідів злочину, огляду, вилучення/копіювання документів і речей, виявлення розшукуваних осіб тощо — з метою досягнення цілей провадження.

Оскільки таке обстеження часто поєднується з іншими НС(Р)Д, перед його проведенням потрібна ретельна підготовка: чітко визначити цілі й завдання; підібрати сили та засоби; розподілити ролі залучених осіб; визначити оптимальний час; провести саме обстеження (за потреби — разом із монтажем технічних засобів для подальших НС(Р)Д); забезпечити нерозголошення факту та способів його виконання [11].

Наступна НС(Р)Д — зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Вона охоплює два різновиди: контроль та зняття інформації з каналів зв'язку. Контроль телефонних розмов — це негласне спостереження, відбір і фіксація змісту телефонних розмов та інших сигналів (SMS, MMS, факси, модемний трафік тощо) із застосуванням спеціальних технічних засобів, у тому числі встановлених на телекомунікаційній інфраструктурі. Зняття інформації з каналів зв'язку передбачає приховане отримання, перетворення і фіксацію різних видів сигналів, що циркулюють мережами Інтернет та іншими мережами передачі даних, які поставлені під контроль.

За допомогою цієї НС(Р)Д можна встановити:

- факт передавання відомостей у режимі реального часу з фіксацією змісту, одержувача та кінцевого обладнання;
- дані про початок, закінчення і тривалість з'єднань, а також їхній зміст у реальному часі;
- зміст електронної пошти й SMS/MMS (як відкритих адресатом, так і ще не прочитаних);
- зміст телефонних розмов підозрюваного чи іншої причетної особи.

Ключовою передумовою організації такого зняття є точна ідентифікація абонента (споживача послуг зв'язку), насамперед його абонентського номера. Ефективність заходу визначається релевантністю зафіксованих переговорів/дій, у яких проявляються злочинні наміри: можна встановити місце, час,

спосіб і форму передачі неправомірної вигоди за незаконне переправлення через державний кордон, уточнити/підтвердити домовленості, зафіксувати погрози у разі ненадання «винагороди», поради посадової особи щодо конспірації стосунків тощо.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) — це візуальне стеження для фіксації пересування, контактів, поведінки, перебування у певних локаціях, у тому числі з використанням спеціальних технічних засобів. Проведення здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, а у виняткових випадках може розпочинатися за постановою слідчого або прокурора. Захід застосовується під час розслідування тяжких чи особливо тяжких злочинів для пошуку, фіксації й перевірки даних про особу, її зв'язки, а також про конкретні речі чи місця у публічно доступних зонах; допускається застосування відеозапису, фотографування та спеціальної апаратури спостереження.

Відповідно до ч. 1–2 ст. 272 КПК України під час досудового розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів відомості, речі та документи, важливі для провадження, можуть здобуватися особою, яка за законом виконує спеціальне завдання, діючи всередині організованої групи чи злочинної організації, або ж учасником такої структури, що конфіденційно співпрацює з органами розслідування. Проведення цього спеціального завдання як НС(Р)Д здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із забезпеченням таємниці щодо справжніх даних про таку особу [11].

Однією з форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів СБУ є доручення слідчого чи прокурора уповноваженому підрозділу на проведення або участь у проведенні НС(Р)Д.

Ефективна взаємодія слідчих та оперативників спирається на такі засади:

- неухильне дотримання закону, щоб усунути суб'єктивізм і залежність процесу від волі окремих осіб; ключові аспекти взаємодії мають бути врегульовані нормативно;
- ініціативність усіх учасників для швидкого й повного розслідування, при цьому провідну роль у ініціюванні взаємодії відіграє слідчий;
- безперервність і послідовність взаємодії стільки, скільки цього потребує справа, а не епізодичні дії;
- плановість як основа узгодженої роботи;
- поінформованість кожної сторони про можливості іншої, аби слідчий міг повною мірою залучати потенціал оперативних підрозділів [8, с. 155].

Ч. 1 ст. 41 КПК України визначає коло оперативних підрозділів, які за письмовим дорученням слідчого чи прокурора мають право виконувати НС(Р)Д у кримінальному провадженні. До них належать підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, органів, що контролюють додержання податкового та митного законодавства, Державної

кримінально-виконавчої служби та Державної прикордонної служби [9].

Зазначені в ч. 1 ст. 41 КПК підрозділи входять до структури відповідних правоохоронних органів і наділені правом здійснювати ОРЗ. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до них, зокрема в системі СБУ, належать: оперативні підрозділи контррозвідки, військової контррозвідки, захисту нацдержавності, спеціальні підрозділи з протидії корупції та організованих злочинності, оперативно-технічні, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів [14].

Порядок надання доручень підрозділам СБУ на проведення НС(Р)Д визначено Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Мінфіну та Мін'юсту № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012.

Залежно від характеру злочину, статусу фігуранта та інших обставин, слідчий за погодженням із керівником органу досудового розслідування може доручити виконання НС(Р)Д керівнику іншого правоохоронного органу — навіть якщо місце вчинення правопорушення не входить до його юрисдикції — за умови належного обґрунтування.

Якщо підставою для початку досудового розслідування стали матеріали ОРД, доручення на НС(Р)Д, як правило, надається тому оперативному підрозділу, який виявив злочин, з урахуванням його компетенції. Водночас слідчий/прокурор мають пам'ятати: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається виключно відповідним підрозділам СБУ [19].

Надаючи доручення оперативним підрозділам на проведення НС(Р)Д, слідчий і оперативники повинні діяти у постійній координації та спрямовувати всі ресурси на досягнення процесуальної мети. Зокрема, слідчий підрозділ забезпечує:

- контроль своєчасності та якості виконання письмових доручень у кримінальних провадженнях; у разі порушень — ініціює службові розслідування і пропонує заходи реагування до винних посадових осіб.

Начальник слідчого відділу, своєю чергою:

- координує роботу слідчих і оперативних підрозділів (карний розшук, протидія економічним злочинам, наркозлочинам тощо) територіального органу СБУ від моменту внесення відомостей до ЄРДР, забезпечує ефективне використання оперативної інформації та організовує розшук осіб, що переховуються;
- організовує і підтримує взаємодію слідчих з оперативниками під час виконання НС(Р)Д;
- на оперативних нарадах заслуховує звіти керівників оперативних підрозділів і слідчих щодо взає-

модії, виконання доручень на НС(Р)Д та вживає заходів для усунення недоліків;

- перевіряє якість і строки виконання доручень на НС(Р)Д, узагальнює результати, а у випадку нена належного виконання ініціює застосування заходів впливу до відповідальних осіб [11].

Доручення слідчого на виконання НС(Р)Д підрозділами СБУ фактично означає проведення ними ОРД, спрямованої на здобуття доказів для подальшого використання у досудовому розслідуванні. Для досягнення цієї мети закон покладає на органи державної влади, підприємства, установи й організації всіх форм власності обов'язок сприяти оперативним підрозділам у виконанні їхніх завдань. За бажанням громадяни можуть оформити співпрацю письмовою угодою з гарантією конфіденційності; таку угоду укладають лише з дієздатною особою, а порядок її укладення визначає Кабінет Міністрів України.

Особи, залучені до виконання завдань ОРД, зобов'язані зберігати таємницю отриманих відомостей; її розголошення тягне відповідальність, окрім випадків повідомлення про незаконні дії, що порушують права людини. Водночас не допускається залучення до ОРД осіб, чия професійна діяльність пов'язана з обов'язком зберігати професійну таємницю (адвокати, нотаріуси, медики, священнослужителі, журналісти), якщо це вимагатиме розкриття конфіденційної професійної інформації.

Підсумовуючи: доручення слідчого відповідним оперативним підрозділам на проведення НС(Р)Д, з одного боку, прискорює досудове розслідування, а з іншого — залучає фахівців СБУ з належними навичками та технічними засобами для якісного виконання оперативно-розшукових заходів.

Під час виконання доручень слідчого чи прокурора співробітник оперативного підрозділу СБУ, наділений повноваженнями слідчого, зобов'язаний проводити НС(Р)Д у точній процесуальній формі, визначеній КПК України [8, с. 123]. Тобто, отримавши повноваження слідчого, такий працівник діє процесуально самостійно; будь-яке втручання осіб, які не мають на це законних повноважень, заборонене. Органи державної влади й місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та інші фізичні особи повинні виконувати законні вимоги і процесуальні рішення слідчого.

Якщо під час виконання доручення слідчого оперативник СБУ встановлює обставини, що вимагають проведення обшуку в житлі чи іншому володінні для виявлення та фіксації даних про злочин, пошуку знаряддя або майна, здобутого злочинном, чи встановлення місцеперебування розшукуваних осіб, він готує мотивований рапорт. Рапорт подається начальнику підрозділу для ухвалення рішення про проведення обшуку в порядку, визначеному КПК України. До рапорту додають відомості про приміщення (або його частину), де планується обшук, дані про власника та фактичного володільця, а також опис речей, документів чи осіб, які планується відшукати [2].

Таблиця 1

Опитування респондентів

Категорія респондентів	Показник	Частка (%)
Співробітники оперативних підрозділів	Підтримка регулярних тренінгів	72%
Слідчі	Підтримка регулярних тренінгів	68%
Слідчі	Підтримка впровадження іноземних методик розслідування	89%

Джерело: розроблено автором

Сповідуємо принцип «краще запобігти, ніж боротися з наслідками». Саме детермінаційні чинники істотно впливають на рішення організованих груп учиняти злочини, зокрема й на факти пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби України.

Тактичні завдання запобігання злочинам різноманітні й змінюються залежно від сукупності суб'єктивних та об'єктивних чинників, які й визначають алгоритм дій правоохоронців [25, с. 112]. Відповідно, причиною конкретного злочину вважають негативні явища й процеси, що формують у правопорушника установку на протиправну поведінку, а умовами—ті обставини, за яких ця установка реалізується у вигляді злочину [15, с. 236]. З огляду на це держава має цілеспрямовано працювати з причинами та умовами, що сприяють незаконному переправленню осіб через державний кордон України: системно коригувати міграційну політику, залучати іноземних експертів до підготовки персоналу, оновлювати законодавство й запроваджувати сучасні методики протидії фактам пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби за участі СБУ.

Ефективна протидія злочинності в органах безпеки можлива лише за умови належної підготовки кадрів: слідчих і оперативників потрібно забезпечити актуальними теоретичними знаннями та практичними навичками з виявлення, документування й розслідування таких злочинів [17, с. 52].

Опитування показало: 72% співробітників оперативних підрозділів і 68% слідчих органів безпеки наполягають на регулярних тренінгах; 89% слідчих підтримують упровадження і використання методик розслідування діяльності організованих груп з неза-

конного переправлення осіб через кордон, запозичених у спеціалізованих органів іноземних держав.

Мережеві злочинні об'єднання, що фокусуються на корупційних зловживаннях у митній сфері, потребують специфічних організаційних і тактичних рішень для їх викриття. Як підкреслює С. О. Павленко, йдеться про напрям оперативно-розшукової діяльності, заснований на її теорії та перевіреному практичному досвіді суб'єктів ОРД і спрямований на виконання завдань Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [17]. Ключовою вимогою до оперативно-тактичних рішень є принцип наступальності: діяти швидко, раптово, активно, ініціативно, узгоджено та рішуче.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що проведення НС(Р)Д у справах про прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди митниками виявив системні проблеми: нестача досвіду і часу (надмірне навантаження), слабка матеріально-технічна база, брак нових технологій і стандартизованих алгоритмів, недостатня координація між підрозділами НПУ та іншими правоохоронними органами, обмежена кількість тренінгів, а також відсутність дієвих міжнародних програм, апробованих за кордоном. Перспективним напрямом подальших досліджень є глибоке вивчення й адаптація іноземного досвіду протидії цим правопорушенням у митній службі.

Усвідомлюємо, що наведені положення можуть викликати окремі застереження або потребують подальшого поглибленого аналізу, у зв'язку з чим розраховуємо на їх фахове обговорення за участю практичних працівників, науковців та інших спеціалістів у межах досліджуваної проблематики.

Література

1. Горин М. С. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. Київ : Право, 2023. 255 с.
2. Журавель В. А., Шавер Б. М. Про структуру приватної криміналістичної методики. *КиСЕ*. Вип. 47. 1995. С. 62–67.
3. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. Львів, 2015. Вип. 1. С. 187–200.
4. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько. В. О. Коновалова. В. А. Журавель та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Одиссен 2009. 960 с.
5. Кібальник С. О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2020. 260 с.

6. Кікінчук В.В. Огляд судової практики з питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. 32(2). С. 795–809. URL: https://www.researchgate.net/publication/389512255_OGLAD_SUDOVOI_PRAKTIKI_Z_PITAN_PROVEDENNA_NEGLASNIH_SLIDCIH_ROZSUKOVIH_DIJ (дата звернення: 15.12.2025).
7. Колесник Ю.В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 252 с.
8. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.12.2025).
9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 15.12.2025).
10. Криміналістика: підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.12.2025).
12. Лисенко В.В., Лисенко О.В. Негласні слідчі (розшукові) дії у розшуковій роботі слідчого. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 118–120.
13. Орлеан А.М., Касько В.В., Пустова О.В., Ахтирська Н.М., Шаповалова О.А., Горбунова О.Г. та ін. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці. *Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні*. Київ : Фенікс, 2014. 160 с.
14. Павленко С.О. Поняття та класифікація оперативно-тактичних рішень у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 216–232. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794>
15. Павленко С.О. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 235–238.
16. Павленко С.О., Гринчак В.М., Греченко С.Ю. Негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на пошук і фіксацію фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище. *Бюлетень МВС*. 2014. Вип. 200. С. 19–28.
17. Павленко С.О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2018. № 5. С. 41–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjju_2018_5_8. (дата звернення: 15.12.2025).
18. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 137–141.
19. Севрук В.Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.
20. Скулиш Є.Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінальним — процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. К., 2012. № 2. С. 15–23.
21. Скулиш Є.Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2012. № 618. С. 108–114.
22. Черков В.О., Чистолінов О.М. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України. URL: <http://corp-lguvd.lg.ua/d120106.html> (дата звернення: 15.12.2025).
23. Чернявський С.С., Василичук В.І. Аналіз діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України в умовах нового кримінального процесуального законодавства України. *Науковий вісник Нац. акад. внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 208–219.
24. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Коновалова В.О. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 280–281.
25. Яцишин М.М. Поняття та складові елементи стратегії і тактики запобігання злочинам в установах виконання покарань України. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 111–115.

References

1. Goryn M. S. Investigation of illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine: dissertation of the candidate of legal sciences: 12.00.09. Kyiv: Pravo, 2023. 255 p.
2. Zhuravel V. A., Shaver B. M. On the structure of private forensic methodology. *KySE*. Issue 47. 1995. P. 62–67.
3. Zhuravel V. A. Certain methods in the system of forensic knowledge. *Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Jurydychna*. Lviv, 2015. Issue 1. P. 187–200.
4. Guidelines for the investigation of crimes: scientific and practical manual / [co-authors: V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel et al.]; ed. V. Yu. Shepitka. Kh.: Odissen 2009. 960 p.

5. Kibalnyk S. O. Criminological characteristics and prevention of illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine: dissertation ... doctor of philosophy: 081 "Law". Kharkiv, 2020. 260 p.
6. Kikinchuk V. V. Review of judicial practice on the conduct of covert investigative (search) actions. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2024. 32(2). P. 795–809. URL: https://www.researchgate.net/publication/389512255_OGLAD_SUDOVOI_PRAKTIKI_Z_PITAN_PROVEDENNA_NEGLASNIH_SLIDCIH_ROZSUKOVIH_DIJ (access date: 15.12.2025).
7. Kolesnyk Yu. V. Investigative and covert investigative (search) actions as forensic means of investigator's activities in pre-trial investigation: dissertation ... candidate of law. Kyiv, 2016. 252 p.
8. UN Convention on the Rights of the Child of 11/20/1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (access date: 12/15/2025).
9. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings of 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (access date: 15.12.2025).
10. Criminology: textbook / [V. V. Pyaskovsky, Yu. M. Chornous, A. V. Samodin and others]; ed. by V. V. Pyaskovsky. 2nd ed., revised and supplemented. Kharkiv: Pravo, 2020. 752 p.
11. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 15.12.2025).
12. Lysenko V. V., Lysenko O. V. Undisclosed investigative (detective) actions in the investigator's investigative work. *Modern trends in the development of forensics and criminal process*. Kharkiv, 2017. P. 118–120.
13. Orleans A. M., Kasko V. V., Pustova O. V., Akhtyrskaya N. M., Shapovalova O. A., Gorbunova O. G. et al. Training manual for judges on judicial proceedings in criminal cases of human trafficking for the purpose of labor exploitation. *Representative Office of the International Organization for Migration in Ukraine*. Kyiv: Phoenix, 2014. 160 p.
14. Pavlenko S. O. The concept and classification of operational-tactical decisions in the theory of operational-detective activity. *Problems of legality*. 2020. Issue 150. P. 216–232. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.209794>.
15. Pavlenko S. O. Causes and conditions of official crimes in the field of environmental protection. Criminological theory and practice: experience, current problems and ways to solve them: theses of the additional scientific-practical conference (Kyiv, March 26, 2015). Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2015. pp. 235–238.
16. Pavlenko S. O., Grinchak V. M., Grechenko S. Yu. Covert investigative (search) actions aimed at finding and fixing the facts of receiving illegal benefits by officials holding responsible positions. *Bulletin of the Ministry of Internal Affairs*. 2014. Issue. 200. P. 19–28.
17. Pavlenko S. O. Tactics of countering human trafficking by the National Police of Ukraine: domestic and foreign experience. *International scientific journal "Internauka". Series: "Legal Sciences"*. 2018. No. 5. P. 41–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2018_5_8. (access date: 15.12.2025).
18. Pogoretsky M. A., Sergeeva D. B. Covert investigative (search) actions and operational-search measures: concept, essence and correlation. *Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*. 2014. No. 2. P. 137–141.
19. Sevruck V. G. Counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis: theory and practice: monograph. Kyiv: Lyudmila Publishing House, 2022. 1092 p.
20. Skulysh E. D. Covert investigative (search) actions under the criminal procedural legislation of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. Kyiv, 2012. No. 2. P. 15–23.
21. Skulysh E. D. System of covert investigative (search) actions under the Criminal Procedural Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. Chernivtsi, 2012. No. 618. P. 108–114.
22. Cherkov V. O., Chistolinov O. M. On the question of the correlation of operational-search activities and covert investigative (search) actions under the draft of the new Criminal Procedure Code of Ukraine. URL: <http://corp-lguvd.lg.ua/d120106.html>
23. Chernyavskiy S. S., Vasilynychuk V. I. Analysis of the activities of the DSBEZ units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the conditions of the new criminal procedural legislation of Ukraine. *Scientific Bulletin of the National Academician of Internal Affairs*. 2015. No. 1. P. 208–219.
24. Shepitko V. Yu., Zhuravel V. A., Konovalova V. O. et al. Criminology: textbook: in 2 vols. T. 1 / edited by V. Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo, 2019. P. 280–281.
25. Yatsyshyn M. M. Concept and components of the strategy and tactics of crime prevention in penal institutions of Ukraine. *Legal Ukraine*. 2009. No. 3. Pp. 111–115.

УДК 343

Петрик Віталій Віталійович

*адвокат, аспірант кафедри інформаційних технологій
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ*

Petryk Vitalii

*Advocate, PhD Candidate at the Department of Information Technologies
Educational and Research Institute of Law and Psychology
National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-4723-7921*

Ментинська Ірина Богданівна

*доктор філософії,
старший викладач кафедри української мови
Національний університет «Львівська політехніка»*

Mentynska Iryna

*PhD, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-7939-0010*

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11840

ВІДТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ НАЗВ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ УНІФІКУВАННЯ

REPRODUCTION OF ENGLISH-LANGUAGE NAMES OF SOFTWARE PRODUCTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF UNIFICATION

Анотація. Вступ. У статті розглянуто проблему відтворення англomовних назв програмних продуктів у кримінальному процесі України. Звернено увагу на проблеми багатоваріантності написання назв програмних продуктів (зокрема месенджерів та цифрових сервісів), яку простежуємо в процесуальних рішеннях кримінального процесу.

Проаналізовано написання англomовних назв програмного забезпечення в кримінальних процесуальних документах, визначено основні труднощі їхнього правопису та запропоновано науково обґрунтовані рекомендації щодо унормування та використання відповідно до сучасних норм української орфографії. Розглянуто труднощі транслітерації та адаптації назв англomовних сервісів у сучасній українській мові на прикладі систем обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм» «Ватсап», запропоновано рекомендації щодо уніфікованого правопису номенклатурних назв ІТ-сервісів для офіційних документів, оцінено практичну значущість запропонованих підходів для забезпечення точності, однозначності та законності використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Мета. Метою є проаналізувати написання англomовних назв програмного забезпечення в у кримінальних процесуальних документах, визначити основні труднощі їхнього правопису та запропонувати науково обґрунтовані рекомендації щодо унормування та використання відповідно до сучасних норм української орфографії. Для реалізації мети буде виконано такі завдання: проаналізувати труднощі транслітерації та адаптації назв англomовних сервісів у сучасній українській мові на прикладі систем обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм» «Ватсап», розробити рекомендації щодо уніфікованого правопису номенклатурних назв ІТ-сервісів для офіційних документів, оцінити практичну значущість запропонованих підходів для забезпечення точності, однозначності та законності використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Актуальність дослідження спрямоване на забезпечення точності та однозначності



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

фіксації інформації, удосконалення процесуальної практики та формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання сучасних ІТ-термінів у юридичних текстах, що має важливе значення для розвитку української термінології й правописної культури в офіційно-діловому стилі.

Матеріали та методи. Емпіричну базу дослідження становили судові рішення у кримінальних справах за 2020–2024 роки з Єдиного державного реєстру судових рішень України та постанови Верховного Суду, які містять відомості про електронні докази, отримані через месенджери WhatsApp, Telegram, Viber, Facebook Messenger, Instagram, Signal. Проаналізовано також Конституцію України, КПК України, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Український правопис» 2019 року.

Використано методи документального аналізу судових рішень, порівняльно-правовий метод для зіставлення законодавчих вимог із практикою, лінгвістичний аналіз для дослідження транслітерації англійських назв, формально-логічний метод для обґрунтування уніфікації підходів, системний підхід для комплексного розгляду проблеми та метод узагальнення для формулювання рекомендацій.

Результати. Аналіз судової практики виявив системну варіантність написання англійських назв програмних продуктів у кримінальних процесуальних документах. Спостерігаємо правописні варіанти месенджера WhatsApp: «WhatsApp», «Ватсап», «Вотсап», «WatsApp». Telegram відтворюється як «Telegram», «Телеграм», «Телеґрам». Viber використовується у формах «Viber», «Вайбер», «Вібер». Signal фігурує як «Signal», «Сіґнал», «Сигнал».

У багатьох судових рішеннях виявлено змішане використання латиниці та кирилиці в межах одного документа, що суперечить принципу термінологічної єдності. Така непослідовність створює ризики неоднозначної ідентифікації джерел електронних доказів та може впливати на оцінку їх належності й допустимості згідно з вимогами статті 370 КПК України. Відсутність уніфікованого підходу ускладнює пошук релевантної судової практики в автоматизованих системах та формування єдиної правозастосовної позиції. Чинний «Український правопис» фіксує кириличні назви окремих систем обміну повідомленнями, зокрема «Вайбер» і «Телеграм», тоді як назва WhatsApp досі не має кодифікованого кириличного відповідника через варіантність транслітерації. З огляду на тенденцію адаптації англійських номенклатурних назв до норм української мови пропонується послідовно використовувати кириличне написання WhatsApp в офіційно-діловому та науковому мовленні.

Перспективи. У статті пропонуються шляхи розв'язання цієї проблеми шляхом уніфікації підходів до використання англійських назв у процесуальних документах, з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства, норм українського правопису та практичних потреб сторін провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, англійські назви, електронні докази, процесуальні рішення.

Summary. Introduction. The article examines the problem of rendering English-language names of software products in the criminal procedure of Ukraine.

Attention is paid to the problem of multiple variants in spelling the names of the same software products (particularly messengers and digital services), which is observed in procedural decisions of criminal proceedings. Using specific examples from judicial practice, it is shown that the absence of a unified approach to writing such names can complicate the identification of electronic evidence sources, create procedural doubts about their origin, and affect the assessment of admissibility and relevance of evidence.

It is substantiated that the problem of variant reproduction of English-language names of software products has not only a linguistic but also a legal nature, since it is directly related to the requirements of criminal procedural legislation. The article proposes ways to resolve this problem through unification of approaches to the use of English-language names in procedural documents, taking into account the provisions of criminal procedural legislation, norms of Ukrainian orthography, and practical needs of the parties to the proceedings.

Purpose. To analyze the spelling of English-language software names in criminal procedural documents, identify the main difficulties of their spelling, and propose scientifically substantiated recommendations for standardization and use in accordance with modern norms of Ukrainian orthography. To achieve this purpose, the following tasks will be performed: analyze the difficulties of transliteration and adaptation of English-language service names in modern Ukrainian language using the example of messaging systems “Viber”, “Telegram”, “WhatsApp”; develop recommendations for unified spelling of nomenclature names of IT services for official documents; evaluate the practical significance of proposed approaches for ensuring accuracy, unambiguity, and legality of using electronic evidence in criminal proceedings. The relevance of the research is aimed at ensuring accuracy and unambiguity of information recording, improving procedural practice, and forming scientifically substantiated recommendations for using modern IT terms in legal texts, which is important for the development of Ukrainian terminology and spelling culture in official business style.

Materials and methods. The empirical basis of the research consisted of court decisions in criminal cases for 2020–2024 from the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine and Supreme Court rulings containing information about electronic evidence obtained through messengers WhatsApp, Telegram, Viber, Facebook Messenger, Instagram, and Signal. The Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”, and the “Ukrainian Orthography” of 2019 were also analyzed.

The methods used included documentary analysis of court decisions, comparative legal method for comparing legislative requirements with practice, linguistic analysis for studying transliteration of English-language names, formal-logical method for

substantiating unification of approaches, systematic approach for comprehensive examination of the problem, and generalization method for formulating recommendations.

Results. Analysis of judicial practice revealed systematic variance in spelling English-language software product names in criminal procedural documents. The messenger WhatsApp appears in the variants “WhatsApp”, “Ватсап”, “Вотсап”, and “WatsApp”. Telegram is rendered as “Telegram”, “Телеграм”, and “Телеґрам”, Viber is used in the forms “Viber”, “Вайбер”, and “Вібер”. Signal occurs as “Signal”, “Сіґнал”, and “Сигнал”.

In many court decisions, mixed use of the Latin and Cyrillic scripts within a single document is identified, which contradicts the principle of terminological consistency. Such inconsistency creates risks of ambiguous identification of the sources of electronic evidence and may affect the assessment of their relevance and admissibility in accordance with the requirements of Article 370 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The absence of a unified approach complicates the search for relevant judicial practice in automated systems and the formation of a consistent law enforcement position. The current Ukrainian Orthography codifies the Cyrillic forms of certain messaging service names, such as “Вайбер” and “Телеграм”, whereas “WhatsApp” still lacks a standardized Cyrillic equivalent due to transliteration variability. In view of the general tendency to adapt English-language nomenclature to Ukrainian linguistic norms, the study proposes the consistent use of a Cyrillic spelling for WhatsApp in official and academic discourse.

Discussion. The article proposes ways to resolve this problem through unification of approaches to using English-language names in procedural documents, taking into account the provisions of criminal procedural legislation, norms of Ukrainian orthography, and practical needs of the parties to the proceedings.

Key words: criminal proceedings, English-language names, electronic evidence, procedural decisions.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. Відповідно ч. 1 ст. 29 КПК України, кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою. Іншими частинами цієї ж статті передбачено право використання учасником справи іншої мови у випадках, якщо він не володіє або недостатньо володіє державною мовою.

Водночас стрімке цифровізування суспільства, розвиток способів комунікації та фактичне превалювання електронних глобальних IT-платформ обміну інформації над класичними способами комунікації суттєво змінили характер інформації, яка виступає доказом у кримінальному провадженні. Значна частина інформації в електронному вигляді, яка в подальшому набуває статусу електронних доказів у кримінальному процесі, формується з використанням іноземного програмного забезпечення, яке має зазвичай англomовні назви.

Наприклад постачальниками послуг популярних месенджерів *Telegram*, *WhatsApp*, *Instagram*, *Facebook*, *Signal* є іноземні компанії, назви таких продуктів сформовані англійською мовою та мають відповідні зареєстровані торговельні марки.

Водночас у вітчизняній кримінальній процесуальній практиці недостатньо уніфікований підхід до відтворення назв програмних продуктів у кримінальних процесуальних документах, що зумовлює варіантність їхнього написання та потенційну неоднозначність розуміння обставин сторонами кримінального провадження.

Так, наприклад, назву месенджера WhatsApp використовують як у латинській графіці (WhatsApp), так і в різних кирилических транслітераційних формах (Ватсап, Вотсап тощо). Отож актуалізуємо потребу наукового осмислення та нормативного врегулювання

правопису й способів графічного відтворення англomовних назв IT-сервісів у документах кримінального провадження. Відсутність єдиного підходу до їхнього написання не лише ускладнює забезпечення термінологічної та стилістичної єдності процесуальних актів, а й може впливати на точність ідентифікації джерел електронних доказів, що має істотне значення для їх допустимості та належної оцінки судом.

У цьому контексті постає необхідність виробити уніфіковані рекомендації щодо використання оригінальних комерційних назв IT-платформ або ж унормованих способів їхнього передавання засобами української мови з урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства та мовних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях проблематика написання в офіційно-діловій документації та нормування правопису номенклатурних назв у сфері інформаційних технологій перебуває в полі інтересів філологів і правників. Так, Н. Клименко, І. Ментинська, Ю. Молоткіна, Т. Мизин, О. Кабиш, О. Кібенко, І. Ковтюк та інші приділяють увагу правописним аспектам офіційно-ділового стилю та термінології. Л. Томіленко відзначає наявність анормативів у текстах офіційно-ділового стилю, зокрема у юридичних документах, наголошуючи на поширеності цього явища в сучасній практиці [21]. К. Городенська, систематизуючи нові правила, вказує на часткові корекції правил, внесених до «Українського правопису» 2019 року, оцінює їх із погляду доцільності та потрібності для розв'язання невідкладних правописних проблем української термінології [11]. Т. Мизина, аналізуючи номени туристичної термінології англійської мови, звертає увагу на проблему правопису найменувань, запозичених з англійської мови, та наголошує, що вона залишається актуальною і вимагає систематизації та впорядкування [14]. Н. Нікуліна зазначає специфіку правопису деяких

номенклатурних назв транспортної термінології, зокрема, на необхідності внормування та кодифікації українських термінів на теперішньому етапі розвитку у зв'язку зі змінами в чинному українському правописі [16, с. 290]. І. Ментинська також акцентує увагу на нагальному вирішенні невідкладних правописних проблем української комп'ютерної термінології, зокрема в орфографії деяких номенів, дослідниця зазначає, що основні труднощі пов'язані з правописом номенів латиницею чи кирилицею, з'ясовує їхню специфіку та складнощі написання, формулює основні рекомендації щодо їхнього внормування [12, с. 61]. М. Афанасьєва приділяє увагу юридичному письму, вказує на важливість дотримання основних прийомів написання юридичних текстів, логічності їхньої побудови [5].

Таким чином, аналіз наукових публікацій свідчить про системну увагу дослідників до проблем унормування правопису номенклатурних назв, що є актуальною умовою забезпечення точності ідентифікації термінів у офіційно-ділових документах, зокрема у сфері судочинства також.

Метою статті є проаналізувати написання англомовних назв програмного забезпечення в кримінальних процесуальних документах, визначити основні труднощі їхнього правопису та запропонувати науково обґрунтовані рекомендації щодо унормування та використання відповідно до сучасних норм української орфографії. Для реалізації мети буде виконано такі завдання: проаналізувати труднощі транслітерації та адаптації назв англомовних сервісів у сучасній українській мові на прикладі систем обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм» «Ватсап», розробити рекомендації щодо уніфікованого правопису номенклатурних назв ІТ-сервісів для офіційних документів, оцінити практичну значущість запропонованих підходів для забезпечення точності, однозначності та законності використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Актуальність дослідження спрямоване на забезпечення точності та однозначності фіксації інформації, удосконалення процесуальної практики та формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання сучасних ІТ-термінів у юридичних текстах, що має важливе значення для розвитку української термінології й правописної культури в офіційно-діловому стилі.

Матеріали і методи. Емпіричну базу дослідження становили судові рішення у кримінальних справах за 2020–2024 роки з Єдиного державного реєстру судових рішень України та постанови Верховного Суду, які містять відомості про електронні докази, отримані через месенджери WhatsApp, Telegram, Viber, Facebook Messenger, Instagram, Signal. Проаналізовано також Конституцію України, КПК України, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Український правопис» 2019 року.

Використано методи документального аналізу судових рішень, порівняльно-правовий метод для зіставлення законодавчих вимог із практикою, лінгвістичний аналіз для дослідження транслітерації англомовних назв, формально-логічний метод для обґрунтування уніфікації підходів, системний підхід для комплексного розгляду проблеми та метод узагальнення для формулювання рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо хибного або неточного написання англомовних назв в офіційних документах є предметом багатьох судових спорів.

До прикладу, неправильне написання назви компанії «Амертана Холдінгз ЛДТ» стало однією із підстав судового спору в межах господарського судочинства (справа № 910/10935/24). Суди визначили, що невідповідне зазначення назви не є порушенням чинного законодавства України, а є суто технічною помилкою під час складання документу, оскільки ідентифікувати компанію дозволили інші відомості відносно цієї компанії [2].

У справі № 295/16915/13-п Апеляційний суд Житомирської області вказав, що розбіжності у назвах компаній можуть бути звичайною опіскою і ніяких юридичних наслідків не мають [3].

Зазначені висновки судів дозволяють вважати, що неточне написання англомовних назв у юридичних документах, у тому числі в судових рішеннях, створює додаткові підстави для сторони спору апелювати щодо дійсності факту чи обставини у справі.

У сучасному українському мовознавстві назви програмних продуктів розглядають в орфографічному, лексикологічному, термінологічному та інших аспектах. Такі одиниці інтерпретують як новітні чужомовні номени, що активно функціонують у медійному та повсякденному мовленні.

Сучасний український правопис унормовує написання номенів через систему чітких орфографічних і стилістичних настанов, які враховують їхній статус як власних назв [15, с. 86].

Окрему увагу приділено номенам іншомовного походження: визначено принципи транслітерації, фонетичної та графічної адаптації, а також умови збереження автентичної форми назви. У такий спосіб сучасний правопис забезпечує єдність і стабільність уживання номенів у різних сферах комунікації — від наукових і офіційно-ділових текстів до публіцистики та повсякденного мовлення. Проте, як бачимо, на практиці чимало номенів із ІТ-сфери мають варіантне написання та потребують уніфікації, наприклад, *Телеграм* чи *Telegram*, *Вайбер* чи *Viber*, *Batcan* чи *Botcan* чи *Baican*, *WhatsApp*.

Правила транслітерації в Україні затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (зі змінами, останні з яких були внесені станом на 2015 р.) № 55 від 27 січня 2010 р. Ці правила містять таблицю транслітерації українських

літер латиницею у офіційних документах, однак проблема з передаванням вищенаведених назв залишається актуальною [18].

У кримінальному процесі варіантність написання назв із сфери інформаційних технологій набуває особливого значення, оскільки неоднозначна ідентифікація програмного продукту чи сервісу може впливати на дотримання основоположних принципів кримінального процесу, зокрема законності, змагальності сторін та публічності.

Для аналізу використання англomовних назв програмного забезпечення в кримінальних провадженнях досліджено вживання назв месенджерів *Telegram*, *WhatsApp*, *Viber* в судових рішеннях в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі ЄДРСР). Таке дослідження здійснено шляхом пошуку за ключовими словами назв таких месенджерів в ЄДРСР за напрямом «кримінальне судочинство» у період від 01 січня 2024 року до 14 грудня 2025 року.

У вироку Березнівського районного суду Рівненської області від 15 вересня 2025 року у справі № 555/1489/25, суд вказує, що згідно з протоколом огляду диска від 24.06.2025 року видно на відео *WhatsApp*, дата 2025-06-10 о 15.47.13 — відображається обстановка на вул. Надслучанській, де поліціянти після зупинки спілкуються із водієм ОСОБА_8 [7].

У вироку Деснянського районного суду м. Києва від 1 квітня 2025 року справа № 754/5726/22, суд вказує, що згідно з висновку експерта № СЕ-19/111-22/18301-КТ від 14.06.2022р., у наданому на дослідження мобільному телефоні MEIZU, який був вилучений 20.05.2022р. під час проведення обшуку в квартирі АДРЕСА_2, серед наявних та відновлених даних виявлено вміст телефонної книги, вхідні, вихідні та неприйняті дзвінки, текстові повідомлення, вебсторія, файли користувача. Повідомлень із встановленої програми *Telegram* не виявлено. *Програм Instagram, Вайбер, Ватсап* не виявлено [8].

Також в інших рішеннях стикаємося з такими назви:

- 1) В ухвалі Київського районного суду м. Одеса від 28 лютого 2024 року, справа № 947/2091/24 вжито назву «*Bomcan*» [24].;
- 2) У вироку Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 6 травня 2025 року, справа № 303/2888/25 — «*ВацАп*» [10].
- 3) В ухвалі Соснівського районного суду міста Черкаси від 4 грудня 2025 року, справа № 712/16573/25 використовують — «*васап*» [26].
- 4) У вироку Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 червня 2024 року, справа № 345/2930/24 — «*Воцап*» [9].

Аналіз рішень в ЄДРСР в межах кримінального судочинства показав, що використання назви месенджера *WhatsApp* спостерігаємо як мінімум в 6 (шести) варіантах: «*WhatsApp*» — 10832 од.; «*Ватсап*» — 941 од.; «*Вотсап*» — у 614 од.; «*ВацАп*» — у 222 од.; «*Воцап*» — у 64 од.; «*васап*» — 2 од.

Уживання назви месенджера «*WhatsApp*» кирилицею становить 1843, а латиницею — 10832. Така варіативність написання назви, може викликати низку перешкод для проведення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до положень процесуального законодавства. Наприклад, використання в протоколах огляду мобільного телефона, матеріалах тимчасового доступу чи висновках експерта назви «*WhatsApp*» позначає відоме програмне забезпечення для обміну повідомленнями, водночас використання транслітерації в назві та написання кирилицею цієї назви у варіантах «*Bomcan*», «*Вацан*», які не є взаємозамінними з погляду ідентифікації, може викликати різне тлумачення щодо джерела походження інформації.

Написання назви месенджера «*Viber*» також використано в різних варіантах, зокрема в судових рішеннях в межах кримінального судочинства спостерігаємо такі варіанти: «*Вайбер*» (Ухвала Холоднірського районного суду м. Харкова від 7 лютого 2024 року, справа № 642/6653/23), «*Вайбр*» (Ухвала Івано-Франківського міського суду від 19 березня 2024 року, справа № 344/4768/24), «*Вібер*» (Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 16 лютого 2024 року, справа № 641/7898/23) [27, 23, 25].

Варіантність написання месенджера в судових рішеннях простежуємо в такій кількості: «*Viber*» — 20867 од.; «*Вайбер*» — 17484 од.; «*Вібер*» — 24 од.; «*Вайбр*» — 5 од.

У випадку месенджера «*Telegram*» спостерігаємо тенденцію переваги написання в судових рішеннях в межах кримінального судочинства кириличного варіанта «*Telegram*» (38835 рішень) над латинською формою «*Telegram*» (зафіксовано у 34628 рішеннях).

Отже, відповідно до чинного українського правопису [22] та за результатами сучасних лінгвістичних досліджень [4,12,13,15], написання назв систем обміну повідомленнями, таких як «*Вайбер*», «*Телеграм*», «*WhatsApp*», повинно ґрунтуватися на двох основних принципах:

1. Точне відтворення фонетики оригіналу.

2. Дотримання правил передачі іноземних власних назв українською мовою.

Науковці підкреслюють, що під час адаптації назв месенджерів важливо зберігати їхню впізнаваність і автентичність, забезпечуючи природне сприйняття для українського користувача [11,12,20]. Фонетична адаптація передбачає передачу звучання оригінальної назви засобами української мови, а також правильне розташування наголосів: «*Вайбер*», «*Телеграм*», «*WhatsApp*». Чинний правопис подає приклади написання системи обміну повідомленнями «*Вайбер*», «*Телеграм*» [15, с. 86]. Однак кириличний відповідник *WhatsApp* досі не має кодифікованого статусу в українській мові. Це зумовлено насамперед варіантністю транслітерації (*Bamcan*, *Bomcan*, *Bamцan*), що створює перепони для встановлення єдиного нормативного стандарту. За відсутності

словникового закріплення така варіативність створює ризик термінологічної неузгодженості, особливо в офіційно-ділових та процесуальних текстах, де головним є принцип однозначної ідентифікації об'єкта.

За умови вироблення єдиного фонетично обґрунтованого кириличного варіанта та його подальшої кодифікації цілком можливим є нормативне закріплення форми *Bamcan* за аналогією до вже освоєних назв цифрових сервісів. Тому на сьогодні, на нашу думку, в науковій та юридичній практиці пріоритет надамо латинському написанню WhatsApp як зареєстрованій власній назві.

Як свідчить практика, використання кириличної форми англomовних назв спричиняє труднощі транслітерації та орфографічного оформлення, унаслідок чого виникає значна кількість варіантів написання назви одного й того самого програмного продукту. Відсутність офіційно закріпленого українського відповідника назви, який міг би бути поданий на офіційних вебсайтах компаній, а також в установчих чи реєстраційних документах, унеможливує однозначну транслітерацію та ускладнює правильне відтворення назви всіма учасниками кримінального процесу.

Варто зауважити, що схожу проблему розглядали П. Пушкар та Р. Бабанли у статті «Як забезпечити коректність цитування рішень Європейського суду з прав людини?» [20]. Автори наголошують на доцільності цитування рішень ЄСПЛ у судових документах без спотворення оригінальних назв. Автори вказують, що цитування назв рішень ЄСПЛ українською мовою доцільно здійснювати за умови наявності офіційного перекладу або з одночасним зазначенням у дужках оригінальної назви рішення.

Цікавим у контексті цього дослідження є роз'яснення ДПСУ [6] щодо можливості зазначення торгової марки товару іноземною мовою у разі необхідності ідентифікації товару. У своєму роз'ясненні ДПСУ наголошує, що у разі неможливості перекладу торгової марки або найменування товару з іноземної мови на державну допускається зазначення назви торгової марки іноземною мовою. Таке формулювання сприяє збереженню ідентифікації товару, що є важливим для правильного обліку та звітності.

Також варто зазначити, що відповідно ст. 2 Закону України «Про застосування англійської мови в Україні», англійська мова належить до мов між-

народного спілкування в Україні [19]. Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування англійської мови в Україні» [19] метою цього закону є сприяння забезпеченню застосування англійської мови як однієї з мов міжнародного спілкування на всій території України в публічних сферах суспільного життя, визначених цим Законом.

На нашу думку, використання англomовних назв в кримінальних процесуальних документах з урахуванням положень Закону України «Про застосування англійської мови в Україні» корелюватиметься з вимогами КПК України щодо законності, змагальності сторін та публічності в кримінальному провадженні.

Висновок. У ході дослідження щодо написання англomовних назв програмного забезпечення у кримінальних процесуальних документах було встановлено низку важливих положень. По-перше, аналіз транслітерації та адаптації назв таких сервісів, як «Вайбер», «Телеграм», «WhatsApp», показав, що основною складністю є забезпечення одночасної автентичності назви та відповідності до норм українського правопису. Невідповідне відтворення назв може призводити до двозначності, порушення ідентифікації продукту та зниження юридичної точності документів. По-друге, дослідження підтвердило необхідність уніфікованого підходу до написання англomовних назв у кримінальних процесуальних документах. Було визначено, що використання фонетичної адаптації з дотриманням правил українського правопису, а також врахування принципів написання назв забезпечує однозначність і зрозумілість у кримінальних процесуальних документах. По-третє, рекомендації щодо унормування написання назв програмного забезпечення в кримінальному процесі мають практичну значущість: вони сприяють точності оформлення електронних доказів, полегшують їх правову ідентифікацію та забезпечують законність використання у кримінальному провадженні. Водночас застосування уніфікованого підходу не обмежує функціонування української мови, а навпаки, сприяє її розвитку та інтеграції сучасної цифрової лексики. Запропоновані рекомендації можуть слугувати практичним керівництвом для юристів, слідчих та фахівців, які працюють із цифровими доказами, забезпечуючи точність, однозначність і правову коректність їхнього використання.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/4651-17/ed20250509> (дата звернення: 08.01.2026).
2. Постанова від 23.04.2025 № . 910/10935/24 Верховний Суд Касаційний господарський суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127421033> (дата звернення: 08.01.2026).
3. Постанова від 25.02.2014 № . 295/16915/13-п. Апеляційний суд Житомирської обл. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37351295> (дата звернення: 08.01.2026).

4. Архипенко Л., Мельник П. Професіоналізми й номенклатура в складі української термінологіки інформаційного права. *Slavia Orientalis*. 2023. Т. 72. № 3. С. 631–644.
5. Афанасьєва М.В. Правова аргументація та юридичне письмо: монографія. Одеса : Вида-во «Юридика», 2023. 122 с.
6. База Знань. *Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс Державна податкова служба України*. URL: <https://zir.tax.gov.ua/main/bz/view/?src=ques&id=32916> (дата звернення: 08.01.2026).
7. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 15 вересня 2025 року у справі № 555/1489/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130421447> (дата звернення: 08.01.2026).
8. Вирок Деснянського районного суду м. Києва. Вирок від 01 квітня 2025 року у справі № 754/5726/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126284514> (дата звернення: 08.01.2026).
9. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26.06.2024 у справі № 345/2930/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119985351> (дата звернення: 08.01.2026).
10. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 06 травня 2025 року у справі № 303/2888/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127111394> (дата звернення: 08.01.2026).
11. Городенська К. Г. Проблеми української термінології в контексті змін до «Українського правопису». *Термінологічний вісник*. Київ. 2021. С. 5.
12. Ментинська І. Б. Комп'ютерні терміни в контексті змін до «Українського правопису» 2019. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Том 36 (75), № 3. Частина 1. С. 57–62.
13. Ментинська І. Б., Грушецький М. М. Складнощі правопису номенклатурних назв ІТ-галузі. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 42, т. 1. С. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.1.10>
14. Мизин Т. О. Номени як складова частина туристичної термінології англійської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2024. № 68. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.53-1.26>
15. Михайлова Т. Номени у науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. 2007. С. 82–86.
16. Нікуліна Н. В. Термін і номенклатурний знак (номен): зіставний аналіз на матеріалі транспортної термінологічної меґасистеми. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. С. 290–292. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.049>
17. Петрик В. В. Поняття та класифікація електронних доказів у кримінальному процесі у країнах світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 4, № 90. С. 324–328
18. Правила транслітерації в Україні затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (зі змінами, останні з яких були внесені станом на 2015 р.) № 55 від 27 січня 2010 р.
19. Про застосування англійської мови в Україні. Закон України від 04.06.2024 № 3760-IX. Редакція від 01.01.2025. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> (дата звернення: 08.01.2026).
20. Пушкар П., Бабанли Р. Як забезпечити коректність цитування рішень Європейського суду з прав людини? URL: <http://bit.ly/34vaZad> (дата звернення: 08.01.2026).
21. Томіленко Л. М. Ще раз про мовні помилки в юридичних документах (на прикладі договору про надання житлової послуги). *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф. Київ. Національна академія внутрішніх справ. 2020. С. 125–128.
22. Український правопис. Київ : Наукова думка. 2019. 392 с.
23. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19 березня 2024 року у справі № 344/4768/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117800798> (дата звернення: 08.01.2026).
24. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 28.02.2024 року у справі № 947/2091/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117303157> (дата звернення: 08.01.2026).
25. Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 16 лютого 2024 року, справа № 641/7898/23, провадження № 1-кс/641/476/2024. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117036519> (дата звернення: 08.01.2026).
26. Ухвала Соснівського районного суду міста Черкаси від 04 грудня 2025 року у справі № 712/16573/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132362355> (дата звернення: 08.01.2026).
27. Ухвала Холодногірського районного суду м. Харкова від 7 лютого 2024 року, справа № 642/6653/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116822284> (дата звернення: 08.01.2026).

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20250509>

2. Postanova vid 23.04.2025 № . 910/10935/24 Verkhovnyi Sud Kasatsiinyi hospodarskyi sud. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127421033>
3. Postanova vid 25.02.2014 № . 295/16915/13-p. Apeliatsiinyi sud Zhytomyrskoi obl. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37351295>
4. Arkhypenko L., Melnyk P. Profesionalizmy y nomenklatura v skladi ukrainskoi terminoleksyky informatsiinoho prava. *Slavia Orientalis*. 2023. T. 72. № . 3. S. 631–644.
5. Afanasieva M. V. Pravova arhumentatsiia ta yurydychne pysmo: monohrafiia. Odesa: Vyda-vo “Iurydyka”, 2023. 122 s.
6. Baza Znan. Zahalnodostupnyi informatsiino-dovidkovyi resurs Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy. URL: <https://zir.tax.gov.ua/main/bz/view/?src=ques&id=32916>
7. Vyrok Bereznivskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 15 veresnia 2025 roku u spravi № 555/1489/25. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130421447>
8. Vyrok Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva. Vyrok vid 01 kvitnia 2025 roku u spravi № 754/5726/22. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126284514>
9. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 26.06.2024 u spravi № 345/2930/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119985351>
10. Vyrok Mukachivskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 06 travnia 2025 roku u spravi № 303/2888/25. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127111394>
11. Horodenska K. H. Problemy ukrainskoi terminolohii v konteksti zmin do “Ukrainskoho pravopysu”. Terminolohichni visnyk. Kyiv. 2021. S. 5.
12. Mentynska I. B. Kompiuterni terminy v konteksti zmin do “Ukrainskoho pravopysu” 2019. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. 2025. Tom 36 (75), № 3. Chastyna 1. S. 57–62.
13. Mentynska I. B., Hrushetskyi M. M. Skladnoshchi pravopysu nomenklaturnykh nazv IT-haluzi. Zakarpatski filolohichni studii. 2025. Vyp. 42, t. 1. S. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.1.10>
14. Myzyn T. O. Nomeny yak skladova chastyna turystychnoi terminolohii anhliiskoi movy. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia. 2024. № 68. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.53-1.26>
15. Mykhailova T. Nomeny u naukovy-tekhnichnii sferi. Ukrainska terminolohiia i suchasnist: zb. nauk. prats. 2007. S. 82–86.
16. Nikulina N. V. Termin i nomenklaturnyi znak (nomen): zistavnyi analiz na materiali transportnoi terminolohichnoi mehasystemy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Hraal nauky”. 2022. S. 290–292. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.06.2022.0497>
17. Petryk V. V. Poniattia ta klasyfikatsiia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu protsesi u krainakh svitu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. Tom 4, № 90. 2025. S. 324–328.
18. Pravyla transliteratsii v Ukraini zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro vporiadkuvannia transliteratsii ukrainskoho alfavitu latynytseiu” (zi zminamy, ostanni z yakykh buly vneseni stanom na 2015 r.) № 55 vid 27 sichnia 2010 r.
19. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 04.06.2024 № 3760-IX. Redaktsiia vid 01.01.2025. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>
20. Pushkar P., Babanly R. Yak zabezpechyty korektnist tsytuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny? URL: <http://bit.ly/34vaZad>
21. Milenko L. M. Shche raz pro movni pomylyky v yurydychnykh dokumentakh (na prykladi dohovoru pro nadannia zhytlovoi posluhy). Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy: materialy KhVI Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kyiv. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 2020. S. 125–128.
22. Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka. 2019. 392 s.
23. Ukhvala Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 19 bereznia 2024 roku u spravi № 344/4768/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117800798>
24. Ukhvala Kyivskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 28.02.2024 roku u spravi № 947/2091/24. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117303157>
25. Ukhvala Kominternivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 16 liutoho 2024 roku, sprava № 641/7898/23, provadzhennia № 1-ks/641/476/2024. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117036519>
26. Ukhvala Sosnivskoho raionnoho sudu mista Cherkasy vid 04 hrudnia 2025 roku u spravi № 712/16573/25. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132362355>
27. Ukhvala Kholodnohirskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 7 liutoho 2024 roku, sprava № 642/6653/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116822284>

УДК 343.132(477)

Тітова Наталія Віталіївна

*ад'юнкт відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Titova Nataliya

*Adjunct of the Postgraduate (Adjuncture) and Doctoral Studies Department
Lviv State University of Internal Affairs*

ORCID: 0009-0005-0372-7074

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11889

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AS MEANS OF ESTABLISHING THE EVENT OF A CRIMINAL OFFENSE

Анотація. Вступ. Слідчі (розшукові) дії є центральним елементом кримінального процесуального доказування та основним інструментом встановлення події кримінального правопорушення під час досудового розслідування. Ефективність протидії злочинності безпосередньо залежить від якості процесуальної регламентації та практичного застосування цих правових засобів. В умовах постійного реформування кримінального процесуального законодавства України актуалізується потреба в дослідженні теоретичних та практичних аспектів проведення слідчих (розшукових) дій.

Мета. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі слідчих (розшукових) дій як процесуального засобу встановлення події кримінального правопорушення, визначенні їх системи, правової природи та значення для формування доказової бази у кримінальному провадженні.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Емпіричну базу складають норми Кримінального процесуального кодексу України, практика Верховного Суду, наукові праці вітчизняних вчених-процесуалістів.

Результати. Визначено поняття та систему слідчих (розшукових) дій, проаналізовано їх класифікацію за різними критеріями. Досліджено процесуальні підстави та порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, огляду, обшуку. Узагальнено практику Верховного Суду щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті слідчих (розшукових) дій.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в умовах цифровізації кримінального провадження та воєнного стану.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, кримінальне провадження, доказування, подія кримінального правопорушення, допустимість доказів, огляд місця події, допит.

Summary. Investigative (search) actions are a central element of criminal procedural proof and the main tool for establishing the event of a criminal offense during pre-trial investigation. The effectiveness of combating crime directly depends on the quality of procedural regulation and practical application of these legal means. In the context of ongoing reform of Ukrainian criminal procedural legislation, there is an urgent need to study the theoretical and practical aspects of conducting investigative (search) actions.

Purpose of the study is to comprehensively analyze investigative (search) actions as a procedural means of establishing the event of a criminal offense, to determine their system, legal nature and significance for forming the evidence base in criminal proceedings.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Materials and methods. The methodological basis of the study consists of general scientific and special legal methods: dialectical, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The empirical basis consists of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the practice of the Supreme Court, and scientific works of domestic procedural scholars.

Results. The concept and system of investigative (search) actions are defined, their classification according to various criteria is analyzed. The procedural grounds and procedure for conducting certain investigative (search) actions, including interrogation, inspection, and search, are studied. The practice of the Supreme Court regarding the assessment of admissibility of evidence obtained as a result of investigative (search) actions is summarized.

Prospects. Further research should be directed to studying the peculiarities of conducting investigative (search) actions in the context of digitalization of criminal proceedings and martial law.

Key words: investigative (search) actions, pre-trial investigation, criminal proceedings, proof, event of criminal offense, admissibility of evidence, crime scene inspection, interrogation.

Постановка проблеми. Побудова правової держави передбачає наявність ефективного механізму захисту прав та законних інтересів особи, що нерозривно пов'язано із забезпеченням невідворотності покарання за вчинені кримінальні правопорушення. Центральне місце у системі кримінального процесуального доказування посідають слідчі (розшукові) дії, які є основним засобом збирання та перевірки доказів під час досудового розслідування. Від правильного та своєчасного проведення цих процесуальних дій безпосередньо залежить можливість встановлення події кримінального правопорушення, винуватості особи та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року суттєво модернізував порядок здійснення кримінального провадження, запровадивши нову термінологію — «слідчі (розшукові) дії» замість традиційного терміну «слідчі дії», а також розширивши систему цих процесуальних засобів за рахунок негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас практика застосування норм КПК України виявила низку проблем, пов'язаних із неоднозначним тлумаченням підстав та порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що зумовлює визнання отриманих доказів недопустимими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика слідчих (розшукових) дій досліджувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед українських науковців, які зробили вагомий внесок у розроблення теоретичних основ слідчих дій, слід відзначити праці М. А. Погорецького, який комплексно дослідив кримінально-процесуальні правовідносини та функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі [1, с. 42–54]. В. Ю. Шепітько розробив системно-структурний аналіз криміналістичної тактики та дослідив систему слідчих дій за кримінальним процесуальним законом [2, с. 198–205]. Д. Б. Сергєєва здійснила ґрунтовний аналіз поняття та видів слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України [3, с. 180–188].

В. В. Вапнярчук у своїй монографії дослідив теоретичні та практичні аспекти кримінального процесуального доказування [4]. С. С. Кудінов, Р. М. Ше-

хавцов, О. М. Дроздов у навчально-практичному посібнику висвітлили питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [5]. Є. Д. Лук'янчиков та В. Є. Лук'янчиков проаналізували негласні слідчі (розшукові) дії як засоби процесуального доказування [6, с. 106–115].

Водночас динамічний розвиток кримінального процесуального законодавства, формування практики Верховного Суду щодо застосування норм КПК України зумовлюють необхідність подальшого дослідження слідчих (розшукових) дій як засобів встановлення події кримінального правопорушення. Зокрема, потребують додаткового вивчення питання співвідношення різних видів слідчих (розшукових) дій, критерії розмежування огляду та обшуку, особливості оцінки допустимості отриманих доказів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз слідчих (розшукових) дій як процесуального засобу встановлення події кримінального правопорушення. Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити поняття та правову природу слідчих (розшукових) дій; проаналізувати систему та класифікацію слідчих (розшукових) дій; дослідити процесуальні підстави та порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій; узагальнити практику Верховного Суду щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [7]. Законодавець визначає, що підставою для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Таке законодавче визначення пов'язує слідчі (розшукові) дії безпосередньо з процесом доказування, акцентуючи увагу на їх пізнавальній функції.

Аналізуючи наукові підходи до розуміння сутності слідчих (розшукових) дій, можна виокремити їх характерні ознаки. По-перше, це дії процесуального характеру, які проводяться виключно у межах кримінального провадження. По-друге, вони спрямовані

на отримання або перевірку доказів. По-третє, їх проведення регламентовано нормами КПК України. По-четверте, результати слідчих (розшукових) дій фіксуються у відповідних процесуальних документах — протоколах [8, с. 331].

Значення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні слід розглядати у кількох аспектах. З одного боку, слідчі (розшукові) дії є основним способом збирання доказів стороною обвинувачення. Серед способів збирання доказів, передбачених ст. 93 КПК України, саме слідчі (розшукові) дії мають найбільшу питому вагу. З іншого боку, слідчі (розшукові) дії є основним засобом забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, а отже, виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Систему слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 20 КПК України, становлять: допит (ст.ст. 224–226), пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228–230), обшук (ст.ст. 234–236), огляд (ст.ст. 237–239), слідчий експеримент (ст. 240), освідування особи (ст. 241), залучення експерта та проведення експертизи (ст.ст. 242–244), отримання зразків для експертного дослідження (ст. 245). Окремо главою 21 КПК України регламентовано негласні слідчі (розшукові) дії.

Класифікація слідчих (розшукових) дій має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє краще зрозуміти їх правову природу та особливості проведення. За процесуальною підставою здійснення слідчі (розшукові) дії поділяються на такі, що проводяться: за постановою слідчого або прокурора; за ухвалою слідчого судді; без постанови чи ухвали [9, с. 276–289]. За ухвалою слідчого судді проводяться обшук житла чи іншого володіння особи, огляд житла чи іншого володіння особи, допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Залежно від участі понятих слідчі (розшукові) дії поділяються на ті, що проводяться за обов'язковою участю понятих, та ті, де участь понятих не є обов'язковою. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування. Пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляд трупа, слідчий експеримент, освідування особи також вимагають участі понятих.

За способом одержання інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на вербальні, невербальні та змішані. До вербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких одержується інформація зі слів осіб, наприклад, допит. До невербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких слідчий, прокурор самостійно отримує інформацію, що знаходиться на об'єктах матеріального світу: огляд, обшук, освідування.

Для встановлення події кримінального правопорушення особливе значення має огляд місця події, який є однією з перших та невідкладних слідчих (розшукових) дій. Як зазначив Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 05.09.2019 року у справі № 518/203/17, огляд місця події має на меті безпосереднє сприйняття, дослідження обстановки на місці події, виявлення, фіксацію та вилучення різних речових доказів, з'ясування характеру події, що відбулася, встановлення особи злочинця та мотивів скоєння злочину [10]. Огляд місця події є джерелом отримання первинної інформації про подію кримінального правопорушення.

Важливе значення для практики має розмежування огляду та обшуку, оскільки ці слідчі (розшукові) дії мають різні процесуальні підстави проведення. Відмінність полягає у тому, що для проведення огляду достатньо рішення слідчого, прокурора, яке не вимагає письмової форми, тоді як для проведення обшуку житла чи іншого володіння особи необхідна ухвала слідчого судді. Як зазначає Верховний Суд, право слідчого, прокурора на проникнення до житла і проведення в ньому обшуку може виникати у трьох випадках: за ухвалою слідчого судді; на підставі добровільної згоди власника; у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину [11].

Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, що забезпечує отримання показань як самостійного виду доказів. Показання — це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні (ст. 95 КПК України). Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із допитуваним. Протокол допиту є важливим процесуальним документом, який фіксує отриману інформацію та має доказове значення.

Для встановлення події кримінального правопорушення суттєве значення мають негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені главою 21 КПК України. Відповідно до ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. До системи негласних слідчих (розшукових) дій входять: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, місцем або річчю; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися в доказуванні за умови дотримання встановленого законом порядку їх проведення. Як зазначає Верховний Суд, відсутність доручення слідчого, дізнавача, прокурора працівнику оперативного підрозділу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та є безумовною підставою для визнання таких доказів недопустимими [12].

Важливим аспектом проведення слідчих (розшукових) дій є дотримання вимог щодо їх фіксації. Відповідно до ст. 104 КПК України у випадках, передбачених цим Кодексом, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. Протокол є джерелом доказів, оскільки містить відомості про факти та обставини, встановлені під час проведення слідчої (розшукової) дії. Недотримання вимог щодо складання протоколу може мати наслідком визнання отриманих доказів недопустимими.

Практика Верховного Суду щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті слідчих (розшукових) дій, свідчить про диференційований підхід до вирішення цього питання. Як зазначила Велика Палата Верховного Суду у постанові від 31.08.2022 року у справі № 756/10060/17, визнання доказів недопустимими не є автоматичним процесом. У разі визнання доказів недопустимими суд має вмотивувати свої висновки про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, зазначивши, які саме й чий права і свободи було порушено [13]. Не будь-яке формальне недотримання вимог кримінального процесуального закону при отриманні доказу автоматично тягне необхідність визнання його недопустимим.

Особливої уваги заслуговує питання проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР. Верховний Суд зазначає, що внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР та проведення огляду місця події до внесення таких відомостей до цього реєстру слідчими різних органів поліції не вважається порушенням вимог кримінального процесуального закону [14]. Це правило пов'язує

не з невідкладним характером огляду місця події та необхідністю збереження слідів кримінального правопорушення.

Сучасні тенденції розвитку кримінального процесу свідчать про розширення можливостей використання технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Верховний Суд визнав архівацію даних із відкритих джерел, у тому числі з соціальних мереж, цілком допустимим способом збирання доказів, якщо забезпечено їх автентичність, цілісність та незмінність [15]. Це відповідає міжнародним стандартам цифрової доказовості та сприяє ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. Слідчі (розшукові) дії є основним процесуальним засобом встановлення події кримінального правопорушення та формування доказової бази у кримінальному провадженні. Їх правова природа визначається спрямованістю на отримання (збирання) або перевірку доказів, що безпосередньо пов'язує ці процесуальні дії з інститутом доказування.

Система слідчих (розшукових) дій, передбачена КПК України, включає як традиційні (допит, огляд, обшук, слідчий експеримент, освідування, експертиза), так і негласні слідчі (розшукові) дії. Класифікація слідчих (розшукових) дій за різними критеріями має важливе практичне значення для правильного визначення процесуальних підстав та порядку їх проведення.

Практика Верховного Суду свідчить про необхідність диференційованого підходу до оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті слідчих (розшукових) дій. Не кожне порушення процесуальної форми автоматично тягне визнання доказу недопустимим. Суд має вмотивувати, яке саме право було порушено та чому це порушення є настільки суттєвим, що зумовлює недопустимість доказу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в умовах цифровізації кримінального провадження, використання штучного інтелекту та електронних доказів. Актуальним залишається дослідження особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, коли традиційні процесуальні процедури можуть зазнавати певних обмежень.

Література

1. Погорецький М. А. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. № 11. С. 42–54.
2. Шепітько В. Ю. Система слідчих дій за кримінальним процесуальним законом та механізм її реалізації у криміналістиці. *Право України*. 2013. № 11. С. 198–205.

3. Сергеева Д. Б. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК. *Право України*. 2013. № 11. С. 180–188.
4. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
5. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Гриненко С. О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навч.-практ. посіб. Харків : Оберіг, 2013. 344 с.
6. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Негласні слідчі (розшукові) дії — засоби процесуального доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 106–115.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 01.12.2025).
8. Слідчі (розшукові) дії: навчальний посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благута та Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
9. Білоус В. В. Види слідчих (розшукових) дій / В. В. Білоус, В. Ю. Шепітько // *Криміналістика : підручник: у 2 т. / [В. Ю. Шепітько та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька*. Харків, 2019. Т. 1, § 2, розд. 16. С. 276–289.
10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.09.2019 у справі № 518/203/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84152931> (дата звернення 10.12.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 08.04.2021 у справі № 573/2028/19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96208231&red=100003311b7083ff1cbb7b28229f4ca9cc50c1&d=5> (дата звернення 05.01.2026).
12. Крет Г. Особливості доказування у кримінальному провадженні. Негласні слідчі (розшукові) дії: презентація Верховного Суду. 2023. 27 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_neglasni_slid_dii.pdf (дата звернення 05.01.2026).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2022 у справі № 756/10060/17. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106141457&red=100003d9cbb22db9aa014b2327ac77a03ec8d5&d=5> (дата звернення 08.01.2026).
14. Постанова Верховного Суду від 26.01.2023 у справі № 757/3303/15-к. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_04_Prezent_Yakoveva_Ocinka_dokaziv.pdf (дата звернення: 08.01.2026).
15. Яновська О. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії: практика Верховного Суду : презентація О. Яновської. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Slidchi_dii.pdf (дата звернення: 15.12.2025).

References

1. Pohoretskyi, M. A. The Concept, Content and Structure of Criminal Procedure: Problems of Theory and Practice. *Law of Ukraine*, 2013, No. 11, pp. 42–54.
2. Shepitko, V. Yu. The System of Investigative Actions under Criminal Procedural Law and the Mechanism of Its Implementation in Criminalistics. *Law of Ukraine*, 2013, No. 11, pp. 198–205.
3. Serhieieva, D. B. The Concept and Types of Investigative (Search) Actions under the Current Criminal Procedure Code. *Law of Ukraine*, 2013, No. 11, pp. 180–188.
4. Vapniarchuk, V. V. Theory and Practice of Criminal Procedural Evidence: Monograph. Kharkiv: Yurait, 2017. 408 p.
5. Kudinov, S. S., Shekhavtsov, R. M., Drozdov, O. M., Hrynenko, S. O. Covert Investigative (Search) Actions and the Use of the Results of Operational and Investigative Activities in Criminal Proceedings: Study and Practice Guide. Kharkiv: Oberih, 2013. 344 p.
6. Lukianychkov, Ye. D., Lukianychkov, B. Ye. Covert Investigative (Search) Actions as Means of Procedural Evidence. *Law of Ukraine*, 2014, No. 10, pp. 106–115.
7. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2013, Nos. 9–10, 11–12, 13, Art. 88. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Investigative (Search) Actions: Textbook / O. V. Avramenko, R. I. Blahuta, Yu. V. Hutsuliak et al.; edited by R. I. Blahuta and Ye. V. Priakhin. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2013. 416 p.
9. Bilous, V. V., Shepitko, V. Yu. Types of Investigative (Search) Actions. In: *Criminalistics: Textbook in 2 volumes / V. Yu. Shepitko et al.*; edited by V. Yu. Shepitko. Kharkiv, 2019. Vol. 1, § 2, Ch. 16, pp. 276–289.
10. Ruling of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court dated September 5, 2019 in case No. 518/203/17. Available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84152931>
11. Ruling of the Supreme Court dated April 8, 2021 in case No. 573/2028/19. Available at: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96208231>
12. Kret, H. Peculiarities of Proof in Criminal Proceedings. Covert Investigative (Search) Actions: Presentation of the Supreme Court. 2023. 27 p. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_neglasni_slid_dii.pdf

13. Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court dated August 31, 2022 in case No. 756/10060/17. Available at: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106141457>

14. Ruling of the Supreme Court dated January 26, 2023 in case No. 757/3303/15-k. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_04_Prezent_Yakoveva_Ocinka_dokaziv.pdf

15. Yanovska, O. Investigative (Search) Actions and Covert Investigative (Search) Actions: Practice of the Supreme Court. Presentation by O. Yanovska. 2023. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Slidchi_dii.pdf

УДК 341.322.5

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Сокиринська Оксана Анатоліївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Sokyrynska Oksana

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Public Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-5171-2372*

Малишко Інна Володимирівна

*старший викладач кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет*

Malyshko Inna

*Senior Teacher of the Department of Public Law Disciplines
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-7165-910X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11883

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION IN ARMED CONFLICTS THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL LAW

Анотація. Вступ. Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правової регламентації поводження з цивільним населенням у зонах збройних конфліктів, зокрема через евакуацію та застосування етнічних чисток. Проаналізовано положення Четвертої Женевської Конвенції, Додаткових протоколів та практику міжнародних трибуналів, що регулюють захист цивільних осіб. Особлива увага приділяється обов'язкам військового командування щодо евакуації та недопущення цілеспрямованого насильства, а також відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права.

Мета. Метою дослідження є визначення міжнародно-правових обов'язків щодо захисту цивільних осіб у зонах бойових дій, аналіз механізмів евакуації та оцінка застосування норм щодо запобігання етнічним чисткам, а також систематизація історичного та сучасного досвіду для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- 1) нормативно-правове забезпечення щодо захисту цивільного населення та регулювання евакуації у зонах збройних конфліктів, зокрема положення Четвертої Женевської Конвенції 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та положення міжнародного кримінального права;
- 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проблеми міжнародного гуманітарного права, військові злочини та етнічні чистки;
- 3) історичні джерела та практичні матеріали міжнародних трибуналів, доповідей ООН та інших міжнародних організацій щодо захисту цивільних осіб у збройних конфліктах.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування, аналізу, синтезу та порівняння, логічного узагальнення результатів.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Результати. Проаналізовано комплекс обов'язків військових щодо цивільних осіб у зонах збройних конфліктів та обґрунтовано їх практичне значення. Зокрема:

- 1) Війська наступу зобов'язані докласти всіх зусиль, щоб уникнути надмірної шкоди цивільному населенню, застосовуючи принципи пропорційності та розрізнення між комбатантами та некомбатантами;
- 2) Війська оборони повинні, за можливості та наявності ресурсів, здійснювати евакуацію цивільних осіб із зони бойових дій, попередньо інформуючи їх про ризики, що виникають у процесі ведення оборони;
- 3) Цивільні особи мають уникати безпосередньої участі у бойових діях та перебування на полі бою, дотримуючись норм міжнародного гуманітарного права та забезпечуючи власну безпеку.

Досліджено практику застосування міжнародно-правових норм щодо евакуації цивільного населення та заборони насильницьких переміщень під час конфліктів у Боснії, Югославії та сучасній війні в Україні. Проаналізовано історичний контекст етнічних чисток, механізми їх здійснення та правову кваліфікацію як військових злочинів, злочинів проти людяності та порушення норм Женевських конвенцій.

Перспективи. Подальші дослідження мають зосередитися на удосконаленні норм міжнародного гуманітарного права щодо цивільних осіб у конфліктах різного характеру, розробці методик контролю дотримання обов'язків військового командування, а також на практичному застосуванні цих норм у сучасних збройних конфліктах для захисту цивільного населення.

Ключові слова: цивільні особи, евакуація, етнічні чистки, міжнародне гуманітарне право, Четверта Женевська Конвенція, військові злочини, захист цивільного населення.

Summary. Introduction. The article is devoted to the study of the international legal regulation of the treatment of civilians in armed conflict zones, particularly regarding evacuation and the practice of ethnic cleansing. The provisions of the Fourth Geneva Convention, the Additional Protocols, and the jurisprudence of international tribunals regulating the protection of civilians are analyzed. Special attention is given to the obligations of military command regarding evacuation and the prevention of deliberate violence, as well as liability for violations of international humanitarian law.

Purpose. The purpose of the study is to identify the international legal obligations regarding the protection of civilians in combat zones, to analyze the mechanisms of evacuation, and to evaluate the application of norms aimed at preventing ethnic cleansing. Additionally, the study aims to systematize historical and contemporary experience in order to contribute to the further development of international humanitarian law, providing a conceptual framework for understanding the duties of military command, the rights of civilians, and the legal mechanisms for accountability in armed conflicts.

Materials and Methods. The materials of the study include:

- 1) Regulatory and legal frameworks concerning the protection of civilians and the regulation of evacuation in armed conflict zones, including the provisions of the Fourth Geneva Convention of 1949, the Additional Protocols of 1977, and norms of international criminal law;
- 2) Scientific works by domestic and foreign authors examining issues of international humanitarian law, war crimes, and ethnic cleansing;
- 3) Historical sources and practical materials from international tribunals, United Nations reports, and other international organizations on the protection of civilians in armed conflicts.

The following scientific methods were applied in the research: theoretical generalization and grouping to identify the duties of military command and the legal mechanisms for civilian protection; analysis, synthesis, and comparison to assess the implementation and application of international humanitarian norms in historical and contemporary conflicts; and logical generalization of results to derive conclusions.

Results. The study analyzed the range of military obligations toward civilians in armed conflict zones and substantiated their practical significance. In particular:

- 1) Attacking forces are required to take all feasible measures to avoid excessive harm to civilians, applying the principles of proportionality and distinction between combatants and non-combatants;
- 2) Defensive forces, to the extent possible and given available resources, should evacuate civilians from combat zones, providing prior information about the risks arising during the defense operations;
- 3) Civilians must refrain from direct participation in hostilities and avoid being present on the battlefield, complying with international humanitarian law and ensuring their personal safety.

The study examined the practice of applying international legal norms regarding the evacuation of civilians and the prohibition of forced displacement during conflicts in Bosnia, Yugoslavia, and the ongoing war in Ukraine. The historical context of ethnic cleansing, the mechanisms of its implementation, and its legal classification as war crimes, crimes against humanity, and violations of the Geneva Conventions were analyzed.

Perspectives. Further research should focus on improving international humanitarian law norms regarding civilians in conflicts of various types, developing methods to monitor compliance with military command obligations, and on the practical application of these norms in contemporary armed conflicts to ensure the protection of civilians.

Key words: civilians, evacuation, ethnic cleansing, international humanitarian law, Fourth Geneva Convention, war crimes, protection of civilians.

Постановка проблеми. Поле битви — це зовсім не те місце, куди б хотілося потрапити більшості людей. Військові опиняються тут внаслідок виконання ними свого обов'язку. Натомість цивільні особи, потрапляють туди випадково, або, принаймні, не навмисно. Наслідком бойових дій є поранення, смерть та руйнування. Будинки та особисте майно знищуються. Одразу постає питання: який буде обов'язок військового по відношенню до цивільних осіб, що опинилися в центрі подій? Цивільна особа може бути визначена методом виключення. Загалом, цивільна особа — це людина що не є комбатантом та не бере безпосередньої участі у військових діях. На полі битви, військовий повинен знати, передовсім, чи є законними цілями ті, хто під час бою знаходиться в епіцентрі подій, частіше за все їх називають «законними військовими цілями». Якщо це однозначно цивільні особи, вони не повинні брати участь у бою. Натомість, якщо вони беруть у ньому участь, вони можуть бути обрані у якості об'єкту нападу, а у випадку їх потрапляння в полон — можуть бути суб'єктом судового процесу як незаконні комбатанти.

Припустимо, що командирі відомо про присутність в зоні бойових дій цивільних осіб. Які обов'язки це на нього покладе? Чи повинен він докладати зусиль щоб евакуювати цивільних осіб? Адже йдеться про збройне протистояння та відповідальність командира не тільки за перебіг та результати бою, а отже й виконання наказу вищого командування, але й про збереження життів солдат, що є особовим складом військового підрозділу. З одного боку, обов'язку евакуювати цивільних осіб із зони ведення бойових дій на нього не покладається. В той же час навмисно наражати некомбатантів на небезпеку — означає порушити закони і звичаї війни. В реалії військові командири часто ухиляються від вирішення проблеми присутності цивільних осіб в зоні ведення бойових дій, просто попереджаючи їх. Таке попередження може виражатись по різному, наприклад, у формі розповсюдження листівок, або методом передачі оголошень через гучномовець або по радіо. На перший погляд такі дії можуть здатися не ефективними. Однак, у якості військових заходів такі попередження мають не аби який сенс (звісно, якщо основною метою не є раптовість). По-перше, командир, що робить таке попередження, саме цим застосовує заходи, щоб уникнути спричинення шкоди не комбатантам. По-друге, якщо говорити про військові заходи, то оголошене цивільним особам попередження відносно того, що їм слід покинути цю зону, має пропагандистський ефект, нагадуючи людям про те, що їх власне військо може бути неспроможним стримувати наступ противника. По-третє, більшість цивільного населення вирушить в сторону своїх, а не ворожих військ, в наслідок чого перед військом повстануть серйозні матеріально-технічні та тактичні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел свідчить, що збройні конфлікти XX–

XXI століть підтверджують актуальність проблеми захисту цивільного населення та запобігання його примусовому переміщенню, етнічним чисткам, застосуванню голоду як методу ведення війни або використанню цивільних осіб у якості «живих щитів». Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, які у своїх працях аналізують правову природу міжнародного гуманітарного права, еволюцію норм захисту цивільного населення та практику їх застосування у збройних конфліктах міжнародного й неміжнародного характеру.

Так, статті, доповіді та матеріали Комісії ООН [3], положення Четвертої Женевської Конвенції [1], Додаткові протоколи I та II 1977 року [4, 7], а також практика Міжнародного трибуналу по колишній Югославії [2], Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [6] та Нюрнберзького трибуналу [8] детально висвітлюють юридичні підстави, межі та механізми захисту цивільних осіб у зонах бойових дій та на окупованих територіях. У зазначених джерелах особливу увагу приділено забороні нападів на цивільне населення, принципам розрізнення та пропорційності, а також відповідальності військового і політичного керівництва за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Водночас аналіз наукових публікацій і правозастосовної практики свідчить про наявність дискусійних питань щодо обсягу обов'язків сторін збройного конфлікту у сфері евакуації цивільного населення, допустимості обмежень прав цивільних осіб з міркувань воєнної необхідності, а також кваліфікації примусових переміщень як воєнних злочинів, злочинів проти людяності або актів геноциду. Саме ці аспекти залишаються недостатньо систематизованими в науковій літературі та потребують подальшого комплексного дослідження.

Метою статті є визначення міжнародно-правових обов'язків щодо захисту цивільних осіб у зонах бойових дій, аналіз механізмів евакуації та оцінка застосування норм щодо запобігання етнічним чисткам, використання голоду як методу ведення війни, а також систематизація історичного та сучасного досвіду для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, зокрема Четвертої Женевської Конвенції 1949 року, Додаткових протоколів до неї 1977 року, а також рішень Нюрнберзького та Руанського трибуналів, трибуналу по колишній Югославії, рішення суду ad-hoc по Сьєрра Леоне та звітів Комісії ООН щодо воєнних злочинів і етнічних чисток. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування, аналізу, синтезу та порівняння, логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. Закон покладає обов'язок захисту цивільних осіб більшою мірою на ті війська, які наділені реальним контролем над цивільним населенням. Таким чином, в той час коли війська, що йдуть у наступ, не мають право навмисно робити цивільних осіб об'єктом нападу, війська що знаходяться в обороні, зі свого боку, не мають права використовувати цивільне населення у якості своєрідного прикриття від законного нападу.

Припустимо, що некомбатанти з числа цивільного населення знаходяться в заблокованому районі, яким було Сараєво під час боснійської війни. Стаття 17 Четвертої Женевської Конвенції містить положення про те, що «сторони, які перебувають у конфлікті намагатимуться укласти угоду місцевого характеру про евакуацію [некомбатантів] з облоги чи оточення» [1]. Як можна побачити з витягу, слово «намагатимуться» чітко вказує, що така евакуація не є обов'язковою. В реаліях, командування заблокованого району зазвичай прагне евакуювати некомбатантів серед цивільного населення, оскільки на них доводиться витрачати продовольчі та інші ресурси. Натомість, за аналогічною причиною, командування військ що блокують район навряд чи готові надати дозвіл покинути цей район особам, що виснажують ресурси ворога. Однак, незалежно від того, чи буде досягнута така угода чи ні, робити цивільних осіб спеціальним об'єктом нападу не можна. Наприклад, як свідчить історія боснійського конфлікту, під час облоги Сараєво снайпери вбивали людей які явно були цивільними особами (дітей шкільного віку, хворих, жінок та людей похилого віку). По відношенню до деяких тих, хто був вбитий у Сараєво було скоєно військовий злочин — не тому, що цивільні особи не були евакуйовані, а тому, що вони стали об'єктом нападу. На прикладі війни що досі триває в Україні можемо побачити, що історія циклічна, й повторюється час від часу, особливо якщо згадаємо події у Бучі та інших населених пунктах України.

Під час просування військ можуть почати вступати в силу положення Четвертої Женевської Конвенції, що носять більш загальний характер та стосуються окупації території противника. Коли війська що ведуть наступ перетворюються в окупаційні війська, Міжнародне гуманітарне право закріплює за ними положення тимчасового уряду, що покладає на них перед цивільним населенням більше обов'язку та більш чітко визначає відповідальність.

На нашу думку обов'язки, пов'язані із захистом цивільних осіб від наслідків війни можна умовно розділити на три визначені групи. По-перше, стосовно військ, які ведуть наступ, вони повинні докласти всіх зусиль щоб уникнути спричинення надмірної шкоди цивільному населенню. По-друге, стосовно військ, які обороняються, вони повинні намагатися прибрати цивільних осіб з поля бою ще до того як воно стало таким. По-третє, найбільш важливе, стосовно самих цивільних осіб, їм слід уникати

не тільки участі у зіткненнях, а також, якщо це можливо, перебування у зоні бойового зіткнення.

Неможливість, за різних причин, евакуації цивільного населення із зони бойових дій досить часто супроводжується етнічними чистками з боку командування противника. Етнічні чистки — використання сили або залякування для усунення з певних районів людей, що належать до етнічної або релігійної групи, супроводжували всі війни, що викликані розпадом Югославії. Конфлікт у Боснії та Герцеговині, що розпочався у квітні 1992 року та закінчився у листопаді 1995 року, врешті решт почав розглядатися в усьому світі як модель війни спрямованої на проведення етнічних чисток. Це були найкровопролитніші події які Європа пережила з часів Другої світової війни, а руйнування, яких зазнала маленька багатонаціональна держава, примусили згадати про руїни Німеччини після бомбардувань союзників. Використання етнічних чисток для захоплення території є нічим іншим, як відреченням від уроків Другої світової війни, кодифікованих у Женевських Конвенціях. На нашу думку, єдине, що спокутувало недоліки політики заходу, що проявилися за три з половиною роки цієї війни, було рішення створити Міжнародний трибунал у справах військових злочинців та переслідувати у судовому порядку деяких винуватців у скоєнні таких злочинів. Взагалі, нам вбачається, що ця війна була не тільки результатом розпаду Югославії, але й подією що гарантувала неможливість її відновлення. Завдовго до початку війни Слободан Мілошевич у Сербії та, беручи приклад, Франьо Туджман у Хорватії відмовилися від Югославського «ідеалу» федеративної держави з етнічно змішаним населенням та почали процес створення своїх власних етнічно однорідних держав. Після невдалої спроби Слободана Мілошевича у 1991 році підкорити собі всю Югославію стало зрозумілим, що війни не уникнути. На нашу думку, саме цей конфлікт можна вважати яскравим прикладом конфлікту що базувався на етнічному конфлікті, на національній нетерпимості, що постійно «підігрівала» та розпалювала міжнаціональну ворожнечу. Аналіз джерел свідчить що в Югославському конфлікті основним методом чистки був терор, а мета полягала в тому щоб гарантувати використовуючи вбивства, руйнування, погрози та приниження неможливість повернення біженців. Югославія була в Європі тим перехрестям, де століттями жили разом люди різних національностей. Однак, за чотири роки війни, місця в яких відбувалося змішування народів, перетворилися на місця етнічної однорідності, оскільки більш ніж 1,5 мільйона людей вимушені були покинути свої домівки в ім'я расиської ідеології. Під час тільки одного, хоча й найбільш спустошливого, спалаху насилля (між квітнем та серпнем 1992 року) серби вигнали з території, що складала 70% Боснії, більш ніж 700 тисяч мусульман [2].

Такі масові депортації не новина для XX століття, якого подекуди називають століттям етнічної інженерії. Греків виганяли з Туреччини, турків з Греції, сербів з фашистської Хорватії 1941–1945 років, євреїв з гітлерівської Європи, етнічних німців з післявоєнної Чехословаччини, палестинців з окупованих територій. Хвилі вигнання етнічних та релігійних груп накочувались одна за іншою, часто супроводжуючись фізичним знищенням та жакливими насильницькими актами або, як у випадку з євреями, геноцидом (зараз ми не ведемо мову про етнічні чистки всередині країн, що їх проводив власний уряд).

«Етнічні чистки» — це загальне поняття, назва, що не закріплена за будь яким конкретним злочином, але, водночас, охоплює велику кількість кримінальних злочинів. У доповіді Комісії експертів ООН, що була представлена у січні 1993 року Раді Безпеки ООН, «етнічні чистки» визначаються як «доведення території в етнічно однорідний стан внаслідок застосування сили та залякування для видалення з території певних груп» [3]. У доповіді йдеться про те, що в колишній Югославії етнічні чистки відбувалися за допомогою вбивств, тортур, невибіркових арештів та затримань, страт без рішень судів, зґвалтувань та інших сексуальних посягань, позбавлення цивільного населення свободи, навмисних військових нападів на цивільних осіб та місця проживання цивільного населення, а також безглузлого знищення майна. В остаточному звіті Комісії, оприлюдненому в травні 1994 року, до вищевказаного було додано наступні злочини: масові вбивства, жорстоке поводження з військовополоненими та заарештованими цивільними особами, використання цивільних осіб у якості «живого щита», знищення культурних цінностей, пограбування окремих осіб та здійснення нападів на лікарні, медичний персонал, а також місця відзначені емблемою Міжнародного Комітету Червоного Хреста[3].

На думку світової спільноти, яку вона підтвердила у доповіді Комісії, особи, що вчиняють подібні злочини, повинні притягатись до персональної кримінальної відповідальності, а військовим та політичним лідерам, що проводять такого роду політику, додатково до звинувачень у тяжкому порушенні Женевських Конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права, повинно інкримінуватись у провину геноцид та злочини проти людяності, не можемо не погодитись з таким підходом до визначення ступеня провини, сподіваючись, що прийде час й для нашої країни та ми використаємо результативну частину цієї доповіді як прецедент.

Світова спільнота за допомогою норм міжнародного права звернула увагу на питання систематичного вигнання цивільних осіб та пов'язаної з ним варварської політики після Другої світової війни. Стаття 49 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року забороняє за будь яким мотивом вигнання, а також депортацію осіб що знаходяться під захистом

з окупованих територій на територію противника або на територію будь якої іншої держави. Такі дії являють собою серйозні (тяжкі) порушення Четвертої Конвенції та відносяться до особливо тяжких військових злочинів[1].

Відповідно до норм Четвертої Женевської Конвенції тільки з міркувань безпеки цивільного населення або реальної військової необхідності може бути виправдана евакуація цивільного населення з окупованих територій. Прийнятий у 1977 році Додатковий протокол II застосував цю норму до цивільних осіб, що мимоволі стали причетними до збройного конфлікту неміжнародного характеру[4]. В Боснії, де серби спочатку конфлікту користувались значною військовою перевагою, були відсутні будь які докази того, що відбувалось насильницьке переміщення мусульманського населення саме з вищезначених причин. Стаття 49 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року застосовується у випадку міжнародного конфлікту, але навіть якщо розглядати війну в Боснії як громадянську війну, що її вели серби, боснійці та хорвати між собою, то все одно насильницьке вигнання є порушенням загальної статті 3 до всіх чотирьох Женевських Конвенцій, що застосовується у випадку виникнення конфлікту неміжнародного характеру. В цій статті йдеться про те що особам, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, повинно за будь яких обставин бути забезпечено гуманне ставлення без будь якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи віросповідання, статі, походження або майнового стану. Вона забороняє образливе чи принизливе ставлення, посягання на життя чи фізичну недоторканість, а саме будь які види вбивств, каліцтва, жорстоке поводження, тортури та катування [5].

Тоді як конфлікт у Югославії був яскравим прикладом застосування етнічних чисток, конфлікт в Руанді та рішення Руанського трибуналу, конфлікт у Перській Затоці окрім геноциду відзначились використанням так званих «живих щитів» з іноземних громадян або тих, хто не підтримував режим. Під час подій, які передували війні в Перській Затоці весь світ спостерігав живий щит на телеекранах: іракський уряд тоді схопив іноземних громадян, що перебували у Іраці та Кувейті щоб розмістити їх на стратегічних об'єктах та військових спорудах. Саме цей приклад є найбільш наочним для XX століття щодо використання цивільних осіб як заручників або живого щита з метою попередити військовий напад. Зрозуміло, що під удар потрапили цивільні, що не змогли чи не встигли з будь яких причин залишити ворожу територію, або територію окуповану ворогом. Світова спільнота через норми міжнародного гуманітарного права забороняє учасникам конфліктів використовувати цивільних осіб для прикриття чи захисту військових цілей від ударів противника. Але, незважаючи на це, в усьому світі армії або нерегулярні військові формування під

час конфліктів використовують у якості живого щита цивільних, що не мають жодного відношення до конфлікту. Хоча, на відміну від іракського прикладу, вони роблять це не таким очевидним чином. Схожі випадки відбувалися під час геноциду у Руанді влітку 1994 року, коли більше мільйона мешканців втікали в Заір, де були вимушені жити у жахливих умовах в таборах біженців. Деякі з них не повернулися додому через причетність до злочинів націоналістичного режиму хуту, що знищив не менш як мільйон осіб, що належали до народності тутсі або до помірних хуту. Інші ставились з недовірою до нового уряду Руанди, який підтримував тутсі, вважаючи що він не буде розмежовувати винних та невинних серед тих хто покинув країну в останні дні війни. Незважаючи на це охочих повернутися додому до своїх родин та родючої землі було багато, але повернутися їм не дозволяли. Для світової спільноти вони були біженцями, натомість самі себе вони вважали в'язнями тих хто керував таборами.

В період з серпня 1994 року до листопада 1997 року залишки збройних сил Руанди та загони поліції інтерхамве, що наводили жах на цивільних та зберігали вірність екстремістському (що зазнав поразки) режиму президента Ювенала Хабіаримана, використовували табори біженців в Заїрі як плацдарми та допоміжні бази для здійснення нападів на Руанду. Екстремісти здійснювали напади з територій таборів, а потім ховалися в цих самих таборах, використовуючи біженців як прикриття від ударів у відповідь. Коли об'єднані сили нової руандської армії, в складі якої переважно були тутсі та заїрські повстанці, захопили табори, з'явилися докази масованого військового вторгнення в Руанду з території таборів біженців. Саме ці докази стали основою обвинувачення на Руандському трибуналі [6]. Відповідно до норм міжнародного права, сторони збройного конфлікту зобов'язані розташовувати військові об'єкти якомога подальше від місць скупчення цивільного населення. Використання цивільних осіб у якості живого щита вважається військовим злочином. Відповідно до статті 51 Додаткового протоколу I до Женевських Конвенцій 1949 року «присутність чи пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб не повинно використовуватися для захисту окремих пунктів або районів від військових дій, зокрема у спробах захистити військові об'єкти від нападу або приховати військові дії, сприяти чи перешкоджати їм» [7].

Інший приклад застосування живого щита відноситься до 1997 року. Заїрські повстанці, що прагнули змінити уряд диктатора Мобуту Сесе Секо, скаржились на те, що коли вони наближались до групи руандських біженців, які намагались рятуватись тепер вже від громадянської війни в Заїрі, їх часто зустрічали вогневим супротивом збройні формування, що ховалися серед цивільного населення. Саме цей факт використовували заїрські повстанці як підставу для нанесення абсолютно не вибіркових

ударів по районах розміщення біженців, часто густо сотнями вбиваючи жінок, дітей, літніх людей, — що абсолютно неприпустимо з точки зору норм міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право також забороняє використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни як у міжнародних збройних конфліктах так й у конфліктах неміжнародного характеру. Ця заборона закріплена в обох Додаткових протоколах 1977 року до Женевських Конвенцій. З іншого боку, збройні сили, що дозволяють чи забороняють рух грузів гуманітарної допомоги по транспортним шляхам або територіям, які знаходяться під їх контролем, жодним чином не зобов'язані будь чим підтримувати діючі проти них збройні сили противника. Конфлікт, що виник між цими двома ситуаціями, призвів до створення складного комплексу норм та правил, які важко реалізувати без використання сили та впливу світової спільноти. Зокрема Міжнародний Комітет Червоного Хреста впевнений, що побоювання з приводу зміни адресата для відправлення та отримання відправлення комбатантами, не може слугувати законною підставою для відмови пропустити вантажі гуманітарного призначення. Однак, таку точку зору поділяють не всі, це є проблемою, яка руйнує довіру до гуманітарних організацій різних рівнів.

Відповідно до статті 23 Четвертої Женевської Конвенції 1949 року безперешкодно повинні пропускатися гуманітарні вантажі для цивільного населення призначені для дітей до 15 років, вагітних жінок та породіль. У випадку коли ресурсів окупованої території недостатньо для забезпечення цивільного населення продовольством та медикаментами, вимога безперешкодного пропуску гуманітарних вантажів формулюється більш широко. Але через цілком обґрунтовану стурбованість військових що припаси які підвозяться можуть використовуватись для постачання військ противника, поняття «недостатність ресурсів» розуміється у вузькому значенні слова.

В контексті цієї статті не слід забувати та знецінювати значення Нюрнберзького трибуналу та статуту відповідно. У статті 6 цього документу визначається поняття «злочинів проти людяності», що містить в собі «вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості скоєні стосовно цивільного населення до або під час війни». До того ж цей трибунал дав ясно зрозуміти у своїх рішеннях, що будь які невинуватні переміщення населення є військовим злочином [8]. На Нюрнберзькому процесі, що передував прийняттю Женевських Конвенцій 1949 року, деяким високо посадовцям нацистського режиму було пред'явлено обвинувачення у злочинах проти людяності, що полягало у переміщенні цивільного населення з окупованих територій у Німеччину для виконання рабської праці, натомість, переселення громадян Німеччини на окуповані території для постійного проживання. В тексті вироку, що він

був проголошений кільком підсудним мова йшла лише про переселення у Німеччину, натомість, про переселення на окуповані території власних громадян не йшлося [8].

У діючому міжнародному гуманітарному праві, вочевидь, є прогалина суть якої полягає у тому, що у випадку виникнення міжнародного збройного кон-

флікту жодні норми не регулюють ситуацію, коли держава переміщає своїх власних громадян з таборів біженців та вимушених переселенців, що розташовані у відносно мирних місцевостях, на прифронтові території. У тому випадку, коли ці люди переселяються туди не примусово, а за власним бажанням та ініціативою — проблема видається ще більш серйозною [9].

Література

1. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949): електрон. ресурс. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (дата звернення: 20.01.2026).
2. Статут Міжнародного військового трибуналу по колишній Югославії: електрон. ресурс. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93375> (дата звернення: 20.01.2026).
3. Резолюція Ради безпеки 802 (1993) від 25 січня 1993 року, Ситуація, яка склалася в районах Хорватії, що охороняється Організацією Об'єднаних Націй, та поблизу таких районів. URL: [https://undocs.org/S/RES/802\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/802(1993)) (дата звернення: 20.01.2026).
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 20.01.2026).
5. Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. *Перша Женевська Конвенція* (1949). URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_151 (дата звернення: 20.01.2026).
6. Статут № 998_201 від 08.08.1945 Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. URL: https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення: 20.01.2026).
7. Сокиринська О.А, Міжнародно-правове регулювання переміщення та депортації цивільного населення під час війни. *Україна на шляху до ЄС: виклики та перспективи* : матеріали Круглого столу з нагоди Дня Європи в Україні (БНАУ, 7 травня 2024 р.). Біла Церква, 2024. С. 4–5.
8. Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. 25 сесія (1970 рік). URL: <https://www.un.org/ru/ga/25/docs/25res.shtml> (дата звернення: 20.01.2026).
9. Мінгазутдінов І.О. Сан-Франциський мирний договір 1951. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
10. Гачкевич А. Громадянська війна в Нікарагуа (1981–1988) крізь призму концепції гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2(4). С. 90–99.
11. Капелюшний В.П. Версальський мирний договір. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005, оновл. 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-33625> (дата звернення: 20.01.2026).
12. Interpretation at the Tokyo War Crimes Tribunal: An Overview and Tojo's Cross-Examination. URL: <https://www.erudit.org/en/journals/ttr/2009-v22-n1-ttr3935/044782ar/> (дата звернення: 20.01.2026).
13. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.01.2026).
14. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 20.01.2026).
15. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога) від 27.08.1928 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text (дата звернення: 20.01.2026).

References

1. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. (1949, August 12). International Committee of the Red Cross. <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>
2. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. (1993). <https://ips.ligazakon.net/document/MU93375>
3. United Nations Security Council. (1993). *Resolution 802 (1993), Situation in the areas of Croatia protected by the United Nations and adjacent areas* (S/RES/802). [https://undocs.org/S/RES/802\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/802(1993))
4. Additional Protocol II to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts. (1977, June 8). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

5. Geneva Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. (1949, August 12). https://zakon.rada.gov.ua/go/995_151
6. Charter of the International Military Tribunal. (1945, August 8). https://zakononline.ua/documents/show/140950__140950
7. Sokyrynska, O. A. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання peremishchennia ta deportatsii tsyvilnoho naselenia pid chas viiny. In *Ukraina na shliakhu do YeS: vyklyky ta perspektyvy* (pp. 4–5). Bila Tserkva.
8. United Nations General Assembly. (1970). *Resolutions of the General Assembly at its twenty-fifth session*. <https://www.un.org/ru/ga/25/docs/25res.shtml>
9. Minhazutdinov, I. O. (2004). San-Frantsyskyi myrnyi dohovor 1951. In L. V. Huberskyi (Ed.), *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia* (Vol. 2). Znannia Ukrainy.
10. Hachkevych, A. (2018). Hromadianska viina v Nikarahua (1981–1988) kriz pryzmu kontseptsii hibrydnoi viiny. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 2(4), 90–99.
11. Kapeliushnyi, V. P. (2023). Versalskyi myrnyi dohovor. In I. M. Dziuba et al. (Eds.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-33625>
12. Interpretation at the Tokyo War Crimes Tribunal: An overview and Tojo's cross-examination. (2009). <https://www.erudit.org/en/journals/ttr/2009-v22-n1-ttr3935/044782ar/>
13. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
14. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (1948, December 9). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
15. Kellogg-Briand Pact (General Treaty for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy). (1928, August 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text

УДК 342.722.1:94(477)

Демків Роман Ярославович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Demkiv Roman

PhD in Law, Associate Professor
Department of General Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3867-7968

Тополевський Руслан Богданович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
ННІ права та правоохоронної діяльності
Львівський державний університет внутрішніх справ

Topolevskyi Ruslan

PhD in Law, Associate Professor
Department of Theory, History, and Constitutional Law
Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9983-3322

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11888

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕЇ

ПОЗБАВЛЕННЯ МАЙНА ЯК ФОРМА РЕПРЕСІЇ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

PROPERTY DEPRIVATION AS A FORM OF REPRESSION BY THE COMMUNIST TOTALITARIAN REGIME

Анотація. Вступ. Стаття присвячена аналізу правових проблем, пов'язаних із виплатою компенсацій та поверненням майна особам, репресованим комуністичним тоталітарним режимом у 1917–1991 роках. У роботі досліджується історико-правова природа позбавлення майна як системного інструменту державного терору, спрямованого на ліквідацію економічної незалежності громадян. Авторами детально розглянуто основні форми майнової репресії: націоналізацію, експропріацію, конфіскацію за рішеннями позасудових органів, розкуркулення та вилучення цінностей під час обшуків. У статті акцентується увага на тому, що майновий терор виступав не лише економічною санкцією, а й формою непрямого фізичного терору, що призводило до «соціальної смерті» мільйонів людей.

Особливу увагу приділено аналізу сучасної нормативно-правової бази України, зокрема Закону «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» у редакції 2018 року та Постанови Кабінету Міністрів України № 535 від 2021 року. Досліджено процесуальну роль Національної та регіональних комісій з реабілітації у встановленні фактів вилучення майна та підготовці висновків для виплат.

Мета. Дослідження правової природи позбавлення майна як специфічної форми репресій комуністичного тоталітарного режиму, а також аналіз сучасного стану та проблем реалізації права реабілітованих осіб на компенсацію в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, профільне законодавство про реабілітацію; 2) наукові праці провідних істориків та правознавців, що досліджують проблеми тоталітаризму та реституції.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

В процесі написання статті було використано наступні наукові методи: 1) історико-правовий метод; 2) формально-логічний та догматичний методи; 3) порівняльно-правовий метод; 4) системно-структурний метод.

Результати. За результатами дослідження виявлено ключові бар'єри, що заважають ефективній реституції: критичний брак архівних документів (інвентарних описів, протоколів вилучення), складність доведення права спадкування на активи розкуркулених селян, а також невідповідність розмірів державних компенсацій реальній ринковій вартості втрачених активів.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується вдосконалення процедур доказування через запровадження презумпції достовірності свідчень у разі втрати архівів та розробку спеціальних механізмів повернення інтелектуальної та культурної власності. Стаття має практичне значення для юристів, істориків та правозахисників, які займаються питаннями перехідного правосуддя та відновлення історичної справедливості.

Ключові слова: реабілітація, репресії, конфіскація, розкуркування, експропріація, націоналізація, компенсація, майно, реституція, Національна комісія з реабілітації.

Summary. Introduction. The article analyzes the legal issues associated with the payment of compensation and the return of property to persons repressed by the communist totalitarian regime between 1917 and 1991. The study explores the historical and legal nature of property deprivation as a systemic tool of state terror aimed at eliminating the economic independence of citizens. The authors examine in detail the primary forms of property repression: nationalization, expropriation, confiscation by the decisions of extrajudicial bodies, dekulakization, and the seizure of valuables during searches. The article emphasizes that property terror served not only as an economic sanction but also as a form of indirect physical terror, leading to the "social death" of millions of people.

Particular attention is paid to the analysis of Ukraine's current regulatory framework, specifically the Law "On the Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991" (as amended in 2018) and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 535 of 2021. The study investigates the procedural role of the National and Regional Commissions for Rehabilitation in establishing the facts of property seizure and preparing findings for subsequent payments.

Purpose. To investigate the legal nature of property deprivation as a specific form of repression by the communist totalitarian regime, as well as to analyze the current state and problems of implementing the right of rehabilitated persons to compensation in Ukraine.

Materials and Methods. The research materials include: 1) regulatory acts, specialized legislation on rehabilitation, and civil and criminal legislation of the Ukrainian SSR and modern Ukraine; 2) scholarly works of leading historians and legal scholars researching the problems of totalitarianism and restitution. The following scientific methods were used in the research process: 1) historical-legal method; 2) formal-logical and dogmatic methods; 3) comparative-legal method; 4) systematic-structural method.

Results. The study identifies key barriers hindering effective restitution: a critical lack of archival documents (inventory lists, seizure protocols), the complexity of proving inheritance rights to the assets of dekulakized peasants, and the discrepancy between state compensation amounts and the actual market value of lost assets.

Discussion. Further research proposes improving evidentiary procedures by introducing a presumption of credibility for testimonies in cases where archives are lost and developing special mechanisms for the return of intellectual and cultural property. The article is of practical value for lawyers, historians, and human rights defenders involved in transitional justice and the restoration of historical justice.

Key words: rehabilitation, repressions, confiscation, dekulakization, expropriation, nationalization, compensation, property, restitution, National Commission for Rehabilitation.

Постановка проблеми. Панування комуністичної тоталітарної системи на теренах України в період 1917–1991 років характеризувалося всеосяжним контролем держави над усіма сферами суспільного життя та системним нищенням національних інституцій. Приватна власність розглядалася не лише як економічна категорія, а як ідеологічна перешкода на шляху до повного одержавлення суспільства. Позбавлення майна (експропріація, розкуркування, конфіскація) стало однією з наймасовіших та найжорсткіших форм репресій, оскільки воно було спрямоване в основу автономії особистості — її матеріальну базу. Для радянської влади вилучення майна було не просто санкцією, а інструментом соціальної інженерії, спрямованим на перетворення самодостатніх верств населення, зокрема українського селянства

та інтелігенції, на повністю залежний від держави пролетаріат.

Репресивна політика щодо майна в УРСР мала системний та стратегічний характер. У сільському господарстві вона втілювалася через політику «ліквідації куркульства як класу», що супроводжувалася не лише вилученням реманенту та худоби, а й депортацією цілих родин. У кримінальному судочинстві конфіскація майна стала обов'язковим доповненням до розстрільних вироків та термінів у таборах за «антирадянську діяльність», що фактично розширювало коло жертв на членів сім'ї засудженого, залишаючи їх без засобів до існування. Таким чином, майнова репресія була формою непрямого фізичного терору, що призводила до виснаження, голоду та соціальної смерті мільйонів людей.

З набуттям Україною незалежності питання реабілітації жертв репресій та відновлення їхніх порушених прав набуло особливої гостроти. Однак, незважаючи на прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», правові механізми відшкодування саме майнової шкоди залишаються найбільш суперечливими та недосконалими. Сьогодні існує глибокий розрив між офіційним визнанням особи «репресованою» та реальною можливістю отримати компенсацію за конфісковані активи (будинки, землі, підприємства).

Актуальність дослідження правових аспектів позбавлення майна як форми репресій зумовлена необхідністю подолання термінологічної невизначеності та бюрократичних перепон, що заважають повноцінному відновленню історичної справедливості. Брак чітких юридичних процедур реституції або адекватної компенсації за майно, вилучене позасудовими органами, свідчить про незавершеність даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання позбавлення майна як інструменту тоталітарного терору в Україні тривалий час розглядалося переважно в історичному контексті. Проте після реформи законодавства у 2018 році акцент досліджень змістився у площину практичної реабілітації та правової відповідальності держави.

Теоретичне підґрунтя для розуміння майнового пограбування як складової геноциду було закладене ще у класичній праці Лемкіна Р. [1]. Фундаментальне значення для розуміння природи майнового терору мають праці Кульчицького С. В., який доводить, що позбавлення селянства засобів виробництва (розкуркулення) було не лише економічним кроком, а стратегічною прелюдією до фізичного знищення нації через руйнування її економічного базису [2].

Процесуальну сторону майнового терору та технологію діяльності каральних органів ґрунтовно дослідив Шаповал Ю. І. [3]. У цьому ж контексті Білокінь С. І. розглядає вилучення майна під час обшуків як метод фізичного та морального пригнічення інтелігенції [4], а Рубльов О. С. аналізує, як радянська «правова система» легітимізувала конфіскації через вироки «трійок», надаючи актам масового грабунку форми законності [5].

Регіональні аспекти та нові хвилі репресій деталізовані у працях Романець Н. Р. та Адамовича С. В. Романець Н. Р. на прикладі боротьби зі «шкідництвом» в аграрному секторі (1937–1938 рр.) розкриває механізм легітимізації конфіскацій уже після завершення масового розкуркулення [6]. Адамович С. В. у своїх останніх дослідженнях аналізує розкуркулення як акт економічного геноциду на західноукраїнських землях, а також висвітлює практичні проблеми і виклики формування сучасної нормативно-правової бази реабілітації [7].

Сучасний правовий вимір проблеми, зокрема механізми реституції та цивільної відповідальності держави, представлений у колективній праці Хатнюк Н. С., Біловус Л. І., Хомотюк О. Є. та інших. Авторі акцентують увагу на порівняльному аналізі українського та європейського досвіду, вказуючи на обмеженість вітчизняного підходу до відновлення майнових прав. Ґрунтовно аналізують суперечності між законодавчими гарантіями та реальною практикою виплат компенсацій прав реабілітованих осіб [8].

Водночас, попри значний масив наукових напрацювань, залишається недостатньо дослідженою правова природа майнового позбавлення як автономної, інструментальної форми репресій, яка часто існувала поза межами офіційного переслідування.

Мета статті дослідження правової природи та механізмів позбавлення майна як специфічної, інструментальної форми репресій комуністичного тоталітарного режиму на теренах України у 1917–1991 роках, а також критичний аналіз сучасного стану, правових колізій та практичних бар'єрів, що виникають у процесі реалізації права реабілітованих осіб на майнову компенсацію чи реституцію.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, профільне законодавство про реабілітацію; 2) наукові праці провідних істориків та правознавців, що досліджують проблеми тоталітаризму та реституції.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: 1) історико-правовий метод; 2) формально-логічний та догматичний методи; 3) порівняльно-правовий метод; 4) системно-структурний метод.

Виклад основного матеріалу. Проблема компенсації та повернення майна реабілітованим особам в Україні є однією з найбільш суперечливих ділянок перехідного правосуддя. Хоча держава на декларативному рівні визнала незаконність вилучення активів, практична реалізація прав громадян стикається з серйозними перешкодами, що зумовлені як специфікою радянських репресій, так і недосконалістю сучасної процедури.

Правовою основою для виплати компенсації, повернення майна вилученого через репресії комуністичного тоталітарного режиму або відшкодування його вартості реабілітованим особам є:

- 1) Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 року;
- 2) Положення «Про Національну комісію з реабілітації» затвердженого наказом Міністерства культури України 25 жовтня 2018 року № 926;
- 3) Типове положення «Про регіональну комісію з реабілітації» затвердженого наказом Міністерства культури України 25 жовтня 2018 року № 926;
- 4) Положення «Щодо виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим особам» затвердженого постановою

Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 535.

Прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 року (особливо в редакції 2018 року) стало фундаментальним переломом у підходах до майнової реабілітації. Якщо раніше держава фокусувалася на символічному визнанні провини, то нинішнє законодавство закладає правову основу для матеріального відновлення справедливості. Пункт 13 ст. 2 закону передбачає такі шляхи позбавлення майна (як форми репресії комуністичного тоталітарного режиму): націоналізації; експропріації; конфіскації за рішенням або вироком репресивного органу; розкуркулення; вилучення репресивним або іншим органом під час здійснення обшуку [9].

Націоналізація майна в умовах тоталітарного режиму не була просто економічною реформою, вона виступала як фундаментальний інструмент державного терору. Через ліквідацію права приватної власності режим досягав своєї головної мети — повної атомізації суспільства та перетворення кожної особи на ресурс, цілком залежний від державної розподільчої системи. Націоналізація проводилася не через цивільно-правові угоди з компенсацією, а через насильницьке вилучення.

Експропріація майна в контексті тоталітарних режимів — це система примусового, безоплатного та позасудового вилучення власності, яка використовувалася як інструмент політичного терору. У науковій літературі експропріацію часто розглядають як частину геноцидних практик [10]. Позбавлення селянина землі та реманенту в аграрному суспільстві було рівнозначне смертному вироку, оскільки людина втрачала єдине джерело їжі. Кульчицький С. В. детально описує, як вилучення майна та продуктів харчування (експропріація) перетворилося з економічного інструменту на інструмент фізичного знищення. Він обґрунтовує, що позбавлення селянина засобів виробництва було першим етапом геноцидного процесу [2, с. 238]. Хоча в контексті радянських репресій націоналізація та експропріація часто вживаються як синоніми (оскільки обидва означали відбирання майна), з юридичної точки зору між ними є суттєва різниця у масштабах, правовій природі та цілях.

Конфіскація майна за рішенням або вироком репресивного органу в період 1917–1991 років в Україні була однією з найпоширеніших форм індивідуальних репресій. Вона мала на меті не лише економічне покарання особи, а й повну маргіналізацію її родини, позбавлення їх будь-яких ресурсів для існування та соціального протесту. На відміну від демократичного судочинства, де конфіскація є наслідком доведеного економічного злочину, у радянській системі вона була ідеологічним доповненням до політичного вироку.

Розкуркулення (ліквідація куркульства як класу) — це одна з наймасштабніших та найжорстокіших форм репресій комуністичного тоталітарного режиму, що була спрямована на нищення приватного власника на селі, ліквідацію економічного фундаменту української нації та примусове заганняння селян до колгоспів. На відміну від індивідуальної конфіскації, розкуркулення мало характер масової позасудової репресії. воно базувалося не на законах, а на адміністративних директивах.

Вилучення майна під час обшуку було однією з найпідступніших форм репресій, оскільки воно поєднувало в собі психологічний тиск, економічне пограбування та знищення інтелектуального спадку особи. На відміну від офіційної конфіскації за вироком суду, вилучення при обшуку часто мало характер неконтрольованого грабунку, що відбувався ще до встановлення будь-якої провини. Обшук у радянській репресивній практиці (особливо в період «Великого терору») формально регулювався кримінально-процесуальними кодексами, але фактично здійснювався з масовими порушеннями. Шаповал Ю. І. детально описує процеси обшуків та арештів інтелігенції. Наводить приклади того, як вилучення приватних архівів та бібліотек використовувалося для створення фальсифікованих звинувачень [3, с. 125].

Положення про Національну комісію з реабілітації, затверджене наказом Міністерства культури України від 25 жовтня 2018 року № 926, є ключовим підзаконним актом, який перетворив декларативні норми Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» на дієвий процесуальний механізм. Саме цей документ врегулював відносини між громадянином і державою щодо відновлення майнових та цивільних прав. До 2018 року питання реабілітації вирішували переважно суди або органи прокуратури, які часто керувалися застарілими радянськими підходами. Згідно п. 2 положення «Про Національну комісію з реабілітації» Національна комісія приймає рішення про визнання (відмову у визнанні) осіб реабілітованими або потерпілими від репресій [10].

Типове положення «Про регіональну комісію з реабілітації», затверджене тим самим наказом Міністерства культури України № 926, має фундаментальне значення для практичної реалізації майнових прав репресованих. Якщо Національна комісія є органом, що приймає фінальне рішення, то у Регіональній комісії відбувається безпосередня робота з доказами позбавлення майна. Положення закріпило створення комісій при обласних державних адміністраціях [11]. Це дало змогу заявникам подавати документи за місцем проживання або за місцем здійснення репресій, що критично важливо для пошуку свідків розкуркулення чи обшуків у конкретних населених пунктах. Для справ про

позбавлення майна (особливо розкуркулення) регіональна комісія є незамінною, оскільки вона має інструменти для відновлення історичної пам'яті на рівні окремих сіл та родин, що практично неможливо зробити з Києва.

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 535 є критично важливим документом, який фактично «оживив» майнові права реабілітованих. Якщо Закон 2018 року лише декларував право на компенсацію, а наказ № 926 створював комісії для визнання статусу, то постанова № 535 прописала найголовніше — гроші та процедуру їх отримання. До прийняття цієї постанови особи, визнані Нацкомісією «репресованими» за новим законом, часто опинялися в правовому вакуумі: статус є, а порядку виплати грошей немає. Відповідно до п. 1 Постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 535 положення визначає порядок виплати грошової компенсації особам, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі (ув'язнення) або примусового поміщення у лікувальні заклади і згодом реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», та повернення будівель та іншого майна, вилучених під час репресій, або відшкодування їх вартості таким особам або їх спадкоємцям [12].

Незважаючи на нормативне врегулювання порядку відшкодування шкоди у зв'язку з вилученням майна під час репресій комуністичного тоталітарного режиму існують проблеми за кожною формою вилучення майна.

Найбільш масштабні форми позбавлення майна, що мали ідеологічне підґрунтя були націоналізація та експропріація. Сучасне законодавство про реабілітацію часто не охоплює масову націоналізацію 1917–1920-х років, оскільки вона розглядається як «загальнодержавний захід», а не індивідуальна політична репресія. Також, встановлення факту належності майна конкретній особі (фабрик, млинів, маєтків) ускладнюється відсутністю первинних правовстановлюючих документів у державних архівах.

Конфіскація за рішенням або вироком репресивного органу часто була як додаткове покарання за «політичні злочини». Вироки часто містили формулювання «конфіскація всього майна», проте детальні описи (інвентарні списки) до кримінальних справ, як правило, не підшивалися або були знищені. Навіть за наявності вироку, отримати майно в натурі майже неможливо, оскільки воно давно реалізоване або знищене. Компенсація ж виплачується у розмірах, встановлених Постановами Кабінету Міністрів, які зазвичай не відповідають ринковій вартості втраченого.

Розкуркулення було найбільш хаотичною та трагічною формою майнової репресії, що стосувалася українського селянства. Розкуркулення часто здій-

снювалося на підставі списків, складених місцевими «комітетами незаможних селян» (комнезамами), що не завжди фіксувалося як офіційний вирок суду. У більшості випадків акти про відбирання худоби, збіжжя чи реманенту взагалі не складалися. Сучасні комісії з реабілітації часто вимагають саме документальні докази, які фізично не існують. Оскільки особи, що зазнали розкуркулення, здебільшого вже померли, їхні нащадки стикаються з проблемою доведення права на спадкування того, що офіційно не було зареєстроване за їхніми предками.

Вилучення під час здійснення обшуку здебільшого стосувалось особистих речей, цінностей, предметів побуту або рукописів, вилучені під час арешту. У протоколах обшуків часто зазначалися лише загальні назви (наприклад, «пакунок з документами», «золоті вироби»), без оцінки їхньої вартості чи ваги. Речі, що мали історичну або культурну цінність (бібліотеки, картини), зазвичай передавалися до спецсховищ або музеїв, звідки їх надзвичайно складно вилучити сьогодні через відсутність механізму реституції музейних фондів на користь приватних осіб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу правової природи та механізмів позбавлення майна як інструментальної форми репресій, пропонуються такі висновки та конкретні наукові пропозиції.

Позбавлення майна у формах націоналізації, експропріації, конфіскації, розкуркулення та вилучення під час обшуків не було випадковим супутнім наслідком репресій. Його метою була повна ліквідація автономії особистості через нищення її матеріальної бази.

Прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» у редакції 2018 року та відповідних підзаконних актів створило необхідний процесуальний каркас для відновлення прав, проте залишили нерозв'язаною проблему доказової бази. Крім того, існує чітка невідповідність між історичною реальністю репресій (масовість, позасудовість) та цивільно-правовим підходом до реституції (вимога індивідуалізації майна та доведення права власності).

Для подолання виявлених правових колізій та практичних бар'єрів пропонується: 1) впровадження презумпції факту вилучення майна для певних категорій репресованих; 2) створення спеціального реєстру конфіскованого культурного та інтелектуального майна; 3) запровадження формульного підходу до розрахунку компенсацій.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні досвіду країн Центрально-Східної Європи щодо повної реституції та можливості адаптації їхніх моделей оцінки майна в умовах дефіциту архівних даних в Україні.

Література

1. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation — Analysis of Government — Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. 674 p. / ICC Legal Tools Database. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b989dd/pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ : Наш час, 2007. 424 с.
3. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наук. думка, 1993. 349 с.
4. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.
5. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. 648 с.
6. Романець Н. Р. Боротьба зі шкідництвом в аграрному секторі Дніпропетровщини як складова «Великого терору» 1937–1938 рр. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. праць*. Дніпро, 2012/2013. Вип. 11. С. 187–197.
7. Адамович С. В. Формування в Україні нормативно-правової бази реабілітації жертв політичних репресій радянського карально-репресивного режиму: практичні проблеми і виклики. Липень 2024 р. Публікація матеріалів № 4 В. *Institut für Ostrecht: вебсайт*. URL: https://nachkriegsukraine.de/wp-content/uploads/2025/01/Working-Paper-Nr-4B-Serhii-Adamovych_ukrainisch-Original.pdf (дата звернення: 26.01.2026).
8. Khatniuk N., Bilovus L., Homotiuk O., Prostyozenko O., Pobiianska N., Huts N. State's civil liability within legal relations of property restitution: historical and legal research. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Volume 24, Special Issue 1. P. 1–8.
9. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років: Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#n60> (дата звернення: 26.01.2026).
10. Про затвердження Положення про Національну комісію з реабілітації та Типового положення про регіональну комісію з реабілітації : Наказ Міністерства культури України від 25.10.2018 р. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1281-18#n14> (дата звернення: 26.01.2026).
11. Про затвердження Положення про Національну комісію з реабілітації та Типового положення про регіональну комісію з реабілітації : Наказ Міністерства культури України від 25.10.2018 р. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1282-18#n4> (дата звернення: 26.01.2026).
12. Деякі питання реалізації Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2021 р. № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2021-%D0%BF#n14> (дата звернення: 26.01.2026).

References

1. Lemkin R. (1944). Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation — Analysis of Government — Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace. 674 p. ICC Legal Tools Database. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b989dd/pdf>.
2. Kulchytskyi, S. V. (2008). Holodomor 1932–1933 rr. yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennia [Holodomor of 1932–1933 as genocide: difficulties of perception]. Kyiv: Nash chas. 424 p. [in Ukrainian].
3. Shapoval, Yu. I. (1993). Ukraine 20–50-kh rokiv: storinky nenapysanoi istorii [Ukraine in the 20s–50s: pages of unwritten history]. Kyiv: Naukova dumka. 349 p. [in Ukrainian].
4. Bilokin, S. I. (2017). Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR. 1917–1941 rr.: dzhereloznavche doslidzhennia [Mass terror as a means of state administration in the USSR. 1917–1941: a source study] (2nd ed., rev. and enl.). Kyiv: Penmen. 768 p. [in Ukrainian].
5. Rublov, O. S. (2004). Zakhidnoukrainska intelihentsiia u zahalnonatsionalnykh politychnykh ta kulturnykh protsesakh (1914–1939) [Western Ukrainian intelligentsia in national political and cultural processes (1914–1939)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 648 p. [in Ukrainian].
6. Romanets, N. R. (2012/2013). Borotba zi shkidnytstvom v ahrarnomu sektori Dnipropetrovshchyny yak skladova “Velykoho teroru” 1937–1938 rr. [The struggle against sabotage in the agricultural sector of Dnipropetrovsk region as a component of the “Great Terror” of 1937–1938]. Prydniprovia: istoryko-kraieznnavchi doslidzhennia [Prydniprovia: Historical and Local Lore Studies]. Dnipro, (11), pp. 187–197 [in Ukrainian].
7. Adamovych, S. V. (2024, July). Formuvannia v Ukraini normatyvno-pravovoi bazy reabilitatsii zhertv politychnykh represii radianskoho karalno-represyvnoho rezhymu: praktychni problemy i vyklyky [Formation of the regulatory and legal framework for the rehabilitation of victims of political repressions of the Soviet punitive-repressive regime in Ukraine: practical problems and challenges] (Working Paper No. 4 B). *Institut für Ostrecht*. Retrieved from https://nachkriegsukraine.de/wp-content/uploads/2025/01/Working-Paper-Nr-4B-Serhii-Adamovych_ukrainisch-Original.pdf [in Ukrainian].
8. Khatniuk N., Bilovus L., Homotiuk O., Prostyozenko O., Pobiianska N., Huts N. State's civil liability within legal relations of property restitution: historical and legal research. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Volume 24, Special Issue 1. P. 1–8.

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). Pro reabilitatsiiu zhertv represii komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv [On the rehabilitation of victims of repressions of the communist totalitarian regime of 1917–1991]. Law of Ukraine No. 962-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12> [in Ukrainian].

10. Ministry of Culture of Ukraine. (2018). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu komisiuu z reabilitatsii ta Typovoho polozhennia pro rehionalnu komisiuu z reabilitatsii [On approval of the Regulations on the National Commission for Rehabilitation and the Model Regulations on the Regional Commission for Rehabilitation]. Order No. 926. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1281-18#n14> [in Ukrainian].

11. Ministry of Culture of Ukraine. (2018). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu komisiuu z reabilitatsii ta Typovoho polozhennia pro rehionalnu komisiuu z reabilitatsii [On approval of the Regulations on the National Commission for Rehabilitation and the Model Regulations on the Regional Commission for Rehabilitation]. Order No. 926. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1282-18#n4> [in Ukrainian].

12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). Shchodo vyplaty kompensatsii, povernennia maina abo vidshkoduвання yoho vartosti reabilitovanyh osobam [Regarding the payment of compensation, return of property or reimbursement of its value to rehabilitated persons]. Resolution No. 535. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2021-p>. [in Ukrainian].

УДК 341.1:340.5(477)

Плахотнік Олег Віталійович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Plakhotnik Oleh

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-2787-6956

Осипчук Антоніна Віталіївна

кандидат юридичних наук, асистент кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Osypchuk Antonina

PhD in Law, Assistant Professor at the
Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0006-1496-5104

Новицький Ярослав Олександрович

студент кафедри юстиції
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Novytskyi Yaroslav

Student at the Department of Justice of the
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0002-3552-0754

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11797

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

INFLUENCE OF INTERNATIONAL JUSTICE ON THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Анотація. Вступ. Міжнародне правосуддя гегалі активніше формує вектор розвитку української правової системи, змушуючи її адаптуватися до сучасних стандартів захисту прав людини та відповідальності за міжнародні злочини. Україна залучає механізми міжнародного правосуддя, співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, оперує практикою Європейського суду з прав людини. На тлі російської агресії особливого значення набуває створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії, що водночас розширює рамки міжнародної правової взаємодії та трансформує національне правове середовище.

Мета. Метою дослідження є визначення впливу міжнародного правосуддя на правову систему України через діяльність Міжнародного кримінального суду, Європейського суду з прав людини та перспективи створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також вплив судових рішень на національне законодавство та судову практику в Україні.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України; 2) рішення та практика міжнародних судових інституцій; 3) аналітичні та наукові публікації; 4) матеріали міжнародних і національних слідчих та правозахисних організацій.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: аналіз та синтез — для вивчення наукових праць, нормативних актів, рішень міжнародних судів та їх систематизації з метою формування цілісного уявлення про вплив міжнародного правосуддя на правову систему України; порівняльно-правовий метод; системний метод; метод документального дослідження; індуктивний та дедуктивний методи.

Результати. У науковій статті проаналізовано ключове значення міжнародного правосуддя для України в умовах збройної агресії російської федерації. Досліджено правові механізми взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом. Визначено вплив практики Європейського суду з прав людини на правову систему України. Розкрито передумови створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Здійснено оцінювання механізмів імплементації рішень міжнародних судів у правову систему України. Проаналізовано форми правової допомоги Україні у протидії агресії російської федерації. Визначено, як міжнародне правосуддя сприяє зміцненню національної системи захисту прав людини, удосконаленню законодавства та підвищенню якості правосуддя в Україні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення взаємодії України з міжнародними судовими інституціями та перспективні напрями правової інтеграції у сфері міжнародного правосуддя.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на оцінці ефективності Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та його впливу на подальший розвиток міжнародного кримінального права.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, міжнародні судові органи, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, правова система, правова допомога.

Summary. Introduction. International justice is increasingly shaping the vector of development of the Ukrainian legal system, forcing it to adapt to modern standards of human rights protection and responsibility for international crimes. Ukraine involves mechanisms of international justice, cooperates with the International Criminal Court, and operates with the practice of the European Court of Human Rights. Against the backdrop of Russian aggression, the creation of a Special Tribunal for the Crime of Aggression is of particular importance, which at the same time expands the framework of international legal cooperation and transforms the national legal environment.

Purpose. The purpose of the study is to determine the impact of international justice on the legal system of Ukraine through the activities of the International Criminal Court, the European Court of Human Rights, and the prospects for the creation of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, as well as the impact of court decisions on national legislation and judicial practice in Ukraine.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal acts of Ukraine; 2) decisions and practice of international judicial institutions; 3) analytical and scientific publications; 4) materials of international and national investigative and human rights organizations.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis — to study scientific works, regulatory acts, decisions of international courts and their systematization in order to form a holistic view of the influence of international justice on the legal system of Ukraine; comparative law method; systemic method; documentary research method; inductive and deductive methods.

Results. The scientific article analyzes the key importance of international justice for Ukraine in the context of armed aggression by the Russian Federation. The legal mechanisms of Ukraine's interaction with the International Criminal Court are studied. The influence of the European Court of Human Rights' practice on Ukraine's legal system has been determined. The prerequisites for the creation of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine are revealed. The mechanisms for implementing decisions of international courts into the legal system of Ukraine are evaluated. The forms of legal assistance to Ukraine in countering the aggression of the Russian Federation are analyzed. It is determined how international justice contributes to strengthening the national system of human rights protection, improving legislation and increasing the quality of justice in Ukraine. Proposals are formulated to improve Ukraine's interaction with international judicial institutions and promising areas of legal integration in the field of international justice.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on assessing the effectiveness of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and its impact on the further development of international criminal law.

Key words: international justice, international judicial bodies, International Criminal Court, European Court of Human Rights, Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, legal system, legal aid.

Постановка проблеми. Сучасна правова система України перебуває під безпосереднім впливом міжнародного правосуддя та норм міжнародного права, що особливо загострилося в умовах збройної агресії російської федерації. Це ставить перед державою

складне завдання — забезпечити дотримання норм міжнародного права, та водночас, адаптувати національне законодавство до вимог, що імплементують норми міжнародного права та застосування рішень міжнародних судових інституцій в Україні.

Питання співпраці України з Міжнародним кримінальним судом та ратифікація Римського статуту були остаточно вирішені 21 серпня 2024 року, а необхідність подальших кроків щодо притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва РФ за злочин агресії проти України знаходиться на стадії створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Спільно з Радою Європи Україна працювала над першими кроками щодо створення даного спецтрибуналу, а в контексті повномасштабної агресії питання функціонування спецтрибуналу набуває особливої ваги. Як результат, угода про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України ратифікована 15.07.2025 року.

Попри активну участь України у процесах створення можливості бути долученими до міжнародного правосуддя, досі недостатньо вивчено, як ці установи впливають на реформування національного законодавства, судової практики та забезпечення верховенства права. Суть проблеми полягає у всебічному дослідженні впливу міжнародного правосуддя на українське законодавство та національну судову практику, напрацювання дієвих механізмів виконання рішень міжнародних судів, а також характеристиці міжнародних судових інстанцій у посиленні національної правової системи. Визначення ключових елементів з цієї проблематики є важливим для окреслення впливу міжнародного правосуддя на правову систему, захисту прав людини та гармонізації українського законодавства до європейських стандартів у правосудді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у дослідженні впливу міжнародного правосуддя на правову систему України зроблено багатьма дослідниками. Зокрема, Д. В. Цвіцинський [1, с.381] досліджував вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосування в Україні. Г. І. Лисенко, С. П. Волкова [2], Є. С. Калюжна [3, с. 32], С. І. Білодід, В. О. Шульга [4, с. 21], О. Соколенко [5, с. 467] розглядали діяльність Європейського суду з прав людини та вплив даної міжнародної інституції на національну судову практику. І. П. Андрушко, О. А. Поліщук, Ю. М. Коломієць [6] зазначили, що системне впровадження стандартів ЄСПЛ є передумовою для формування в Україні демократичної, справедливої та людиноцентричної системи правосуддя, заснованої на принципах верховенства права, доступності й прозорості судових процедур.

Актуальні питання щодо створення Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України та розробки дієвого механізму компенсації за злочини проти миру та безпеки людства розглядали І. В. Міщук, Б. С. Киричук [7, с. 403], Ю. І. Руснак, Л. І. Приполова, Д. С. Риндич [8, с. 80], М. І. Смирнов [9, с. 403], Д. Махаринець [10, с. 109], Ю. В. Цветкова [11, с. 171].

Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частині: ефективного виконання

рішень міжнародних судових органів та вплив прецедентної практики на національне законодавство, визначення дієвих механізмів співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом та у майбутньому зі Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України. Окремо можна виділити проблему виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини у питаннях забезпечення верховенства права та надійного захисту прав людини в Україні.

Метою статті є визначення впливу міжнародного правосуддя на правову систему України через діяльність Міжнародного кримінального суду, Європейського суду з прав людини та перспективи створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також вплив судових рішень на національне законодавство та судову практику в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України; 2) рішення та практика міжнародних судових інституцій; 3) аналітичні та наукові публікації; 4) матеріали міжнародних і національних слідчих та правозахисних організацій.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналіз та синтез — для вивчення наукових праць, нормативних актів, рішень міжнародних судів та їх систематизації з метою формування цілісного уявлення про вплив міжнародного правосуддя на правову систему України; порівняльно-правовий метод — для порівняння українського законодавства з міжнародними стандартами та практикою ЄСПЛ, МКС і Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України; системний метод — для дослідження правової системи України як цілісного механізму, що інтегрує міжнародні норми та стандарти; метод документального дослідження — для вивчення нормативних актів, судових рішень, документів щодо створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також звітів міжнародних організацій і правозахисних інституцій; індуктивний та дедуктивний методи — для формулювання загальних висновків про вплив міжнародного правосуддя на національну правову систему.

Виклад основного матеріалу. Сучасна правова система України відчуває значний вплив міжнародного правосуддя в умовах збройного нападу російської федерації. Співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом, застосування практики Європейського суду з прав людини та долучення до формування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України спонукають до реформування національного законодавства та поліпшення дієвості українського правосуддя.

Міжнародне правосуддя — це система правових норм, інституцій та процедур, спрямованих на забезпечення дотримання міжнародного права, за-

хист прав людини, вирішення міжнародних спорів та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Воно є ключовим елементом сучасної глобальної правової системи, що регулює стосунки між державами, міжнародними організаціями та окремими особами в умовах зростання міждержавних конфліктів, порушень прав людини та збройних агресій [1, с. 381].

До таких інституцій належать: Міжнародний кримінальний суд (МКС), Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Міжнародний суд ООН та інші спеціалізовані установи — важливі для розгляду державних суперечок, притягнення держави-агресора до відповідальності та вироблення прецедентів міжнародного права.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) є постійним судовим органом, створеним відповідно до Римського статуту 1998 року для розслідування та переслідування осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, таких як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії [12]. Україна співпрацює з Міжнародним кримінальним судом за кількома ключовими напрямками, що забезпечують ефективне міжнародне розслідування злочинів, скоєних на її території. Через подані декларації за статтею 12(3) держава визнала юрисдикцію МКС, надавши Суду можливість розслідувати воєнні злочини та злочини проти людяності ще до ратифікації Римського статуту [13]. Українські слідчі органи координують свою роботу з офісом прокурора МКС, а створення постійного «country office» сприяє оперативному збору доказів і проведенню спільних слідчих дій. Ратифікація Статуту відкриває шлях до повної гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та розширює можливості правосуддя [14]. Виконання міжнародних процедур — передача доказів, участь у слідчих заходах, забезпечення доступу до інформації — формує надійну юридичну основу для переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини. Україна активно документує злочини за допомогою свідчень, цифрових технологій та аудіовізуальних матеріалів, зміцнюючи доказову базу для МКС [15].

Історично, співробітництво Генеральної прокуратури України з Міжнародним кримінальним судом почалося після визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду Верховною Радою України рішень Міжнародного кримінального суду про початок попереднього розслідування Прокурором Міжнародного кримінального суду у справі «Ситуація в Україні» 25 квітня 2014 року та оголошення Прокурором Міжнародного кримінального суду про продовження попереднього розслідування у справі «Ситуація в Україні» 8 вересня 2015 року з розширенням часових меж попереднього вивчення з метою охопити будь-які злочини, вчинені, за твердженнями, на території України, починаючи з 20 лютого

2014 року. Постановою Верховної Ради України від 04 лютого 2015 року № 790-VII прямо доручалось Генеральній прокуратурі України зібрати необхідні матеріали та належну доказову базу для звернення до Міжнародного кримінального суду [16, с. 56].

Співробітництво з МКС дає змогу Україні не лише фіксувати та притягувати до відповідальності осіб, що скоїли міжнародні злочини під час війни, а й упроваджувати міжнародні стандарти кримінального правосуддя у власну правову систему, сприяючи її реформуванню та збільшенню ефективності національних судів.

Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) є головним міжнародним органом, заснованим для захисту прав і свобод людини згідно з Європейською конвенцією з прав людини. Для України практика ЄСПЛ має особливе значення, оскільки судові рішення встановлюють стандарти верховенства права захищаючи права людини, які мають бути застосовані у процесуальному законодавстві та враховані на рівні норм матеріального права. Вплив рішень ЄСПЛ на українську правову систему виявляється у кількох напрямках: узгодження національного законодавства з нормами Конвенції, забезпечення практичного впровадження прав людини, внесення змін до процесуальних і матеріальних норм, а також формування судової практики з огляду на міжнародні стандарти. Завдяки цьому ЄСПЛ не лише захищає права громадян, а й стимулює оновлення української правової системи, сприяючи її інтеграції в європейське та міжнародне правове поле.

Практика Європейського суду з прав людини сприяє формуванню національного законодавства та судової практики з урахуванням норм Європейської конвенції з прав людини, що загалом стосується гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС та впливу практики ЄСПЛ на правосуддя. Важливою частиною впливу на правосуддя в Україні є прецедентна практика ЄСПЛ: національні суди застосовують рішення ЄСПЛ як орієнтир, що сприяє сталості правозастосування та поліпшенню якості судочинства. Суд також відіграє провідну роль у гарантуванні захисту людських прав, фіксуючи порушення, яких припускається держава, та утворюючи механізми притягнення до відповідальності [3, с. 32].

Ініціатива заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України походила від України, яка прагнула гарантувати міжнародне правосуддя та притягнення до відповідальності осіб, винних у збройній агресії проти її території та населення. Україна стала ініціатором переговорів із міжнародними партнерами щодо розробки юридичного підґрунтя трибуналу, підготовки Статуту та визначення порядку діяльності судового органу. Важливим кроком стало підписання 25 червня 2025 року Угоди між Україною та Радою Європи про створення трибуналу, яка закріпила правові засади

для його функціонування та окреслила механізми співпраці з національними установами України [20].

Україна виступила ініціатором формування трибуналу, забезпечуючи правову основу та національну координацію, тоді як Рада Європи надала світову легітимність, підтримку та фахові поради щодо процедур та критеріїв доказування. Україна та Рада Європи відіграють ключові та взаємодоповнювальні ролі у формуванні Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Україна виступає ініціатором створення цього органу, розробляє його юридичну основу, підписує необхідні міжнародні угоди та забезпечує повну співпрацю національних органів [7, с. 403]. Така участь дозволяє зміцнити внутрішню підтримку трибуналу, надати доступ до національних слідчих ресурсів, забезпечити передачу доказів і гармонізувати законодавство з міжнародними стандартами. Рада Європи, у свою чергу, забезпечує міжнародну легітимізацію трибуналу, координує підтримку з боку держав-членів та надає експертні консультації щодо процедур судочинства й стандартів доказування [9, с. 403]. Такий підхід сприяє створенню дієвого механізму притягнення до відповідальності за злочин агресії та водночас формує важливий прецедент у розвитку міжнародного кримінального права [17].

Спільна діяльність України та Ради Європи забезпечила належне поєднання національної ініціативи та міжнародного сприяння, що створює основу для ефективного й легітимного функціонування трибуналу. Чітке розмежування ролей дозволяє гарантувати дотримання міжнародних стандартів правосуддя, координацію з національними органами та успішне переслідування осіб, винних у злочині агресії проти України, формуючи при цьому міжнародно-правовий прецедент [18].

Заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є значущим кроком у посиленні міжнародного правосуддя та гарантуванні відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Передумови його заснування — від правничих прогалин у притягненні до відповідальності за злочин агресії до великих порушень міжнародного гуманітарного права з боку РФ та підтримки світової спільноти — вказують на нагальну потребу в такому інструменті [19]. Суд не лише фіксує засади верховенства права та чесного судового процесу, але й утворює прецедент для наступного стримування агресивних кроків, водночас зміцнюючи позиції України у світовій правовій системі [10, с. 109].

Для того щоб Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України діяв ефективно, потрібна чітко окреслена структура та поділ обов'язків. Це слугує запорукою прозорості судочинства, узгодженості розслідувань, а також дотримання засад справедливого розгляду й міжнародного права [20]. Склад та права трибуналу розроблені таким чином, щоб забезпечити дієве переслідування зло-

чину агресії, узгодження з міжнародними та національними інституціями, а також чесний і відкритий судовий розгляд. Чітке розмежування ролей суддів, прокуратури та процесуальних структур створює підстави для належного виконання функцій трибуналу і закладає прецедент у міжнародному кримінальному праві, зміцнюючи відповідальність осіб, винних у агресивних заходах проти України [21].

Імплементация рішень міжнародних судів — один із ключових елементів інтеграції України у європейський та міжнародний правовий простір. Україна має сформовану нормативну базу для визнання пріоритету міжнародних договорів та міжнародних зобов'язань над нормами національного законодавства. Згідно зі статтею 9 Конституції України та Законом «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», рішення Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових інституцій є обов'язковими для виконання державою та мають застосовуватися національними судами як джерело права [22]. Це створює формально ефективний механізм інтеграції міжнародних норм у внутрішньодержавну правову систему.

З початком повномасштабного вторгнення виникла потреба у системній, юридично бездоганній фіксації злочинів, які вчиняють російські війська. Тому Україна спирається на багаторівневі міжнародно-правові механізми документування, що поєднують стандартизовані методики збору доказів, цифрові платформи та польові місії. Важливою стала робота Міжнародного кримінального суду, який уперше в історії розгорнув настільки масштабну групу слідчих уже в перші тижні конфлікту. Паралельно функціонують місії ООН, ОБСЄ, незалежні групи експертів [23, с. 25].

Міжнародно-правова допомога трансформується із зовнішнього інструменту підтримки у внутрішній механізм розбудови правової держави. Вона не лише сприяє документуванню злочинів агресора, а й створює підвалини для модернізації української правової системи, що забезпечить її стійкість у повоєнний період [23, с. 25].

Міжнародно-правова допомога Україні у протистоянні збройній агресії Російської Федерації охоплює комплекс інструментів, спрямованих на фіксацію воєнних злочинів, посилення національного правосуддя та гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами. Важливим напрямом є використання міжнародно-правових механізмів документування злочинів: стандартизований збір, перевірка й збереження доказів здійснюються за участі місії Міжнародного кримінального суду — найбільшої в історії Суду — а також моніторингових місій ООН [24, с. 62].

Усе це забезпечує прийнятність доказів у міжнародних судах, створює надійну доказову базу проти РФ та мінімізує ризики втрати матеріалів. Значний внесок роблять міжнародні партнери України че-

рез інституційну допомогу, слідче співробітництво та розвиток національної експертизи. Це підвищує ефективність розслідувань, забезпечує доступ до сучасних криміналістичних технологій та дає змогу інтегрувати докази у міжнародні процеси без повторної перевірки [25, с. 239].

Водночас міжнародне правосуддя посилює національну систему прав людини: рішення ЄСПЛ у справах «Україна проти РФ», ордери МКС на арешт воєнних злочинців та діяльність комітетів ООН формують нові стандарти правосуддя в умовах війни, зміцнюють стійкість української правової системи та забезпечують міжнародне визнання злочинів РФ. Окреме значення має гармонізація українського законодавства з міжнародними вимогами: реформування сектора безпеки та судочинства, імплементація Стамбульської конвенції, оновлення кримінального законодавства щодо воєнних злочинів, ухвалення законів про захист внутрішньо переміщених осіб і цивільних у зоні бойових дій, виконання рекомендацій ЄС, GRECO та Венеційської комісії [26, с. 93]. У сукупності ці заходи прискорюють євроінтеграцію, зміцнюють верховенство права та забезпечують відповідність національних норм міжнародному праву.

Міжнародне правосуддя сприяє модернізації національного законодавства, вкорінює засади захисту

прав людини та підносить рівень правосуддя в Україні. У цьому аспекті міжнародне правосуддя виконує ключову роль, дозволяючи фіксувати злочини агресора, притягати винних до відповідальності та встановлювати високі стандарти правової системи [27].

Для забезпечення максимальної результативності цих процесів необхідно посилювати співробітництво України з такими інституціями, як Міжнародний кримінальний суд, відповідально відноситися до виконання рішень Європейського суду з прав людини, посилювати роботу з іншими міжнародними судовими органами та Радою Європи [28]. Особливе значення мають заходи щодо координації діяльності, адаптації законодавства до міжнародних норм, підвищення професійного рівня українських юристів і розширення їхньої участі у глобальних платформах правового співробітництва. Системний аналіз пропонує підходів відкриває перспективи для глибшої правової інтеграції України, забезпечує покращення ефективності судової системи і сприяє зміцненню верховенства права навіть у викликах сучасності [29].

У цьому контексті, в табл. 1, наведено головні ідеї стосовно вдосконалення взаємодії України з міжнародними судовими установами та шляхів правової інтеграції.

Таблиця 1

**Вдосконалення взаємодії України з міжнародними судовими інституціями
та перспективних напрямів інтеграції**

Напрямки	Конкретні пропозиції	Очікуваний ефект
Посилення координації розслідування міжнародних злочинів	Створення централізованого координаційного органу при Офісі Генерального прокурора. Впровадження стандартів протоколів передачі доказів. Розширення участі у спільних слідчих групах (JIT)	Поліпшення оперативності та якості співробітництва. Забезпечення допустимості доказів. Злагоженість співробітництва на міжнародному рівні
Гармонізація законодавства з міжнародними стандартами	Імплементація норм міжнародних конвенцій у національне законодавство. Уточнення складів злочинів у КК України та удосконалення процедур за КПК України. Новий процедурний рівень визнання рішень міжнародних судових органів.	Узгодженість українського права з міжнародними нормами. Посилення міжнародного співробітництва
Підвищення кваліфікації та професійного рівня правників	Регулярні тренінги та обміни досвідом для підготовки роботи з МКС, ЄСПЛ, Радою Європи. Навчальні програми з міжнародного кримінального права. Створення експертних груп для консультацій державних органів.	Підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів та суддів. Якісне впровадження міжнародних стандартів. Зміцнення верховенства права.
Розширення участі у міжнародних механізмах спеціальних трибуналів	Участь у міжнародних конвенціях та угодах. Двосторонні і багатосторонні домовленості про надання та обмін доказами. Використання напрацювань окремих трибуналів.	Покращення інтеграції України у міжнародну систему правосуддя. Збільшення впливу у міжнародних правових процесах. Підвищення ефективності притягнення до відповідальності.
Перспективні напрямки правової інтеграції	Імплементація стандартів ЄС та Ради Європи. Використання міжнародних прецедентів у національній практиці. Залучення до платформ обміну інформацією про воєнні злочини та права людини.	Реформа законодавства та судочинства. Зростання прозорості й дієвості правосуддя.

Джерело: авторська розробка

Цілісний підхід до співпраці з міжнародними судовими установами спроможний значно вдосконалити функціонування вітчизняної системи правосуддя. Така стратегічна взаємодія закладає основу для стійкого розвитку правової системи та її пристосованості до сучасних викликів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У реформуванні сучасної правової системи України Міжнародне правосуддя повинно відігравати ключову роль. Адаптація міжнародних стандартів у сферах захисту прав людини та визначення кримінальної відповідальності за воєнні злочини сприяє формуванню стійкої, прозорої та професійної правової системи, здатної діяти ефективно навіть в умовах кризи.

Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та співпраця з Міжнародним кримінальним судом сприятиме гармо-

нізації національного кримінального законодавства за міжнародними стандартами. Функціонування трибуналу закріпить міжнародне визнання росії як держави-агресора.

Майбутнє завершення війни відкриває перед Україною можливість розширеної співпраці з міжнародними судовими органами. Таке співробітництво стане не тільки засобом відновлення справедливості, але й підкреслить статус України як повноправного учасника світової системи міжнародного правосуддя.

Подальші дослідження мають сконцентруватися на аналізі ефективності роботи Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Це надасть можливість посилити функціональність національної судової системи, укріпити верховенство права, забезпечити захист прав людини та утвердити позицію України як важливого суб'єкта глобальної системи правосуддя.

Література

1. Цвіцінський Д.В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосування в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 3 (16). С. 381–387. DOI: 10.33244/2617-4154.3(16).2024.381-387
2. Лисенко Г.І., Волкова С.П. Вплив рішень Європейського суду на правову систему України. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/84323170.pdf> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Калюжна Є.С. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національну систему України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.5>.
4. Білодід С.І., Шульга В.О. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні міжнародних стандартів захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 88. С. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.3>
5. Соколенко О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правову систему України. *Національні інтереси України*. 2025. № 6(11). С. 467–476. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-6\(11\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-6(11)-467-476)
6. Андрушко І.П., Поліщук О.А., Коломієць Ю.М. Вплив судової практики Європейського суду з прав людини на реформу правосуддя в Україні. *Академічні візії*. 2025. Вип. 49. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17628591>
7. Міщук І.В., Киричук Б.С. Агресія російської федерації проти України: актуальні питання щодо створення спеціального міжнародного трибуналу та розробки дієвого механізму компенсації за злочини проти миру та безпеки людства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 403–410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.70>
8. Руснак Ю.І. Приполова Л.І. Риндич Д.С. Спеціальний механізм для України по притягненню до відповідальності російської федерації за наслідки збройної агресії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 80–83. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/16>
9. Смирнов М.І. Спеціальний міжнародний трибунал АД НОС щодо злочину агресії росії проти України як механізм для розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин міжнародно-правові та юрисдикційні аспекти. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 403–410. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.62>.
10. Махаринець Д. До питання моделі спеціального міжнародного трибуналу з України. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 109–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.14>
11. Цветкова Ю.В. Спеціальний трибунал зі злочину агресії проти України: мета і перспективи створення. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 171–176. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/ap_2023_14_27.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
12. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_588 (дата звернення: 17.11.2025).
13. Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed since 20 February 2014. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-accepts-icc-jurisdiction-over-alleged-crimes-committed-20-february-2014> (дата звернення: 17.11.2025).
14. Ukraine. Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (дата звернення: 17.11.2025).

15. Українські прокурори приєднуються до Міжнародного кримінального суду для розслідування воєнних злочинів. URL: <https://unn.ua/en/news/ukrainian-prosecutors-to-join-international-criminal-court-to-investigate-war-crimes> (дата звернення: 17.11.2025).

16. Плахотнік О. В. Співробітництво прокуратури України з Міжнародним кримінальним судом. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 3 (122). С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-10>

17. Павлюк О., Олійник Т. Україна і Рада Європи підписали угоду про спецтрибунал щодо злочину агресії РФ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/06/25/7518753/> (дата звернення: 17.11.2025).

18. Основна група офіційно підтримує створення Спеціального трибуналу для розслідування злочину російської агресії проти України. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/core-group-oficijno-pidtrimala-stvorennya-specialnogo-tribun-97673> (дата звернення: 17.11.2025).

19. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України» № 4518-IX від 15.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4518-20> (дата звернення: 17.11.2025).

20. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 994_002–25. від 25.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_002-25 (дата звернення: 17.11.2025).

21. International coalition agrees on the establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/international-coalition-agrees-establishment-special-tribunal-crime-aggression-against-ukraine-2025-05-09_en (дата звернення: 17.11.2025).

22. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 17.11.2025).

23. Віднянський С. Російсько-українська війна та міжнародна спільнота: основні напрями, проблеми й деякі уроки західної підтримки України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. С. 25–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.025>

24. Зима В. М. Міжнародна підтримка України під час російської військової агресії (правові основи регулювання допомоги). *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32782/kj/2022.3.9>

25. Литвинчук О., Шевчук А., Войтюк О. Міжнародна допомога Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями. *Євроінтеграція України та економічна безпека держави*. Збірник наукових праць. 2024. Вип. 1 (32). С. 239–252. DOI: [10.24144/2078-1431.2024.1\(32\).239-252](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32).239-252)

26. Мединська Т. В., Боднарчук І. Л., Олійник Н. Р. Міжнародна допомога як основа повоєнного відновлення економіки України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. № 73. С. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14>

27. Імплементація Європейської конвенції з прав людини в Україні в часи війни: у Києві триває XII Міжнародний форум з практики ЄСПЛ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1692408> (дата звернення: 17.11.2025).

28. Застосування практики ЄСПЛ та її вплив на українське правосуддя. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/12zastosuvannya-praktiki-espl-ta-ii-vpliv-na-ukrainske-pravosuddya/> (дата звернення: 17.11.2025).

29. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk> (дата звернення: 17.11.2025).

References

1. Tsvitsinskiy, D. V. (2024). Vplyv praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravozastosuvannia v Ukraini [The impact of the practice of the European Court of Human Rights on law enforcement in Ukraine]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*, Issue 3 (16), pp. 381–387. DOI: [10.33244/2617-4154.3\(16\).2024.381-387](https://doi.org/10.33244/2617-4154.3(16).2024.381-387) [in Ukrainian].

2. Lysenko, H. I., Volkova, S. P. Vplyv rishen yevropeiskoho sudu na pravovu systemu Ukrainy [The impact of European court decisions on the legal system of Ukraine]. <https://files.core.ac.uk/download/pdf/84323170.pdf> [in Ukrainian].

3. Kaliuzhna, Ye. S. (2021). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na natsionalnu systemu Ukrainy [The impact of the practice of the European Court of Human Rights on the national system of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*, Issue 64, pp. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.5> [in Ukrainian].

4. Bilodid, S. I., Shulha, V. O. (2025). Rol Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u formuvanni mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny [The European Court of Human Rights in shaping international standards for the protection of human rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, Issue 4, № 88, pp. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.3> [in Ukrainian].

5. Sokolenko, O. (2025). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravovu systemu Ukrainy [The impact of the practice of the European Court of Human Rights on the legal system of Ukraine]. *Natsionalni interesy Ukrainy*, № 6(11), pp. 467–476. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-6\(11\)-467-476](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-6(11)-467-476) [in Ukrainian].

6. Andrushko, I. P., Polishchuk, O. A., Kolomiiets, Yu. M. (2025). Vplyv sudovoi praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na reformu pravosuddia v Ukraini [The impact of the case law of the European Court of Human Rights on justice reform in Ukraine]. *Akademichni vizii*, Issue 49. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17628591> [in Ukrainian].

7. Mishchuk, I. V., Kyrychuk, B. S. (2023). Ahresiia rosiiskoi federatsii proty Ukrainy: aktualni pytannia shchodo stvorennia spetsialnogo mizhnarodnogo trybunalu ta rozrobky diievoho mekhanizmu kompensatsii za zlochyny proty myru ta bezpeky liudstva [Aggression of the Russian Federation against Ukraine: topical issues regarding the creation of a special international tribunal and the development of an effective mechanism for compensation for crimes against the peace and security of mankind]. *Elektronne naukowe vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo"*, № 2, pp. 403–410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.70> [in Ukrainian].
8. Rusnak, Yu. I. Prypolova, L. I. Ryndych, D. S. (2022). Spetsialnyi mekhanizm dlia Ukrainy po prytiahnenniu do vidpovidalnosti rosiiskoi federatsii za naslidky zbroinoi ahresii [A special mechanism for Ukraine to hold the Russian Federation accountable for the consequences of armed aggression]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 8, pp. 80–83. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/16> [in Ukrainian].
9. Smyrnov, M. I. (2023). Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal AD HOC shchodo zlochyну ahresii rosii proty Ukrainy yak mekhanizm dlia rozsliduvannia ta prytiahnennia do vidpovidalnosti krainy-ahresora za naitiazhchyi mizhnarodnyi zlochyну mizhnarodno-pravovi ta yurysdyktsiini aspekty [Special international tribunal AD HOC on the crime of aggression of Russia against Ukraine as a mechanism for investigating and holding the aggressor country accountable for the most serious international crime international legal and jurisdictional aspects]. *Kyivskyi chasopys prava*, № 1, pp. 403–410. DOI: <https://doi.org/10.32782/kij/2023.1.62> [in Ukrainian].
10. Makharynets, D. (2023). Do pytannia modeli spetsialnogo mizhnarodnogo trybunalu z Ukrainy [On the issue of the model of a special international tribunal for Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*, № 4, pp. 109–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.14> [in Ukrainian].
11. Tsvietkova Yu. V. (2023). Spetsialnyi trybunal zi zlochyну ahresii proty Ukrainy: meta i perspektyvy stvorennia [Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: Purpose and Prospects for its Creation]. *Almanakh prava*, Issue 14, pp. 171–176. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/ap_2023_14_27.pdf [in Ukrainian].
12. Rymskyi statut Mizhnarodnogo Kryminalnogo Sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_588 [in Ukrainian].
13. Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed since 20 February 2014. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-accepts-icc-jurisdiction-over-alleged-crimes-committed-20-february-2014> [in English].
14. Ukraine. Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> [in English].
15. Ukrainski prokurory pryednaiutsia do Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu dlia rozsliduvannia voiennykh zlochyнуv [Ukrainian prosecutors to join International Criminal Court to investigate war crimes]. URL: <https://unn.ua/en/news/ukrainian-prosecutors-to-join-international-criminal-court-to-investigate-war-crimes> [in Ukrainian].
16. Plakhotnik, O. V. (2022). Spivrobotnytstvo prokuratury Ukrainy z Mizhnarodnym kryminalnym sudom [Cooperation of the Prosecutor's Office of Ukraine with the International Criminal Court]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, № 3 (122), pp. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-10>
17. Pavliuk, O., Oliinyk, T. Ukraina i Rada Yevropy pidypsaly uhodu pro spetstrybunal shchodo zlochyну ahresii RF [Ukraine and the Council of Europe signed an agreement on a special tribunal for the crime of Russian aggression]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/06/25/7518753/> [in Ukrainian].
18. Osnovna hrupa ofitsiino pidtrymuie stvorennia Spetsialnogo trybunalu dlia rozsliduvannia zlochyну rosiiskoi ahresii proty Ukrainy [The main group officially supports the creation of a Special Tribunal to investigate the crime of Russian aggression against Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/core-group-oficijno-pidtrimala-stvorennya-specialnogo-tribun-97673> [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Radoiu Yevropy pro stvorennia Spetsialnogo trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy" [Law of Ukraine "On Ratification of the Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the Establishment of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine"] № 4518-IX vid 15.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4518-20> [in Ukrainian].
20. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Radoiu Yevropy pro stvorennia Spetsialnogo trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy [Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the establishment of a Special Tribunal on the crime of aggression against Ukraine]. 994_002-25. vid 25.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_002-25 [in Ukrainian].
21. International coalition agrees on the establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/international-coalition-agrees-establishment-special-tribunal-crime-aggression-against-ukraine-2025-05-09_en
22. Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny" [Law of Ukraine "On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights"] № 3477-IV vid 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
23. Vidnianskyi, S. (2024). Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodna spilnota: osnovni napriamy, problemy y deiaki uroky zakhidnoi pidtrymky Ukrainy [The Russian-Ukrainian War and the International Community: Main Directions, Problems, and Some Lessons from Western Support for Ukraine]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, C. 25–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.025> [in Ukrainian].

24. Zyma, V.M. (2023). Mizhnarodna pidtrymka Ukrainy pid chas rosiiskoi viiskovoi ahresii (pravovi osnovy rehuliuвання допомоги) [International support for Ukraine during Russian military aggression (legal basis for regulating assistance)]. *Kyivskyi chasopys prava*, № 3, pp. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.9> [in Ukrainian].

25. Lytvynchuk, O., Shevchuk, A., Voitiuk, O. (2024). Mizhnarodna dopomoha Ukraini v umovakh viiny yak vyd spivrobitnytstva z mizhnarodnymi orhanizatsiiamy [International assistance to Ukraine in times of war as a form of cooperation with international organizations]. *Yevrointehratsiia Ukrainy ta ekonomichna bezpeka derzhavy*. Zbirnyk naukovykh prats, Issue 1 (32), pp. 239–252. DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).239-252 [in Ukrainian].

26. Medynska, T.V., Bodnariuk, I.L., Oliinyk, N.R. (2023). Mizhnarodna dopomoha yak osnova povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [International aid as the basis for post-war economic recovery in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho torhovelnoekonomichnoho universytetu*. Ekonomichni nauky, № 73, pp. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14> [in Ukrainian].

27. Implementatsiia Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny v Ukraini v chasy viiny: u Kyievi tryvaie KhII Mizhnarodnyi forum z praktyky YeSPL [Implementation of the European Convention on Human Rights in Ukraine during wartime: the XII International Forum on the Practice of the ECHR is underway in Kyiv]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1692408> [in Ukrainian].

28. Zastosuvannia praktyky YeSPL ta yii vplyv na ukrainske pravosuattia [Application of the ECHR practice and its impact on Ukrainian justice]. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/12zastosuvannya-praktiki-espl-ta-ii-vplyv-na-ukrainske-pravosuattia/> [in Ukrainian].

29. Monitorynhova misiia OON z prav liudyny v Ukraini [UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine]. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk> [in Ukrainian].

УДК 340.12:342.7:327

Фастовець Наталія Валеріївна

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну

Fastovets Nataliia

PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Private and Public Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0001-8619-8975

Горlach Андрій Володимирович

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
кафедри приватного та публічного права, спеціальність 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну

Horlach Andrii

Bachelor's Degree Student (First Cycle of Higher Education)
Department of Private and Public Law, Specialty 081 Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0009-0009-8873-2305

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11798

ДОКТРИНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

DOCTRINAL ORIGINS OF HUMAN RIGHTS IN THE FOREIGN POLICY ACTIVITIES OF THE STATE: HISTORICAL–LEGAL AND IDEOLOGICAL DIMENSIONS

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави в контексті науки теорії держави і права, з точки зору історії політичної думки та сучасних політичних ідеологій. У статті здійснено аналіз ідей, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини та визначають особливості їх формування як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми та критерії легітимності публічної влади. Простежено історико-правовий розвиток прав людини від природно-правових учень Нового часу, сформованих у межах класичної політико-правової думки, через позитивізацію прав у національних конституціях XVIII–XIX століть, до їх універсалізації після ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року та формування сучасного міжнародного правового режиму прав людини. Проаналізовано основні ідеологічні підходи до прав людини у правовій доктрині та сучасних політичних ідеологіях, зокрема ліберальний універсалізм, комунітарні та критичні концепції, та показано їх вплив на тлумачення прав людини і визначення меж їх застосування. Обґрунтовано теоретико-правовий підхід, відповідно до якого у межах теорії держави і права права людини доцільно розглядати не лише як інститут внутрішнього правопорядку, а й як структурний елемент зовнішньополітичної функції держави. Висвітлено, що у зовнішньополітичній діяльності держави права людини можуть виконувати нормативну функцію як орієнтир міжнародної поведінки, обмежувальну функцію як матеріальну межу зовнішньополітичної дискреції та легітимацийну функцію як чинник зовнішньої легітимності державної влади. З'ясовано, що включення прав людини до змісту зовнішньої політики відображає трансформацію класичного розуміння державного суверенітету та процес юридизації міжнародних відносин у сучасному глобальному правопорядку.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Вступ. У сучасній теорії держави і права права людини розглядаються як фундаментальний інститут, що визначає легітимність публічної влади та межі її здійснення як у внутрішній, так і у зовнішньополітичній діяльності держави. Історичний розвиток прав людини від природно-правових доктрин Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму, свідчить про поступову трансформацію прав людини з моральних ідей у нормативно обов'язкові юридичні стандарти, що дедалі активніше впливають на зовнішню політику держав.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах глобалізації, та посилення міжнародного контролю за дотриманням прав людини, що зумовлює переосмислення класичних уявлень про державний суверенітет, зовнішньополітичну функцію держави та її правові межі.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави, з урахуванням історико-правових етапів становлення концепції прав людини та ідеологічних підходів до їх тлумачення у сучасній правовій доктрині.

Матеріалами дослідження є: наукові праці, присвячені аналізу прав людини в контексті теорії держави і права, сучасних політичних ідеологій та історії політичної думки. Особливу увагу зосереджено на дослідженнях, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми і критерії легітимності публічної влади.

В процесі роботи застосовано історико-правовий метод для з'ясування генези прав людини від природно-правових учень Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму; порівняльно-правовий метод – для аналізу варіативності підходів до прав людини у межах різних ідеологічних моделей; метод теоретичного узагальнення – для формулювання авторської концепції ролі прав людини у здійсненні зовнішньополітичної функції держави; логіко-семантичний аналіз – для уточнення понятійного апарату дослідження; аналітико-синтетичний метод – для комплексного узагальнення результатів і формування висновків.

Результати. У результаті проведення дослідження встановлено, що доктринальні витoki прав людини формувалися в межах природно-правової та ліберальної традиції як інструмент обмеження публічної влади та захисту автономії і гідності особистості. Проаналізовані концепції засвідчують послідовну еволюцію прав людини від морально-філософських ідей до інституціоналізованих юридичних стандартів, що визначають легітимність державної влади як у внутрішньому, так і в зовнішньополітичному вимірах.

З'ясовано, що універсалістський зміст прав людини, закріплений у міжнародно-правових актах, у сучасній доктрині тлумачиться не як абстрактна надкультурна істина, а як нормативне ядро, здатне до різних форм інституційної реалізації залежно від історичних, правових і соціокультурних контекстів. Це зумовило появу концепцій «відносної універсальності», комунітаристської та антропологічної критики, які дозволяють виявити ідеологічні межі та соціальні умови застосування прав людини.

Обґрунтовано, що в межах теорії держави і права права людини доцільно розглядати не лише як інститут внутрішнього правопорядку, а і як структурний елемент зовнішньополітичної функції держави. У зовнішній політиці права людини виконують нормативну функцію орієнтиру міжнародно прийнятної поведінки, обмежувальну функцію щодо меж зовнішньополітичної дискреції та легітимацийну функцію як критерій зовнішнього визнання державної влади.

Доведено, що включення прав людини до питань впливу на зовнішню політику відображає трансформацію класичного розуміння державного суверенітету та процес юридикації міжнародних відносин. У сучасному глобальному правопорядку суверенітет дедалі більше поєднується з міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини, що змінює характер взаємодії держави з міжнародною спільнотою та формує нові підстави політико-правової відповідальності.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на поглибленому теоретико-правовому аналізі прав людини як юридичного інструменту реалізації та обмеження зовнішньополітичної функції держави, а також на вивченні співвідношення національного суверенітету та міжнародних стандартів прав людини в межах теорії держави і права.

Ключові слова: теорія держави і права, права людини, зовнішня політика, функції держави, історія політичної думки, сучасні політичні ідеології.

Summary. The article is devoted to the theoretical and legal interpretation of the doctrinal origins of human rights and their role in the foreign policy of the state within the framework of the theory of state and law, from the perspective of the history of political thought and contemporary political ideologies. The study analyzes the ideas that illustrate the evolution of the concept of human rights and identify the specific features of their formation as a legal institution that integrates moral foundations, legal mechanisms, and criteria for the legitimacy of public authority. The historical and legal development of human rights is traced from the natural law doctrines of the Modern Age, shaped within classical politico-legal thought, through the positivization of rights in the national constitutions of the 18th-19th centuries, to their universalization following the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 and the emergence of the modern international human rights regime. The article examines the main ideological approaches to human rights in legal doctrine and modern political ideologies, including liberal universalism, communitarian, and critical perspectives, and demonstrates their impact on the interpretation of human rights and the determination of their scope of application. A theoretical and legal approach is substantiated, according to which, within the theory of state and law, human rights should be viewed not only as an institution of the internal legal order but also

as a structural element of the state's foreign policy function. It is shown that, in the context of foreign policy, human rights may perform a normative function as a guideline for international conduct, a restrictive function as a material limit to foreign policy discretion, and a legitimizing function as a factor of the external legitimacy of state power. It is revealed that the incorporation of human rights into the content of foreign policy reflects a transformation of the classical understanding of state sovereignty and the process of the juridification of international relations in the modern global legal order.

Introduction. In contemporary theory of state and law, human rights are regarded as a fundamental institution that defines the legitimacy of public authority and the limits of its exercise both in the internal and foreign policy activities of the state. The historical development of human rights—from the natural law doctrines of the Modern Age to the formation of the modern international legal regime—demonstrates a gradual transformation of human rights from moral ideas into legally binding normative standards that increasingly influence the foreign policy of states. This issue gains particular relevance in the context of globalization and the strengthening of international monitoring over human rights compliance, which necessitates a rethinking of classical notions of state sovereignty, the foreign policy function of the state, and its legal boundaries.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and legal analysis of the doctrinal origins of human rights and their role in the foreign policy activities of the state, taking into account the historical and legal stages of the formation of the concept of human rights and the ideological approaches to their interpretation in contemporary legal doctrine.

Materials and Methods. The materials of the study include international and national legal acts concerning the regulation of human rights and the foreign policy activities of states, as well as scholarly works focused on the analysis of human rights in the context of the theory of state and law, contemporary political ideologies, and the history of political thought. Special attention is paid to research that examines the evolution of the concept of human rights as a legal institution that integrates moral foundations, legal mechanisms, and criteria of public authority legitimacy.

The study applies the historical-legal method to trace the genesis of human rights from the natural law doctrines of the Modern Age to the establishment of the modern international legal regime; the comparative legal method to analyze variations in approaches to human rights within different ideological frameworks; the method of theoretical generalization to formulate the author's concept of the role of human rights in the implementation of the state's foreign policy function; logical-semantic analysis to clarify the conceptual framework of the study; and the analytical-synthetic method to generalize the findings and formulate comprehensive conclusions.

Results. As a result of the conducted research, it has been established that the doctrinal origins of human rights were formed within the natural law and liberal traditions as instruments for limiting public authority and protecting individual autonomy and dignity. The analyzed concepts demonstrate a consistent evolution of human rights from moral-philosophical ideas to institutionalized legal standards that determine the legitimacy of state power in both domestic and foreign policy dimensions.

It has been clarified that the universalist content of human rights, enshrined in international legal instruments, is interpreted in contemporary doctrine not as an abstract, supra-cultural truth, but as a normative core capable of diverse forms of institutional implementation depending on historical, legal, and socio-cultural contexts. This has led to the emergence of concepts of «relative universality,» as well as communitarian and anthropological critiques, which make it possible to identify the ideological boundaries and social conditions of the application of human rights.

It is substantiated that, within the framework of the theory of state and law, human rights should be considered not only as an institution of the internal legal order, but also as a structural element of the state's foreign policy function. In foreign policy, human rights perform a normative function as a guideline for internationally acceptable conduct, a restrictive function as a material limit on foreign policy discretion, and a legitimizing function as a criterion of the external recognition of state authority.

It is demonstrated that the incorporation of human rights into the foreign policy discourse reflects a transformation of the classical understanding of state sovereignty and the process of the juridification of international relations. In the contemporary global legal order, sovereignty is increasingly combined with international human rights obligations, which alters the nature of the interaction between the state and the international community and forms new grounds for political and legal responsibility.

Prospects. In further scholarly research, it is advisable to focus on an in-depth theoretical and legal analysis of human rights as a legal instrument for both the implementation and limitation of the state's foreign policy function, as well as on examining the relationship between national sovereignty and international human rights standards within the framework of the theory of state and law.

Key words: theory of state and law, human rights, foreign policy, functions of the state, history of political thought, contemporary political ideologies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародно-правових механізмів захисту прав людини відбувається істотна трансформація ролі прав людини у діяльності держави, зокрема у сфері зовнішньої політики. Права людини дедалі частіше виступають нормативним критерієм оцінки зовнішньополітичної

поведінки держав, чинником міжнародної легітимзації влади та підставою для обмеження класичного розуміння державного суверенітету. Водночас у межах теорії держави і права проблема прав людини традиційно розглядається переважно як елемент внутрішнього правопорядку, що зумовлює недостатню теоретичну розробленість питання їх місця

та функцій у зовнішньополітичній діяльності держави. Це актуалізує потребу комплексного теоретико-правового осмислення доктринальних витоків прав людини та їх ролі у реалізації зовнішньополітичної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування теоретико-правових засад концепції прав людини зроблено у працях класиків природно-правової та ліберальної традицій. Дж. Локк (J. Locke) обґрунтовує ідею природних і невідчужуваних прав особистості як підставу обмеження державної влади [1]. І. Кант (I. Kant) пов'язує універсальність прав людини з автономією та гідністю особистості [2]. Дж. С. Мілль (J. S. Mill) розглядає права людини як інструмент захисту індивідуальної свободи від втручання держави та тиску більшості [3].

Подальший розвиток ліберальної доктрини простежується у концепції справедливості Дж. Ролза (J. Rawls), який інституціоналізує права і свободи як критерій легітимності конституційного правопорядку [4]. Сучасні соціально орієнтовані підходи до прав людини представлені у працях А. Сена (A. Sen) та М. Нуссбаум (M. Nussbaum), які трактують права людини як умови розширення реальних свобод особи та мінімальні універсальні стандарти гідного людського життя [5; 6]. Критичні аспекти формально-юридичного розуміння свободи та прав людини висвітлюють Е. Фромм (E. Fromm) і Г. Йонас (H. Jonas), наголошуючи на значенні соціальних передумов самореалізації та довгострокової відповідальності державної політики [7; 8].

Нормативне закріплення універсального характеру прав людини відображене у Загальній декларації прав людини [9]. Проблематику універсалізму та його меж розвиває Дж. Доннеллі (J. Donnelly), обґрунтовуючи концепцію «відносної універсальності» прав людини [10]. Комунітаристську критику ліберального універсалізму та мінімалістське розуміння прав людини як мови солідарності висвітлює М. Волцер (M. Walzer) [11; 12]. Антропологічний та ідеологічний вимір прав людини досліджує С. Е. Меррі (S. E. Merry), акцентуючи увагу на процесах транснаціонального поширення і локальної адаптації прав людини [13].

У сучасній нормативній доктрині права людини як критерій легітимності державної влади та елемент теорії держави і права аналізуються у працях Дж. Гріффіна (J. Griffin) і Дж. В. Нікеля (J. W. Nickel) [14; 15].

Історико-правовий вимір еволюції прав людини як міжнародного проекту представлений у працях С. Мойна (S. Moyn) та Д. Р. Кірога-Вільямаріна (D. R. Quiroga-Villamarín), які зосереджуються на трансформації прав людини у чинник міжнародної політики та судового нагляду [16; 17].

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави,

з урахуванням історико-правових етапів становлення концепції прав людини та ідеологічних підходів до їх тлумачення у сучасній правовій доктрині.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: наукові праці, присвячені аналізу прав людини в контексті теорії держави і права, сучасних політичних ідеологій та історії політичної думки. Особливу увагу зосереджено на дослідженнях, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми і критерії легітимності публічної влади.

В процесі роботи застосовано історико-правовий метод для з'ясування генези прав людини від природно-правових учень Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму; порівняльно-правовий метод — для аналізу варіативності підходів до прав людини у межах різних ідеологічних моделей; метод теоретичного узагальнення — для формулювання авторської концепції ролі прав людини у здійсненні зовнішньополітичної функції держави; логіко-семантичний аналіз — для уточнення понятійного апарату дослідження; аналітико-синтетичний метод — для комплексного узагальнення результатів і формування висновків.

Виклад основного матеріалу. Філософ XVIII ст. І. Кант у роботі «Підґрунтя метафізики моралі» обґрунтовує універсальний характер прав людини через принцип автономії та гідності особистості. Людина постає як ціль сама по собі, що надає правам людини категоричного морального статусу та перетворює їх на нормативний критерій допустимості будь-якого державного примусу [2]. Філософ і політичний мислитель XIX ст. Дж. С. Мілль у праці «Про свободу» розвиває ліберальне розуміння прав людини як інструменту захисту індивідуальної автономії від тиску держави й більшості. Його принцип шкоди (harm principle) у правовій теорії слугує підґрунтям для встановлення матеріальних меж державного втручання у сферу особистої свободи [3]. Політичний філософ XX ст. Дж. Ролз у «Теорії справедливості» інституціоналізує права людини в межах конституційної демократії, розглядаючи їх як елемент базової структури суспільства. Права і свободи першого принципу справедливості виконують функцію юридичного захисту рівного морального статусу громадян та слугують критерієм легітимності державного правопорядку [4]. А. Сен — економіст і філософ, лауреат Нобелівської премії з економіки (1998), один із провідних сучасних теоретиків справедливості та прав людини у працях «Розвиток як свобода» та «Ідея справедливості» пропонує динамічне розуміння прав людини як умов розширення реальних свобод особи. На думку дослідника, у теоретико-правовому вимірі права людини постають як формальні гарантії та як інструмент оцінки ефективності державної політики і соціальних інституцій [5]. Дослідниця сфери філософії права М. Нуссбаум, трактує права людини як мінімальні універсальні

стандарти гідного людського життя, які держава зобов'язана гарантувати незалежно від культурних відмінностей, поєднуючи ліберальний універсалізм із соціально орієнтованим розумінням правової держави [6]. Соціальний філософ Е. Фромм у науковій праці «Здорове суспільство» критикує формально-юридичне розуміння свободи, підкреслюючи, що права людини втрачають зміст без соціальних умов для самореалізації особистості, що актуалізує соціальну відповідальність держави у правовій теорії держави [7]. Філософ Г. Йонас, засновник етики відповідальності, у праці «Імператив відповідальності» обґрунтував необхідність поширення морально-правової відповідальності на майбутні покоління, що у сучасній теорії держави і права дозволяє інтерпретувати права людини як довгострокові обмеження державної політики в умовах технологічних і екологічних ризиків [8].

Узагальнення наведених концепцій свідчить про те, що попри наявні відмінності історичних контекстів і теоретичних підходів існує спільна нормативна логіка, яка полягає у визнанні особистості первинною щодо держави та розуміння прав людини як інструменту обмеження публічної влади заради свободи, гідності й автономії індивіда. Від природно-правових ідей Дж. Локка, через морально-універсалістське обґрунтування І. Канта і ліберальну концепцію негативної свободи Дж. С. Мілля, до інституціоналізованих моделей справедливості Дж. Ролза та динамічних і соціально орієнтованих підходів А. Сена, М. Нуссбаум, Е. Фромма і Г. Йонаса простежується послідовне затвердження прав людини як центральної цінності правової державності. Саме ця інтелектуальна спадковість дозволяє дійти висновку, що базову ідеологічну матрицю сучасної концепції прав людини становить ліберальна традиція, оскільки вона виходить із пріоритету автономії та гідності особи, а також із необхідності системного обмеження публічної влади через індивідуальні права і свободи.

Головні нормативні засади ліберальної доктрини — пріоритет автономії особи, гідності та обмеження публічної влади перетворилися на джерело претензії на універсальний характер прав людини. Саме ця претензія на універсальність зумовлює подальшу теоретичну дискусію щодо меж універсалізму прав людини, співвідношення загальних стандартів і культурних контекстів, а також ролі прав людини як ідеологічного чинника сучасного правопорядку та зовнішньої політики держав.

Універсалістський зміст прав людини нормативно концентрується у формулі їх рівності та невід'ємності, закріпленій у Загальній декларації прав людини, у формі твердження про те, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, а також мають права без будь-якої дискримінації [9]. Універсалізм є моральною тезою та правовою претензією на однакові стандарти «на-

лежного» відношення до прав людини зі сторони держави, незалежно від її культурного чи політичного контексту. Водночас у сучасній доктрині прав людини універсалізм дедалі частіше тлумачиться як «відносний», оскільки універсальність стосується насамперед суб'єкта прав і їх нормативного ядра, тоді як конкретні форми інституційного втілення (юридичний захист та практична реалізація) можуть варіюватися залежно від історичних, культурних і правових контекстів — без заперечення універсального характеру прав людини як таких.

У науковій праці «Відносна універсальність прав людини» американського вченого сфери міжнародного права Дж. Доннеллі ідеологічні підходи до прав людини розкриваються через концепцію «відносної універсальності» яка тяжіє до компромісу між радикальним універсалізмом та культурним релятивізмом [10]. Автор аналізує права людини не як вічні істини, а як конкретну соціокультурну практику, що виникла у відповідь на виклики сучасності. Дж. Доннеллі рішуче відкидає ідею про те, що права людини в їхньому сучасному розумінні існували в усіх культурах та релігіях протягом історії [10, с. 4]. Науковець стверджує, що ідеологічна спроба знайти «коріння» прав людини в текстах Корану чи конфуціанстві є хибною тому, що загальнолюдські цінності (справедливість, гуманність) не є конкретно правовою практикою індивідуальних прав [10, с. 4–5]. Дослідник стверджує, що до XX ст. жодне суспільство не мало бачення рівних та невідчужуваних прав особистості, які можна було б протиставити державі [10, с. 5–7]. Автор пропонує функціональний підхід, згідно якому універсальність прав людини зумовлена не культурою Заходу, а соціально-структурними трансформаціями сучасності, які відбувалися шляхом поширення ринкової економіки та бюрократичної держави [10, с. 8–9]. Оскільки ці «стандартні загрози» людській гідності (державний апарат і ринок) стали глобальними, то і права людини, як єдиний ефективний механізм захисту від них, набули функціональної універсальності [10, с. 9]. Дж. Доннеллі пише про формування міжнародної правової універсальності, яка базується на добровільній згоді держав дотримуватися стандартів Загальної декларації прав людини [10, с. 10]. Такий підхід визнає, що хоча реалізація прав залишається справою суверенних держав, самі ці права стали загальновизнаним критерієм політичної легітимності в міжнародній спільноті [10, с. 4; 11].

Філософ М. Волцер, який є представником комунітаристської критики лібералізму у своїх дослідженнях зосереджується на суперечності між теоретичним образом «автономного індивіда» та реальним досвідом людини як суспільної істоти. Його підхід базується на визнанні того, що лібералізм є одночасно і політичною доктриною і специфічною соціальною практикою, яка потребує постійної корекції [11, с. 6–10]. М. Волцер стверджує, що ліберальний пра-

вопорядок стимулює процеси фрагментації через так звані «чотири мобільності»: географічну, соціальну, маритальну (сімейну) та політичну [11, с. 6]. Постійна зміна місця проживання, статусу та партнерів послаблює зв'язки індивіда з громадою та місцем, перетворюючи громаду на тимчасове місце перебування, а не на простір спільної долі. Наслідком цього стає формування «постсоціального я» — особистості, яка позбавлена тривалої ідентичності та змушена заново винаходити себе для кожної нової публічної чи приватної ситуації [11, с. 7]. На думку науковця, права людини слугують мінімалістичним стандартом, що забезпечує можливість вираження солідарності з людьми «за кордоном». Однак цей мінімалізм не є незалежним фундаментом, а виникає лише як результат зустрічі та перетину багатьох культур [12, с. 62]. Таким чином, комунітаристська критика М. Волцера виходить із того, що права людини не можуть існувати як самодостатній моральний фундамент, відірваний від соціальних контекстів. На думку М. Волцера універсальні права людини мають мінімалістський характер і набувають сенсу лише як результат перетину багатьох локальних моральних традицій. Права людей слугують мовою солідарності «назовні», але не здатні замінити внутрішні, історично вкорінені системи значень, які формують ідентичність особи та легітимність правопорядку «всередині» суспільства. У цьому сенсі М. Волцер скептично ставиться до претензій прав людини на повну нормативну автономність і наголошує на необхідності їх контекстуальної інтерпретації. Науковий підхід М. Волцера дозволяє критично переосмислити ті обмеження універсалізму, які залишаються поза увагою функціонально-правових моделей, зосередившись на ролі спільнот, колективних ідентичностей та сталих моральних традицій у наданні правам людини реального соціального змісту. Саме тому аналіз ідей М. Волцера є важливим для поглиблення ідеологічного виміру дискусії про права людини та уточнення меж універсалістських підходів у сучасній правовій доктрині.

Професор антропології права С. Е. Меррі розглядає ідеологічні підходи до прав людини крізь призму аналізу їх походження, транснаціонального поширення та адаптації в різних культурних контекстах [13, с. 38]. Дослідниця стверджує, що хоча права людини претендують на універсальність, вони мають виразне західне історичне коріння та відображають сучасне бачення індивіда і суспільства [13, с. 38]. У межах правової доктрини цей ідеологічний підхід базується на принципах індивідуалізму, автономії, свободи вибору та формальної рівності, які є засадничими для міжнародних правових документів [13, с. 49]. С. Е. Меррі вказує на те, що доктрина прав людини часто концептуалізує соціальні проблеми, такі як насильство над жінками, переважно як індивідуальні тілесні ушкодження, що дозволяє уникати аналізу глибоких структурних, економічних

та політичних причин [13, с. 39, 48]. Такий підхід створює ідеологічну напругу між «космополітичним усвідомленням» прав людини та місцевими соціокультурними розуміннями гендеру і сім'ї [13, с. 38–42]. С. Е. Меррі наголошує на тому, що важливим аспектом є роль прав людини як «метакоду», що використовується транснаціональними елітами та активістами для легітимації своїх вимог перед державами [13, с. 43]. Дослідниця пише, що такий ідеологічний підхід часто нав'язується через фінансові механізми задля того, щоб місцеві неурядові організації змушені були приймати мову прав людини, щоб відповідати очікуванням міжнародних донорів [13, с. 49]. С. Е. Меррі вважає, що процеси «вернакуляризації» (адаптації прав людини до місцевих соціокультурних умов) виявляють певні ідеологічні межі задля того, щоб залишатися складовою системи прав людини. Саме тому, відповідні ідеї мають зберігати акцент на верховенстві права, ринковій економіці та капіталістичних засадах, які історично пов'язані із західним модернізмом. Таким чином, права людини діють одночасно як інструмент емансипації для вразливих груп та як механізм ідеологічної гомогенізації [13, с. 49]. Отже, «ідеологічна межа» вернакуляризації полягає в тому, що адаптовані (локалізовані) інтерпретації прав людини залишалися сумісними з ліберально-правовою та економічною моделлю Заходу. Якщо ж локальні смислові трансформації починають заперечувати або радикально трансформувати ці засади (наприклад, відмовлятися від верховенства права чи ринкової економіки), такі права перестають визнаватися частиною універсальної системи прав людини.

Узагальнюючи наведені підходи, варто підкреслити, що сучасна дискусія про права людини вийшла за межі суто морального обґрунтування і набула виразного політико-правового виміру. Спільним для цих позицій є те, що права людини постають не абстрактною ідеєю, а нормою, яка діє через інститути держави та міжнародного правопорядку і тому неминуче залучається у практику державної влади. У площині теорії держави і права це означає, що права людини слід розглядати і як інститут внутрішнього правопорядку і як чинник, який структурує зовнішньополітичну діяльність, створює стандарти міжнародно прийнятної поведінки, формує підстави зовнішнього визнання та визначає межі допустимого впливу держави на людину в міжнародному вимірі.

Так, Дж. Доннеллі послідовно доводить, що саме права людини становлять центральний критерій оцінки як внутрішньої організації держави, так і її зовнішньополітичної поведінки [10]. На думку науковця, у сучасному світі держава може вважатися легітимною лише тією мірою, якою вона забезпечує та захищає права людини.

Особливу увагу Дж. Доннеллі приділяє аналізу співвідношення держави, права і особистості, яке

науковець розкриває через діалектичну модель [10, с. 8–9]. З одного боку, держава постає як головна потенційна загроза для прав людини, оскільки саме вона володіє монополією на легітимне примусове насильство [10, с. 4, 8–9]. З іншого боку, держава є єдиним ефективним інститутом, здатним забезпечити реальну реалізацію прав через правові норми, судові механізми та адміністративні інституції [10, с. 20, 28]. У цьому сенсі, шляхом обмеження державної влади та формування особистості як повноправного суб'єкта права, *права людини* виконують конститутивну функцію [10, с. 4, 9–11]. Через інститут *прав людини* особа формується як політико-правовий суб'єкт (громадянин), який набуває право вимагати від держави виконання взятих на себе зобов'язань [10, с. 8–9]. Водночас ці ж самі права визначають характер держави, встановлюючи межі допустимого втручання у сферу особистої свободи та наділяючи громадян інструментами контролю над владою. Таким чином, Дж. Доннеллі розглядається особистість як об'єкт піклування або бенефіціара державної політики. З точки зору науковця, особистість є у сучасному світі активним носієм прав (right-holder) і для якого держава існує як інструмент реалізації свободи та гідності. Важливим елементом теоретичної концепції Дж. Доннеллі є аналіз процесу інституціоналізації прав людини, під яким автор розуміє трансформацію прав людини з абстрактних моральних вимог у конкретні юридично обов'язкові норми позитивного права [10, с. 11–12]. Дж. Доннеллі наголошує, що саме закріплення прав людини у конституційному праві стало визначальним чинником переходу від класичної правової держави XIX століття, у якій обмеження влади мали переважно процедурний характер, до сучасної конституційної держави, заснованої на змістовних обмеженнях державної влади [10, с. 10–11]. У цій моделі права людини визначають рамки будь-якого легітимного законодавчого рішення, встановлюючи межі допустимого втручання держави у сферу свободи особистості. У результаті інституціоналізації прав людини у конституційному праві, на думку Дж. Доннеллі, виконує одночасно обмежувальну і конститутивну функцію, оскільки фактично формує державу особливого типу (правову та конституційну), у якій пріоритет особистості визнається основоположним принципом організації публічної влади.

У нормативній теорії прав людини, яку пропонує філософ права Дж. Гріффін, *права людини* також вважаються базовим інститутом теорії держави і права, що ґрунтується на ідеї захисту статусу особистості як носія нормативної суб'єктності (*normative agency*) [14, с. 260, 305, 310]. Права людини, на погляд науковця, є «критичними моральними правами», які визначають умови можливості повноцінного людського життя у політично організованому суспільстві та слугують необхідною умовою легітимності державної влади [14, с. 334, 449]. Співвідно-

шення між державою, правом і особистістю в межах цієї нормативної теорії вибудовується на принципі пріоритету індивіда. Права належать особі в силу її людської природи, тоді як держава виступає головним адресатом відповідних вимог і покликана надати цим моральним правам юридично визначеної форми. Конституціоналізація прав людини у нормативній теорії Дж. Гріффіна, є процесом трансформації моральних вимог у керовані правові претензії з урахуванням нормативної суб'єктності [14].

Філософ права Дж. В. Нікель розглядає права людини як універсальні моральні норми високого пріоритету, спрямовані на запобігання типових загроз мінімально гідному людському життю [15, с. 36, 70], які є спадком традицій *природних прав*, що виникли в епоху Просвітництва [15, с. 33–36]. Однак, автор розмежовує класичні природні правами, які часто сприймалися як доінституційні та теологічно обґрунтовані і сучасні права людини, які є «сучасним винаходом» що виник як відповідь на специфічні загрози, породжені сучасними державами [15, с. 33–34, 86]. Науковець зазначає, що сучасний етап розвитку прав людини характеризується переходом від декларативних принципів до їх договірної інституціоналізації у формі системи універсальних міжнародних договорів, зокрема Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ICCPR) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (ICESCR) — Пактів 1966 року, які формують цілісний міжнародний правовий режим прав людини [15, с. 10]. Водночас Дж. В. Нікель наголошує на принципі взаємозалежності та неподільності громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, що становить визначальну рису сучасної правової доктрини прав людини [15, с. 18]. Автор зазначає, що сучасні права людини функціонують як критерій легітимності влади шляхом того, що держави погоджуються на міжнародний моніторинг своїх внутрішніх практик, що було б немислимим у доуніверсальний період [15]. На відміну від суто декларативних підходів, Дж. В. Нікель обґрунтовує права людини як систему суб'єктивних прав — вимог (claim rights), що наділяють особистість нормативними перевагами у формі вимог, повноважень та імунітетів і водночас, покладають на державу та інші суб'єкти чітко визначені юридично релевантні обов'язки [15]. У цьому сенсі, права людини виступають базовим інститутом теорії держави і права, оскільки вони встановлюють мінімальні стандарти свободи і гідності, нижче яких жоден державний або суспільний устрій не може вважатися нормативно прийнятним чи легітимним [15, с. 36, 62, 138]. Таким чином, у сучасній теорії держави і права, *права людини* постають як фундаментальний інститут, що поєднує моральні засади, правові механізми та критерії політичної легітимності.

Запропоновані авторами концепції не виникають у теоретичному вакуумі, а спираються на тривалий

історико-правовий процес формування уявлень про свободу, гідність і межі державної влади. Для повного розуміння доктринальної природи прав людини як базового інституту теорії держави і права, необхідно звернутися до наукових праць, які висвітлюють еволюцію природно-правових учень Нового часу, через позитивізацію прав у національних конституціях XVIII–XIX століть, до їх універсалізації після ухвалення *Загальної декларації прав людини 1948 року* і формування сучасного міжнародного правового режиму *прав людини*.

Історик права С. Мойн запропонував радикально новий погляд на історію прав людини. На відміну від традиційних поглядів, науковець стверджує, що права людини не є прямим продовженням природно-правових учень Нового часу, а є такими, що виникли як «остання утопія» лише у 1970-х роках, коли інші масштабні політичні проекти (соціалізм, націоналізм) зазнали краху [16, с. 1–4]. С. Мойн трактує права людини не в сенсі вічної істини, а як транснаціональний моральний ідеал, який набув політичної ваги лише тоді, коли був відокремлений від завдань державного будівництва та перенесений у площину міжнародного права [16, с. 7]. Аналізуючи етап позитивізації *прав людини* у XVIII–XIX століттях, дослідник наголошує, що тодішні декларації служили насамперед інструментом легітимації національних держав, тому, що трактувалися як «права людини і громадянина» і фактично наділяли індивіда правами тому, що особа належала до певної нації, підтверджуючи її суверенітет [16, с. 25–26]. Сучасні погляди на *права людини* стали ширшими за права в розуміння права громадянина. Права перетворилися на інструмент критики держави ззовні, встановлюючи міжнародні моральні і правові обмеження для держави, тим самим підриваючи ідею абсолютного суверенітету держави у вирішенні питань щодо прав людини [16, с. 7–8, 26]. Особливу увагу С. Мойн приділяє еволюції феномену *прав людини*, що відбувалися в період після Другої світової війни. С. Мойн називає *Загальну декларацію прав людини 1948 року* скоріше «похоронним вінком» на могилі надій воєнного часу, аніж початком нової ери [16, с. 2]. У 1940-х роках права людини залишалися периферійними та не мали реальних механізмів примусу, а тому поступалися інтересам великих держав у боротьбі за національне самовизначення, яка за своєю суттю була колективістською, а не індивідуалістичною [16, с. 84–86]. Справжня універсалізація прав людини та формування сучасного міжнародного правового режиму, на думку С. Мойна, сталися лише у 1970х роках. Саме в цей період права людини перетворилися на глобальне гасло цивілізованого суспільства, проникли в дипломатичний порядок денний (зокрема через Гельсінські угоди 1975 року) та стали основою зовнішньої політики провідних держав [16, с. 149]. І з цього часу особистість почала розгляда-

тися як суб'єкт, чия гідність захищена міжнародними нормами, навіть проти власної держави, що завершило трансформацію прав людини у провідну ідеологію сучасності [16, с. 1, 8].

Д. Р. Кірога-Вільямарін — науковець сфери міжнародного права висвітлює еволюцію прав людини через призму того, як міжнародні суди з прав людини використовують «історіографічні рамки» для обґрунтування своїх рішень. Дослідник аналізує цей процес як інструмент судового мислення [17, с. 3] і визнає, що ідеї прав людини «народилися в колісці європейського Просвітництва», проте зазначає, що сучасна правова думка намагається подолати старі «феодальні авторитаризми» через секулярний універсалізм [17, с. 3, 16]. Д. Р. Кірога-Вільямарін підкреслює, що ранні природно-правові концепції стали фундаментом для мови спротиву та закріплення людської сили, яка досі домінує у дискусії щодо прав людини [17, с. 23]. Позитивізація прав людини у національних конституціях провідних країн світу, на думку науковця, відбувається на етапі революцій XVIII–XIX століть, коли права людини були глибоко «втлені в політику держави» [17, с. 26]. Це був період «прав людини і громадянина», де права служили для виправдання побудови нації та державного суверенітету, а не для його обмеження ззовні [17, с. 12, 27]. Д. Р. Кірога-Вільямарін акцентує увагу на тому, що в цей час права були інструментом внутрішньої легітимації, і знадобилося понад 150 років, щоб вони трансформувалися в механізми міжнародного судового нагляду [17, с. 12, 27]. Процес універсалізації прав людини дослідник не пов'язує із прийняттям *Загальної декларації прав людини 1948 року* тому, що на цьому етапі ООН ще не була готова повністю подолати обмеження, зумовлені суверенітетом і спадщиною імперіалізму, унаслідок чого, права людини в 1940-х роках мали переважно декларативний характер і функціонували як «переліки прав» без ефективних транснаціональних механізмів реалізації та примусу [17, с. 31, 34]. Справжній «міжнародний прорив» прав людини Д. Р. Кірога-Вільямарін пов'язує з 1970-ми роками, коли права людини пройшли крізь процеси радикальної трансформації сенсу, а не крізь м'яку еволюцію і перетворилися на транснаціональний ідеал, здатний створювати виклик державі [17, с. 12, 24]. На думку Д. Р. Кірога-Вільямаріна, на сучасному етапі, ключову роль у еволюції прав людини відіграє судова інтерпретація, зокрема доктрина «живого інструменту» (living instrument), яка дозволяє правам еволюціонувати разом із часом [17, с. 33]. Дослідник розкриває процес того, як через судові рішення, минулі стандарти (наприклад, щодо тортур) переглядаються у контексті нових вимог до захисту гідності, створюючи таким чином «спільну юридичну історію» (histoire juridique commune) для цілих регіонів [17, с. 19–20].

Аналіз сучасних теорій прав людини в межах теорії держави і права засвідчує, що права людини

посідають ключове місце не лише у внутрішній організації державної влади, а й у сфері зовнішньої політики. У межах нормативного підходу права людини розглядаються як універсальний критерій легітимності держави, що впливає на її міжнародну політику та обмежує класичне розуміння державного суверенітету. З позицій теорії держави і права це означає, що зовнішньополітична діяльність держави дедалі більше підпорядковується нормативним стандартам прав людини, які виконують функцію загальнообов'язкового орієнтиру оцінки державної поведінки на міжнародній арені.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що права людини сформувалися як фундаментальний інститут теорії держави і права, який поєднує моральні засади, правові механізми та критерії легітимності публічної влади. У результаті історико-правового та ідеологічного ана-

лізу встановлено, що еволюція прав людини від природно-правових доктрин до сучасного міжнародного правового режиму зумовила їх трансформацію з внутрішньодержавного інституту у важливий структурний елемент зовнішньополітичної діяльності держави. У сфері зовнішньої політики права людини виконують нормативну функцію як орієнтир міжнародно прийнятої поведінки держав, обмежувальну функцію як матеріальну межу зовнішньополітичної дискреції та легітимаційну функцію як чинник зовнішньої легітимності державної влади.

У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на проведенні поглибленого теоретико-правового аналізу прав людини як юридичного інструменту реалізації та обмеження зовнішньополітичної функції держави, а також на вивченні співвідношення національного суверенітету та міжнародних стандартів прав людини в межах теорії держави і права.

Література

1. Локк Дж. Два трактати про правління. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7370> (дата звернення: 02.01.2026).
2. Kant I. Groundwork for the Metaphysics of Morals. 1785. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
3. Mill J. S. On Liberty. 1859. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/34901> (дата звернення: 02.01.2026).
4. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/> (дата звернення: 02.01.2026).
5. Sen A. The Idea of Justice. London: Allen Lane, 2009. URL: https://www.jsscacs.edu.in/sites/default/files/Files/The_idea_of_justice_Amartya_Sen.pdf (дата звернення: 02.01.2026).
6. Nussbaum M. C. Perfectionist Liberalism and Political Liberalism. *Philosophy & Public Affairs*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/260414587_Perfectionist_Liberalism_and_Political_Liberalism (дата звернення: 02.01.2026).
7. Fromm E. The Sane Society. New York: Rinehart & Company, 1955. URL: <https://archive.org/details/sanesociety-0000from/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 02.01.2026).
8. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago: University of Chicago Press, 1984. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-technology/#JonImpRes> (дата звернення: 02.01.2026).
9. Universal Declaration of Human Rights: adopted by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-rights> (дата звернення: 02.01.2026).
10. Donnelly J. The Relative Universality of Human Rights (Revised). *Human Rights & Human Welfare*. 2006. Vol. 6, № 1. Article 48. DOI: 10.56902/HRHW.2006.6.1.52.
11. Walzer M. The Communitarian Critique of Liberalism. *Political Theory*. 1990. Vol. 18, № 1. P. 6–23.
12. Walzer M. Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994. 108 p.
13. Merry S. E. Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle. *American Anthropologist*. 2006. Vol. 108, № 1. P. 38–51.
14. Griffin J. On Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2008. 352 p.
15. Nickel J. W. Making Sense of Human Rights. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2007. 280 p.
16. Moyn S. The Last Utopia: Human Rights in History. — Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2010. 337 p.
17. Quiroga-Villamarín D. R. An Histoire Juridique Commune? Historiographical Frames in European and Inter-American Human Rights Narratives. *The International Journal of Human Rights*. 2025. Vol. 29, № 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2475018>

References

1. Locke, J. *Two Treatises of Government*. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7370>

2. Kant, I. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. 1785. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf>
3. Mill, J.S. *On Liberty*. 1859. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/34901>
4. Rawls, J. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/>
5. Sen, A. *The Idea of Justice*. London: Allen Lane, 2009. URL: https://www.jsscacs.edu.in/sites/default/files/Files/The_idea_of_justice_Amartya_Sen.pdf
6. Nussbaum, M.C. (2011). Perfectionist liberalism and political liberalism. *Philosophy & Public Affairs*. URL: https://www.researchgate.net/publication/260414587_Perfectionist_Liberalism_and_Political_Liberalism
7. Fromm, E. *The Sane Society*. New York: Rinehart & Company, 1955. URL: <https://archive.org/details/sanesociety-0000from/page/n5/mode/2up>
8. Jonas, H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press, 1984. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-technology/#JonImpRes>
9. Universal Declaration of Human Rights: adopted by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-rights>
10. Donnelly, J. (2006). The relative universality of human rights (revised). *Human Rights & Human Welfare*. Vol. 6, № 1, Article 48. DOI: 10.56902/HRHW.2006.6.1.52
11. Walzer, M. (1990). The communitarian critique of liberalism. *Political Theory*. Vol. 18, № 1, Pp. 6–23.
12. Walzer, M. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994. 108 p.
13. Merry, S.E. (2006). Transnational human rights and local activism: Mapping the middle. *American Anthropologist*. Vol. 108, № 1, Pp. 38–51.
14. Griffin, J. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 352 p.
15. Nickel, J.W. *Making Sense of Human Rights*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2007. 280 p.
16. Moyn, S. *The Last Utopia: Human Rights in History*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2010. 337 p.
17. Quiroga-Villamarín, D.R. (2025). An histoire juridique commune? Historiographical frames in European and Inter-American human rights narratives. *The International Journal of Human Rights*. Vol. 29, № 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2475018>

Кальковець Валентин Леонідович*аспірант кафедри цивільного та господарського права**Національного університету біоресурсів і природокористування України***Kalkovets Valentyn***Postgraduate Student of the Department of Civil and Commercial Law**National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0009-0006-6572-0668

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11817

ПРОБЛЕМАТИКА УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПОСТАВКИ У СПРОЩЕНІЙ ФОРМІ

ISSUES RELATED TO THE CONCLUSION OF SUPPLY CONTRACTS IN A SIMPLIFIED FORM

Анотація. Вступ. Укладення договорів поставки у спрощеній формі через листування, електронне листування, рахунки-фактури та інші первинні документи є поширеною практикою в комерційній діяльності. Однак відсутність єдиного документа з підписами обох сторін часто призводить до виникнення спорів щодо того, чи був договір взагалі укладений, які умови вважаються узгодженими та за яких обставин можна вважати договір завершеним. Сучасне цивільне законодавство України, зокрема Цивільний кодекс, передбачає можливість укладення договорів у спрощеній формі, однак судовою практикою демонструє суперечливість у підходах до визнання таких договорів та встановлення їхніх умов.

Мета. Дослідити теоретичні та практичні проблеми укладення договорів поставки у спрощеній формі в умовах чинного цивільного законодавства України, визначити критерії визнання договору укладеним при відсутності єдиного підписаного документа, аналізувати особливості електронного документообігу та проблематику доказування факту укладення договору.

Матеріали і методи. Дослідження проведено з використанням методів правового аналізу, порівняльного аналізу судової практики, системного аналізу нормативних актів. Розглянуто положення статей 205, 638, 641–647 Цивільного кодексу України, Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», постанови Верховного Суду та касаційних судів 2021–2025 років.

Результати. Визначено, що укладення договору поставки у спрощеній формі потребує досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов (предмет, ціна, строк), однак сучасна судовою практика розвивається у трьох різних напрямках щодо визнання таких домовленостей. Виявлено проблеми з доказуванням факту отримання документів при електронному листуванні, необхідністю доведення уповноваженості осіб, які здійснюють переписку, та складнощами із визначенням моменту укладення договору при багатоетапних переговорах. Запропоновано дієві варіанти вирішення проблем, які описані у дослідженні.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень включають порівняльно-правовий аналіз регулювання цього питання в інших європейських країнах (Німеччина, Франція, Польща) та у міжнародному комерційному праві (Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року). Також окремої уваги заслуговує дослідження ролі конклюдентних дій у сучасній судовій практиці та встановлення меж, у межах яких такі дії можна розглядати як договір, зокрема у контексті цифровізації економіки. Перспективним вважаємо аналіз можливості розробки типових форм угод про електронний документообіг, які б гарантували вищу доказову цінність документів та могли б бути рекомендовані бізнес-спільнотою як стандарт галузі.

Ключові слова: укладення договору, спрощена форма, істотні умови, листування, електронні документи, оферта, акцепт, судовою практика.

Summary. Introduction. Concluding supply contracts in a simplified form through correspondence, e-mail, invoices, and other primary documents is a common practice in commercial activities. However, the absence of a single document signed by both



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

parties often leads to disputes as to whether the contract was concluded at all, what terms are considered agreed upon, and under what circumstances the contract can be considered completed. Modern civil legislation of Ukraine, in particular the Civil Code, provides for the possibility of concluding contracts in a simplified form, but judicial practice demonstrates contradictory approaches to the recognition of such contracts and the establishment of their terms.

Purpose. To study the theoretical and practical problems of concluding supply contracts in a simplified form under the current civil legislation of Ukraine, to determine the criteria for recognizing a contract as concluded in the absence of a single signed document, to analyze the features of electronic document management and the problems of proving the fact of concluding a contract.

Materials and methods. The study was conducted using methods of legal analysis, comparative analysis of judicial practice, and systematic analysis of normative acts. The provisions of Articles 205, 638, 641–647 of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management,” and resolutions of the Supreme Court and cassation courts from 2021 to 2025 were considered.

Results. It has been determined that the conclusion of a simplified supply agreement requires the parties to reach an agreement on all essential terms (subject matter, price, term), but current judicial practice is developing in three different directions with regard to the recognition of such agreements. Problems have been identified with proving the receipt of documents in electronic correspondence, the need to prove the authority of the persons conducting the correspondence, and difficulties in determining the moment of conclusion of the contract in multi-stage negotiations. Effective solutions to the problems described in the study are proposed.

Discussion. Prospects for further research include a comparative legal analysis of the regulation of this issue in other European countries (Germany, France, Poland) and in international commercial law (the 1980 UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods). Also, the role of implied actions in modern judicial practice and the establishment of limits within which such actions can be considered a contract, particularly in the context of the digitalization of the economy, deserve separate attention. We consider it promising to analyze the possibility of developing standard forms of agreements on electronic document management that would guarantee higher evidentiary value of documents and could be recommended by the business community as an industry standard.

Key words: contract formation, simplified form, essential terms, correspondence, electronic documents, offer, acceptance, judicial practice.

Постановка проблеми. Практика комерційної діяльності в Україні демонструє, що укладення договорів поставки у спрощеній формі є звичайним явищем. Сторони часто відмовляються від складання єдиного письмового договору з підписами та печатками, замість цього узгоджуючи умови поставки через листування, електронні листи, виставлення рахунків-фактур, накладних та платіжних доручень. Така практика набула особливої поширеності під час переходу до електронного документообігу та в період воєнного стану в Україні, коли сторони були змушені переходити на дистанційні форми комунікації.

Однак саме із такої практики виникають численні спори. Часто одна зі сторін (зазвичай постачальник, який не отримав оплату, або покупець, який не отримав товар) стверджує, що договір ніколи не був укладений, оскільки сторони не досягли згоди з усіх істотних умов, або що отримані документи не можуть вважатися договором. Друга сторона, навпаки, посилається на сукупність документів та фактичні дії, які свідчать про наявність договірних правовідносин.

Проблематика цього питання ускладнюється кількома факторами. По-перше, цивільне законодавство України передбачає можливість укладення договорів у спрощеній формі, однак не надає чітких критеріїв для визнання такої домовленості судом. По-друге, суди різних рівнів застосовують різні підходи до визнання договору укладеним при наявності лише рахунків-фактур, листів або електронних повідомлень. По-третє, виникають питання про доказування факту отримання документів при

електронному листуванні, встановлення особи, яка здійснювала переписку, та моменту, з якого договір слід вважати укладеним.

Крім того, розширення використання електронного документообігу створило нові виклики. Хоча законодавство визнає електронні документи рівнозначними паперовим, на практиці виникають проблеми з доказуванням автентичності, цілісності та факту отримання таких документів. Все це обумовлює необхідність комплексного дослідження цієї проблематики з метою виробити рекомендації для практиків та сприяти уніфікації судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання укладення договорів у спрощеній формі тривалий час знаходиться в центрі уваги цивілістів та господарників, однак кількість спеціалізованих досліджень цієї проблематики є обмеженою. Одним із фундаментальних досліджень було дослідження І. М. Товкуна та Д. О. Зала [1], які розглядали механізм виникнення договірних зобов'язань та особливості укладення договорів в електронній формі. Ця стаття безпосередньо присвячена питанню укладення договорів поставки через листування, рахунки-фактури та накладні, і містить аналіз судової практики Верховного Суду. Однак слід констатувати, що після цієї публікації системних наукових досліджень питання укладення договорів поставки у спрощеній формі майже не проводилося, що й обумовлює високу актуальність цієї статті.

Значний внесок у розуміння цього питання зробив Т. А. Родоман [2], який провів комплексне

дослідження оферти та акцепту на матеріалах судової практики. Його робота виявила, що оферта не є лише попередньою стадією укладення договору, а самостійною юридично значимою дією, яка має певні ознаки та правову природу.

Невирішеними раніше частинами проблеми залишаються:

- 1) критерії розмежування між спрощеною формою укладення договору та окремими документами, які не можуть розглядатися як договір;
- 2) момент, з якого договір вважається укладеним при багатостадійному листуванні;
- 3) правила доказування факту отримання електронних документів та уповноваженості осіб, які здійснюють листування;
- 4) застосування принципу конклюдентних дій при укладенні договору поставки;
- 5) вплив часткового виконання договору на визнання його укладеним при спірних формальних умовах.

Мета цієї статті полягає у комплексному дослідженні проблем укладення договорів поставки у спрощеній формі в умовах чинного цивільного законодавства України та сучасної судової практики. Конкретні завдання включають:

- 1) визначення нормативної бази укладення договорів поставки у спрощеній формі та з'ясування поняття «істотні умови договору» в контексті такого укладення.
- 2) аналіз судової практики Верховного Суду та касаційних судів щодо визнання договорів укладеними при наявності лише первинних документів (рахунків-фактур, накладних, платіжних доручень).
- 3) дослідження особливостей укладення договорів поставки через листування, у тому числі електронне листування, та визначення критеріїв визнання таких домовленостей договорами.
- 4) аналіз проблем, пов'язаних з доказуванням факту укладення договору при електронному документообігу, включаючи питання автентичності документів та уповноваженості осіб.
- 5) виявлення невирішених питань щодо моменту укладення договору, ролі конклюдентних дій та часткового виконання у визнанні договору укладеним.
- 6) розробка науково обґрунтованих рекомендацій для удосконалення практики укладення договорів поставки та сприяння уніфікації судової практики.

Матеріали і методи. Дослідження проведено з використанням методів правового аналізу, порівняльного аналізу судової практики, системного аналізу нормативних актів. Розглянуто положення статей 205, 638, 641–647 Цивільного кодексу України, Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», постанови Верховного Суду та касаційних судів 2021–2025 років.

Виклад основного матеріалу. Згідно з частиною першою статті 638 Цивільного кодексу України

[3] договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору визнаються:

- 1) умови про предмет договору;
- 2) умови, які визначені законом як істотні або необхідні для договорів даного виду;
- 3) усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Для договорів поставки Цивільний кодекс не встановлює спеціальних істотних умов, тому застосовуються загальні правила. Однак практично сторони повинні узгодити принаймні такі умови: найменування та кількість товару (предмет), ціну товару та умови оплати, строк поставки та місце передачі товару.

Частиною третьою статті 205 ЦК України встановлено, що правочин вважається вчиненим у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони [4]. Це означає, що письмова форма договору може складатися з кількох документів, які не обов'язково складають єдиний текст договору.

Статті 641–647 ЦК України встановлюють процедуру укладення договору шляхом оферти та акцепту. Оферта визначається як пропозиція укласти договір, яка при прийнятті другою стороною повинна мати наслідком укладення договору. Акцепт — це повна та безумовна згода на умови оферти. Важливо, що закон передбачає можливість укладення договору не лише через формальну процедуру оферти та акцепту, але й через конклюдентні дії — дії, за допомогою яких сторони демонструють намір укласти договір.

На практиці однією з найбільш поширених форм укладення договорів поставки у спрощеній формі є виставлення постачальником рахунка-фактури. Рахунок-фактура повинна містити: найменування постачальника та покупця, опис товару (найменування, кількість, одиниці виміру), ціну одиниці та загальну вартість, умови оплати та дату виставлення документа.

У постанові Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 916/3027/21 [4] розглядалася саме така ситуація. Суд встановив, що сторони, які обмінялися рахунками-фактурами та платіжними дорученнями на їх оплату, досягли згоди з усіх істотних умов договору поставки. При цьому суд акцентував на тому, що навіть відсутність єдиного документа з підписами обох сторін не спростовує висновок про укладення договору у спрощеній формі, якщо з документів та поведінки сторін випливає наявність договірних відносин.

Однак суди висувають до такої форми укладення договору серйозні вимоги. По-перше, рахунок-фактура або інший первинний документ повинен бути достатньо інформативним та містити всі істотні умови договору. Якщо в рахунку зазначено лише суму до сплати та туманне визначення товару (на-

приклад, «за товар» без уточнення який саме), суди можуть відмовити в визнанні його договором.

По-друге, документ повинен бути виставлений уповноваженою особою — керівником, головним бухгалтером чи іншою особою, яка має повноваження здійснювати такі дії від імені юридичної особи. При цьому у суді повинно бути доведено, що особа, яка видала документ, мала такі повноваження.

По-третє, рахунок-фактура повинна розглядатися разом з іншими документами та поведінкою сторін. Якщо покупець оплатив рахунок-фактуру, це свідчить про прийняття ним пропозиції. Якщо постачальник передав товар, це демонструє намір виконати договір. Система таких дій дозволяє суду встановити, що договір був укладений у спрощеній формі.

Класичною формою укладення договорів у спрощеній формі є листування між сторонами. Сторони можуть узгоджувати умови договору через послідовність листів, у яких кожна сторона повідомляє про свою позицію щодо тих чи інших умов, поки не буде досягнута остаточна домовленість.

При листуванні критично важливим є встановлення факту отримання листа адресатом та розуміння його змісту. Якщо з листування випливає, що сторони послідовно узгоджували всі істотні умови, досягли остаточної домовленості, та жодна зі сторін не висловила застережень, то такі листи можуть розглядатися як договір.

Особливу складність викликає електронне листування. Хоча законодавство визнає електронні документи письмовою формою, на практиці виникають питання щодо:

- 1) автентичності документа та можливості його підробки;
- 2) факту отримання документа адресатом;
- 3) того, чи справді документ був відправлений з дійсної адреси компанії чи з особистої адреси працівника;
- 4) уповноваженості особи, яка відправила електронний лист.

Постанова Верховного Господарського суду від 15 січня 2013 року у справі № 5008/419/2012 [5] встановила, що якщо сторони передбачили в договорі умову про те, що документи, відправлені факсом або електронною поштою, мають повну юридичну силу та можуть бути подані до суду як належні докази, то такі документи визнаються договором незалежно від формальних недоліків. Однак якщо такої умови в договорі немає, суди вимагають додаткових підтверджень. На користь визнання електронного листування договором свідчить:

- 1) наявність у сторін попередніх, часто повторюваних здійснень документообігу в електронній формі, що свідчить про їхній намір укласти договори таким способом;
- 2) листування здійснюється з офіційних адрес компаній (із доменом, що належить компанії), а не з особистих адрес;

- 3) листування містить назву посади та повне ім'я особи, яка підписує документ;
- 4) листування супроводжується практичними діями з виконання домовленостей (передача товару, оплата);
- 5) сторони дійшли очевидної згоди щодо всіх істотних умов та у листуванні не виявляються суперечності.

Критичним питанням при укладенні договорів у спрощеній формі є визначення моменту, з якого договір слід вважати укладеним при багатоетапному листуванні. Загальний принцип полягає в тому, що договір укладається з моменту отримання акцепту оферентом (стаття 640 ЦК України). Однак при листуванні буває складно встановити, коли саме досягнута остаточна домовленість.

Якщо листування містить низку взаємних пропозицій та зустрічних пропозицій, суди часто розглядають договір укладеним з моменту, коли сторони переходять від переговорів до практичних дій. Наприклад, якщо покупець відправляє постачальнику замовлення, і постачальник на це замовлення реагує передачею товару та виставленням рахунка, договір слід вважати укладеним з моменту передачі товару або з моменту виставлення рахунка (залежно від того, яка подія сталася раніше).

Судова практика виділяє кілька підходів до визначення моменту укладення договору. Перший підхід — договір вважається укладеним з моменту, коли остання сторона дала безумовну згоду на всі істотні умови. Цей підхід застосовується у випадках, коли листування чітко демонструє послідовність пропозицій та прийняття. Наприклад, у постанові від 22 серпня 2012 року у справі № 5015/5742/11 [6] Верховний Суд встановив, що договір було укладено з моменту отримання постачальником електронного листа від покупця з текстом «Приймаємо вашу пропозицію».

Другий підхід — договір вважається укладеним з моменту початку його фактичного виконання. Якщо листування містило деякі неузгоджені питання, але сторони почали виконувати договір (передали товар, здійснили оплату), суд може встановити, що договір було укладено з моменту таких дій. Цей підхід застосовується у постанові від 31 березня 2016 року у справі № 922/5636/15 [7], де суд зазначив, що «фактичне виконання сторонами узгоджених умов свідчить про їхній намір укласти договір».

Третій підхід — договір вважається укладеним ретроспективно з моменту першої пропозиції, якщо сторони згодом дійшли згоди з усіх умов. Цей підхід застосовується рідше і переважно у випадках, коли потрібно визначити строки давності або встановити момент виникнення зобов'язань для цілей розрахунку процентів.

Однак це наділяє суди великою дискреційністю при встановленні моменту укладення договору. У складних справах, коли листування тривало кілька місяців, може виникнути питання про те, коли

саме було достатньо досягнути згоди для укладення договору. Судова практика не виробила єдиного підходу до цього питання, що створює правову невизначеність для сторін.

Продовжуючи тему укладення договорів важливо проговорити питання конклюдентних дій. Конклюдентні дії — це дії сторін, з яких випливає намір укласти договір, без явного висловлення такого наміру у словесній або письмовій формі [8, с. 99]. При укладенні договорів поставки конклюдентними діями можуть бути: прийняття товару, оплата товару, систематичне здійснення поставок за однотипним сценарієм.

Постанови судів демонструють, що конклюдентні дії визнаються достатньою підставою для укладення договору. Якщо покупець повторно замовляє товар у одного й того ж постачальника, регулярно його оплачує та з постачальником не виникають жодні спори, то можна вважати, що сторони укладають договори поставки через серію конклюдентних дій. Однак важливо, щоб конклюдентні дії були однозначними та безспірно свідчили про намір укласти договір. Якщо, наприклад, покупець один раз оплатив суму, рівну сумі в рахунку-фактурі, але при цьому прямо не заявив про прийняття рахунка, суд не завжди може розглядати оплату як акцепт. Деякі судові колегії вимагають яснішого вираження волі сторін, особливо у разі невеликої суми або в разі, якщо видається, що платіж здійснено з іншої причини (наприклад, часткова оплата за інший товар).

Розширення використання електронного документообігу суттєво змінило практику укладення договорів поставки. Законодавство України визнає електронні документи письмовою формою правочину. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [9] від 22 травня 2003 року встановлює правові засади використання електронних документів.

Однак на практиці виникають численні проблеми. По-перше, електронні документи можуть бути підроблені, відсутня гарантія їхньої автентичності без застосування кваліфікованого електронного підпису. По-друге, виникають проблеми з доказуванням факту отримання документа адресатом — система електронної пошти не надає абсолютної гарантії доставки.

У зв'язку з цим судова практика розвивається у напрямку вимоги до сторін укладати окремі угоди про електронний документообіг, у яких сторони домовляються про способи передачі документів, моменти отримання, засоби підписання та вирішення спорів щодо автентичності. Такі угоди мають правостверджуючий характер — вони не змінюють правової природи документів, але надають їм більш високу доказову цінність.

Одна з найбільш гострих невирішених проблем пов'язана з тим, що суди різних рівнів застосовують різні стандарти доказування факту укладення

договору у спрощеній формі. Касаційні суди часто переглядають рішення апеляційних судів з посиланням на те, що рахунок-фактура чи листування не містить всіх істотних умов. Це створює непередбачуваність для практиків. На нашу думку, Верховному Суду необхідно прийняти узагальнюючу постанову, яка б встановила уніфіковані критерії визнання договору укладеним у спрощеній формі. Така постанова має визначити мінімальний перелік умов, які повинні бути узгоджені для різних видів договорів поставки (товари широкого вжитку, сировина, обладнання тощо), та встановити презумпцію укладення договору при наявності фактичного виконання з обох сторін.

По-друге, залишається невирішеним питання про те, чи може сторона на етапі листування висловити явне або виразне застереження щодо того, що договір не буде вважатися укладеним до підписання єдиного письмового документа. Деякі судові колегії вважають, що така позиція є обов'язковою для другої сторони, інші ж розглядають таку позицію як одну з пропозицій, яка може бути спростована конклюдентними діями. Ми вважаємо, що законодавцю доцільно внести зміни до статті 638 ЦК України, доповнивши її частиною про те, що явно висловлене застереження однієї зі сторін про необхідність укладення договору у формі єдиного документа є обов'язковим для другої сторони і виключає можливість визнання договору укладеним у спрощеній формі до виконання такої вимоги. Це забезпечить правову визначеність та захистить сторони від ненавмисного укладення договорів.

По-третє, виникають проблеми із встановленням уповноваженості осіб, які здійснюють листування від імені юридичних осіб. Якщо особа не має явних повноважень, однак регулярно здійснює такі дії від імені компанії, чи можна вважати, що вона отримала мовчазну згоду на такі дії? Судова практика розвивається різноспрямовано. Для вирішення цієї проблеми сторонам договорів слід завчасно обмінюватися списками уповноважених осіб, які мають право укладати договори та підписувати первинні документи. Такий обмін може здійснюватися в рамках попередньої угоди про співробітництво або у формі окремого листа. Суди мають визнавати, що якщо сторона отримала такий список і не заперечувала проти повноважень вказаних осіб, вона не може згодом посилатися на відсутність у них повноважень.

По-четверте, проблемною залишається оцінка доказів при електронному листуванні. Як установити, що файл, надісланий у листуванні, справді містить той текст, який твердить передавач? Як перевірити цілісність документа? Хоча законодавство передбачає кваліфікований електронний підпис, практика показує, що більшість договорів поставки укладаються без такого підпису. Законодавцю необхідно розробити спеціальний механізм спрощеної верифікації електронних документів для цілей ко-

мерційних договорів. Зокрема, доцільно передбачити можливість реєстрації електронних листів у спеціальному реєстрі з присвоєнням кожному листу унікального хешу, який би гарантував його цілісність. Альтернативою може бути розробка державної платформи електронного документообігу для комерційних договорів з автоматичною фіксацією всіх документів та підтвердженням факту їх отримання.

Для практиків доцільно розробити типові угоди про електронний документообіг, які б містили чіткі правила про:

- 1) адреси електронної пошти, з яких здійснюється офіційна кореспонденція;
- 2) момент вважання документа отриманим (наприклад, через 24 години після відправлення);
- 3) способи підтвердження автентичності документів (наприклад, через систему двофакторної автентифікації);
- 4) порядок вирішення спорів щодо змісту документів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки. Нормативна база з питань спрощеної форми укладення договорів достатня, але потребує уніфікації практики. Цивільний кодекс України передбачає можливість укладення договорів у спрощеній формі, однак законодавство не надає чітких критеріїв щодо того, які саме документи можуть розглядатися як договір та при яких умовах.

Рахунки-фактури та первинні документи є валідною формою укладення договору. За умови, що вони містять всі істотні умови договору, включаючи найменування та кількість товару, ціну та умови оплати, вони можуть розглядатися як договір поставки у спрощеній формі.

Листування, включаючи електронне, є дійсною формою укладення договору. Однак сторони повинні домовитися про моменти отримання, уповноваженість осіб та засоби підписання документів. Без таких домовленостей висуваються більш строгі вимоги до доказування факту укладення договору.

Конклюдентні дії мають велике значення. Фактичне виконання договору (передача товару, оплата) часто розглядається судами як достатня підстава для визнання договору укладеним, навіть при наявності певних формальних недоліків.

Момент укладення договору при багатоетапному листуванні залишається непевним. Судова практика виробила три різні підходи до встановлення моменту, з якого договір вважається укладеним при послідовних пропозиціях та зустрічних пропозиціях, що створює правову невизначеність.

Електронний документообіг потребує законодавчого врегулювання та розробки механізмів верифікації. Хоча законодавство визнає електронні документи, практичні проблеми з доказуванням автентичності та факту отримання залишаються невирішеними.

Перспективи подальших досліджень включають:

- 1) Розробку методологічного керівництва для судів щодо оцінки спрощеної форми укладення договору з метою уніфікації практики, включаючи типові ситуації та алгоритми їхнього вирішення.
- 2) Порівняльно-правовий аналіз регулювання цього питання в інших європейських країнах (Німеччина, Франція, Польща) та у міжнародному комерційному праві (Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року).
- 3) Дослідження ролі конклюдентних дій у сучасній судовій практиці та встановлення меж, у межах яких такі дії можна розглядати як договір, зокрема у контексті цифровізації економіки.
- 4) Розробку законодавчих пропозицій щодо вдосконалення правил про електронне укладення договорів поставки, включаючи створення державної платформи електронного документообігу та засобів захисту від підробок.
- 5) Аналіз можливості розробки типових форм угод про електронний документообіг, які б гарантували вищу доказову цінність документів та могли б бути рекомендовані бізнес-спільнотою як стандарт галузі.

Література

1. Товкун І. М., Зал Д. О. Укладення договору поставки у спрощеній формі: на матеріалах судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 40–44. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/7.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).
2. Родоман Т. А. Оферта і акцепт у сучасній судовій практиці: від теорії до практики. *Судова апеляція*. 2016. № 3. С. 92–100. URL: <https://kia.court.gov.ua/documents/719/74849/SA3.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
4. Верховний Суд України. Справа № 916/3027/21. Постанова від 21.06.2023. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/112088045> (дата звернення 06.10.2025).
5. Вищий Господарський Суд України. Справа № 5008/419/2012. Постанова від 15.01.2013. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/28631538> (дата звернення 06.10.2025).
6. Вищий Господарський Суд України. Справа № 5015/5742/11. Постанова від 22.08.2012. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=25714414> (дата звернення: 06.10.2025).

7. Вищий Господарський Суд України. Справа № 922/5636/15. Постанова від 31.03.2016. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_31_03_2016_roku_u_spravi_922_5636_15/ (дата звернення 06.10.2025).

8. Савченко В.О. Правова природа конклюдентних договорів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2022. № 34. С. 97–102. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/21214/20756> (дата звернення: 10.10.2025).

9. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. *Верховна Рада України: офіційний вісник України*. 2003. № 23.

References

1. Tovkun I. M., Zal D. O. Conclusion of a supply contract in a simplified form: based on court practice materials. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. No. 5. P. 40–44. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/7.pdf>

2. Rodoman T. A. Offer and acceptance in modern court practice: from theory to practice. *Court Appeal*. 2016. No. 3. P. 92–100. URL: <https://kia.court.gov.ua/documents/719/74849/SA3.pdf>

3. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV of January 16, 2003. *Verkhovna Rada of Ukraine: official Gazette of Ukraine*. 2003. No. 11. P. 461.

4. Supreme Court of Ukraine. Case No. 916/3027/21. Resolution of 21.06.2023. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/112088045>

5. Higher Commercial Court of Ukraine. Case No. 5008/419/2012. Decision of 15 January 2013. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/28631538>

6. Higher Commercial Court of Ukraine. Case No. 5015/5742/11. Decision of 22.08.2012. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=25714414>

7. Higher Commercial Court of Ukraine. Case No. 922/5636/15. Resolution dated 31.03.2016. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_31_03_2016_roku_u_spravi_922_5636_15/

8. Savchenko V. O. The legal nature of implied contracts. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "LAW."* 2022. No. 34. Pp. 97–102. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/download/21214/20756>

9. On electronic documents and electronic document management: Law of Ukraine No. 851-IV of May 22, 2003. *Verkhovna Rada of Ukraine: official Gazette of Ukraine*. 2003. No. 23.

УДК 347.77/.78:004.738.5

Савченко Павло Дмитрович

*аспірант науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

Savchenko Pavlo

*Graduate Student of the Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship named after academician F. G. Burchak of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*
ORCID: 0009-0002-7838-2902

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11848

ВЕБСАЙТ ЯК СКЛАДНИЙ ОБ'ЄКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ

WEBSITE AS A COMPLEX OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND PROTECTION OF RIGHTS

Анотація. Вступ. Стаття присвячена аналізу сучасного стану законодавства у сфері правового регулювання і захисту прав щодо функціонування вебсайту, а також формулюванню пропозицій з метою удосконалення нормативно-правового забезпечення інтелектуальних прав на цей об'єкт. Актуальність дослідження позначена тим, що вебсайт є не лише засобом комунікації, а й інструментом для ведення бізнесу, надання послуг, поширення інформації та здійснення підприємницької діяльності. Разом з тим, українська практика свідчить про існування низки проблем, що пов'язані з захистом прав інтелектуальної власності.

Мета. Метою цієї статті є наукове обґрунтування проблеми правового регулювання вебсайту як об'єкта інтелектуальної власності та розробка практично орієнтованих рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання вебсайту як складного об'єкту інтелектуальної власності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що проводять наукові дослідження у сфері правового регулювання та захисту прав на вебсайт. У процесі здійснення дослідження використано наступні наукові методи: діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, логіко-юридичний, метод аналізу і синтезу.

Результати. Зазначено, що правовий захист вебсайту здійснюється з позиції не як єдиного об'єкту захисту, а через багаторівневий захист його елементів, що тим самим створює певну складність у правовому регулюванні. З'ясовано, що вебсайт представляє собою складний інтелектуальний продукт, що включає у себе кілька правових секторів: авторське право, суміжні права, програмні права, права на доменні імена та інші елементи. Аналіз правових норм і наукових досліджень показав, що у даний час питання охорони залишається у межах загальних норм авторського права. Проведений аналіз судової практики свідчить про реагування з боку українського судочинства на випадки порушення авторських прав у цифровій сфері, коли суди частіше розглядають прямі позови до вебсайтів, платформ або конкретних осіб, користувачів – особливо у цивільних процесах. Автором наголошено, що права на вебсайт як цифровий об'єкт можуть вимагати проведення переосмислення його сприйняття не лише крізь призму твору, а й як «цифрове майно», при цьому розглядати його як сукупний об'єкт права інтелектуальної власності. У цьому контексті звернено увагу, що наявність права виключення дозволяє запроваджувати захист сайту як об'єкту інтелектуальної власності, завдяки наявності у власника юридичної і технічної влади на заборону доступу іншим чи використання вебсайту.

Перспективи. У висновках до даної статті обґрунтовано комплексність досліджуваного об'єкта, позначені прогалини законодавства у цій сфері, наголошено на необхідності проведення подальших досліджень у цій сфері, а також реформування українського законодавства щодо визначення вебсайту як складного об'єкта інтелектуальної власності, що



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

складається з дизайн-елементів, коду, контенту та домену, через внесення відповідних положень у Закон України «Про авторське право і суміжні права».

Ключові слова: вебсайт, інтелектуальна власність, авторське право, правовий захист, цифрове майно, право виключення.

Summary. Introduction. The article is devoted to the analysis of the current state of legislation in the field of legal regulation and protection of rights regarding the functioning of the website, as well as the formulation of proposals to improve the regulatory and legal support of intellectual rights to this object. The relevance of the study is marked by the fact that the website is not only a means of communication, but also a tool for doing business, providing services, disseminating information and carrying out economic activities. At the same time, Ukrainian practice indicates the existence of a number of problems associated with the protection of intellectual property rights. Purpose. The purpose of this article is to scientifically substantiate the problem of legal regulation of a website as an object of intellectual property and to develop practically oriented recommendations for improving mechanisms for protecting rights.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory support for the regulation of the website as a complex object of intellectual property; 2) works of domestic and foreign authors who conduct scientific research in the field of Legal Regulation and protection of rights to the website. In the course of the research, the following scientific methods were used: dialectical, formal-legal, system-structural, logical-legal, method of analysis and synthesis.

Results. It is noted that the legal protection of the website is carried out not from the position of a single object of protection, but through multi-level protection of its elements, which thereby creates a certain complexity in legal regulation. It is found that the website is a complex intellectual product, which includes several legal sectors: copyright, related rights, software rights, domain name rights and other elements. Analysis of legal norms and scientific research has shown that at present the issue of protection remains within the framework of general copyright norms. It has been established that in real conditions websites are created by special development teams, companies (employers), freelancers or individuals working under civil law contracts, which requires a clear fixation of contractual relations. The analysis of judicial practice indicates the response of the Ukrainian judiciary to cases of copyright infringement in the digital sphere, when courts more often consider direct claims against websites, platforms or specific individuals, users — especially in civil proceedings. The author emphasizes that the rights to a website as a digital object may require a rethinking of its perception not only through the prism of a work, but also as “digital property”, while considering it as a collective object of intellectual property law. In this context, it is noted that the existence of the right of exclusion allows the protection of the site as an intellectual property object, due to the owner having the legal and technical authority to prohibit others from accessing or using the website.

Discussion. The conclusions to this article substantiate the complexity of the object under study, identify gaps in the legislation in this area, emphasize the need for further research in this area, as well as reforming Ukrainian legislation to define a website as a complex intellectual property object consisting of design elements, code, content, and domain, by introducing relevant provisions into the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights”.

Key words: website, intellectual property, copyright, legal protection, digital property, right of exclusion.

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною інформаційної інфраструктури бізнесу, державних установ і громадських ініціатив, а також різних технічних і функціональних аспектів давно став вебсайт як технологічне явище. Вебсайти складають значну кількість творчих складових — дизайн, тексти, графіку, програмний код, мультимедіа — які, своєю чергою, виступають як об’єкти права інтелектуальної власності. Відтак, у сучасних умовах вебсайт є не лише засобом комунікації, а й інструментом для ведення бізнесу, надання послуг, поширення інформації та здійснення господарської діяльності.

Варто зазначити, що сучасний розвиток цифрових технологій, колосальні обсяги поширення Інтернету й активне використання вебсайтів викликають нові завдання для систем правового захисту. Так, серед них постають питання дослідження правової природи вебсайту, суб’єктів права, способів реєстрації та захисту прав, механізмів реагування на порушення у мережі (включно з хостинг-провайдерами).

Звернемо увагу, що в Україні правове регулювання цих відносин набуло нового імпульсу після ухвалення Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX [1] (набрав чинності з 1 січня 2023 року). Разом з тим, як вказують Н. Новицька, А. Новицький та Є. Олійник [2, с. 58–64], нові положення спрямовані на вирішення не всіх проблеми, що існували раніше, особливо в частині визначення комплексних об’єктів, таких як вебсайти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової природи вебсайту перебуває у фокусі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Аналіз наукових праць дозволяє виокремити кілька основних напрямів досліджень, що комплексно розкривають особливості правового регулювання та захисту прав на вебсайт.

При визначенні правової природи вебсайту як об’єкту інтелектуальної власності та авторського права мали важливе значення напрацювання таких фахівців, як: Л. Тарасевич [3] (розглядає вебсайт як специфічний об’єкт права інтелектуальної влас-

ності, наголошуючи на його нематеріальній природі, багатокomпонентній структурі та необхідності комплексного захисту); М. Гура [4] (обґрунтовує цивільно-правову охорону вебсайту як комплексного об'єкта, що включає програмний код, дизайн, контент і бази даних); Т. Михайліна [5] (акцентує увагу на вебсайтах як комплексному об'єкті авторського права, підкреслюючи проблеми ідентифікації авторства та обсягу прав на окремі складові) та інші.

Загально-теоретичні та цивільно-правові аспекти регулювання інтернет відносин і цифрового контенту були предметом дослідження таких науковців, як: Г. Стахира [6] (досліджує проблеми визначення цифрового контенту як об'єкта цивільних прав, що має безпосереднє значення для правової кваліфікації елементів вебсайту); М. Стиранка [7] (розглядає теоретичні засади розвитку доктрини цифрового права, що дозволяє осмислити вебсайт у ширшому контексті цифровізації цивільного обороту); І. Гулейков [8] (аналізує цифрові активи як об'єкти цивільного обороту, закладаючи підґрунтя для подальшого нормативного закріплення правового режиму таких об'єктів) та інші.

Питання доменних імен, ідентифікації суб'єктів та захисту прав на вебсайти досліджувалися Н. Новицькою, А. Новицьким, Є. Олійник [2] (аналізують механізми захисту інтелектуальної власності вебсайту, звертаючи увагу на судову практику та ефективність існуючих способів захисту); О. Кочиною [9] (обґрунтовує доцільність упровадження концепції «Джон Доу» у справах про порушення прав в Інтернеті, що є актуальним у контексті анонімності правопорушників у мережі) та іншими.

Міжнародно-правові та європейські підходи до регулювання інтернет-відносин і захисту цифрових об'єктів досліджувалися К. Шахбазяном [10] (розкриває міжнародно-правові основи регулювання відносин у мережі Інтернет, що дозволяє зіставити національні підходи з глобальними тенденціями); О. Змикало [11] (аналізує національне регулювання у кореляції з європейськими підходами, при цьому визначаючи специфіку захисту прав та відповідальності за їх порушення в цифровому середовищі) та іншими.

Отже, попри значну кількість наукових досліджень, питання визначення вебсайту як складного об'єкта інтелектуальної власності та формування цілісного механізму його правового регулювання і захисту залишається дискусійною. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного аналізу правової природи вебсайту.

Метою статті є наукове обґрунтування проблеми правового регулювання вебсайту як об'єкта інтелектуальної власності та розробка практично орієнтованих рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання вебсайту як складного об'єкта інтелектуальної власності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних

авторів, що проводять наукові дослідження у сфері правового регулювання та захисту прав на вебсайт. У процесі написання статті було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечило всебічний аналіз вебсайту як складного об'єкта інтелектуальної власності. Діалектичний метод застосовано для визначення тенденцій подальшого розвитку правової охорони цифрових об'єктів. Формально-юридичний метод використано під час аналізу норм цивільного, авторського законодавства, що регулюють правовий режим вебсайту, його складових елементів та способів захисту прав інтелектуальної власності. Системно-структурний метод дозволив розглянути вебсайт як комплексний об'єкт. Логіко-юридичний метод використано для формулювання наукових висновків, обґрунтування авторських підходів до визначення правової природи вебсайту. Метод аналізу та синтезу дозволивши узагальнити доктринальні підходи вітчизняних та зарубіжних науковців, виокремити ключові проблеми правового регулювання та сформулювати цілісне бачення механізмів захисту прав на вебсайти.

Виклад основного матеріалу. Вебсайт представляє собою складний (компонентний) об'єкт, що є сукупністю різноманітних елементів, на які, відповідно, поширюються різні режими правової охорони. Це обумовлено особливостями структури вебсайту, що формується завдяки елементам, визначеним у табл. 1.

Виходячи з цього, слід зазначити, що правовий захист вебсайту здійснюється з позиції не як єдиного об'єкта захисту, а через багаторівневий захист його елементів, що тим самим створює певну складність у правовому регулюванні [12, с. 81]. Це дозволяє стверджувати, що правова природа вебсайту є складною і неоднорідною, що при цьому вимагає застосування особливого підходу до процесу його регулювання і забезпечення правового захисту. Отже, завдяки сайту створюються різні об'єкти інтелектуальної власності, зокрема, програмні засоби (код), авторські твори (тексти, зображення, мультимедіа), а також засоби індивідуалізації (логотипи, доменні тощо). Таким чином, простежується, що вебсайт представляє собою складний інтелектуальний продукт, що включає у себе кілька правових секторів: авторське право, суміжні права, програмні права, права на доменні імена та інші елементи.

Необхідно визначити, що правова охорона вебсайтів у нашій країні ґрунтується на таких важливих документах, як Цивільний кодекс України (глава 35), Закони України «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», «Про електронну комерцію», а також таких міжнародних договорах, як Бернська конвенція, Договори ВОІВ, Угода TRIPS.

Як встановлено у наукових публікаціях [5, с. 5–9], вебсайт можна розглядати як самостійний об'єкт авторського права за умов його відповідності певним ознакам щодо оригінальності, творчості

Таблиця 1

Структура вебсайту та напрямки захисту його елементів

Складовий елемент вебсайту	Напрямок правового захисту
1) програмний код (HTML, CSS, JavaScript, серверні скрипти)	комп'ютерна програма;
2) дизайн, графічні елементи, оригінальний дизайн	твори мистецтва або промислові зразки;
3) текстові матеріали	літературні твори;
4) бази даних	законодавство про бази даних;
5) користувачі контенту	залежно від умов користувачів і договорів;
6) доменне ім'я	хоча й не є безпосередньо об'єктом авторського права, але має характеристики нематеріального активу, який захищається через систему регулювання домену та за допомогою механізмів захисту торгових марок.

Джерело: складено автором

та унікальності наявної сукупності творчих елементів. З цього виходить, що об'єктом авторського права вебсайт стає, коли він представляє складений твір, а саме: а) автором було здійснено відповідну творчу роботу щодо добору і структурування певного контенту; б) усі елементи, що представляють структуру сайту, утворюють оригінальний результат інтелектуальної діяльності. Отже, аналіз правових та наукових джерел з цього питання свідчить, що у даний час є відсутньою спеціальна норма, яка була б спрямована на забезпечення охорони вебсайту як цілісного об'єкту, тому наразі питання охорони залишається у межах загальних норм авторського права.

Доцільно враховувати, що формально вебсайт належить тому, хто має права на: програмний код, бази даних, домен, контент, акаунти, доступи та хостинг. Відтак, наведені компоненти варто використовувати у вигляді сукупності майнових прав, що можуть бути передані за договором на розробку, чи про передачу авторських прав, чи купівлі-продажу / оренди домену, тощо. Відтак, реєстрація прав на вебсайт і його елементи має заохочуватися серед власників, що передбачає для цього розробку рекомендації для компаній, ІТ-агенцій, які мають пояснювати, як структуровано оформити права: надання шаблонів договорів з розробниками, реєстрація дизайну, коду, контенту, доцільно також рекомендувати включати пункти права власності у договори розробки (наприклад, хто використовує майнові та немайнові права на код, дизайн, контент).

Досліджуючи питання правового регулювання створення вебсайту звертаємо увагу на виникнення суттєвих питань у контексті вивчення, а саме: хто є правовласником вебсайту (власник домену чи сервера, розробник сайту чи автор контенту), оскільки кожен з цих учасників має відповідну частину прав. Такі обставини спричиняють спори про авторство, майнові права, механізми захисту.

Відтак, варто зазначити, що право автора виникає у фізичної особи, яка створила відповідний елемент сайту. Так, як відомо, у реальних умовах вебсайти створюються спеціальними командами

розробників, компаніями (роботодавцями), фрілансерами або особами, що працюють за цивільно-правовими договорами, а також за допомогою open-source компонентів. Отже, виникає необхідність чіткої договірної фіксації таких аспектів, як:

- передача майнових прав інтелектуальної власності (у договорі з розробником/дизайнером);
- права на доменне ім'я (закріплення адміністратора);
- порядок використання модулів з відкритим кодом — відповідність ліцензіям (MIT, GPL, Apache тощо);
- питання співавторства (якщо вебсайт створено колективно).

Таким чином, за відсутності договору виникають ризики щодо неможливості довести належність прав замовнику; претензій від окремих авторів; заборони на використання коду або дизайну, спорів стосовно управління доменом.

Варто наголосити, що певні питання правового регулювання вебсайту законотворці прагнули вирішити Законом № 2811-IX. Наприклад, положення цього нормативно-правового акту встановлюють упровадження механізми звернення до хостинг-провайдерів із заявою про припинення порушення прав. Разом з тим, постає питання у можливості хостинг-провайдерів адекватно та оперативно реагувати на ці звернення, як довести порушення, як визначити належного адресата, які документи потрібно надати, тощо.

Аналізуючи судову практику, звертаємо увагу на справу щодо файлообмінника EX.ua [13], на яку встановлено неліцензійне програмне забезпечення та незаконні копії мультимедіа-файлів. З боку правоохоронних органів вживалися відповідні заходи, що полягали у блокуванні серверів і вказаного домену. Отже, власника платформи притягнуто до відповідальності навіть за умов, якщо контент завантажують користувачі, зокрема, проти яких не було подано позовів з розкриттям їх імен («John Doe» — позов проти невстановленої особи, а потім розкриття через провайдерів [9, с. 191–196]). З цього прикладу простежується невизначеність суб'єкта

відповідальності: чи то є власник вебсайту, чи то є користувачі, які проводять завантаження незаконного контенту. Вважаємо, ці питання мають бути вирішені у правовій площині передусім під час розгляду відповідних справ у суді.

У справі № 759/8347/23 Касаційний цивільний суд України 19 березня 2025 року ухвалив постанову [14] щодо відповідача, який розмістив відео, що мало ознаки плагіату, у соціальних мережах (Facebook, Instagram, Telegram). У даному випадку порушник був ідентифікований та до нього застосовано механізм звернення (видалення контенту, виплата компенсації). Приклади захисту авторських прав можна простежити також у рішеннях Святошинського районного суду міста Києва (справа № 759/3784/20) [15], Броварського міськрайонного суду (справа № 173/2221/20) [16].

Відтак, наведені приклади свідчать про реагування з боку українського судочинства на випадки порушення авторських прав у цифровій сфері, коли суди частіше розглядають прямі позови до вебсайтів, платформ або конкретних осіб, користувачів — особливо у цивільних процесах. Також активно застосовується механізм звернення з претензіями щодо припинення порушення, а вже наступним кроком виступає застосування механізму судового захисту (визнання прав, стягнення компенсації).

Варто зазначити, що важливим аспектом також є офіційна реєстрація прав на вебсайт. Так, вебсайт як складний об'єкт — не просто окремий твір, а поєднання різних елементів — що тим самим створює складнощі при оформленні прав. Наприклад, користувачі часто не знають, як зареєструвати авторські права на сайті: за якими документами достатньо ліцензійного договору з розробником, чи потрібно зареєструвати дизайн й код окремо тощо. Звернемо увагу, що в інтернеті авторські права часто порушуються через копіювання контенту, «крадіжку» дизайну, несанкціоноване використання коду, а також через скрапінг. Відтак, у контексті вебсайтів важливо розглядати не тільки класичне порушення авторського права, а й можливість залучення хостинг-провайдерів або інших посередників. Варто наголосити, що правозахисні механізми мають бути більш оперативними, разом з тим, традиційні судові процедури можуть бути неефективними через пошкодження цифрової природи.

Зазначимо, що з появою штучного інтелекту, скрапінгу, автоматизованого копіювання контенту (наприклад, AI-боти), традиційні механізми авторського права можуть опинитись під тиском. Права на вебсайт як цифровий об'єкт можуть вимагати проведення переосмислення його сприйняття не лише крізь призму твору, а й як «цифрове майно». Digital assets (цифрове майно) [8, с. 68] охоплює будь-які нематеріальні об'єкти, що існують у цифровому середовищі та включають у себе: правовласника; правовий режим користування; економічну цінність; можливість пере-

дачі/продажу. Таким чином, слід вважати, що вебсайт повністю відповідає наведеним критеріям, і, хоча, українське законодавство напряду не використовує дефініцію «цифрове майно», вона існує у європейському правовому полі, у якому вебсайт розглядається як сукупний об'єкт права інтелектуальної власності. Відтак, вважаємо доцільним ввести в українську правову практику зазначену позицію ЄС.

У юридичній площині має місце використання концепції «права виключення» (digital property), що передбачає можливість забезпечити контроль доступу до цифрового ресурсу. У контексті нашого дослідження це означає, що власник вебсайту може: закривати чи відкривати доступ до сайту; керувати тим, хто наділений повноваженнями щодо зміни або поширення контенту; забороняти здійснення процесів з копіювання, скрапінгу, парсингу; обмежувати перегляд (платні опції); блокувати сторонні IP, боти або парсери; визначати умови користування [17, с. 142–156]. Таким чином, вебсайт є цифровим майном, оскільки його власник наділений правом виключати інших осіб від доступу, використання, копіювання, модифікації, комерційної експлуатації. З цього виходить, що власник вебсайту володіє саме контролем, а не конкретною інформацією, тому що може застосовувати право виключення стосовно доменів, CMS-доступів, баз даних, кодів, торгових марок чи логотипів.

Варто підкреслити, що саме наявність права виключення дозволяє запроваджувати захист сайту як об'єкту інтелектуальної власності, завдяки наявності у власника юридичної і технічної влади на заборону доступу іншим чи використання вебсайту і ця характеристика надає вебсайту ознаки особистої цифрової власності, а не простого набору даних чи файлів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи наведене, зазначимо, що вебсайт представляє собою складний об'єкт інтелектуальної власності, що складається з окремих компонентів (програмний код, дизайн, контент, домен) і потребує застосування спеціального правового підходу для визнання та захисту прав. Визначено, що наше законодавство суттєво покращилось із прийняттям нового Закону України «Про авторське право і суміжні права», проте, мають місце прогалини у процедурах звернення до хостинг-провайдерів, ідентифікації правопорушників і процесі юридичного захисту.

На часі постає завдання визначення вебсайту як складного об'єкта інтелектуальної власності через внесення відповідних положень у Закон України «Про авторське право і суміжні права», щодо прямого визнання вебсайту комплексним об'єктом, що складається з дизайн-елементів, коду, контенту та домену. Це полегшить ідентифікацію і підтвердження прав. Звернено увагу на необхідність створення чітких механізмів реєстрації прав на вебсайт та його елементи, а також запровадження стандартизованих процедур для заяв про порушення.

Література

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 12.01.2026).
2. Новицька Н., Новицький А., Олійник Є. Захист інтелектуальної власності вебсайтів в Україні: сучасні виклики та способи їх подолання. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6,7. С. 58–64. DOI: [https://doi.org/10.36919/3041-1149\(Print\).6-7.2025.58-64](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.58-64)
3. Тарасенко Л. Правовий режим вебсторінки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 65. С. 134–144.
4. Гура М. В. Цивільно-правова охорона Інтернет-сайту в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
5. Борівська В., Михайліна Т. Правовий режим вебсайту та його складників як об'єктів інтелектуальної власності. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 4. С. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.01>
6. Стахира Г. Цивільно-правове регулювання обігу цифрового контенту: дис. ... д-ра філософії, 081 «Право». 2020. Тернопіль. 241 с.
7. Стиранка М. Теоретичні засади розвитку доктрини цифрового права. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 336–343. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.43>.
8. Гулейков І. Цифрові активи в цивільному обороті України: дис. ... д-ра філософії, спеціальність 081 «Право». Київ. 2025. 243 с.
9. Кочина О., Шевченко В. Новели правового регулювання захисту авторських прав у мережі інтернет. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.28>.
10. Шахбазян К. Міжнародно-правові основи регулювання відносин в мережі Інтернет: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2009. 19 с.
11. Змикало О. Досвід правового регулювання авторського права в Європейському Союзі: пошук способів гармонізації законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.15>
12. Хахановський В., Корнейко О. Актуальні питання інформаційного права : навч. посіб. 2024. 258 с.
13. Український файлообмінник EX.ua припиняє роботу. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/ukrayinskyu-fayloobminnyk-exua-pryyniaye-robotu/> (дата звернення: 12.01.2026).
14. Постанова КЦС ВП від 19.03.2025 року у справі № 759/8347/23. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_19_03_2025_roku_u_spravi_759_8347_23/ (дата звернення: 12.01.2026).
15. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 7 грудня 2022 року у справі № 759/3784/20. URL: <https://ip-lex.com.ua/doc.php?regnum=107770118&red=100003b6f0c9360aaf899c47c989d2422f813c&d=5> (дата звернення: 12.01.2026).
16. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 27 листопада 2023 року у справі № 116897610. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/116897610/> (дата звернення: 12.01.2026).
17. Холошанова М. І. Окремі питання удосконалення системи законодавства у сфері захисту авторських прав у мережі Інтернет. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 1 (43). С. 142–156.

References

1. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku № 2811-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>
2. Novytska N., Novytskyi A., Oliinyk Ye. Zakhyst intelektualnoi vlasnosti vebseitiv v Ukraini: suchasni vyklyky ta sposoby yikh podolannia. *Yevropeyskyi pravnychiy chasopys*. 2025. Vyp. 6,7. S. 58–64. DOI: [https://doi.org/10.36919/3041-1149\(Print\).6-7.2025.58-64](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.58-64)
3. Tarasenko L. Pravovyi rezhym veb-storinky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. 2017. Vyp. 65. S. 134–144.
4. Hura M. V. Tsyvilno-pravova okhorona Internet-saitu v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 2006. 20 s.
5. Borivska V., Mikhailina T. Pravovyi rezhym veb-saitu ta yoho skladnykiv yak obiektiv intelektualnoi vlasnosti. *Pid-priyemstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 4. S. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.01>
6. Stakhyra H. Tsyvilno-pravove rehuliuвання obihu tsyfrovoho kontentu: dys. ... d-ra filosofii, 081 “Pravo”. 2020. Ternopil. 241 s.
7. Styrancka M. Teoretychni zasady rozvytku doktryny tsyfrovoho prava. *Pravovi novely*. 2025. № 25. S. 336–343. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.43>
8. Huleikov I. Tsyfrovі aktyvy v tsyvilnomu oboroti Ukrainy: dys. ... d-ra filosofii, spetsialnist 081 “Pravo”. Kyiv. 2025. 243 s.
9. Kochyna O., Shevchenko V. Novely pravovoho rehuliuвання zakhystu avtorskykh prav u merezhi internet. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2023. Vyp. 80. Ch. 1. S. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.28>

10. Shakhbazian K. Mizhnarodno-pravovi osnovy rehuliuвання vidnosyn v merezhi Internet: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11. Kyiv, 2009. 19 s.
11. Zmykalo O. Dosvid pravovoho rehuliuвання avtorskoho prava v Yevropeiskomu Soiuzi: poshuk sposobiv harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2023. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.15>
12. Khakhanovskyi V., Korneiko O. Aktualni pytannia informatsiinoho prava: navch. posib. 2024. 258 s.
13. Ukrainyskyi failoobminnyk EX.ua prypyniaie robotu. Volynski novyny. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/ukrayinsky-fayloobminnyk-exua-prypyniaie-robotu/> (data zvernennia: 12.01.2026).
14. Postanova KTSS VP vid 19.03.2025 roku u spravi № 759/8347/23 https://www.protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_19_03_2025_roku_u_spravi_759_8347_23/ (data zvernennia: 12.01.2026).
15. Rishennia Sviatoshynskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 7 hrudnia 2022 roku u spravi № 759/3784/20. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107770118&red=100003b6f0c9360aaf89_9c47c989d2422f813c&d=5 (data zvernennia: 12.01.2026).
16. Rishennia Brovarskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 27 lystopada 2023 roku u spravi № 116897610. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/116897610/>
17. Kholoshanova M. I. Okremi pytannia udoskonalennia systemy zakonodavstva u sferi zakhystu avtorskykh prav u merezhi Internet. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2022. № 1 (43). S. 142–156.

Ткачук Анжеліка Олегівна

доктор філософії в галузі права,

доцент кафедри цивільного процесу

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Tkachuk Anzhelika

PhD in Law,

Associate Professor of Civil Procedure Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-3380-2427

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11890

ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

GROUND FOR REVIEWING OF COURT DECISIONS ON EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES

Анотація. Вступ. Інститут перегляду судових рішень за виключними обставинами є особливим механізмом процесуального контролю за остаточними судовими актами, що набрали законної сили, метою застосування якого є забезпечення балансу між принципом правової визначеності та необхідністю виправлення судової помилки у виключних ситуаціях, коли звичайні засоби правового захисту вже вичерпані.

Мета дослідження полягає у визначенні з урахуванням судової практики особливостей перегляду судових рішень з окремих виключних підстав, а саме: 1) застосування (незастосування) у судовому рішенні, яке не виконане, неконституційного (конституційність якого встановлена) закону, іншого нормативно-правового акту чи його окремого положення; та 2) порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення відповідної справи судом.

Матеріали і методи. Дослідження було здійснене з використанням законодавчих актів, праць вітчизняних науковців, національної та зарубіжної практики з використанням загальнонаукового діалектичного методу, методу аналізу та синтезу, формально-логічного та логіко-юридичного методів.

Результати. Встановлено, що перегляд судових рішень за виключними обставинами є екстраординарною процесуальною формою, що досягається лише за наявності чітко визначених у законі особливих підстав, які безпосередньо пов'язані з порушенням основоположних принципів судочинства або прав людини. Доведено ретроактивність рішень Конституційного Суду України при перегляді судових рішень за виключними обставинами. Обґрунтовано особливу роль рішень Європейського Суду з прав людини при перегляді судових рішень за виключними обставинами.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях для комплексного аналізу підстав перегляду судових рішень за виключними обставинами запропоновано розглянути питання особливостей застосування третьої підстави такого перегляду, як встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Ключові слова: процесуальний контроль, право на справедливий суд, виключні підстави, ретроактивність рішення, повторний розгляд справи.

Summary. Introduction. The institution of judicial review on exceptional circumstances is a special mechanism of procedural control over final judicial decisions, came into force, the purpose of which is to ensure a balance between the principle of legal certainty and the need to correct a judicial mistake in exceptional situations when common remedies have already been exhausted.

The purpose of the study is to determine taking into account judicial practice the features of court decisions on certain exceptional grounds, namely: 1) application (non-application) in the court non-executed decisions of an unconstitutional (the constitutionality of which has been established) law, other regulatory act or its certain provisions, and 2) violation of Ukraine of the international obligations while trial.



Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Materials and methods. The research was carried out using legislative acts, works of domestic scientists, national and foreign practice using the general scientific dialectical method, analysis and synthesis method, formal-logical and logical-legal methods.

Research results. It was established that the review of court decisions on exceptional circumstances is an extraordinary procedural form achieved only with special grounds clearly defined in law, which are directly related to the violation of the fundamental principles of justice or human rights. The retroactivity of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine while reviewing of court decisions on exceptional circumstances is proven. The special role of the decisions of the European Court of Human Rights while judicial reviewing on exceptions circumstances was sustained.

Prospects. It is proposed to consider the issue of the application specifics for the third ground for such review such as the establishment by a court verdict came into force of the judge's fault in committing offenses as a result of which the court decisions were made in further scientific research for a comprehensive analysis of the grounds for reviewing of court decisions on exceptional circumstances.

Key words: procedural control, right to a fair trial, exceptional grounds, retroactivity of the decision, retrial.

Постановка проблеми. Інститут перегляду судових рішень за виключними обставинами є особливим механізмом процесуального контролю за остаточними судовими актами, що набрали законної сили. Його метою є забезпечення балансу між принципом правової визначеності та необхідністю виправлення судової помилки у виключних ситуаціях, коли звичайні засоби правового захисту вже вичерпані.

На відміну від апеляційного чи касаційного перегляду, які спрямовані на перевірку рішень у межах звичайного процесуального циклу, перегляд за виключними обставинами є екстраординарною процесуальною формою. Його застосування допускається лише за наявності чітко визначених у законі підстав, які мають особливий характер і безпосередньо пов'язані з порушенням основоположних принципів судочинства або прав людини, що потребує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання перегляду судових рішень за виключними обставинами не лише у цивільному процесі привертає увагу як науковців, так і практиків, що свідчить про актуальність і складність цього інституту. Зокрема, дослідженням поняття, підстав і процесуальних аспектів перегляду займалися такі науковці, як А. Єзеров [1], Ю. Задорожний [2], Д. Зятіна [3], Д. Менюк [4], Л. Остафійчук [5] та Т. Цувіна [6]. У своїх працях вони аналізували нормативне регулювання відповідної процедури, співвідношення перегляду за виключними й нововиявленими обставинами, особливості впливу рішень міжнародних судових установ.

Попри такі значні наукові напрацювання, результати аналізу останньої судової практики доводять потребу поглибленого вивчення питання особливостей практичного застосування підстав перегляду судових рішень за виключними обставинами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основними завданнями статті є на основі аналізу законодавства, теоретичних підходів та судової практики розкрити мету перегляду судових рішень за виключними обставинами та визначити особливості застосування для такого пере-

гляду судових рішень окремих виключних підстав, а саме: 1) застосування (незастосування) у судовому рішенні, яке не виконане, неконституційного (конституційність якого встановлена) закону, іншого нормативно-правового акта чи його окремого положення; та 2) порушення Україною міжнародних зобов'язань під час відповідної справи.

Виклад основного матеріалу. Уперше інститут перегляду за виключними обставинами був введений у цивільне процесуальне законодавство України у 2017 році в межах судової реформи, що супроводжувалася істотною трансформацією процесуального законодавства. Зокрема, розділ V Цивільного процесуального кодексу України [7] (далі — ЦПК України) в редакції Закону № 2147-VIII передбачає нову структуру перегляду судових рішень, включаючи главу 3 «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами», яка врегульовує відповідний порядок і умови.

Із частини третьої статті 423 ЦПК України випливає, що підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (або конституційність) закону, іншого нормативно-правового акта чи його окремого положення, яке було застосовано або не застосовано судом при вирішенні справи, якщо рішення ще не виконане; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення відповідної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення. Окремо розглянемо деякі з цих підстав.

Особливістю першої підстави перегляду є її зв'язок із рішенням Конституційного Суду України (КСУ), яке має пряму дію та є обов'язковим для всіх органів державної влади, у тому числі судів. При цьому суди повинні враховувати, що дія рішення КСУ не поширюється автоматично на вже виконані рішення, що додатково підкреслює обмежений процесуальний ефект цієї підстави, як і закріплено в частині третій статті 423 ЦПК України.

У науковій літературі висловлюються різні підходи до питання ретроактивності рішень КСУ. Одні дослідники вважають, що визнання закону неконституційним повинно мати зворотну силу для усунення всіх правових наслідків його застосування (С. Головатий, В. Шаповал), інші ж наголошують на принципі правової визначеності та неприпустимості порушення стабільності судових рішень (О. Костенко, В. Бринцев).

Звертаючись до судової практики, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 листопада 2023 року у справі № 205/6223/22 вказано, що положення нормативно-правового акта, що суперечать Конституції України, згідно з вимогами частини шостої статті 10 ЦПК України не застосовуються судом. Тому суд при вирішенні справи має надавати оцінку змісту позовних вимог та обставин справи (спірних правовідносин) з урахуванням конституційності (неконституційності) норми закону, яка підлягає застосуванню. За наявності відповідного рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності положення нормативно-правового акта за підставою, що такий акт не відповідає Конституції України, суд враховує юридичну позицію (висновок) Конституційного Суду України. Натомість відсутність рішення Конституційного Суду України щодо неконституційності такого закону чи іншого правового акта має правовий наслідок у вигляді звернення судом, після ухвалення рішення у справі, до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України [8].

На практиці застосування цієї підстави є вкрай обмеженим через суворі вимоги закону. Як було згадано, рішення підлягає перегляду лише за умови, якщо воно ще не виконане, що суттєво звужує можливості захисту прав осіб, які постраждали від застосування неконституційної норми.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 вересня 2023 року у справі № 158/2439/22 вказано, що «в практиці Верховного Суду усталеним є підхід про те, що судові рішення про відмову в задоволенні позовних вимог не підлягає примусовому виконанню і тому не може переглядатися за виключними обставинами (див. зокрема, постанову Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду від 07 липня 2023 року в справі № 818/1793/18 (провадження № К/990127229/19) [...]. Об'єднана палата Касаційного цивільного суду застосовувала рішення Конституційного Суду України, ухвалені після прийняття судових рішень суду, що переглядалися касаційним судом (див.: постанову Верховного Суду в складі

Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2019 року в справі № 688/1619/17-ц (провадження № 61-24783св18) та постанову Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року в справі № 638/9278/16-ц) (провадження № 61-33331сво18). Такий підхід вочевидь відображає розумну передбачуваність судового рішення, оскільки дозволяє уникнути ситуації, за якої при вирішенні справи застосовано неконституційну норму і особа позбавлена переглянути таке рішення суду за виключними обставинами [9].

Так, за обставинами справи, викладеними у постанові Верховного Суду від 17 січня 2025 року по справі № 616/458/21 позивач, педагог із комунального закладу освіти, оскаржував законність свого звільнення, посилаючись на нікчемність правової підстави, яка базувалась на положенні, визнаному в подальшому неконституційним. Суди першої та апеляційної інстанцій відмовили у задоволенні позову, а згодом ці рішення були залишені без змін у касаційному порядку. Після прийняття Конституційним Судом України відповідного рішення, яким визнано неконституційним застосовану у справі норму, позивач подав заяву про перегляд рішення за виключними обставинами згідно з пунктом 4 частини першої статті 423 ЦПК України. Верховний Суд у цій справі, діючи в межах компетенції Касаційного цивільного суду, частково задовольнив заяву про перегляд та визнав правову помилку попередніх інстанцій, що полягала у застосуванні неконституційної норми.

Ключовим є те, що Верховний Суд вперше відкрито та недвозначно відступив від обмежувального підходу до тлумачення рішень КСУ як таких, що діють виключно «pro futuro» (на майбутнє). Суд наголосив: «Положення, що суперечать Конституції України, не можуть застосовуватися в судовій практиці незалежно від часу ухвалення відповідного рішення Конституційного Суду України. Їх неконституційність має ретроспективну дію, якщо вона впливає на сутність правовідносин» [10]. Після ухвалення рішення Конституційним Судом України справа розглядатиметься судом загальної юрисдикції з урахуванням такого рішення.

Цей висновок узгоджується з усталеною практикою Європейського суду з прав людини (зокрема, справи *Broniowski v. Poland* [11] та *Belvedere Alberghiera v. Italy*) [12], в яких визнано, що забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту включає і перегляд справ, у яких було застосовано неконституційні норми.

Наступною підставою для перегляду рішення за виключними обставинами відповідно до пункту 2 частини третьої статті 423 ЦПК є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом.

Стаття 55 Конституції України [13] надає право кожному після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Що стосується міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною, то до них слід віднести Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Міжнародний комерційний арбітражний суд та Міжнародний суд ООН.

Найбільшу практичну значущість для національної правової системи України, зокрема для цивільного судочинства, має ЄСПЛ, адже саме його рішення найчастіше встановлюють порушення Україною міжнародних зобов'язань. Юрисдикція ЄСПЛ була визнана Україною на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року [14]. В аспекті перегляду судових рішень застосовними є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [15], Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» № R(2000)2 від 19 січня 2000 року [16]. Так, в рішеннях ЄСПЛ може бути прямо вказано на необхідність вжиття державою додаткових заходів індивідуального характеру, а саме відновлення попереднього стану заявника (повторний розгляд справи судом, включаючи відновлення провадження у справі) чи з самих рішень ЄСПЛ можна зробити висновок про таку необхідність (*restitution in integrum*) (постанови Великої Палати Верховного Суду від 03 квітня 2024 року у справі № 2-534-03 [17], від 03 вересня 2019 року у справі № 569/1635/16-ц [18], від 17 квітня 2018 року у справі № 2-1178/11 [19]). Як зазначено у постанові Великої Палати

Верховного Суду від 11 грудня 2024 року у справі № 463/615/13 перегляд судових рішень у зв'язку з ухваленням ЄСПЛ рішення, у якому встановлено порушення Конвенції, є одним із законодавчих механізмів забезпечення дієвості принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [20].

Тому рішення ЄСПЛ не лише мають зобов'язальний характер, а й відіграють важливу роль у формуванні правозастосовної практики в цивільному процесі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження окремих підстав перегляду судових рішень за виключними обставинами встановлено, що підхід судових органів до вирішення питань у справах щодо такого перегляду має ґрунтуватися на принципах послідовності та правової узгодженості. Потенційні ризики, пов'язані з визнанням Конституційним Судом України конституційності або неконституційності положень законодавства, не можуть перекладатися на осіб, яких ці положення безпосередньо стосуються. Водночас допущена судом помилка у тлумаченні чи застосуванні норми права підлягає обов'язковому виправленню незалежно від факту виконання відповідного судового рішення.

При перегляді судових рішень за підставою встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення останньою міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, особливу роль відіграє Європейський суд з прав людини та прийняті ним рішення, в даному випадку, про перегляд справи, які є обов'язковими для виконання Україною.

Для комплексного розгляду даної теми окремої уваги також заслуговує питання особливостей застосування третьої підстави перегляду, а саме встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення, що має бути самостійним предметом подальшого наукового дослідження.

Література

1. Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 3. С. 112–124. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/yezerov_a._nekonstytucijnist_zakonu_yak_pidstava_dlya_pereglyadu_sudovyh_rishen_za_vyklyuchnymy_obstavynamy.pdf (дата звернення: 21.01.2026).
2. Задорожний Ю. Перегляд судових рішень за виключними обставинами. *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. сем., м. Житомир, 08 жовт. 2020 р. / Держ. ун-т «Житомир. політ-ка». Житомир, 2020. С. 34–37. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33606/1/Y_Zadorozhnyi_Seminar_2020_FPMV.pdf (дата звернення: 21.01.2026).
3. Зятіна Д. Перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами на підставі п. 1 ч. ст. 320 ГПК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 81–85. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.13>. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/14.pdf> (дата звернення: 21.01.2026).
4. Менюк Д. Особливості перегляду судових рішень при встановленні міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи у цивільному

процесі. *П'ятдесяті економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Львів, 25 верес. 2020 р. / Громад.ор-ція «Наук. спіл-та». Львів, 2020. С. 52–55. URL: http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1603955801.pdf#page=52 (дата звернення: 21.01.2026).

5. Остафійчук Л. Поняття та підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами в цивільному процесі. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 5. С. 46–53. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.279>. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2021/12.pdf (дата звернення: 21.01.2026).

6. Цувіна Т. Інститут конституційної скарги та перегляд судових рішень за виключними обставинами в контексті принципу верховенства права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 1, № 3(28). С. 136–141. DOI: [https://doi.org/10.32837/puv.v1i3\(28\).336](https://doi.org/10.32837/puv.v1i3(28).336). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3-1_2019/27.pdf (дата звернення: 21.01.2026)

7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.01.2026).

8. Постанова Верховного Суду від 30.11.2023 р. у справі № 205/6223/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409048> (дата звернення: 21.01.2026)

9. Постанова Верховного Суду від 06.09.2023 р. у справі № 158/2439/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113324415> (дата звернення: 21.01.2026).

10. Постанова Верховного Суду від 17.01.2025 р. у справі № 616/458/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124629953> (дата звернення: 21.01.2026).

11. Рішення Європейського суду з прав людини від 22.06.2004 р. у справі «Броньовські проти Польщі». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-125506%22%7D> (дата звернення: 21.01.2026).

12. Judgement of the European Court of Human Rights. 30.05.2000. Case of Belvedere Alberghiera v. Italy. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58834%22%7D> (дата звернення: 21.01.2026).

13. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2026).

14. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2026).

15. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 21.01.2026).

16. Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини : Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 19.01.2000 р. № R (2000)2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (дата звернення: 21.01.2026).

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.04.2024 р. у справі № 2-534-03. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118071707> (дата звернення: 21.01.2026).

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.09.2019 р. у справі № 569/1635/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84274446> (дата звернення: 21.01.2026).

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2018 р. у справі № 2-1178/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500794> (дата звернення: 21.01.2026).

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2024 р. у справі № 463/615/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124522582> (дата звернення: 21.01.2026).

References

1. Iezerov A. (2020) Nekonstytutsiynist zakonu yak pidstava dlia perehliadu sudovykh rishen za vykliuchnymy obstavynamy v administratyvnomu sudochynstvi [Unconstitutionality of a law as a basis for reviewing of court decisions on exceptional circumstances in administrative proceedings]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy — Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, (3), 112–124. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/yezerov_a._nekonstytutsiynist_zakonu_yak_pidstava_dlya_perehlyadu_sudovykh_rishen_za_vyklyuchnymy_obstavynamy.pdf [in Ukrainian].

2. Zadorozhnyi Yu. (2020) Perehliad sudovykh rishen za vykliuchnymy obstavynamy [Review of court decisions on exceptional circumstances]. *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist — Legal policy of Ukraine: history and modernity: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. sem., m. Zhytomyr, 08 zhovt. 2020 r. / Derzh. un-t “Zhytomyr. polit-ka”*. Zhytomyr, 34–37. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33606/1/Y_Zadorozhnyi_Seminar_2020_FPMV.pdf [in Ukrainian].

3. Ziatina D. (2020) Perehliad sudovykh rishen u zviazku z vykliuchnymy obstavynamy na pidstavi p.1 ch. st.320 HPK Ukrainy [Review of court decisions in connection with exceptional circumstances on the basis of clause 1 of part 3 of article 320 of the Civil Procedure Code of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo — Entrepreneurship, economy and law*, (4), 81–85. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.13>. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/14.pdf> [in Ukrainian].

4. Meniuk D. (2020) Osoblyvosti perehliadu sudovykh rishen pry vstanovlenni mizhnarodnoiu sudovoiu ustanovoiu, yurysdyktsiia yakoi vyznana Ukrainoiu, porushennia Ukrainoiu mizhnarodnykh zoboviazan pry vyrishenni spravy u tsyvilnomu protsesi [Peculiarities of reviewing judicial decisions after establishing an international judicial institution, the jurisdiction of which is recognized by Ukraine, and when Ukraine violates international obligations resolving disputes in

civil proceedings]. *Piatdesiati ekonomiko-pravovi dyskusii — Fifty-five economic and legal discussions: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., m. Lviv, 25 veres. 2020 r. / Hromad.or-tsiia “Nauk. spil-ta”. Lviv, 52–55.* http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1603955801.pdf#page=52 [in Ukrainian].

5. Ostafiichuk L. (2021) Poniattia ta pidstavy perehliadu sudovykh rishen za vykliuchnymy obstavynamy v tsyvilnomu protsesi [The concept and grounds for reviewing of court decisions on exceptional circumstances in civil proceedings]. *Juris Europensis Scientia*. (5). 46–53. doi: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.279>. http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2021/12.pdf [in Ukrainian].

6. Tsuvina T. (2019) Instytut konstytutsiinoi skarhy ta perehliad sudovykh rishen za vykliuchnymy obstavynamy v konteksti pryntsyphu verkhovenstva prava [Institute of constitutional complaint and review of court decisions in exceptional circumstances in the context of the principle of the rule of law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk — Carpathian Legal Bulletin*. T. 1, № 3(28). 136–141. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).336](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).336). http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3-1_2019/27.pdf [in Ukrainian].

7. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine, Law of Ukraine] № 1618-IV (2004). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] № 205/6223/22 (2023). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409048> [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] № 158/2439/22 (2023). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113324415> [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid № 616/458/21 (2025). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124629953> [in Ukrainian].

11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Bronovski proty Polshchi” [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of “Broniowski v. Poland”] (2004). <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%22001-125506%22%7D> [in Ukrainian].

12. Judgement of the European Court of Human Rights. Case of Belvedere Alberghiera v. Italy. (2000). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58834%22%7D> (in English).

13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] № 254k/96-VR (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

14. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii, Zakon Ukrainy [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and the 1950 Protocols, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention, Law of Ukraine] № 475/97-VR (1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

15. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny, Zakon Ukrainy [On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights, Law of Ukraine] № 3477-IV (2006). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].

16. Shchodo povtornoho rozghliadu abo ponovlennia provadzhennia u pevnykh spravakh na natsionalnomu rivni pislia pryiniattia rishen Yevropeiskym sudom z prav liudyny, Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam [Regarding the re-examination or reopening of proceedings in certain cases at the national level following decisions of the European Court of Human Rights, Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states] № R (2000)2 (2000). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text [in Ukrainian].

17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] № 2-534-03 (2024). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118071707> [in Ukrainian].

18. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] № 569/1635/16-ts (2019). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84274446> [in Ukrainian].

19. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] № 2-1178/11 (2018). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500794> [in Ukrainian].

20. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court] № 463/615/13 (2024). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124522582> [in Ukrainian].

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 1 (95)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2026

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.01.2026. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 26,74. Тираж 100. Замовлення № 228.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

«SBA Print»

тел.: +38067-393-33-34

e-mail: 3933334@ukr.net

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 5409 від 02.08.2017 року.